НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА

УНІВЕРСИТЕТ ОСЛО

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ СВІТ ОЛАФА БРОКА

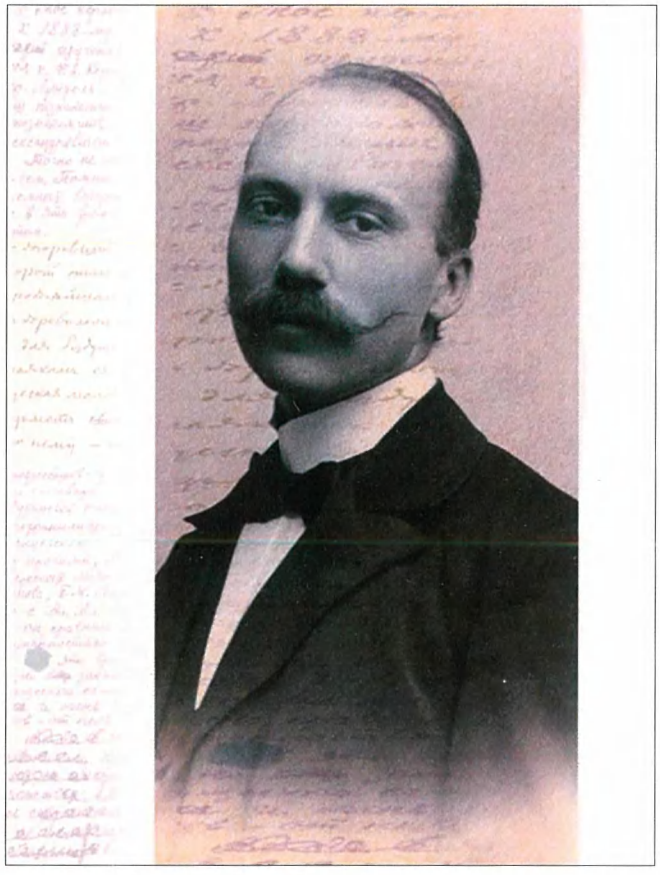

Пользуйтесь мною, если могу быть к услуге. Ведь при общем разрыве всех связей даже такое слабенькое звено, как я, может принести известную пользу.

Олаф Брюн

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА

Українознавча наукова бібліотека НТШ. Число 48

ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ДІЙСНОГО ЧЛЕНА НТШ ОЛАФА БРОКА

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
UNIVERSITY OF OSLO
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
INSTITUTE OF UKRAINIAN STUDIES OF I. KRYPYAKEVICH

The Slavic world of Olaf Broch

A collection
based on seminar reports
presented on the occasion of the 150th anniversary
of the birth of University of Oslo's first professor of Slavic languages

Seminar dates: 25/04/16 Moscow; 26/04/16 St Petersburg;
31/10/16 Kyiv; 2/11/16 Lviv

Lviv – 2018

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА
УНІВЕРСИТЕТ ОСЛО
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Слов'янський світ Олафа Брока

Збірник
за матеріалами доповідей семінарів до
150-річчя від дня народження першого професора слов'янських мов Університету Осло

2017 рік: 25.04. Москва; 26.04. Санкт-Петербург; 31.10. Київ; 2.11 Львів

Львів – 2018

Слов'янський світ Олафа Брока / ред. Тамара Льоннґрен, Наталія Хобзей. – Львів, 2018. – 264 с. (Серія «Діалектологічна скриня»; Українознавча наукова бібіліотека НТШ. Ч. 48).
ISBN 966-02-2982-8 (серія)
ISBN 978-966-02-8386-2

У 2017 році виповнилося 150 років з дня народження першого професора слов'янських мов Університету Осло, члена Національної Академії України, дійсного члена НТШ Олафа Брока (1867–1961). З цієї нагоди Представництво Університету Осло в Санкт-Петербурзі провело чотири ювілейні семінари: у Москві, Санкт-Петербурзі, Києві та Львові. У збірнику «Слов'янський світ Олафа Брока» надруковано доповіді, виголошені на цих ювілейних заходах українськими, норвезькими та російськими вченими, з перекладом на англійську мову.

Статті репрезентують різнобічну діяльність норвезького славіста, розкривають значення його робіт для сучасних досліджень у галузі діалектної фонетики, висвітлюють широкі міжнародні контакти вченого. У збірнику вперше опубліковано кілька джерел з його епістолярної спадщини.

Видання здійснено за фінансової підтримки норвезьких університетів: Осло (UiO), Берген (UiB), Тронхейм (NTNU), Тромсьо (UiT)

Редактори: Тамара Льоннґрен, Наталія Хобзей

Переклад з англійської мови на українську та з української на англійську (за винятком передмови і статті Т. Льоннґрен) виконала Марта Госовська

Переклад з російської мови на англійську виконали:
Ксенія Зарецька, Серафима Нечаєва, Дарія Яковльова

ISBN 966-02-2982-8 (серія)
ISBN 978-966-02-8386-2

© Михайло Москаль, обкладинка, 2018
© Університет Осло, 2018

Зміст

Передмова 7

Інгвіль Брок *Внесок Олафа Брока у вивчення піджинів* 22

Ольга Гончар *Образ вченого-славіста XIX століття: Микола Костомаров* 34

Светлана В. Дьяченко *Труды Олафа Брока и современное исследование архаического южнорусского вокализма* 49

Оксана Кузьменко *Наукова та організаційна діяльність Володимира Гнатюка в Науковому товаристві ім. Шевченка: взаємини з Олафом Броком* 60

Тамара Льоннґрен *Діяльність славіста як зразок наукової дипломатії: епістолярна спадщина Олафа Брока* 90

Тамара П. Лённгрен *Потрясение от увиденного: книга Олафа Брока «Диктатура пролетариата»* 109

Карі Ага Міклебуст *Олаф Брок – посол слов'янського світу в Норвегії* 143

Сергей Л. Николаев, Марфа Н. Толстая *Работы Олафа Брока о говоре Убли и современные полевые записи* 157

Віталій Тельвак *Михайло Грушевський та скандинавська славістика* 201

Александра В. Тер-Аванесова *Книга Олафа Брока «Очерк физиологии славянской речи» и ее значение для изучения фонетики славянских языков* 226

Наталія Хобзей *Українське тло лінгвістичних студій Олафа Брока* 246

CONTENT

Preface 9

Ingvild Broch *Olaf Broch's Contribution to the Study of Pidgin Languages* 11

Olha Honchar *The Image of Slavic Studies Scholar of the 19th Century: Mykola Kostomarov* 41

Svetlana V. Dyachenko *Olaf Broch's Works and Contemporary Research on the Archaic South Russian Vocalism* 54

Oksana Kuzmenko *Research and Organizational Activities of Volodymyr Hnatyuk in Shevchenko Scientific Society: Relationship with Olaf Broch* 74

Tamara Lönngren *Work of a Slavist as an Example of Scientific Diplomacy: Olaf Broch's Epistolary Legacy* 99

Tamara Lönngren *A horrified observer: the book "The Dictatorship of the Proletariat by Olaf Broch"* 120

Kari Aga Myklebost *Olaf Broch – ambassador for the Slavic world in Norway* 132

Sergey L. Nikolaev, Marfa N. Tolstaya *Olaf Broch's Works on Ublya Subdialect and Present-Day Field Records* 173

Vitaliy Telvak *Mykhaylo Hrushevskyi and Scandinavian Slavic Studies* 211

Aleksandra V. Ter-Avanesova *Olaf Broch's Work "Essay on the physiology of Slavic speech" and Its Importance for Research into Slavic Languages' Phonetics* 236

Natalia Khobzey *The Ukrainian Background for Olaf Broch Studies* 254

Передмова

У 2017 році виповнилося 150 років з дня народження Олафа Брока (1867–1961) – норвезького славіста зі світовим ім'ям, діалектолога, перекладача, першого професора слов'янських мов Університету Осло, який був членом Академії наук Норвегії, членом-кореспондентом Імператорської АН (згодом АН СРСР), Сербії, Австрії, Чехії, Польщі, Болгарії; іноземним дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка (1914) й Української академії наук (1924).

Багатогранну постать Брока-науковця неможливо уявити у відриві від слов'янських мов і культур. І це стосується не тільки його блискучих досліджень у царині слов'янської фонетики. Його громадянська позиція досі залишається яскравим прикладом високого служіння дослідника-філолога на благо миру і міжнародної співпраці, адже недарма в колі друзів та однодумців його називали «слов'янським послом в Християнії». Саме тому і вшанування пам'яті славіста і дипломата за покликанням Олафа Брока було природним не тільки в Норвегії, але і слов'янському середовищі. З цієї нагоди норвезькими університетами було проведено чотири ювілейні семінари: у Москві, Санкт-Петербурзі, Києві та Львові. Ці заходи організовано спільно з Посольством Королівства Норвегія в Москві, Генеральним консульством Королівства Норвегія в Санкт-Петербурзі, Посольством Королівства Норвегія в Києві, Науковим товариством імені Шевченка й Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича у Львові. Ювілейні заходи об'єднали відомих учених Норвегії, України та Росії, що сконцентрували свою увагу на важливих моментах біографії вченого та його мовознавчих дослідженнях.

Стартували семінари в Росії. Перший такий захід відбувся 25 квітня 2017 року в Посольстві Норвегії в Москві, другий – 26 квітня 2017 року у Представництві Університету Осло в Санкт-Петербурзі.

Наступних два семінари відбулися в Україні. У Києві 31 жовтня 2017 року в конференц-залі готелю «Radisson Blu» розпочався третій ювілейний семінар, що завершився урочистим прийомом у норвезькому Посольстві за запрошенням Надзвичайного і Повноважного Посла Норвегії в Україні Уле Т. Хорпестада.

Останній, четвертий семінар, який організували Університет Осло, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Наукове

товариство ім. Шевченка, відбувся 2 листопада 2017 року в Палаці Потоцьких у Львові.

Проведені наукові заходи вшанували світлу пам'ять Олафа Брока, розгорнули нові сторінки життя і творчості вченого, засвідчили, що традиція наукових зустрічей, дискусій і зацікавленості між норвезькими та слов'янськими науковцями, яка має понад столітню тяглість, продовжується.

На ці знакові в науковому світі події відгукнулися українські лінгвісти й історики в провідних україських наукових виданнях.[1]

У збірнику «Слов'янський світ Олафа Брока» надруковано доповіді, виголошені на цих ювілейних заходах норвезькими, українськими та російськими вченими, подано їхній переклад англійською мовою. До доповідей, виголошених англійською мовою, подано переклад українською.

Статті цього збірника репрезентують різнобічну діяльність відомого норвезького славіста, розкривають значення його робіт для сучасних досліджень у галузі діалектної фонетики, висвітлюють широкі міжнародні контакти вченого. У «Слов'янському світі Олафа Брока» вперше опубліковано кілька джерел з його епістолярної спадщини.

Ідея видання всіх доповідей тими мовами, якими вони були виголошені на російських та українських ювілейних заходах, структура збірника та його назва належить завідувачеві відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, голові мовознавчої комісії НТШ Наталії Василівні Хобзей (24.05.1964 – 21.08.2018). Завдяки її енергії, натхненню та неймовірному вмінню досягати поставленої мети стала реальною сама можливість видання цього збірника у Львові. Висловлюю сердечну подяку не тільки п. Наталії (на жаль, посмертно), але й родині Хобзеїв, яка, незважаючи на важку втрату, надала допомогу в пошуках відсутніх матеріалів цієї праці та посприяла в інших практичних справах. Саме завдяки таким старанням видання збірника «Слов'янський світ Олафа Брока» здійснилося в намічений термін.

Окрему вдячність висловлюю голові НТШ Романові Михайловичу Кушніру за співпрацю, підтримку та допомогу.

Т. Льоннґрен

---

[1] Сікора Г., Романина І. Українсько-норвезькі семінари "Олаф Брох і Україна" (31 жовтня – 2 листопада 2017 р., Київ – Львів): наукова хроніка. *Українська мова*, № 1, 2018, с. 149 – 154; Гончар О., Сікора Г. Українсько-норвезькі семінари "Олаф Брок і Україна". *Історичні дослідження в Україні: збірник наукових праць.* Київ: НАН України, Інститут історії України, вип. 29, 2018.

PREFACE

Last year, 2017, was the 150 anniversary of the birth of Olaf Broch (1867–1961), the famous Norwegian slavist, dialectologist and translator, who was the first professor of Slavic languages at the University of Oslo. He was member of the Norwegian Academy of Sciences, full member of the corresponding academies of Russia (later the Soviet Union), Serbia, Austria, Czechia, Poland and Bulgaria. He was also foreign full member of the Shevchenko Scientific Society and of the Ukrainian Academy of Sciences.

The broad spectrum of Broch's activity as a researcher is closely connected to Slavic languages and cultures. However, his brilliant investigations in Slavic phonetics are only part of what he achieved. His indefatigable endeavour to develop and support international cooperation made his friends call him "the Slavic ambassador in Christiania". In order to commemorate this extraordinary person Norwegian universities have carried through four anniversary seminars: in Moscow, Saint Petersburg, Kyiv and Lviv. These events have been organised together with the Embassy of Norway in Moscow, the Consulate General of Norway in Saint Petersburg, the Embassy of Norway in Kyiv, the Shevchenko Scientific Society and the Institute of Ukrainian Studies of I. Krypyakevich. The events have brought together renowned scholars from Norway, Ukraine and Russia, who have concentrated on Broch's biography and his scientific achievements.

The anniversary seminars started in 2017. The first seminar was held on April 25 in Moscow, at the Embassy of Norway. The second seminar took place the following day, at the Norwegian University Center in Saint Petersburg.

The next two seminars were held the same year in Ukraine. The third seminar took place on October 31 in Kyiv at the hotel "Radisson Blue" and it concluded with a reception at the Embassy of Norway, hosted by the ambassador Ole T. Horpestad.

The fourth and last seminar took place on November 2 at the Potocki Palace in Lviv. It was organised by the University of Oslo, the Shevchenko Scientific Society and the Institute of Ukrainian Studies of I. Krypyakevich. The talks given commemorated Broch's life and achievements and demonstrated that the long tradition of meetings and discussions between Norwegian and Slavic researchers is still very vivid.

The present collection of articles "The Slavic world of Olaf Broch" contains proceedings of the above mentioned seminars. The articles, which are supplied with English translations, illuminate the diversified activity of the famous Norwegian slavist, the importance of his scientific work in the field of dialectal phonetics and his broad network of international contacts. In the volume "The Slavic world of Olaf Broch" are for the first time published items from his epistolary legacy.

The person who took the initiative to this publication and also elaborated its structure was the head of the department of the Ukrainian language at the Institute of Ukrainian Studies of I. Krypyakevich, namely Natalia Vasilyevna Khobzey (24.5.1964–21.8.2018). Thanks to her energy and high competence this project could be carried out. Unfortunately, she recently passed away. I want to express my deep gratitude for her work. I also extend my condolences to her family members and I thank them for helping us, despite the unforeseen difficulties, to accomplish the work in time.

In addition, I want to express special gratitude to the president of the Shevchenko Scientific Society, Roman Kushnir, for his help and support.

T. Lönngren

Ingvild Broch

Tromsø

Olaf Broch's Contribution to the Study of Pidgin Languages

When people do not have a common language, but there is a strong need for communication, different kinds of contact languages or pidgins can emerge.

In Northern Norway, a hundred years ago there existed a pidgin called Russenorsk (RN). Today, it is the best-known Arctic pidgin and used for comparison in all later literature about contact and pidgin languages thanks to the work of Olaf Broch.

RN is a contact language or pidgin language that developed along the coast of Northern Norway because it was necessary for Norwegian fishermen and Russian merchants and sailors to find a way to communicate when bartering Norwegian fish with grain and flour from Russia. The Russians came from the White Sea in summer and bought fish from the Norwegian fishermen at a time of the year when the fish was difficult to sell in Norway. This bartering was strictly regulated, but considered highly favorable to both parties and therefore developed in spite of being illegal, at times in Norway, at times in Russia. The speakers used what they already knew: Their mother tongues, which they tried to simplify to make it easier to understand. Foreign words, e.g. from sailors' jargon, were also used.

The first RN words are documented from around the turn of the 18th century [Broch/Jahr 1981: 64–65]. RN was in use and favorably viewed through the 1840s, when RN was regarded as a language, «a Jargon one has to learn to understand» [Blom 1830: 298], but later considered ridiculous, «an idiotic mixture of certain Norwegian, Russian and English words» [Helland 1905:

781], probably because the Norwegian merchants around 1860 started to send their sons to Russia, mostly to Arkhangel'sk, to learn Russian proper. When the young men returned home, they of course knew what 'real' Russian was like.

Still, RN was in use till the outbreak of the First World War, when the connections between Norway and Russia were discontinued. The time for bartering had come to an end earlier, and the Russian Revolution led to a more or less closed border for 70 years. There was no longer any need for a common language. The remaining speakers forgot RN.

During a period of approximately 150 years RN was spoken by Norwegians and Russians along the coasts of Northern Norway in the summer months during the bartering. In the beginning of the 19th century RN was spoken from the city of Kola on the Kola peninsula to the city of Tromsø in different villages in Troms and Finnmark, along a coastline of approximately 750 kilometers. The Russians came from the Murman coast and different villages along the White Sea,

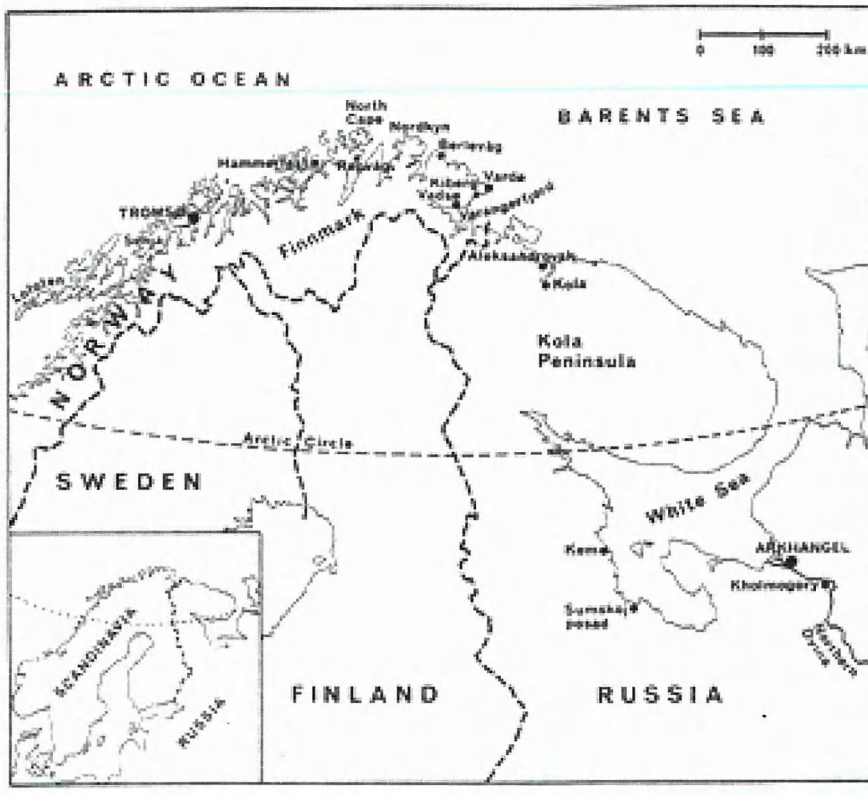

Russians from the White Sea and the Kola Peninsula came to the coast of Northern Norway every summer for approx. 140 years to trade flour and grain for fish.

they usually returned to the same places in Northern Norway every summer. This is probably the why RN could exist over such long period without expanding functionally, but more or less maintain a minimum of grammar and vocabulary. [Broch/Jahr 1981: 15–16].

All reports of RN link the use to the Norwegian coast, there is no material documenting RN used by Russians and Norwegians in Arkhangel'sk or other White Sea towns and villages.

RN was first referred to between 1812 and 1814 by F. W. Wedel Jarlsberg, who at the time was Governor of the county of Finnmark. Wedel Jarlsberg states that in Finnmark in Northeast Norway people spoke not only three languages (Norwegian, Saami and Kvensk)[1], «but also a fourth language, the so-called trade language, which is used when bartering with Russians». That is: Wedel Jarlsberg calls RN a 'language', and according to him this language was used only when bartering with Russians [Jarlsberg 1887: 152].

Wedel Jarlsberg calls the language *Handelssproget* (the trade language), but in Northern Norway the language is usually called *Moja-po-tvoja*, that is: I (speak) as you (speak). In addition the language was often called *kak sprek* meaning how (should I) say (this)?

Moja and *tvoja* are also used in other Russian-based pidgins and not least «wherever Russians spoke to aborigines». *Moja tvoja ne ponimaj* (I don't understand you) is a sentence that repeatedly crops up in fiction. [Liberman 1984: 75–77].

The formal name, however, is Russenorsk.

Towards the middle of the 19th century travellers mention that they have heard Norwegians and Russians talking to each other in a special language. They will often refer to a few words or phrases as examples. The authors of the 1830s and 1840s regard RN as a language, «a jargon one has to learn». Around 1850, however, the descriptions of RN change character as more people learn Russian proper. RN still remains the language of the bartering, but merchants take over more of the trade.

The Norwegian phonetician and slavist Olaf Broch (1867–1961) published the first linguistic description of RN in 1927 in German (Archiv für slavische Philologie, 1927a) and the same year in Norwegian (Maal og Minne 1927b). In 1930, Broch published the texts, which were known then, and which he had

[1] Kvensk is the name of Finnish spoken in Northern Norway.

used as a basis for his description in 1927. Broch had collected material about RN for several years, mostly short notes from travellers who had witnessed conversations between Norwegians and Russians in connection with bartering [Broch 1927b: 81–85].

He also received material from the lappologist and principal Just Knud Qvigstad (1853–1957) in Tromsø. The dialogues often repeat the same sentences asking for fish and prices – and offering tea (and sometimes stronger drinks).

As a student, and also later, Broch studied areas where different languages meet:

From the eastern borders of the Habsburg monarchy he reported (1895) that he was studying the interesting mixed dialects of Ukrainian and Slovak, which would be exiting material for further linguistic studies[2].

On his way back to Norway he visited Vilnius where he studied White-Russian and Lithuanian. He had thus shown an interest in what happens when different dialects/languages meet. He had done fieldwork in northwest Russia, Tot'ma and Šuiskoe on the Sukhona river where he had studied dialects around 1905, he had also visited the Kola Peninsula.

For quite some time Broch had been convinced that it would be worth while to study the phenomenon, which he characterized as «a kind of language... a mixture of different constituents like the ones we know from different parts of the world under more or less the same conditions» [Broch 1927b: 221]. However, he postponed the work several times, hoping to be able to get hold of more text material, especially collected from the Russian side. For a language like RN, that would be highly desirable.

But it was obvious that time was running out: The bartering was coming to an end even before the political changes. RN had lost its importance.

A contact language like RN cannot be described in the way that regular vernaculars would be. Pidgins in general have restricted use and a simplified grammar. This does not mean that pidgins are without rules, but the rules are not so many and quite simple compared to most languages.

The RN texts, which are available today, consist of single words and isolated sentences, various wordlists of different lengths, and conversations in the form of dialogues. The text material Broch published (in 1930) included 357 words. Later new words were collected from different sources, so that we now

[2] NB: Ms. film 122, Broch to Jagić 11.04.1895.

have some 390 words in the RN corpus. However, about 50 % of them are hapax legomena, i.e. words which appear only once in the texts. This means that the vocabulary of RN consisted of a core of 150–200 words – a not unusual number of words for a pidgin of this kind.

The vocabulary derives from several languages, in addition to Norwegian and Russian there are words coming from Dutch/Low German, English, French, Swedish, and Finnish. For words stemming from English, Dutch or Low German, there are generally parallel forms coming from one of the two base languages, Norwegian and Russian. E.g.: *drikkom/drinkom/trinkom*, (drink, originating in Norwegian, English, Dutch), *grot/bolsa* (big, from Dutch, Russian).

In 1928 Olaf Broch gave a speech at the Norwegian Academy of Science entitled 'Fish names in Russenorsk' [Broch 1928: 10]. As for fish names, the picture is complex. In the Broch corpus the concept 'fish' is *fisk /fiska* from Norwegian fisk. *Ryby/ryiba/ryjpa* (from Russian рыба = fish) is used a few times i two texts.

There are, however, several names for different species of fish: the most frequent is as one could expect *treska/træska/treski* (from R треска = cod). *subadtka/sobaka* (from R зубатка = catfish/wolf fish) is also frequently used.

Saika (from R сайда or saami sáidi = coalfish) has a parallel form *seika*, probably from N sei + the common noun suffix *-ka,* just as *silka (herring)* probably stem from N sild + -ka.

Halibut and haddock have several names in RN, some of them originate from Norwegian, some from Saami, most of them from Russian. [Broch/ Jahr 1984: 63]

The processed fish is called *laberdan*, *runtovva – runtofki* and råskerka. *Laberdan* is borrowed from Dutch and means salted cod. The words *runtovva – runtofki* and råskerka are listed in Podvysockij's Dictionary of the Arkhangel'sk dialect (1885: 149, 150). Podvysockij says that these words are misunderstood forms of *rundfisk* and *rotskjær*. Broch and Jahr suggest that these words are loans from RN in the Arkhangel'sk dialect. [Broch/Jahr 1984: 63].

The bartering goods the Russians brought to Norway do, however, normally not show parallel forms; they took their names from Russian, e.g. *mokka* (< R мука = flour), *groppa* (< R крупа = grain), *beresta* (< R береста = birch bark), *masla* (< R масло = butter).

Here is a short dialog in RN from the journal *Nordlands Trompet* (1891).

From [Broch 1930: 136–137]:

(1) Russian: *Strasvi*! (Hi there!)

(2) Norwegian: *Kak you snakka*? (What do you want to say?)
(3) R: *Moja vil snakka på tvoja. Moja vil kupom hos tvoja.* (I want to talk to you. I want to trade with you).
(4) N.: *Kak you kupom*? (What will you buy?)
(5) R.: *Fiska kupom. Kak stoit?* (I want to buy fish. How much does it cost?)
(6) N: *Pæt voga mukka på sto fiska.* (Five våg flour for 100 fish)[3].

This short dialogue demonstrates that RN had to be learned: There are words from Norwegian and from Russian, words that are used both in Russian and Norwegian, words that are easily understood and words that must be learned. One word can often be used with several meanings, e.g. *kak* meaning 'what', 'how much' (2), (4), (5). And words with the same meaning borrowed from different languages: e.g. *you* (2), (3), (4) from English, *tvoja* (3) from Russian. In the RN vocabulary *du* from Norwegian is also used.

The dialogue demonstrates a good mixture of the base languages, more so than in most cases: In (6) the words stem alternatively from Russian – Norwegian – Russian – på, both from Russian and Norwegian – Russian – Norwegian.

Today, it is difficult to determine the pronunciation of RN: The existing material consists of written texts, most of which were written down by Norwegian custom officers and merchants, they had probably not used RN themselves. Texts recorded from the Russian side and especially material written down by Russian speakers of the pidgin would have been helpful.

The spelling of individual words can vary from text to text; the pronunciation will also have varied, depending on the mother tongue and dialectal background of the individual speaker.

Olaf Broch was fully aware of this in his description of RN and regretted that it had not been possible to get hold of dialogues or lists of words written down by Russians, who were directly involved in the bartering.

Broch has a detailed discussion of the different sounds. In RN, as in pidgins generally, phonemes, which occur only in one of the base languages, will most often disappear. They would be pronounced different according to the speaker's mother tongue, e.g. *strasvi* in (1) where the first sounds would be voiced in Russian speech and voiceless in Norwegian. Another example: RN *gav/gaf* (< N hav = sea), where a Russian speaker would use [g] for [h], and not have voiced

[3] Våg (vog) old Norwegian unit of measurement = 18 kilos.

sounds in the end of words and will quickly be picked up by a Norwegian who is trying to adjust to the foreign speaker. Another example: Norwegian does not have voiced [z], e.g. RN *bresentom* (give) with an unvoiced [s]. But in the few texts we know, which are recorded by Russians, there are examples of [z], e,g, RN *prezentom* (give). In Russian voiceless plosives have less aspiration than Norwegian voiseless plosives, hence there is a general tendency to develop parallel forms: e.g. *gav/gaf* or *bresentom/prezentom.*

The mother tongue was probably important for the pronunciation of the vowels too. In e.g. RN *russmann* (Russian) the Norwegian and Russian speakers would pronounce in accordance with their own language. The special Russian vowel transliterated *y*, is not represented in the Russian examples of RN texts. In the material from Broch's texts there are a few words that stem from Russian and where one could expect that a Russian writer would have used ы, e.g. RN *vudra* (< Russian выдра = otterskin). Or RN kudi reisa (where are you going) where *kodi* < Russian куды. Norwegian vowels, which do not exist in Russian, also sometimes appear in several ways: e.g.: *lygom, ljugom, ligom* (from Norwegian lyge, to tell a lie) [Cf. Broch 1927a: 251–252].

From a sociolinguistic point of view, one must see the whole language as a system rather than try to explain why a RN word has a final *-a* where we would expect *-o* (from North Russian). Then we will see that there is a tendency towards systematization, e.g. that nouns and adjectives often end in *-a*.

The morphology of RN is simple, as is to be expected: Pidgins in general have little inflection and few, if any conjugation categories. Categories such as gender, number, case, tense aspect, etc., which in Norwegian and Russian are expressed morphologically, are almost non-existent in RN. For all sharply reduced languages the interpretation of an expression will depend on the context. Nevertheless, it is possible to say something about how the differences between the parts of speech are marked.

In RN, the nouns have a strong tendency to be marked by final *-a*, for some words *-ka* could probably be considered to be the noun marker. E.g. *voga* from Norwegian 'vog' (6) or *klæba* (brød) from Russian хлеб. In both Russian and Norwegian nouns with an *-a* suffix as part of the conjugation are well known. For *balduska (*halibut), *silka* (herring), *fiska* (fish), *-ka* could be considered to be a noun marker.

The *-a* suffix is also frequently found in adjectives taken over from Russian: e.g. *bela* (white), *bolsa* (big), *dobra* (good). But it is not universal.

Korosjo (good) with the stress on the last syllable, keeps the *-o* form from the Russ. neuter form, while for instance *dobro/dobra* have parallel forms. Adjectives are not inflected.

The adverbs also show a tendency towards *-a* suffix, often with parallel forms: *mere-mera* (more). Further, the suffix *-a* is found in pronouns, e.g. *moja, tvoja*, which are also used in other Russian based pidgins, and the parallel forms *nokke* and *nokka* (some) and *eta-etta-ette* (this).

The verbs show no copula, this is usual for pidgins and also the case for Russian present tense. RN has no verb for 'to have'. There are examples of Norwegian RN speakers using the Norwegian verb *har* (has), most often it is expressed by *på+pronoun/noun.*

The RN verbs have no inflection, they are as a rule marked with a suffix *-om* added to the root: e.g. *kupom* (3, 4, 5). Several researchers have discussed the origin of the *-om* suffix. Broch (1927) suggested that the suffix could be influenced by Swedish hortative, as in Swedish *sjungom* (let us sing). He did, however, also discuss other possibilities [Broch 1927: 117].

Broch/Jahr suggested that the *-om* suffix comes from North-Russian dialects. The few examples that are left of the Solombala-English[4] contact language support this theory [Broch, I. 1996: 96–97]. Here we find examples of the same verbal marker *-om* that we find in RN, and the same lexemes are used in both languages: *drinkom* and *smotrom* in addition to *bujom* (from English *buy*).

The preposition *på* is found both in Russian and Norwegian, sometimes with the same meaning, but not always. The RN *på* (from Norwegian 'på' and Russian 'po') is used as a universal preposition (3), (5). There are, however, also examples of the use of other prepositions: as in (3) where the speaker uses first 'snakka *på* tvoja', then 'kupom *hos* tvoja'.

Most of the texts were recorded from Norwegians, the longer texts were handed on by Norwegian merchants and customs officials. In view of the fact that the fishing population was the primary user of RN, this is unfortunate, as the texts are then often a result of how the informants thought RN was used.

It appears, however, that the majority of texts, including the most important ones, show very little variation. This can be regarded as evidence that most texts are fairly reliable, so that we need not sort out the more dependable ones. [Broch/Jahr 1981: 39–40].

---

[4] Solombola is the name of the port in Arkhangel'sk where foreign ships docked.

Because of Olaf Broch's important work with assembling and analyzing the material that still existed in the late 1920s the RN corpus has become reliable and useful for further descriptions and comparisons.

Today, RN is the best-known pidgin in Northern Europe and popular reference material for pidgin studies in general. Sociolinguists emphasize that the fact that the speakers of RN – in opposition to the speakers of most pidgins – were socially equal where as for most pidgins that is not the case, e.g. in English or French pidgins where most the vocabulary will come from English and French respectively. The grammatical structure will be simplified, as it will for all pidgins. An important difference between RN and the colonial pidgins is that in RN almost 50 % of the vocabulary stem from Norwegian, almost 40 % from Russian. The two lexifier languages both contribute to the vocabulary of RN in almost the same proportions. In addition, the vocabulary derives from several languages, including some words from sailors' jargon.

As already mentioned, Olaf Broch first published a thorough description of RN in 1927 in German and Norwegian. Broch's main interest was the phonetic, morphological, and lexical features of RN, and also the origins of various RN features – word forms, and vowel and consonant usage.

The syntax and other aspects are hardly discussed.

Some 40 years later, Günter Neumann (1965) compared RN with various other pidgins and demonstrated considerable conformity in the structures. Today, the fact that RN speakers in some ways differ from speakers of many well-known pidgins makes RN an interesting subject for studies. It is an important fact that that there was no significant social difference between the users of RN, and hence no social distinction between the speakers of the two major languages on which RN was based. This is a significant difference from for example English or French-based pidgins, where the social difference between users is reflected in the fact that the European base language dominates the pidgin, especially the vocabulary, in a way that is not comparable with the relationship between Norwegian and Russian in RN.

The general view of pidgin languages has changed since Olaf Broch wrote his two important articles on RN in 1927 and 1930. Today, linguists can hardly write about pidgins without referring to RN – this is possible because of Olaf Broch's work where an analysis of phonetics, grammar and vocabulary appeared in German and Norwegian in 1927 and all the text material existing at the time was published in the 1930 article.

The history of RN shows that as long as RN was the only means of communication between Norwegians and Russians, the language was positively regarded in Northern Norway. However, when Norwegian merchants started to learn Russian proper, RN lost its status of 'the fourth language', and the characteristic became condescending in the same way that colonial pidgins are characterized. Unlike them, RN with two lexifier languages had a special status, and this fact can stimulate a broader investigation of the contact languages of the Arctic and the Nordic regions. RN is a true Nordic contact language: in addition to the two lexifier languages, there are words from Saami, Finnish and Swedish.

RN is the best known of the pidgins in the Arctic, it has approximately the same amount of words borrowed from Norwegian and Russian. That does not mean that all northern pidgins have two lexifier languages. Taimyr-Russian pidgin in the Eastern part of Russia, which the Russian colonized rather late, is a traditional pidgin with one lexifier language. The difference is probably due to the speakers of RN being socially equal partners.

Already in the 16th century the territories of the Northern seas and the Arctic Ocean were conquered by representatives of different nations (Russians, Norwegians, Dutch and English), there is however no information about contact languages from that period. Possibly, the contacts were not as long lasting or periodic that common means of communication were developed. In general someone had to translate or they helped themselves with use of gestures.

From the 16th century, there are also some vague rumors about an Icelandic-Basque contact language used by Basque whalers in Icelandic waters.

Thus, not much is known about earlier contact languages, it is, however, possible to find some parallels between RN and two of them – Borgarmålet and Solombala-English.

From northern Sweden, there are some examples of the so-called 'borgarmålet' (merchants' language), an earlier Saami-Swedish auxiliary language, described in 1747. The vocabulary is predominantly Swedish, the syntax predominantly Saami [Högström 1747: 76–77].

Some rudimentary examples of Solombala-English remain [Broch, I. 1996: 93–98]. As already mentioned, it is interesting that here we find examples of the same verbal marker *-om* that we find in RN, and the same lexemes are used in both Solombala-English and RN: *drinkom* and *smotrom*.

In 2017, 90 years after Olaf Broch published his first long articles about Russenorsk, his work is still in use not only by researchers who are interested in

the Russo-Norwegian pidgin; his articles have been used and are still used to illustrate typical characteristics of contact languages. Today, RN will be an obvious chapter in any overview of European languages, and any work on pidgin and creole languages, e.g.

Ammon/Haarman: Sprachen des europäischen Westens from 2008. [Broch, I.: 2008: 93–98].

Max K. Adler [1977: 39] calls RN 'the most interesting European pidgin because the speakers thought they were speaking each other's language'. That is correct, but it is also said about speakers of other pidgins.

In the Max Plank Institute's bibliographic database Glottolog 2.7, which embodies comprehensive reference information for the world's languages, especially for the not so well known languages, RN is placed with the Russian based pidgins Chinese-Russian and Taimyr-Russian pidgins[5].

[5] Glottocode for RN: russ1267, Glottolog 2.7.

Інгвіль Брок

Тромсьо

Внесок Олафа Брока у вивчення піджинів

Якщо люди не розмовляють однією мовою, а потреба у спілкуванні велика, виникають різні види контактних мов або піджинів.

В Північній Норвегії століття тому існував піджин під назвою руссенорськ (РН). Сьогодні він більш знаний як арктичний піджин, і завдяки праці Олафа Брока згадується як приклад у всій пізнішій літературі, присвяченій контактам між народами та піджинам.

РН – це контактна мова або піджин, яка зародилась вздовж узбережжя Північної Норвегії: норвезькі рибалки мали якось знаходити спільну мову з російськими купцями та моряками, коли обмінювали рибу на зерно чи борошно з Росії. Росіяни припливали з боку Білого моря влітку і купували рибу у норвезьких рибалок тоді, коли в Норвегії було складно продати рибу. Обмін був чітко регламентованим, однак вважався дуже вигідним для обох сторін, а тому зростав, хоча у певний час – то в одній, то в іншій країні – був поза законом. Мовці користувались тим, що вже знали: своєю рідною мовою, яку вони намагались спростити для легшого розуміння. Також використовували іншомовні слова, наприклад жаргон моряків.

Перші зафіксовані слова в РН датуються початком 18 століття. [Broch/Jahr 1981: 64–65]. У 1840-их роках люди використовували РН і поки він мав статус мови, «жаргоном, який потрібно вивчити, щоб розуміти» [Blom 1830: 298], ставлення до нього було прихильним. Однак пізніше його називали сміховинним «ідіотичним поєднанням певних норвезьких, російських та англійських слів» [Helland 1905: 781]. Можливо, справа в тому, що близько 1860 року норвезькі торговці почали відправляти своїх синів до Росії, в основному до Архангельська, щоб ті вивчили літературну мову. Коли молоді хлопці повертались додому, то вони вже, певна річ, знали як звучить «справжня» російська.

Незважаючи на це, РН все ще використовували до початку Першої світової війни, під час якої зв'язки між Норвегією та Росією припинилися. Бартерна торгівля закінчилась ще раніше, а внаслідок Революції кордон, по суті, закрили на наступні 70 років. Потреба у спільній мові зникла, а ті хто знав РН, втратили мовні навики.

Впродовж 150 років норвежці та росіяни, які в літні місяці здійснювали бартер вздовж берегів Північної Норвегії, розмовляли РН. На початку XIX століття РН розмовляли від міста Коли, що на Кольському півострові, до міста Тромсе та сіл в районах Трумс та Фіннмарк, тобто вздовж прибережних територій довжиною у 750 кілометрів. Росіяни, які проживали у прибережній частині Мурманської області, а також в селах на березі Білого моря, зазвичай щоліта повертались до тих самих місць у Північній Норвегії. Можливо тому РН проіснував так довго, не розширюючи своїх функцій, однак зберіг мінімум граматики та словникового запасу [Broch/Jahr 1981: 15–16].

Всі згадки про вживання РН стосуються ареалу узбережжя Норвегії. Нам невідомо, чи ним спілкувалися росіяни та норвежці в Архангельську, чи в інших містах і селах на березі Білого моря.

Про РН між 1812–1814 рр. вперше згадує Ф. Ведель Ярлсберг, який у той час був губернатором Фіннмарка. Ведель-Ярлсберг зазначає, що у Фіннмарку, який знаходиться на північному-сході Норвегії, люди розмовляли не лише трьома мовами (норвезькою, мовою саамі та квенською)[1], «але також четвертою, так званою торговою мовою, якою вони користувались, коли торгували з росіянами». Отже, Ведель-Ярлсберг називає РН «мовою», якою послуговувались лише під час бартеру з росіянами [Jarlsberg 1887: 152].

Ведель-Ярлсберг називає цю мову *Handelssproget* (мова торгівлі), однак в Північній Норвегії таку мову зазвичай називають «моя-по-твоя», що означає я (розмовляю) як ти. Крім того, таку мову часто називали *kak sprek*, тобто «як це сказати?»

Поняття *моя* і *твоя* використовуються і в інших піджинах на основі російської мови, і зокрема там, "де росіяни спілкуються з аборигенами". *Моя твоя не понимать* (я тебе не розумію) – ця фраза часто зустрічається у художній літературі [Liberman 1984: 75–77].

Однак, офіційна назва мови – руссенорськ.

Ближче до середини XIX століття мандрівники вже зазначають, що чули як норвежці та росіяни спілкуються особливою мовою. Вони часто наводили в приклад окремі слова чи фрази. У 1830–1840-их роках автори називають РН мовою, «жаргоном, який треба вивчити». Однак, починаючи з 1850-их, описи РН змінюються, бо все більше людей вивчають літера-

[1] Квенська – це варіант фінської мови, якою розмовляють у Північній Норвегії.

турну російську. РН досі залишається мовою бартеру, однак купці перебирають на себе більшу частину торгівлі.

Норвезький фонетист та славіст Олаф Брок (1867–1961) опублікував перший лінгвістичний опис РН у 1927 році німецькою мовою [Broch 1927a] і того ж року такий опис вийшов норвезькою [Broch 1927b]. У 1930 році Брок опублікував відомі на той час тексти, які послужили основою для його опису у 1927 році. Брок збирав матеріали про РН кілька років, переважно це були короткі записки мандрівників, які були свідками розмов між норвежцями та росіянами, коли ті здійснювали бартер [Broch 1927b: 81–85].

Він також отримав матеріали від лапполога та директора семінарії Юста Кнуда Квігстада (1853–1957) у Трумсі. В діалогах часто повторюються ті самі речення, де запитують ціни на рибу – та пропонують чай (і деколи міцніші напої).

Ще студентом, і згодом, Брок вивчав сфери, в яких зустрічаються різні мови: на східному кордоні монархії Габсбургів згідно з його записами (1895 р.) він вивчав цікаві змішані діалекти української та словацької мови, що могло б стати захоплюючим матеріалом для подальших досліджень[2].

Дорогою назад до Норвегії він відвідав Вільнюс, де вивчав білоруську і литовську. Отже, його цікавило, що відбувається, коли зустрічаються різні діалекти та мови. Він проводив польові дослідження у північно-західній Росії, Тотьмі і Суйському на річці Сухона, де близько 1905 р. вивчав діалекти, а також відвідав Кольський півострів.

Досить довгий час Брок був переконаний, що варто було б вивчати явище, яке він характеризував як «певну мову... суміш різних компонентів, і зокрема тих, що нам відомі з різних частин світу, за більш-менш однакових умов.» [Broch 1927b: 221] Однак, він відкладав роботу декілька разів, сподіваючись назбирати більше текстового матеріалу, особливо з російського боку. Для такої мови як РН, це було важливо.

Щоправда, очевидним було те, що часу залишалось небагато. Бартер пішов на спад ще до політичних змін і РН втратив своє значення.

Контактну мову на зразок РН не можна описати за тим самим принципом, що й розмовну мову. Піджини переважно мають обмежену сферу використання та спрощену граматику. Це не означає, що піджини не мають правил, але цих правил небагато і вони доволі прості в порівнянні з більшістю мов.

---

[2] NBO, Ms. film 122, Broch to Jagić 11.04.1895.

Відомі нам тексти мовою РН складаються з окремих слів та речень, переліків слів різної довжини та розмов у формі діалогу. Текстовий матеріал, який Брок опублікував у 1930 році, включав 357 слів. Згодом зібрали нові слова з різних джерел, тому корпус РН тепер налічує близько 390 слів. Однак, 50 % цих слів – це hapax legomena, тобто слова які зустрічаються в тексті лише один раз. Це означає, що словник РН складався з основних 150–200 слів, що не така вже й незвична кількість для такого типу піджину.

Словник походить з кількох мов окрім російської та норвезької, зустрічаються слова голландського / нижньонімецького походження, англійські, французькі, шведські та фінські. Слова англійського, голландського / нижньонімецького походження – зазвичай мають паралельні форми, які походять з однієї з двох базових мов – норвезької чи російської. Наприклад, *drikkom/drinkom/trinkom*, (пити, походить з норвезької, англійської та голландської), *grot/bolsa* (великий, з голландської та російської).

У 1928 році Олаф Брок виступав в Академії наук Норвегії з промовою під назвою: «Назви риби в руссенорську» [Broch 1928:10]. Щодо назв риб, то ситуація складна. В корпусі Брока поняття «риба» це *fisk/fiska* від норвезького 'fisk' *Ryby/ryiba/ryjpa* (від російського рыба = риба) зустрічається кілька разів у двох текстах.

Однак, знаходимо кілька назв різних видів риб, серед яких абсолютно очікувано найчастотніша назва це *treska/træska/treski* (від російського треска = тріска).

Часто вживається також і *subadtka/sobaka* (від російського зубатка = зубатка).

Saika (від російського сайда або saami sáidi = сайда) має паралельну форму *seika*, можливо від норвезького sei + типовий іменниковий суфікс – *ka,* як у слові *silka (оселедець)*, що ймовірно походить від норвезького sild + -ka.

Палтус і пікша мають кілька назв у РН, деякі з яких походять з норвезької мови, деякі з мови саамі, але більшість походить з російської. [Broch/Jahr 1984: 63]

Термічно оброблена риба називається *laberdan*, *runtovva runtofki* і *råskerka*. Слово *laberdan* запозичене з голландської і означає «солена тріска». Слова *runtovva – runtofki* і *råskerka* містяться в Словнику архангельського діалекту Підвисоцького [Подвысоцкий 1885: 149, 150]. Підвисоцький каже, що ці слова перекручені форми *rundfisk* та *rótskjær*. Брок та

Яр припускають, що це слова з РН, запозичені в архангельський діалект. [Broch/Jahr: 1984: 63].

Однак, назви товарів для бартеру, які росіяни привозили до Норвегії, зазвичай не мали паралельних форм; вони запозичували назви з російської мови, наприклад *mokka* (< російською мука = борошно), *groppa* (< російською крупа = крупа), *beresta* (< російською береста = березова кора), *masla* (< російською масло = масло).

Ось короткий діалог на РН, взятий з журналу «Нордландс Тромпет» (*Nordlands Trompet* 1891) [Broch 1930: 136–137]:

(1) Росіянин: *Strasvi*! (Привіт!)

(2) Норвежець: *Kak you snakka*? (Що Ви хотіли сказати?)

(3) Р: *Moja vil snakka på tvoja. Moja vil kupom hos tvoja.* (Я б хотів з Вами поговорити. Я б хотів з Вами поторгувати.)

(4) Н: *Kak you kupom*? (Що Ви будете купувати?)

(5) Р: *Fiska kupom. Kak stoit?* (Я хочу купити рибу. Скільки вона коштує?)

(6) Н: *Pæt voga mukka på sto fiska.* (П'ять ваг борошна за 100 рибин.)[3]

Цей короткий діалог показує, що РН треба було вивчити: в ньому поєднувались слова з норвезької та російської, слова які використовувались в обох мовах, слова, які легко зрозуміти, і слова, які потрібно запам'ятати. Одне слово нерідко могло мати кілька значень, наприклад *kak* означало 'що', 'скільки' (2), (4), (5). А слова з однаковим значенням запозичені з різних мов, наприклад *you* (ти, Ви) (2), (3), (4) з англійської, *tvoja* (твоя) (3) з російської. У словнику РН також використовується слово *du* з норвезької.

Діалог ілюструє сильне поєднання основних мов, навіть більш помітне ніж у більшості випадків: у (6) репліці слова російського – норвезького – російського – på походження, одночасно з російської та норвезької – російської – норвезької.

Сьогодні важко з'ясувати, як вимовлялись слова в РН – існуючі матеріали складаються з письмових текстів, більшість з яких записали норвезькі митники та торговці, які, скоріш за все, не знали РН. Тексти, записані з російського боку, а особливо матеріал записаний російськими користувачами цього піджину, могли б допомогти.

Написання окремих слів може різнитися від тексту до тексту; вимова теж може відрізнятися, в залежності від рідної мови та особливостей діалекту конкретного мовця.

---

[3] Våg (vog) стара норвезька міра ваги = 18 кілограмів.

Олаф Брок знав про цю особливість свого опису РН і шкодував, що не можна було отримати доступ до діалогів або переліків слів, записаних росіянами, які брали безпосередню участь у бартері.

Брок детально описав різні звуки. В РН, як у всіх піджинах загалом, фонеми, які зустрічаються лише в одній з базових мов, зазвичай, зникають. Вони вимовляються по-іншому, в залежності від рідної мови мовця: наприклад, у слові *strasvi* у репліці (1), перші звуки дзвінкі у мовленні росіян і глухі у мовленні норвежців. Ще один приклад: РН *gav/gaf* (< норвезьке hav = море), де російськомовна людина вимовлятиме [g] замість [h], і не буде мати дзвінких звуків наприкінці слів, до чого швидко пристосується норвежець, який намагається звикнути до мови іноземця. Ще один приклад: норвезька мова не має дзвінкого [z], наприклад РН *bresentom* (давати) з глухим [s]. Однак в кількох відомих текстах, записаних росіянами, знаходимо приклади [z], наприклад, РН *prezentom* (давати). У російській мові глухі проривні звуки вимовляються з меншим придихом ніж у норвезькій, звідси виникла загальна тенденція до паралельних форм: наприклад, *gav/gaf* або *bresentom/ prezentom*.

Рідна мова також впливає на вимову голосних. Наприклад, РН слово *russmann* (росіянин), норвежець і росіянин будуть вимовляти за аналогією з рідною мовою. Особлива російська голосна у, не представлена у російських зразках текстів РН. У матеріалах з текстів Брока є кілька слів, які походять з російської мови, і які російськомовна людина мала б написати через ы, наприклад, РН *vudra* (< російське выдра = видра). Ще один приклад, це фраза на РН kudi reisa (куди ти йдеш), де *kodi* походить від російського куды. Норвезькі голосні, яких не існує в російській мові, також часом з'являються в кількох словах – наприклад, *lygom, ljugom, ligom* (від новезького lyge, брехати). [Cf. Broch 1927a: 251–2].

З точки зору соціолінгвістики, мову слід розглядати як систему, а не намагатись пояснити, чому слово на РН закінчується на *-a*, де мало б бути *-o* (з північно-російської). Тоді ми побачимо тенденцію до систематизації, наприклад, що іменники та прикметники часто закінчуються на *-a*.

Морфологія РН проста, чого і можна було очікувати. Піджини зазвичай не мають закінчень, а відмін декілька або нема. Такі категорії як рід, число, відмінок, час тощо, які в норвезькій та російській мовах виражаються морфологічно, в РН майже не виражені. У всіх дуже простих мовах інтерпретація сказаного буде залежати від контексту. Однак, можемо

сказати кілька слів про те, як виражаються відмінності між частинами мови.

В РН, іменники дуже часто закінчуються на *-а*, для деяких слів закінчення *-ка* мабуть можна вважати іменниковим маркером. Наприклад *voga* з норвезького 'vog' (вог) (6) або *klæba* (brød) від російського хлеб (хліб). Російські і норвезькі іменники з суфіксом *-а*, що є елементом відміни, широко відомі. В словах *balduska (*палтус), *silka* (оселедець), *fiska* (риба), суфікс *-ka* можна вважати іменниковим маркером.

Суфікс *-а* також часто зустрічається в прикметниках, запозичених з російської, наприклад, *bela* (білий), *bolsa* (великий), *dobra* (добрий). Але це не універсальний принцип. У слові *korosjo* (хороший) з наголосом на останній склад, збереглась російська форма середнього роду на *–о*, хоча для прикладу *dobro/dobra* мають паралельні форми.

Прикметники не мають закінчень.

Прислівники також часто мають суфікс *-а*, нерідко з паралельними формами: *mere-mera* (більше). Крім того, суфікс *-а* зустрічається в займенниках, наприклад *moja*, *tvoja*, які також використовуються в інших піджинах на основі російської мови, а також паралельні форми *nokke* та *nokka* (деякі) та *eta-etta-ette* (цей).

Дієслова не мають зв'язок, це звично для піджинів, і також для російського теперішнього часу. РН не має дієслова, що означає «мати». Є приклади, коли норвезькі мовці РН використовували норвезьке дієслово *har* (мати), яке найчастіше виражається за допомогою *på+ займенник/іменник*.

В РН дієслова не мають закінчень, зазвичай вони додають суфікс *-от* до кореня – наприклад, *купот* (3, 4, 5). Кілька дослідників писали про походження суфікса *-от* У 1927 році Брок висловив припущення, що на цей суфікс міг вплинути шведський гортатив, такий як у шведському слові *sjungom* (давайте співати). Однак, він розглядав й інші можливості. [Broch 1927: 117]

Брок/Яр припускали, що суфікс *-от* походить з північно-російських діалектів. Тих кілька зразків контактної мови соломбала-англійська[4], що збереглись, підтверджують цю теорію. [Broch, I. 1996: 96–97] Тут ми знаходимо зразки того самого дієслівного маркера *-от*, що й у РН, а в обох мовах використовуються ті самі лексеми: *drinkom* та *smotrom*, окрім *bujom* (від англійського *buy* 'купувати'.

[4] Соломбола – назва порту в Архангельську, де пришвартовуються іноземні кораблі.

Прийменник *på* знаходимо як в російській, так і в норвезькій мовах, деколи з тим самим значенням, але не завжди. В РН *på* (з норвезького *på* та російського *по*) використовується як універсальний прийменник (3), (5). Однак є приклади вживання й інших прийменників, наприклад як у (3), де мовець спочатку вживає 'snakka *på* tvoja', а тоді 'kupom *hos* tvoja'.

Більшість цих текстів записували зі слів норвежців, довші тексти передали норвезькі торговці та митники. З огляду на те, що рибалки були основними користувачами РН, це не дуже позитивний момент, оскільки за таких обставин ці тексти є результатом того, як ці люди уявляли використання РН.

Однак, виглядає на те, що більшість текстів, в тому числі найважливіші, не мають значної варіативності. Це можна вважати доказом того, що більшість текстів досить точні, тому нам не потрібно шукати серед них більш достовірних. [Broch/Jahr 1981: 39–40]

Завдяки важливій роботі Олафа Брока зі збору та аналізу матеріалу, який все ще існував наприкінці 1920-их, корпус РН став достовірним та корисним джерелом для подальших описів та порівнянь.

Сьогодні, РН найвідоміший піджин у Північній Європі та популярний довідковий матеріал для вивчення піджинів в цілому. Соціолінгвісти наголошують на тому, що користувачі РН, на відміну від користувачів більшості піджинів, були соціально рівними, що нехарактерно для більшості піджинів, наприклад піджинів на основі англійської та французької мов, де більшість словникового запасу походить або з англійської, або з французької мови. Граматична структура буде спрощеною, як і у всіх піджинах. Важливою різницею між РН та колоніальними піджинами є те, що в РН майже 50% словника походить з норвезької і майже 40 % з російської. Обидві мови формують словник РН майже в однакових пропорціях. Крім того, словник походить з кількох мов, сюди зокрема належать слова з жаргону моряків.

Як ми вже зазначали, Олаф Брок вперше опублікував ґрунтовний опис РН у 1927 році німецькою та норвезькою мовами. Головний інтересом Брока – фонетика, морфологічні та лексичні характеристики РН, а також походження різних характеристик РН – словоформ, використання голосних та приголосних.

Синтаксис та інші особливості майже не обговорювались.

Десь 40 років потому, Гюнтер Ньюманн (1965) порівняв РН з іншими піджинами та показав значну схожіст їхніх структуі. Сьогодні, те, що

користувачі РН певним чином відрізняються від користувачів багатьох добре відомих піджинів, робить РН цікавим об'єктом для дослідження. Важливо, що між користувачами РН не було значних соціальних відмінностей, а отже не було значних соціальних відмінностей між користувачами двох основних мов, на яких базується РН. Це серйозна різниця у порівнянні з піджинами, які базуються на англійській чи французькій мовах, де соціальна різниця між користувачами відображена в тому, що європейська основна мова домінує в піджині, особливо в його словнику, що неможливо порівняти із взаємовідносинами між російською та норвезькою в РН.

Загальне бачення піджинів змінилося, відколи Олаф Брок написав дві ґрунтовні статті присвячені РН у 1927 та 1930 році. Сьогодні, мовознавці рідко пишуть про піджини без посилання на РН, що пояснюється тим, що в працях Олафа Брока, які вийшли друком німецькою та норвезькою у 1927, був аналіз фонетики, граматики та словника, а весь існуючий на той момент текстовий матеріал був опублікований у статті у 1930 році.

Історія РН показує, що оскільки він був лише засобом спілкування між норвежцями та росіянами, цю мову позитивно сприймали у Північній Норвегії. Однак, коли норвезькі торговці почали вивчати правильну російську, РН втратив свій статус «четвертої мови», вона набула іншого статусу – зневажливого, так само як й інші колоніальні піджини. На відміну від цих піджинів, мови, які послужили джерелом лексики для РН, мали особливий статус, і саме це може стимулювати подальші дослідження контактних мов в Арктичних та Північних регіонах. РН – це справжня нордична контактна мова: окрім двох мов, що стали джерелом лексики, в ній є слова з мови саамі, фінської та шведської мов.

РН найбільш відомий піджин Арктики, і кількість слів запозичених з норвезької та російської приблизно така сама. Це не означає, що всі північні піджини мають дві мови-джерела лексики. Таймирсько-російський піджин у східній частині Росії, яку росіяни колонізували доволі пізно, є традиційним піджином із однією мовою-джерелом лексики. Різниця, мабуть, полягає в тому, що користувачі РН були рівними соціальними партнерами.

Вже в XVI столітті території Північних морів та Арктичного океану завоювали представники різних народів (росіяни, норвежці, голландці та англійці), однак про контактні мови того періоду немає інформації. Можливо, ті контакти були не настільки довготривалими чи періодичними,

щоб виникли звичні засоби спілкування. В цілому, хтось повинен був перекладати або вони послуговувались жестами. З XVI століття існують не зовсім підтверджені дані про ісландсько-баську контактну мову, яку баські китобої використовували у водах Ісландії.

Тобто, про раніші контактні мови відомо небагато, однак, можна знайти певні паралелі між РН та двома з них – боргармалет та сомбала-англійська.

У північній Швеції існує декілька зразків так-званої мови боргармалет (мова торговців), що є ранньою саамі-шведською допоміжною мовою, описаною у 1747 році. Словник переважно шведський, а синтаксис запозичений з мови саамі [Högström 1747: 76–77].

Збереглись деякі елементарні зразки соломбала-англійської [Broch, I. 1996: 93–98]. Як вже згадувалось, цікаво тут те, що ми знаходимо приклади того самого дієслівного маркеру *-от*, що й в РН, в обох мовах використовуються ті самі лексеми: *drinkom* та *smotrom*.

У 2017 році, через 90 років після того, як Олаф Брок опублікував перші довгі статті про руссенорськ, його праці і досі використовують не лише дослідники, які цікавляться російсько-норвезьким піджином, а статті використовували і досі використовують для ілюстрації типових характеристик контактних мов. Сьогодні РН стане цілком логічною главою в будь-якому загальному описі європейських мов, в будь-якому дослідженні присвяченому піджинам та креольським мовам, наприклад Ammon/Haarman: Sprachen des europäischen Westens from 2008. [Broch, I.: 2008: 93–98].

Макс К. Адлер [1977: 39] називає РН «найцікавішим європейським піджином, тому що мовці думали, що розмовляють мовою один одного.» Це правда, але те саме можна сказати і про користувачів інших піджинів.

В бібліографічній базі даних Інституту Макса Планка – Глоттолог 2.7, яка є повноцінним джерелом довідкової інформації про світові мови, особливо маловідомі, РН знаходиться між піджинами на основі російської – китайсько-російським та таймирсько-російським[5].

[5] Глотто-код для РН: russ1267, Glottolog 2.7.

Literature – Література

Adler, M.K. (1977): *Pidgins, Creoles and Lingua Francas: A sociolinguistic study.* Hamburg: Helmut Buske Verlag.

Blom, Gustav Peter (1830) *Bemærkninger paa en Reise i Nordlandene og igjennem Lapland til Stockholm, i Aaret 1827.* Christiania (Oslo).

Broch, Ingvild/Jahr Ernst Håkon (1981) *Russenorsk – et pidginspråk i Norge.* Tromsø-studier i språkvitenskap 3. Oslo: Novus. 2. Ed. 1984.

Broch, Ingvild eds. *Language Contact in the Arctic. Northern Pidgins and Contact Languages.* Trends in Linguistics. Studies and Monographs 88. Berlin/New York: Mouton de Gruyter (107–122).

Broch, Ingvild/Jahr Ernst Håkon (1984) Russenorsk: a new look at the Russo-Norwegian pidgin in Northern Norway. In Ureland, P. Sture/Clarkson, Iain eds. *Scandinavian Language Contacts.* Cambridge University Press (21–65).

Broch, Ingvild (1996) Solombala-English in Archangel. In: Jahr, Ernst Håkon/ Broch Ingvild eds. *Language Contact in the Arctic. Northern Pidgins and Contact Languages.* Trends in Linguistics. Studies and Monographs 88. Berlin/New York: Mouton de Gruyter (93–98).

Broch, Ingvild (2008): Russenorsk. In: Ammon, U./ Haarman, A. eds *Sprachen des europäischen Westens/Western European Languages*: Volume II, Klagenfurt/Celovec. Wieser Verlag (391–397).

Broch, Olaf (1927a) Russenorsk. *Archiv für slavische Philologie 41*, Berlin. (209–262). Broch, Olaf (1927b) Russenorsk. *Maal og Minne.* Oslo (81–130).

Broch, Olaf (1928) Noen fiskenavn i 'russenorsk'. (Resumé of a paper given at the Norw. Academy of Science 18 March 1927) *Det Norske Videnskaps-akademi i Oslo. Årbok 1927.* Oslo (10).

Broch, Olaf (1930) Russenorsk teksmateriale. *Maal og Minne.* Oslo (113–140).

Helland, Amund (1905) *Norges land og folk, Topografisk-statistisk beskrevet. XX: Finnmarkens Amt.* Kristiania (Oslo): Aschehoug.

Högström, Pehr [1747]: *Beskrifning öfwer de til Sweriges Krona lydande Lapmarker, (etc.).* Stockholm: Lars Salvius. (Reprinted Umeå 1980: Två Förläggare Bokförlag. Norrländska skrifter nr. 3.)

Jahr, Ernst Håkon/ Broch Ingvild eds. *Language Contact in the Arctic. Northern Pidgins and Contact Languages.* Trends in Linguistics. Studies and Monographs 88. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Jarlsberg, F. W. Wedel (1887) Nogle Materialer til Beskrivelse over Finmarkens Amt. *Illustreret Familielæsning 6*. Kristiania (Oslo): Malling.

Liberman, Anatoly (1984): [Review of Broch/Jahr 1981] in: *Scandinavian Studies 56*. (75–77).

Neumann, Günter (1965): Russennorwegisch und Pidginenglisch. *Nachrichten der Giessener Hochschulgesellschaft* 34, 219–232.

Подвысоцкий, А. О. (1885): *Словарь областного архангельского наречия в его бытовом и этнографическом применении.* St. Petersburg: Типография Императорской Академии Наук.

Ольга Гончар

Київ

Образ вченого-славіста XIX століття: Микола Костомаров

XIX століття в історію України та Європи увійшло як доба піднесення інтелектуального життя, коли гуманітарна наука стала настільки актуальною, що захопила все суспільство. Цю епоху цілком заслужено називають «золотим століттям науки», але ми будемо розглядати XIX ст. як «століття славістів» у світлі образу одного з найяскравіших представників цього інтелектуального ремесла. Ми не маємо на меті створити чогось екзотичного, натомість прагнемо поглянути на давно відомі речі свіжим поглядом, адже Микола Костомаров і через 200 років після народження залишається неосягнутим, а його спадок переживає нову хвилю переосмислення.

Зазначимо, що будь-який дослідник-гуманітарій має бути інтелектуалом, широко ерудованим, суспільно активним, який живе напруженим інтелектуальним життям, а також має чіткі переконання, здатен їх відстояти і довести. Його характерними ознаками є стиль мислення, мовний код, зовнішній вигляд, манера спілкування, оточення та ін.

Справжній інтелектуал має особливу життєву і професійну мотивацію та волю протистояти колективним упередженням й ілюзіям, він є творцем соціальної міфології у вигляді політичних ідеологій, наукових програм, культурних проектів, правових норм, моральних стандартів [Колесник 2008: 174]. Саме таким був М. Костомаров, а його образ є досить виразним на тлі розвитку європейської славістики загалом та української зокрема.

Здобутки Миколи Костомарова в розвитку славістики, його вплив на формування основних дослідницьких напрямів у цій царині, обсяг праць, які заклали міцні підвалини для подальшого розвитку і стали прикладом для наслідування, дають підстави актуалізувати внесок ученого і зробити його образ виразним на тлі загальноєвропейських славістичних студій. Зазначимо, що повноцінного інтелектуального портрета М. Костомарова досі не створено, як і не визначене місце його спадщини у європейській славістиці. Цьогоріч, у рік 200-літнього ювілею ученого, варто повернутися до окресленої проблеми. Звичайно, у межах цієї студії глибоко розкрити теми не вдасться, тому виділимо її ключові аспекти.

Життя будь-якої людини багато в чому визначається її походженням і вихованням. Микола Костомаров народився в українсько-російській родині. Батько – Іван Костомаров, російський поміщик з козацьким корінням, мати – українка-кріпачка Тетяна Мильникова, місце народження якої – українсько-російське порубіжжя Воронезької губернії. Від дитинства майбутній вчений перебував у двокультурному просторі, де однаково добре йому були знайомі українці та росіяни. Іван Костомаров мав інтерес до читання філософської літератури, володів унікальною бібліотекою і привчав єдиного сина до світової класики. Це і визначило долю майбутнього вченого. Читання вже тоді захопило його, розвинуло феноменальну пам'ять і згодом дало змогу стати тим, ким він навіть і не мріяв. Ще одна пристрасть була у маленького панича – це спілкування з простим народом. Глибоко в душу запав йому селянський спів та усна творчіст; вони у поєднанні з квітучою природою мали на нього потужний вплив до останніх днів життя.

В одинадцятирічному віці Микола залишився без батька, а той так і не встиг завершити процес усиновлення. Тому Костомаров не отримав усього спадку, а лише мізерну його частину. Єдиною його опорою стала матір, Тетяна Петрівна, яка основним своїм обов'язком вважала надати синові належну освіту. Фактично увесь спадок було витрачено з цією метою. Микола Костомаров закінчив Воронезьку гімназію, однак не був задоволений рівнем наданої йому освіти. Згодом він вступив до Харківського університету, який і став колискою Костомарова-ученого: у його стінах він потрапив у коло українських романтиків-славістів, захопився пізнанням минувшини і здобув перший досвід літературної діяльності та наукових досліджень [Костомаров 2007: 42].

Харківське соціокультурне оточення Миколи Костомарова сформувало стійкий інтерес майбутнього вченого до гуманітаристики і славістики.

Він вивчав мови, читав світову літературу в оригіналах та переймався ідеями європейського романтизму та слов'янофільства. Тісне спілкування з А. Метлинським, П. Гулаком-Артемовським, І. Срезневським, Г. Квіткою-Основ'яненком, Є. Гребінкою сформувало стійкий інтерес до українства як до неповторної і самобутньої етнічної спільноти [Михеева 2007: 26].

Спочатку Костомаров серйозно взявся за вивчення української мови, рівень володіння якою вважав недостатнім для наукової роботи. Молодого дослідника хвилювало питання: чому історія будь-якої країни висвітлюється виключно у світлі діяльності визначних державних осіб, натомість простого народу начебто не існує? Яке його місце в історії? Найкращою пам'яткою народної минувшини Костомаров вважав усну творчість. Перебуваючи на українських теренах, він взявся за пізнання історичних пісень, вивчення яких вимагало ґрунтовних мовних навичок. Уроки лінгвістики проходили під керівництвом знаного філолога-славіста Ізмаїла Срезневського, зв'язок із яким Костомаров довгі роки підтримував завдяки листуванню. Він оцінював перші літературні спроби вченого, критикував і редагував їх. Доречно зауважити, що професіоналізм дослідника зростав у надзвичайно широкому діапазоні: одночасне вивчення кількох мов (українська, німецька, французька, чеська, старослов'янська), читання різноманітної літератури в оригіналах, а також етнографічні пошуки, літературні спроби, збір історичних документів тощо. Усе це відбувалося в колі однодумців переважно українського походження. Тоді Микола Іванович остаточно зрозумів, що така прекрасна мова відображає велич свого народу і варта подальшого розвитку всупереч усім суспільним міфам [Гончар 2017: 9].

Відтак М. Костомаров взявся готувати магістерську дисертацію про унію у Західній Русі [Костомаров 1842], основними джерелами якої стали історичні пісні, перекази, легенди та архівні документи. Навесні 1842 року праця була готова до захисту, але спричинила перший справжній скандал навколо її автора та його репутації. Викриття т.зв. «внутрішньої кухні» церкви нікого не залишило байдужим, а Священний Синод, міністр освіти та кілька професорів дуже гостро виступили проти ідей М. Костомарова. Як наслідок – захист напередодні скасували, а дисертацію вилучили і знищили майже весь наклад (залишилося декілька примірників, які автор встиг роздати), натомість дозволили писати наукову працю на іншу тему. Такий розвиток подій міг назавжди вибити вченого з обраної стежини, але наполегливість та бажання фахово зростати допомогли М. Костомарову у

вкрай короткий термін (менше ніж один рік) підготувати другу кваліфікаційну роботу *Про історичне значення руської народної поезії*, яку він успішно захистив у Харкові на початку 1844 року [Костомаров 1844].

Цьому сприяв і попередньо набутий досвід – безліч перечитаної літератури на цю тему. Дослідника цікавив розвиток усної творчості слов'янських племен і в цьому контексті – українська народна поезія, яка захоплювала його ще з дитинства. Труднощі не лякали М. Костомарова, а лише запалювали й підштовхували до нових звершень. Уже на зорі своєї творчості він проявив якості справжнього поборника наукової наполегливості, працелюбності та невтомного пошуку істини.

У біографії вченого – і педагогічна діяльність у Рівненській, першій Київській гімназіях та у зразковому пансіоні для дівчат м-м де Мельян, де він викладав російську історію. Останній заклад став місцем зародження єдиного на все життя кохання. В очах своїх учениць новий учитель Костомаров виглядав досить смішно: середнього зросту, кремезної статури у віцмундирі, який носили всі тодішні вчителі, у широких рукавичках та величезних чоботях. На той час, коли в моді панував дендизм, Костомаров мав кумедно-незграбний та зовсім несучасний на свої 28 років вигляд, однак це йому не завадило полонити серце найуспішнішої учениці Аліни Крагельської. Період палкого кохання припадає на час його професорської діяльності в Імператорському університеті Св. Володимира та участі у Слов'янському товаристві Св. Кирила і Мефодія.

Потрапивши в романтично налаштоване і творче київське оточення, де панували слов'янофільські настрої, Миколу Костомарова охопило нестримне бажання боротися за долю народу. І це він мав змогу реалізувати в Кирило-Мефодіївському братстві. Братство об'єднувало молодих людей здебільшого з неполітичними амбіціями, які мріяли про постколоніальне майбутнє слов'янства, були наповнені животворчим месіанізмом, добре обізнані з європейським рухом, його представниками та літературою і були готові служити своїм ідеалам інтелектуально. Микола Костомаров розробив авторські лекції з руської історії, зважаючи на студентську аудиторію тих часів, коли київське повітря було насичене романтичними ідеями оновлення суспільства і відродження українських історичних традицій волелюбності, справедливості та рівноправного розвитку в сім'ї слов'янських народів. Ці настрої відчув Костомаров і, переосмисливши європейський досвід, створив ідеалістичний проект нової України, який гене-

тично пов'язаний із твором А. Міцкевича *Книги буття польського народу і польського пілігримства* та слов'янською літературою загалом.

Поклавши ідею слов'янської рівності на український ґрунт, Микола Костомаров відобразив її у документах Кирило-Мефодіївського братства – *Книгах буття українського народу*, відозвах *До братів-українців*, *До братів-росіян* та *До братів-поляків*. І попри те, що вони не могли стати практичним керівництвом до дії в умовах самодержавної Росії, лише спроба створити щось подібне була подвигом і свідчила, що вченого пригнічували думки про жалюгідне становище українського народу. Тому він і задумувався над шляхами звільнення усіх слов'янських племен, які об'єднавшись у єдину дружну і вільну сім'ю, будуть мати рівні громадянські права, серед яких найголовніше – право вільного вибору майбутнього і право розвитку самобутньої культури й мови.

Для царської влади навіть існування ідеї руйнування імперії уже здавалося страшним злочином і державною зрадою, а тим паче, що цим захоплювалася молодь, яка мала стати опорою царизму в реалізації проекту загальноросійської нації. Натомість за костомаровським новітнім поглядом у майбутнє тягнулося неминуче руйнування класичної тріади «самодержавство – православ'я – народність», на якій базувалася імперська ідеологія. Покарання кирило-мефодіївців, особливо Тараса Шевченка та Миколи Костомарова, було занадто жорстким. Для III Відділення імператорської канцелярії вони вартували шибениці.

Слідство тривало понад рік. Увесь час арештанти перебували в Петропавлівській фортеці, а Микола Костомаров від численних допитів ледве не втратив здорового глузду. Важкий психічний стан та умови тюремного утримання згодом стали причиною остаточної втрати і без того слабкого фізичного здоров'я. Так він потрапив у заслання до Саратова на вісім років.

Підсумком слов'янознавчих досліджень Костомарова 40-х років XIX ст. в галузі фольклористики та етнографії став збірник *Слов'янська міфологія* (1847 р.), у якому зібрано міркування про народну поезію та міфологію як про першооснову літератури [Костомаров 1994]. Уже в 50-х роках ідеї вченого розвинув відомий мовознавець О. Потебня, наслідуючи костомаровський етнографічний досвід і покладаючи свої висновки на слов'янське підґрунтя. Зазначмо, що славістичні дослідження М. Костомарова були визначальними на етапі становлення української славістики, коли одночасно нагромаджувався емпіричний матеріал та проводився

дедуктивно-системний аналіз. Це надто важливий момент для визначення науки в системі гуманітарного знання. Вдалий початок, здійснений завдяки інтелектуальному подвигові М. Костомарова, сприяв популяризації славістики у другій половині XIX ст. на теренах Російської імперії та далеко за її межами. Про це свідчить нескінченний потік слов'янознавчих студій – історичних, етнографічних, мовознавчих, літературознавчих, який згодом високо оцінили М. Грушевський (*Етнографічне діло Костомарова*), В. Ганка та П. Шафарик. Понад століття тому М. Грушевський констатував, що шлях, який проклав Костомаров у різних галузях знань, відкрив можливості перетворити їх у повноцінні академічні науки, хоча його внесок було належно оцінено не відразу [Грушевський 1930: X–XI].

Попри будь-які заборони, М. Костомаров не припиняв наукових пошуків на засланні. Коли пристрасті вщухли і він змирився зі своєю долею, бажання продовжувати улюблене заняття повернулося. Обійнявши посаду перекладача в губернському управлінні, він був не особливо обтяжений обов'язками, однак мав доступ до архіву, де зберігалися цікаві історичні документи. Тоді ж збирав джерела для написання праці про Богдана Хмельницького, продовжував вивчати козацькі сторінки нашої історії. Дуже допомагало й приватне листування – зокрема через свого знайомого графа Свідзинського, поляка за національністю, він отримав латинські й польські джерела, деякі важливі документи йому надіслав український славіст Осип Бодянський. У досить короткий термін історик написав чорновий варіант праці про Богдана Хмельницького [Гончар 2017: 214].

Незважаючи на статус політичного засланця, у Саратові М. Костомаров перебував у досить цікавому середовищі і продовжував професійно зростати. Він познайомився з людьми, які вирізнялися інтелектом, стійким інтересом до широкого спектру наук, мали власні політичні переконання, а відтак допомагали вченому забути про свої проблеми і займатися саморозвитком. Костомаров багато читав, продовжував вивчати мови, цікавився природничими науками, наприклад астрономією, здійснював етнографічні поїздки, а потім обмінювався враженнями з новими друзями. Напрацьовані матеріали слугували основою для багатьох українознавчих та слов'янознавчих творів, що вийшли друком після повернення вченого із заслання. Усі вони пережили століття, стали класикою української історіографії, європейської славістики і залишаються актуальними донині.

1856 року вченого звільнили з-під нагляду, але залишили заборону «служити по вченій частині». Він здійснив велику закордонну поїздку

Європою, відвідав чимало історичних місцин, познайомився із цікавими людьми (наприклад із В. Ганкою), оглянув архітектурні пам'ятки, вивчав європейські звичаї і побут, побував у місцевих бібліотеках тощо. Ця подорож закарбувалася в пам'яті вченого, а його неповторні враження є фрагментом усіх його автобіографій.

Повернувшись до північної столиці, Микола Костомаров активно поринув у дослідницьку атмосферу. У його квартирі відбувалися знамениті «вівторки» – зустрічі інтелектуалів-інтелігентів Петербурга, не байдужих до передових суспільних ідей. Однак Микола Костомаров увесь цей час перебував під пильною увагою III Відділення, тому відкрито оприлюднювати всіх своїх думок не міг. Незважаючи на це, він став завзятим полемістом-публіцистом, актуалізуючи слов'янофільські проблеми. Він неодноразово наражався на критику російських слов'янофілів, із якими розходився у думках про майбутнє слов'янських народів.

Від 60-х років XX ст. і до кінця життя М. Костомаров був вірним своїм слов'янофільським ідеалам, ставши ключовою постаттю інтелектуального пантеону Російської імперії. У той час, коли в Європі його праці публікували найвідоміші часописи. Костомаров, якого уже вважали неперевершеним науковим авторитетом, залишався людиною з християнськими цінностями, вірою у добро, і все це нерозривно пов'язувалося зі слов'янською спільнотою. Його спадщина стала прикладом і натхненням для наступних поколінь, зокрема й Олафа Брока, діяльність якого є свідченням спадкоємності поколінь та ідей.

Узагальнюючи образ вченого-славіста XIX ст. на прикладі життя і діяльності М. Костомарова, можна констатувати, що він був людиною з широким діапазоном творчих пошуків, харизмою, бажанням нівелювати усталені часом колективні ілюзії та наукові догми, творцем нової наукової і суспільної ідеології, наставником для молодого покоління. Усі ці риси притаманні й Олафові Брокові, який жив і творив у наступному столітті, але успадкував найкращі традиції початкового етапу розвитку славістики.

На нашу думку, дослідження взаємозв'язку між творчістю Миколи Костомарова та Олафа Брока та їх впливу на становлення славістики як галузі соціогуманітарного знання – це один із перспективних напрямів майбутніх студій.

Olha Honchar

Kyiv

The Image of Slavic Studies Scholar of the 19th Century: Mykola Kostomarov

The 19th century is recognized as the era of intellectual renaissance both in the history of Ukraine and Europe, when humanities became so relevant that they took over the society. This epoch is quite deservingly called «the golden age of science» but we will be considering the 19th century as «the century of Slavic studies scholars» in light of the image of one of the brightest representatives of this intellectual craft. We are not aiming at creating something unusual but rather at giving a fresh reading to the familiar things as the scope of Mykola Kostomarov's work remains to be studied even 200 years after his birth and his legacy is going through a new wave of interpretation.

It should be noted that any scholar needs to be an intellectual, an educated person who is socially active and leads a dynamic intellectual life while having firm beliefs and being able to defend them and prove. The characteristic features of a scholar is the type of thinking, linguistic code, appearance, manner of communication, circle of friends, etc. A genuine intellectual has a special life and professional motivation and will to withstand collective prejudice and illusions, he is the creator of social mythology in the form of political ideologies, academic programmes, cultural projects, legal norms, moral standards [Колесник 2008: 174]. Such was Mykola Kostomarov and his image is rather distinct in terms of European Slavic studies development in general and Ukrainian Slavic Studies in particular.

Achievements of Mykola Kostomarov in Slavic Studies development, his impact on the formation of main research areas in this field, the scope of his papers which laid strong foundations for further development and became an example to follow, give us reasons to actualize his academic contributions and make his image more distinct within the framework of general European Slavic Studies. It should be noted that a complete intellectual portrait of Mykola Kostomarov has not yet been created, much like the place of his legacy in European Slavic Studies has not yet been determined. This year, the 200th anniversary of the great Scholar's birth, we need to revisit the problem outlined.

For apparent reasons, it will be impossible to offer a deep understanding of the topic due to limitations of the scope of paper so we will single out the key aspects.

The life of any person is to a great extent determined by the background and upbringing. Mykola Kostomarov was born in a Ukrainian-Russian family. His father, Ivan Kostomarov, was a Russian landlord with Cossack roots, while his mother, Tetyana Mylnykova was a Ukrainian praedial serf, born near the Ukrainian-Russian border of Voronezh governorate. Since childhood the future scholar had a bicultural environment where both Ukrainians and Russians were equally familiar to him. Ivan Kostomarov was interested in philosophical literature, had a unique library and taught his only son world classics. All those circumstances determined the fate of the future scholar. Reading engrossed him back then and helped him develop phenomenal memory, which later on made him into the person he could not even have dreamed of becoming. The little master boy had another passion – talking to common folk. He was deeply touched by folk singing and folklore, which together with green nature had a strong influence on him until his last days.

When Mykola was eleven his father passed away and did not manage to finish the adoption procedure. Because of that, Kostomarov did not receive the whole inheritance, just a pittance of it. His only stronghold was his mother, Tetyana Petrivna, who considered her son's proper education her main duty. Practically the entire inheritance was spent on education. Mykola Kostomarov graduated from Voronezh Gymnasium but was not satisfied with the quality of education he got there. Later on he entered Kharkiv University which became the birthplace of Kostomarov-scholar: when studying there he became part of the circle of Ukrainian Romanticists-Slavists, he got interested in learning about the past and got his first experience of literary activity and research [Костомаров 2007: 420].

Kharkiv sociocultutral circle of Mykola Kostomarov formed a strong interest in humanities and Slavic Studies in the future scholar. He studied languages, read world literature in the original and was interested in the ideas of European Romanticism and Slavophilism. Close communication with A. Metlynskyi, P. Hulak-Artemovskyi, I. Sreznevskyi, H. Kvitka-Osnovyanenko, Ye. Hrebinka instilled a firm interest in Ukrainians as a unique and original ethnic community [Михеева 2007: 26].

At first Kostomarov started learning Ukrainian language very intensely as his level of Ukrainian was insufficient to conduct research. The young

researcher was interested in the following questions: why is the history of any country written from the prospect of the activities of its famous figures while the common folk appears non-existent? What is the role of common folk in history? Kostomarov believed that folklore was the best monument of the folk past. While staying on the territory of Ukraine he began studying folk songs which required profound linguistic skills. Language classes were held under the supervision of renowned Slavic Studies expert Izmayil Sreznevskyi, with whom Kostomarov kept correspondence for many years. He assessed the first literary attempts of the scholar, reviewed them and edited. It is worth mentioning that his professionalism expanded over a variety of areas: simultaneous learning of several languages (Ukrainian, German, French, Czech, Old Slavic), reading of different types of literature in the original combined with ethnographic search, literary attempts and collection of historical documents. It all happened amid like-minded people of predominantly Ukrainian background. Back then Mykola Kostomarov understood that such a beautiful language reflected the glory of its people and was worth further development in spite all social myths [Гончар 2017: 9].

Thus, Kostomarov started working on his Master thesis dedicated to the Union in Western Rus [Костомаров 1842], using historical songs, narrations, legends and archive documents as primary sources. In the spring of 1842 the paper was ready to be presented but caused a real scandal for the author and his reputation. Disclosing of the so-called «internal side» of the church left no one indifferent and the Holy Synod, Minister of Education and several professors expressed their strong opinions against the ideas of Mykola Kostomarov. As a result, thesis presentation was cancelled several days prior to the date set and the thesis itself was confiscated and almost all copies were destroyed (a few were left, which the author managed to give way), while the author was given the right to write a new thesis on a different topic. Such course of events could forever stray the scholar away from his chosen life path but his determination and desire to grow as a professional helped him prepare a new qualification paper within a short time span (less than one year) on the following topic: *On Historical Significance of Ruthenian Folk Poetry* – which he presented successfully in early 1844 in Kharkiv [Костомаров 1844]. Contributing to the success was his prior experience – lots of topic-specific books read. The researcher was interested in the development of folk tradition of Slavic tribes and Ukrainian folk poetry in particular, which fascinated him since early

childhood. Mykola Kostomarov was not afraid of difficulties, they only inspired him and motivated for new achievements. During early stages of his creativity he demonstrated the qualities of genuine fighter for academic determination, hard work and restless search for the truth.

The scholar's biography has records of teaching activities in Rivne and First Kyiv gymnasiums and Mademoiselle de Meillant Charm School where he taught History of Russia. The last institution was the place where he met the love of his life. In the eyes of his students the new teacher Kostomarov appeared rather funny: of average height, brawny and wearing a uniform which all the teachers wore at the time, paired with wide gloves and huge boots. At the time when dandyism was in fashion, Kostomarov looked funny, awkward and a bit old-fashioned for a 28 year-old man, yet it did not prevent him from winning over the best student Alina Krahelska. The period of passionate love coincided with his teaching activities at St. Volodymyr Emperor's University and his membership in St. Cyril and Methodius Slavic Society.

When he found himself in the Romanticist and creative Kyiv environment where Slavophilic sentiments predominated, Kostomarov became engrossed with the overpowering desire to fight for the fate of his people. He got an opportunity to make his wish come true when being part of the Brotherhood of Saint Cyril and Methodius. The Brotherhood united young people who mostly did not have political ambitions but dreamed of post-colonial future of Slavs. They were full of vivifying Messianism, well aware of the European movement, its representatives and literature and were ready to serve their ideals with their intellect. Mykola Kostomarov developed authorial lectures in Ruthenian history taking into account the students at the time when the air in Kyiv was full of Romanticist ideas of renewing the society and the rebirth of Ukrainian historical traditions of free spirit, justice and equal opportunities for the development within the family of Slavic peoples. Kostomarov felt those moods and upon rethinking the European experience he created an idealistic project of new Ukraine that was genetically connected to Adam Mickiewicz's *The Books of the Polish People and of the Polish Pilgrimage* and Slavic literature in general. Having planted the ideas of Slavic equality onto Ukrainian ground, Mykola Kostomarov reflected it in the documents of Brotherhood of Saint Cyril and Methodius – *Books of the Ukrainian People,* manifestos *To Brothers-Ukrainians, To Brothers-Russians and To Brothers-Poles.* Even though they did not become practical guides under conditions of czarist Russia, even an attempt to

create something similar was an act of bravery in itself and testified to the fact that the scholar was under pressure from the thoughts about the miserable state of Ukrainian people. This is why he was thinking about the ways to release Slavic tribes, which upon their becoming one friendly and free family would get equal civil rights which included the most important – the right to free choice of future and the right to develop their unique culture and language.

For the czarist government even the very idea of the empire being destroyed appeared a serious crime and treason and in particular the fact that the idea was popular among young people that were supposed to become the pillars of czarism in implementation of the project of all-Russian nation. Quite the opposite were Kostomarov's new ideas about the future that would necessarily entail the destruction of classical triad – «czarism Orthodox faith national character» that the imperial ideology was based on. The punishment for Brotherhood of Saint Cyril and Methodius members, in particular Taras Shevchenko and Mykola Kostomarov, was too severe. They were guards of gallow trees for the 3rd Department of Imperial Chancellery.

The investigation lasted for over a year. For all that time the prisoners stayed at Petropavlovsk Fortress and Mykola Kostomarov nearly went insane after numerous questionings. A complicated mental state and the prison conditions resulted in loss of health, which was by itself frail. He then got exiled to Saratov for eight years.

The summary to Kostomarov's Slavic researches in 1840s in the sphere of folk studies and ethnography was the collection – *Slavic Mythology* (1847), which included his thoughts on folk poetry and mythology as the foundation of literature [Костомаров 1994]. Already in 1850s the ideas of the scholar were developed by the famous linguist Oleksandr Potebnya who followed Kostomarov's ethnographic experience and put his conclusions onto Slavic ground. We should remark that Mykola Kostomarov's Slavic researches were decisive during initial stages of Ukrainian Slavic Studies establishment when empirical material was amassed simultaneously with deductive and systemic analysis. This moment is too important for determining the place of discipline within the system of humanities. A good start was made possible because of intellectual exploit of Mykola Kostomarov, who contributed to popularization of Slavic Studies in the second half of the 19th century on the territory of Russian Empire and far beyond it. Testifying to that was an incessant flow of Slavic Studies

papers – historical, ethnographic, linguistic, literary criticism-based, which were later on highly appreciated by Mykhaylo Hrushevskyi (*The Ethnographic Business of Kostomarov*), Vaclav Hanka and Pavel Safarik. More than one hundred years ago Mykhaylo Hrushevskyi acknowledged that the path laid by Kostomarov in different fields of knowledge opened a way for their transformation into full-fledged academic disciplines, even though his contribution did not initially receive its deserved assessment [Грушевський 1930: X–XI].

Despite the prohibitions, Mykola Kostomarov did not stop his research activities while in exile. When the passions died down and he got to terms with his fate, the desire to do the job that he loved came back to him. When working as translator at governorate department he was not very busy with job duties yet had access to the archives where interesting historical documents were kept. At the same time, he collected materials for his paper dedicated to Bohdan Khmelnytskyi and continued studying the cossack era in our history. Private correspondence also helped a lot, namely letters sent through the earl Swidzinskyi who was a Pole by nationality, which gave Kostomarov access to Latin and Polish sources, while some important documents were sent by Ukrainian Slavic Studies scholar Osyp Bodyanskyi. Within a rather short time span the historian prepared a draft of his Bohdan Khmelnyskyi paper [Гончар 2017: 214].

Despite his status of a person in political exile, Mykola Kostomarov had a rather interesting circle of communication in Saratov and continued to grow professionally. He got acquainted with smart people, known for their interest in a wide range of disciplines, people who had their own political beliefs and in such a way helped the scholar forget about his own problems and work on self-development. Kostomarov read a lot, studied languages, was interested in science, particularly astronomy, he went on ethnographic field trips and then exchanged impressions with his new friends. The materials collected served as basis for many Ukrainian and Slavic Studies papers which were published after his return from exile. All of them survived centuries, became classics of Ukrainian historiography and European Slavic Studies, and remain relevant even today.

In 1856 the scholar was released from under supervision but the prohibition to «serve in the academic field» remained in force. He had a big European trip, visited many historical places and got acquainted with interesting people

(namely, Vaclav Hanka), enjoyed the landmarks, studied European customs and way of life, visited local libraries etc. That trip stayed in his memories and the unique experiences became part of all of his autobiographies.

Upon return to the northern capital, Mykola Kostomarov embarked upon intense research activities. He hosted the famous «Tuesdays» in his apartment – meetings of intellectuals and intelligentsia of Saint Petersburg who were interested in advanced social ideas. Still, Mykola Kostomarov was closely watched by the 3rd Department which prevented him from being open about his true opinions. In spite of that, he became a passionate polemist and publicist who was bringing Slavophilic problems to light. On numerous occasions he was criticised by Russian Slavophils with whom he had a difference of opinions regarding the future of Slavic peoples.

Starting from 1860s and till the end of his life Mykola Kostomarov remained true to his Slavophilic ideals and became the key figure of the intellectual constellation of Russian empire. His papers were published by the most famous European journals. Kostomarov, who was considered an unequaled academic authority, was a man of Christian values who believed in the good which was closely connected to the Slavic community. His legacy became an example and inspiration for future generations, namely Olaf Broch, whose activities are a testimony to the succession of generations and ideas.

By generalizing the image of Slavic Studies scholar based on the life and activities of Mykola Kostomarov, we may state that he was a man of a wide range of creative search, a man with the desire to eliminate collective illusions and scientific dogmas established with time, the creator of new scientific and social ideology, a teacher for the new generation. All these characteristics are also attributed to Olaf Broch who lived and worked in the subsequent century but inherited the best traditions from the initial stages of Slavic Studies development.

We believe that the research into links between Mykola Kostomarov's and Olaf Broch's creativity and their impact on the establishment of Slavic Studies as a field of social studies and humanities is one of the most promising directions for future research.

Literature – Література

Гончар 2017 – Гончар, О. *Микола Костомаров: постать історика на тлі епохи.* Київ: Інститут історії України НАН України, 274 с.

Грушевський 1930 – Грушевський, М. С. Етнографічне діло Костомарова. *Етнографічні писання Костомарова: зібрані заходом академічної Комісії української історіографії.* Історична секція Всеукраїнської академії наук. [Київ]: Державне видавництво України, с. VI–XXIV.

Колесник 2008 – Колесник, І. Інтелектуальне співтовариство як засіб легітимації культурної історії України. XIX століття. *Український історичний журнал.* 2008, № 1, с. 169–193.

Костомаров 1842 – Костомаров, Н. И. Об историческом значении русской народной поэзии. *Н. И. Костомаров.* Харьков: Унив. тип., 214 с.

Костомаров 1994 – Костомаров, М. І. *Слов'янська міфологія.* Упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай; вступна ст. М. Т. Яценка. Київ: Либідь, 384 с.

Костомаров 2007 – Костомаров, Н. И. *Автобиография. К 190-летию со дня рождения.* Київ: Стилос, 351 с.

Михеева 2007 – Михеева, В. В. *Николай Иванович Костомаров в Харькове (1833–1844). Начало пути.* Харьков: Тимченко, 260 с.

Санкт-Петербург, 26.4.2017: Інгвіль Брок читає доповідь
на ювілейному семінарі у Представництві Університету Осло

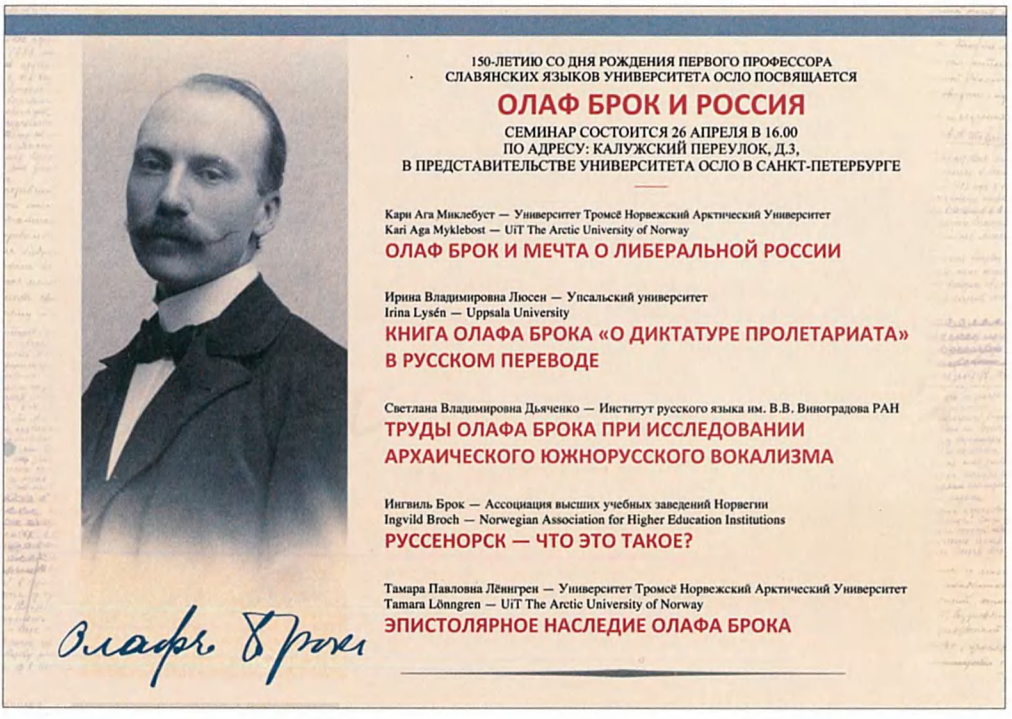

150-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ПЕРВОГО ПРОФЕССОРА
СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ УНИВЕРСИТЕТА ОСЛО ПОСВЯЩАЕТСЯ

ОЛАФ БРОК И РОССИЯ

СЕМИНАР СОСТОИТСЯ 26 АПРЕЛЯ В 16.00
ПО АДРЕСУ: КАЛУЖСКИЙ ПЕРЕУЛОК, Д.3,
В ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВЕ УНИВЕРСИТЕТА ОСЛО В САНКТ-ПЕТЕРБУРГЕ

Кари Ага Миклебуст — Университет Тромсё Норвежский Арктический Университет
Kari Aga Myklebost — UiT The Arctic University of Norway
ОЛАФ БРОК И МЕЧТА О ЛИБЕРАЛЬНОЙ РОССИИ

Ирина Владимировна Люсен — Упсальский университет
Irina Lysén — Uppsala University
КНИГА ОЛАФА БРОКА «О ДИКТАТУРЕ ПРОЛЕТАРИАТА» В РУССКОМ ПЕРЕВОДЕ

Светлана Владимировна Дьяченко — Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН
ТРУДЫ ОЛАФА БРОКА ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ АРХАИЧЕСКОГО ЮЖНОРУССКОГО ВОКАЛИЗМА

Ингвиль Брок — Ассоциация высших учебных заведений Норвегии
Ingvild Broch — Norwegian Association for Higher Education Institutions
РУССЕНОРСК — ЧТО ЭТО ТАКОЕ?

Тамара Павловна Лёнгрен — Университет Тромсё Норвежский Арктический Университет
Tamara Lönngren — UiT The Arctic University of Norway
ЭПИСТОЛЯРНОЕ НАСЛЕДИЕ ОЛАФА БРОКА

Олаф Брок

Афіша семінару в Санкт-Петербурзі

Київ, 31.10.2017: учасники ювілейного семінару
в конференц-залі готелю “Radisson Blu”

Київ, 31.10.2017, Посольство Королівства Норвегія,
норвезькі учасники з послом У. Т. Хорпестадом (зліва направо):
Б. Сков, К. А. Міклебуст, І. Брок, У. Т. Хорпестад, Т. Льоннґрен, А. Б. Амундсен

Київ, 31.10.2017: учасники ювілейного семінару
під час урочистого прийому у Посольстві Королівства Норвегія

Львів, 2.11.2017: учасники ювілейного семінару
в конференц-залі Палацу Потоцьких

Афіші семінарів, які були проведені у Москві, Києві та Львові

За декілька хвилин до початку ювілейного семінару у Палаці Потоцьких (Львів): Карі Ага Міклебуст, Ингвіль Брок, Тамара Льоннґрен

Москва, 25.4.2017: професор Т. Льоннґрен відкриває перший ювілейний семінар

Olaf Broch

Судьба знаменитого норвежского слависта Олафа Брока оказалась крепко связана с Россией и с её турбулентной историей в XX веке. Олаф Брок родился в 1867 году в городе Хортен. Когда в 1885 Олаф году окончил школу, его отец, купец и владелец пивоварни, отправил его в Россию изучать русский язык. Олаф проявил огромный интерес к филологической науке и в 1893 году начал изучение славистики в университете Лейпцига, позже продолжил учёбу в Вене. В 1895 году он стал стипендиатом университета Кристиании (ныне Осло). Брок неоднократно приезжал в Россию, где вместе с А.А. Шахматовым слушал лекции известного русского лингвиста Ф.Ф. Фортунатова. Особый интерес у Брока вызывали исследования славянской диалектной фонетики, и довольно скоро он стал одним из ведущих специалистов в этой области.

Первые работы Олафа Брока о славянских диалектах в восточной Венгрии были опубликованы в 1895 году, а в 1897 и 1899 Венская Академия наук издала два больших труда Брока на ту же тему. По заказу Венской Академии наук в 1899 году Брок направляется в Сербию для изучения южно-сербских диалектов. Олаф Брок изучал также белорусские и балтийские диалекты в районе Вильнюса.

Москва, Санкт-Петербург:
фрагменти виставки до 150-річчя Олафа Брока

Olaf Broch

После Первой мировой войны Брок крайне заинтересовался политическими изменениями, происходившими в славянском мире. После революции 1917 года Брок посетил новую Россию и описал свои впечатления в критическом труде «Диктатура пролетариата», который увидел свет в 1923 году сначала в Норвегии, позже в Швеции и во Франции.

Научные контакты Брока с Советской Россией продолжались. Он был включён в состав Специального комитета по изучению советских архивов, касавшихся взаимоотношений скандинавских стран с Россией, который был учреждён в Стокгольме в 1928 году по инициативе шведских, датских и норвежских учёных. Брока особенно интересовала история русско-норвежских торговых и экономических связей на Севере. Несомненный интерес представляет его исследование торгового поморского языка «руссенорск».

Поморы. Начало XX века

Москва, Санкт-Петербург:
фрагменти виставки до 150-річчя Олафа Брока

Светлана Владимировна Дьяченко

Москва

Труды Олафа Брока и современное исследование архаического южнорусского вокализма

Моя диссертация *Вокализм ударного и первого предударного слогов южнорусского говора* посвящена экспериментально-фонетическому исследованию гласных первого предударного и ударного слогов в говоре села Роговатое Старооскольского района Белгородской области с целью описания распределения звукотипов под ударением и в предударной позиции в зависимости от качества ударных гласных, а также количественных отношений между гласными ударного и предударного слогов.

В работе решаются следующие задачи: а) аудитивный и инструментальный анализ тембра гласных первого предударного и ударного слогов; б) выявление зависимости качества первого предударного гласного от качества ударного гласного; в) измерение длительностей ударных и предударных звуков; г) установление зависимости длительности ударных и предударных гласных от фразовой позиции, в которой находится анализируемая словоформа; д) выявление ритмодинамической структуры просодического ядра, с учётом всех возможных сочетаний предударных и ударных гласных и фразовой позиции, в которой находится анализируемая словоформа.

Материалом исследования послужили аудиозаписи говора села Роговатое, сделанные сотрудниками отдела диалектологии и лингвогеографии

Института русского языка им. В. В. Виноградова РАН в экспедициях 2012–2015 годов.

Труды Олафа Брока, посвящённые анализу севернорусского и южнорусского говора, используются в моём исследовании при описании ударного вокализма и вокализма первого предударного слога.

Как известно, Олаф Брок по приглашению второго отделения императорской академии наук в 1902 году совершил две поездки по России с целью собрать материал для описания типичного севернорусского и типичного южнорусского говоров. Результатом этих поездок стали две большие работы Брока, которые ныне считаются классическими описаниями диалектов и прежде всего их фонетики: *Описание одного говора из юго-западной части Тотемского уезда* [Брок 1907] и *Говоры к западу от Мосальска* [Брок 1916]. Эти работы имели во времена Брока и имеют до сих пор важное значение для русской и славянской диалектологии. Они стали первыми или одними из первых детальных, подлинно научных описаний отдельных восточнославянских диалектов, причем таких диалектов, данные которых имеют непреходящую ценность для славистики.

Олаф Брок первым описал русский говор с бóльшим, чем в литературном языке, составом гласных фонем: в этом говоре различаются фонемы-дифтонги (верхне-среднего подъёма) /ѣ/ и /ѡ/ и фонемы-монофтонги (среднего подъёма) /е/ и /о/. Он обнаружил вокализм данного типа в говоре села Шуйского, деревень Ихалицы и Паньково Тотемского уезда Вологодской губернии (этот говор с тех пор называется «тотемским»). В этом говоре противопоставление верхне-средних и средних фонем под ударением выражается в виде противопоставления дифтонгов, которыми реализуются первые, и монофтонгов, которыми реализуются вторые. Работа Олафа Брока, с одной стороны, представляет подробное описание фонетического противопоставления двух фонем типа *о* в тотемском говоре, с другой стороны, в ней приводится большой материал – конкретные слова и морфемы, в которых эти гласные произносятся. Хотя Брок и предложил ошибочное объяснение противопоставления двух гласных *о* разного качества, описанные им данные, не укладывающиеся в его объяснение, абсолютно верны и имеют огромную научную ценность. Через несколько лет после появления статьи Брока его коллега и близкий друг А. А. Шахматов и ученик А. А. Шахматова Л. Л. Васильев предложили новое, принятое и сейчас объяснение описанному Броком явлению: они связали различие двух *о* в тотемском говоре с различием праславянских тональных

акцентов, в терминах того времени – праславянских восходящего и нисходящего ударения [Шахматов 1915], [Васильев 1929].

Работа Олафа Брока о говоре с противопоставлением двух фонем типа *о* и двух фонем типа *е* в 1910-е годы подтолкнула к поиску и описанию подобных говоров целый ряд исследователей: А. А. Шахматова [Шахматов 1914], Ф. М. Тоньшина [Тоньшин 1912], Д. В. Бубриха [Бубрих 1914], В. Мансикка и др., в том числе носителей таких говоров И. С. Гришкина и В. И. Тростянского [Материалы 1916]. В дальнейшем к описанию диалектов «броковского» типа диалектологи обратились уже в 1940-е годы, это связано с деятельностью С. С. Высоцкого, возглавившего экспедицию в деревню Лека в 1945 году. Результатом этой работы стала статья *О говоре д. Лека* [Высотский 1949]. В последующие годы говоры с различением двух *о* и двух *е* в качестве объекта для исследования привлекали внимание диалектологов: Р. Ф. Касаткиной, Л. Л. Касаткина [Касаткин 1999: 365–375], Д. М. Савинова [Савинов 2013], А. В. Тер-Аванесовой [Тер-Аванесова, Крылов 2006], [Саппок, Касаткин, Касаткина 1993], а также историков языка и представителей московской акцентологической школы: А. А. Зализняка [Зализняк 2010, 2011], С. Л. Николаева [Николаев 1996: 203–229], Е. В. Стадниковой [Стадникова 1989: 135–175].

Существуют словари, которые включают в себя материалы по различению двух *о* в памятниках и говорах [Стадникова 1989: 135–175; Николаев 2015] – в эти словари входит материал из работы [Брок 1907]. Составленный сотрудниками отдела диалектологии и лингвогеографии Института русского языка им. В. В. Виноградова РАН словарь говора Роговатки показывает сходства и отличия этого говора от тотемского и других подобных [Дьяченко, Крылов, Малышева, Тер-Аванесова, в печати].

В результате диалектные системы, подобные той, что открыл Олаф Брок в Тотемском уезде Вологодской губернии, сейчас достаточно хорошо описаны, имеются данные об их историческом развитии и диалектном разнообразии, имеются специальные словари по говорам такого типа, куда обязательно включается материал из статьи Олафа Брока. Сейчас работа Олафа Брока 1907 года о тотемском говоре упоминается в учебниках по русской диалектологии и истории русского языка: [Русская диалектология 2005 (2013)], [Горшкова, Хабургаев 1981: 94–97], [Галинская 111–113].

По типу ударного вокализма к таким архаичным говорам относится и говор села Роговатое. В области среднего подъёма в этом говоре противо-

поставлены фонемы /ѣ/ и /е/, /ω/ и /о/. Причём противопоставление этих фонем также основано на противопоставлении дифтонгов и монофтонгов. При помощи методов инструментальной фонетики, с использованием ряда компьютерных программ установлены в принципе те же характеристики гласных, которые Олаф Брок установил, опираясь исключительно на слуховой анализ. Село Роговатое расположено на крайнем юге той территории, где встречаются говоры «броковского» типа.

Предударный вокализм говора села Роговатое характеризуется диссимилятивным принципом устройства. Этот принцип выражается в стремлении гласного первого предударного слога отличаться по качеству (и длительности) от гласного ударного слога. Он касается только гласных неверхнего подъема в первом предударном слоге и не распространяется на гласные верхнего подъема, которые при любом ударном сохраняют своё качество и свою длительность.

При описании вокализма такого типа и анализа сущности этого явления важно опираться на работу Олафа Брока о говорах к западу от Мосальска, которые также характеризуются диссимилятивным аканьем и яканьем. Это говоры сел Ивонина, Кобылья-Спасского, Сильковичей, Спас-Деминского, Студенова. В этой работе Олаф Брок впервые высказал мысль о том, что в основе диссимилятивных систем вокализма лежат количественные соотношения ударных и предударных гласных, а определяющим элементом этого соотношения является собственная длительность ударного гласного, в свою очередь зависящая от его подъёма: «Мена sъxá : saxú, s'istrá : s'astrú, по-видимому, связана сначала с отношениями долготы в ударяемом и предшествующих слогах. <...> Эта противоположность не может быть новой и случайной, она очевидно – старое наследство. <...> Ударяемому **а** правильно предшествует **ъ**, т. е. краткость, ударяемым же **i**, **u**, **y**, т. е. гласным высокого образования, так же правильно предшествует **а**, т. е. долгота. Заключаю из этого, что речь идёт о количестве "натурой"; á было натурой "долгим", i и пр. натурóй "краткими" гласными. Можно предположить, что такая разница зависит от того признанного явления, что при обстоятельствах, в остальном тождественных, гласный вообще тем длиннее, чем его образование шире. <...> Без дальнейших объяснений понятно, что развитие s'istrá : s'astrú происходило подобным образом» [Брок 1916: 57-59]. Надо заметить, что примерно в это же время вопросами развития диссимилятивных вокалических систем занимался и А. А. Шахматов, который связывал это явление

с этимологической долготой ударных гласных. Однако в свете современных экспериментальных исследований гласных в диссимилятивных системах именно объяснение Брока представляется верным. На его концепцию опираются такие исследователи последнего времени, как Л. Л. Касаткин [Касаткин 2010: 77–102], С. В. Князев [Князев 2000: 75–101], Д. М. Савинов [Савинов 2013].

Значение трудов Олафа Брока по русской диалектологии чрезвычайно велико. Во-первых, эти работы явились одними из первых подлинно научных описаний русских говоров и заложили основы методики диалектного описания. Во-вторых, в них впервые были подняты проблемы, определившие направления в развитии русской диалектологии, диалектной фонетики, исторической акцентологии и истории русского языка.

Таким образом, работы Олафа Брока начала XX века о севернорусском и южнорусском говорах, являясь новаторскими описаниями, представляют образец описаний высокого уровня для диалектологов последующих эпох, вплоть до настоящего времени.

Svetlana V. Dyachenko

Moscow

Olaf Broch's Works and Contemporary Research on the Archaic South Russian Vocalism

My dissertation *Vocalism of tonic and first pretonic syllables in the South Russian subdialect* is devoted to an experimental phonetic research on vowels in first pretonic and tonic syllables in the subdialect of Rogovatoye village in Starooskolsky district in Belgorod region. Its aim is to describe allocation of soundclasses, that are stressed and in pretonic position, depending on the quality of stressed vowels, as well as quantitative relations among vowels in stressed and pretonic syllables.

The work performs the following tasks: a) auditive and instrumental analysis of vowels' tones in first pretonic and tonic syllables; b) revealing of dependence of the quality of the first pretonic vowel on the quality of the tonic vowel; c) measuring duration of tonic and pretonic vowel sounds; d) revealing of dependence of tonic and pretonic vowels' length on phrasal position, in which the analyzed word form is located; e) detecting of rhythmodinamic structure of the prosodic core, in view of all possible combinations of pretonic and tonic vowels and phrasal position, in which the analyzed word form is located.

The study material was audio recordings of the subdialect of Rogovatoye village, which were made by employees of the Department of dialectology and linguogeography of the V. V. Vinogradov Institute of Russian language RAS in the expeditions in 2007–2015.

Olaf Broch's works, devoted to analysis of North and South Russian subdialects, are used in my research when describing tonic vocalism and vocalism of the first pretonic syllable.

It is known that Olaf Broch at the invitation of the second department of the Imperial academy of science in 1902 made to tours around Russia with an aim to collect material for description of the typical North Russian and the typical South Russian subdialects. The result of those tours were two big works by Olaf Broch, which now are considered to be classic descriptions of dialects and, most of all, their phonetics: *Description of one subdialect from the South-Western*

part of Totemsky district [Брок 1907] and *Subdialects west of Mosalsk* in [Брок 1916]. These works were in the days of O. Broch and still are of great importance for Russian and Slavic dialectology. They became the first or one of the first detailed, genuine scientific descriptions of certain Eastern Slavic dialects, what is more, such dialects, information on which has lasting value for Slavic studies.

Olaf Broch was the first to describe the Russian subdialect with a wider, than in the formal language, content of vowel phonemes: this subdialect has diphthong phonemes (high-mid ones) /ѣ/ and /ѡ/ and monophthong phonemes (mid ones) /e/ and /o/. He discovered the vocalism of this type in the dialect of Shuyskoye, Ikhalitsy and Pan'kovo villages in Totemsky district in Vologda region. Since then the subdialect of these locations, described by O. Broch, is called *totemsky* in Slavonic studies, though there are subdialects of another type within the territory of former Totemsky district. In totemsky subdialect opposition of stressed high-mid and mid phonemes expresses as opposition of diphthongs [ie] and [uo], by those the first ones are actualized, and monophthongs [e] and [o], by those the second ones are actualized. On the one hand, Olaf Broch's work presents full description of phonetic opposition of the two phonemes of the *o* type in totemsky subdialect; on the other hand, the work gives great sources – concrete words, word forms and morphemes, in which these vowels are pronounced. The opposition [ie] and [e] finds a simple historical explanation: diphthong [ie] is pronounced in position of the etymological **ě*, monophthong [e] – in position of the etymological **e* and **ь*. Olaf Broch suggested to regard the opposition [uo] and [o] as a result of the same development of vowels **o* and **ъ* that took place in the Ukrainian language, with following levelling of morphemes' phonemic structure [Брок 1907: 32–45].

Several years after Broch's article had appeared, his colleague and close friend A. A. Shakhmatov and his disciple L. L. Vasilyev suggested a new – by now still accepted – explanation for the phenomenon that Broch had described: they linked the distinction of two *o*s in totemsky subdialect with the distinction of proto-Slavic tonal accents, speaking by the terms of that time – proto-Slavic rising and descending stress [Шахматов 1915; Васильев 1929].

Olaf Broch's work on the subdialect with the opposition of two *o* phonemes and two *e* phonemes in the 1910s encouraged a whole number of researchers to search and describe similar subdialects: A. A. Shakhmatov [Шахматов 1914], F. M. Ton'shin [Тоньшин 1912], D. V. Bubrikh [Бубрих 1914], V. Mansikka

and others. There were published materials in recordings of those subdialects' native speakers, I. S. Grishkin and V. I. Trostyansky [Материалы 1916]. Later on, dialectologists continued to describe dialects similar to totemsky in the 1940s, it was connected with S. S. Vysotsky's work, who was the head of an expedition to Leka village in 1945 [Высотский 1949]. In the following years, subdialects with opposition of the two *o*s and *e*s attracted attention of a number of dialectologists, see [Касаткин 1999: 365–375], [Саппок, Касаткин, Касаткина 1993], [Савинов 2013], [Тер-Аванесова, Крылов 2006] and a number of excellent works on the history of the Russian language, Slavic historical accentology and developments made by the Moscow accentological school [Зализняк 2010, 2011; Николаев 1996: 203–229; Стадникова 1989: 135–175].

As a result, dialect systems similar to those discovered by Olaf Broch in Totemsky district of Vologda region are now well enough described, and there is information on their historical development and dialectal diversity. Dictionaries containing material on the opposition of the two *o*s in subdialects and in manuscripts are being published, and they obligatorily include material from Olaf Broch's article [Стадникова 1989: 135–175; Николаев 2015]. Olaf Broch's work on totemsky subdialect from 1907 is mentioned in textbooks on Russian dialectology and history of the Russian language, see [Русская диалектология 2005 (2013)], [Горшкова, Хабургаев 1981: 94–97], [Галинская 2009: 111–113].

According to the type of stressed vocalism the subdialect in Rogovatoye village also refers to such archaic subdialects. In the degree of mid height in this subdialect the phonemes /ѣ/ and /e/, /ω/ and /o/ are opposed. Moreover, the opposition of these phonemes is based on the opposition of diphthongs and monophthongs. With the help of instrumental phonetics methods, using a number of computer programs there were defined basically the same vowel characteristics which Olaf Broch defined, basing himself only on auditory analysis.

Rogovatoye village is situated in the extreme south of the territory where "Broch type" subdialects appear. Based on the data from Rogovatoye village, a dictionary was compiled, which shows in particular similarities and differences in distribution of two *o*s in Rogovatoye's and totemsky subdialect [Dyachenko, Krylov, Malysheva, Ter-Avanesova, t/a].

Pretonic vocalism of the subdialect of Rogovatka is characterized by a dissimilatory structure principle. This principle is expressed in the tendency of

the vowel of the first pretonic syllable to differ in quality (and length) from the vowel in the tonic syllable. It refers only to non-high vowels, which, having any stressed syllable, keep their quality and length.

When describing vocalism of this type and analysis of the matter of this phenomenon, one must refer to Olaf Broch's work on subdialects west of Mosalsk, which are also characterized by dissimilatory akanye and yakanye. These are subdialects in Ivonina, Kobylya-Spasskoye, Silkovichi, Spas-Deminskoye, Studyonovo villages. In this work Olaf Broch for the first time arrived at an idea that there are quantitative correlations of tonic and pretonic vowels being a basis of vocalism dissimilatory systems, and the key element is the stressed vowel's length itself that in its turn depends on its height. "The variation съха́ : saxú, s'istrá : s'astrú is apparently connected firstly with relations of length in tonic and preceding syllables. <...> This contrast cannot be new and random, it is obviously an old heritage. <...> The stressed **a** is rightly preceded by **ъ,** that is shortness; the stressed **i, u, y** that are vowels of high degree, are rightly preceded by **a**, that is length. With these, I conclude that it is a case of "in kind" quantity, á was in kind "long", í and others were in kind "short" vowels. One may suppose that this difference depends on that accepted phenomenon that in the circumstances, equal for the rest, the longer is the vowel, the wider is its formation. <...> It is clear without any further explanations that the development s'istrá : s'astrú occurred in the same way" [Broch 1916: 57–59]. One should highlight that approximately at the same time it was A. A. Shakhmatov who dealt with development issues of dissimilatory vocal systems, and he linked this phenomenon with etymological length of stressed vowels. However, in the light of modern experimental studies on vowels in dissimilatory systems it is exactly O. Broch's explanation that appears to be correct. It is recent researchers like L. L. Kasatkin [Касаткин 2010: 77–102], S. V. Knyazev [Князев 2000: 75–101], D. M. Savinov [Савинов 2013] who rely upon his ideas.

The importance of Olaf Broch's works on Russian dialectology is extremely great. These works were one of the first genuine scientific descriptions of Russian subdialects and they served as a basis for methodology of dialect description. These works were the first to raise issues that for years have defined directions in development of Russian dialectology, dialect phonetics, historical accentology and history of the Russian language.

LITERATURE – ЛИТЕРАТУРА

Брок 1916 – Брок, О. *Говоры к западу от Мосальска.* Петроград, 128 с.

Брок 1907 – Брок, О. *Описание одного говора из юго-западной части Тотемского уезда.* СПб. ОРЯС, т. 83, 150 с.

Бубрих 1914 – Бубрих, Д. В. *Фонетические особенности говора с. Пустошей (Ягодинск. вол. Судогодск. уезда Владимирской губ.).* СПб. Типография Императорской академии наук, 44 с.

Васильев 1929 – Васильев, Л. Л. *О значении каморы в некоторых древнерусских памятниках XVI–XVII вв. К вопросу о произношении звука о в великорусском наречии.* Ленинград, 164 с.

Высотский 1949 – Высотский, С. С. О говоре д.Лека (по материалам экспедиции 1945 г.). *Материалы и исследования по русской диалектологии.* Москва-Ленинград: ИРЯ АН СССР, т. 2, с. 3–71.

Галинская 2009 – Галинская, Е. А. *Историческая фонетика русского языка.* Москва: Изд-во МГУ, 160 с.

Горшкова 1981 – Горшкова, К. В., Хабургаев, Г. А. *Историческая грамматика русского языка.* Москва: Высшая школа, 359 с.

Материалы 1916 – *Диалектологические материалы, собранные В. И. Тростянским, И. С. Гришкиным и др.* СПб ОРЯС. 1916, т. 95, № 1, с. 1–65, 125–158.

Дьяченко… (в печати) – Дьяченко, С. В., Крылов, С. А., Малышева, А. В., Тер-Аванесова, А. В. *Материалы по распределению двух фонем «типа о» в южнорусском говоре села Роговатое* (в печати).

Зализняк 2010 – Зализняк, А. А. *Труды по акцентологии*, т. 1. Москва: Языки славянских культур, 848 с.

Зализняк 2011 – Зализняк, А. А. *Труды по акцентологии*, т. 2. Москва: Языки славянских культур, 352 с.

Касаткин 2010 – Касаткин, Л. Л. Из истории аканья-яканья в русском языке. *Русский язык в научном освещении.* №2 (20), с. 77–102.

Касаткин 1999 – Касаткин, Л. Л. *Современная русская диалектная и литературная фонетика как источник для истории русского языка.* Москва: Наука; Школа «Языки русской культуры», 528 с.

Князев 2000 – Князев, С. В. К вопросу о механизме возникновения аканья в русском языке. *Вопросы языкознания.* № 1. Москва: Наука. С. 75–101.

Николаев 1996 – Николаев, С. Л. Histore d'O. *Русиситика. Славистика. Индоевропеистика: Сборник к 6-летию А. А. Зализняка.* Москва: Индрик, с. 203–229.

Николаев 2015 – Николаев, С. Л. Новые данные о рефлексах *о и *ъ в русских диалектах. *Исследования по славянской диалектологии.* Москва: Институт славяноведения РАН, с. 90–188.

Русская диалектология 2005 – *Русская диалектология.* Учебник для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений. С. В. Бромлей, Л. Н. Булатова, О. Г. Гецова и др. Под ред. Л. Л. Касаткина. М.: Издательский центр «Академия», 288 с.

Савинов 2013 – Савинов, Д. М. Эволюция систем вокализма в южнорусских говорах. Москва: ИРЯ РАН, 319 с.

Саппок 1993 – Саппок, К., Касаткин, Л. Л., Касаткина, Р. Ф. Новые наблюдения над говором д. Лека (по следам А. А. Шахматова и С. С. Высотского). *Die Welt der Slaven.* Jg. 38.1 (N.F. 17,1), p. 89–101.

Стадникова 1989 – Стадникова, Е. В. Материалы к изучению двух фонем «типа *о*» в старовеликорусском. *Историческая акцентология и сравнительно-исторический метод.* Москва: Наука, с. 135–175.

Тер-Аванесова 2006 – Тер-Аванесова, А. В., Крылов, С. А. Лексико-грамматические базы данных как инструмент диалектологического описания. *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: Труды международной конференции «Диалог 2006» (Бекасово, 31 мая – 4 июня 2006 г.).* Под ред. Н. И. Лауфер, А. С. Нариньяни, В. Селегея. Москва: Изд-во РГГУ, с. 493–497.

Тоньшин 1912 – Тоньшин, Ф. М. *Материалы по Рязанской губ. и у., Новосельской в., с. Новосёлки.* РФВ, т. 68, № 3, с. 1–22.

Шахматов 1914 – Шахматов, А. А. Описание Лекинского говора Егорьевского уезда Рязанской губернии. *Известия ОРЯС*, т. 18, кн. 4, с. 178–220.

Шахматов 1915 – Шахматов, А. А. *Очерк древнейшего периода истории русского языка.* СПб, 367 с.

Оксана Кузьменко

Львів

Наукова та організаційна діяльність Володимира Гнатюка в Науковому товаристві ім. Шевченка: взаємини з Олафом Броком

Володимир Гнатюк (1871–1926) – талановита і дуже енергійна особистість в українській народознавчій науці останньої третини XIX – початку XX ст. Ця людина – надзвичайно організована та працездатна – була однією із трьох ключових фігур у період становлення та розквіту Наукового Товариства імені Шевченка у Львові (далі – НТШ). В. Гнатюк був дійсним членом НТШ, цієї найстарішої української наукової організації, а згодом став академіком Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Цей «феноменально щасливий збирач усякого етнографічного матеріалу», як назвав його колега і старший друг, український письменник Іван Франко (1856–1916), був знаний також і як мислячий дослідник. Учений залишив після себе понад кілька сотень праць, серед яких статті, огляди періодичних видань, переклади, численні рецензії (тільки в *Літературно-науковому віснику* понад 600 позицій). Однак головним його науковим здобутком стали ґрунтовні збірники різножанрового українського фольклору. За оцінкою українського ученого-інтелектуала Віктора Петрова, він був не тільки «визначним ерудитом, що вишукує найрідкіші бібліографічні й бібліологічні факти», а й тонким спостерігачем, який умів деталізувати складні сюжетні схеми в обставинах широких міграційних перспектив [Петров 1927: 254]. Гнатюк, на думку багатьох його сучасників та наступників, був одним із перших в українській фольклористиці,

хто запровадив до наукового обігу не тільки величезну кількість фольклорно-етнографічних матеріалів останньої третини XIX – початку XX ст., але дав яскраві зразки того, як треба їх опрацьовувати.

Зацікавлення усною народною творчістю у Гнатюка з'явилося в дуже ранні роки, фактично свій перший аматорський запал він виніс із дому, від діда і баби, які любили співати народні пісні та розповідати цікаві історії. Фіксувати фольклорні твори він почав тоді, коли навчався в гімназії. Скажімо, про перші записи він згадує в *Передмові* до двотомного збірника *Колядки і щедрівки* (1914), надрукованого у видавництві НТШ: «Колядки, а також инші пісні, записував я вже як ученик ґімназії, але очевидно не мав іще свідомости їх ваги для науки. Набрав же її аж тоді, як став студентом університету та як попрочитував великі збірники Якова Головацького й Павла Чубинського і рецензії на них, та познайомив ся з історією нашої етнографії на підставі праць О. Пипіна, О. Огоновського, М. Сумцова, й деяких инших дрібнійших. Виданє історичних пісень В. Антоновича й М. Драгоманова, куди заведено й колядки з історичною основою, звернуло мою увагу на їх давність», 28 вересня 1913 року [Гнатюк 1914: III]. Це двотомне видання до сьогодні не має рівних в Україні ні за змістом і обсягом, ні за ретельністю представлення варіативних парадигм.

Свідомість ваги польових записів зміцніла в Гнатюка у студентський час під впливом викладачів Львівського університету та старших колег-філологів: Михайла Грушевського, Олександра Колесси, Івана Франка. А завдяки Михайлові Драгоманову та його ініціативним закликам до молоді, він звернув увагу на малодосліджений на той час етнографічний регіон Закарпаття. Здійснивши упродовж 1895–1903 років шість експедицій на українське Закарпаття, у Східну Словаччину та на південну Угорщину, В. Гнатюк зібрав унікальні фольклорні та етнографічні тексти з одного регіону, які слугували основою фундаментального корпусу *Етнографічні матеріали з Угорської Руси*, що вийшли шістьма томами в кількох випусках *Етнографічного збірника* (Львів, 1897, т. 3; 1898, т. 4; 1900, т. 9; 1909, т. 25; 1910, т. 29; 1911, т. 30). На думку сучасних фольклористів, праця, що містить 505 зразків народної прози та 583 пісні, є «неперевершеним джерелом для пізнання фольклору Закарпаття» [Мушинка 2012: 75], а також мовних особливостей поліетнічного регіону, де переважало і досі переважає українське населення.

1898 року Гнатюк успішно закінчує філософський факультет Львівського університету. Однак через виявлену надмірну – із пóгляду тогочас-

ної австро-угорської влади – активність у політичному та громадському русі української молоді його призначили на посаду заступника вчителя на периферію – у Самбірську класичну гімназію. Зрозуміло, що віддаленість від головних наукових центрів та бібліотек значно ускладнило б реалізацію науково-творчих планів талановитого дослідника. А тому восени 1898 року він від цієї посади відмовився. Обставини склалися так, що його професійна дорога пролягла до Наукового товариства імені Шевченка у Львові.

Організаційно-наукова діяльність Гнатюка як секретаря НТШ та редактора періодичних видань. Отож від 1899 року Гнатюк приступає до виконання обов'язків секретаря НТШ, що започаткувало свою роботу ще 1892 року. Здебільшого в історії НТШ його структуру визначали три секції: 1) історично-філософська, 2) філологічна та 3) математично-природописно-лікарська. Особли вий науковий та організаційний поступ здійснено під головуванням Михайла Грушевського упродовж 1897–1913 рр. У цей період великого розмаху набрав випуск численних періодичних і монографічних видань, було придбано декілька великих будинків, розпочато створення музеїв, бібліотеки та архівів. Із появою першого тому *Записок НТШ* (1892), а далі й інших серійних наукових збірників, зокрема *Хроніки НТШ у Львові* та *Літературно-наукового вісника*, розгорнулася наукова діяльність Товариства. Від 1900 року Гнатюк виконує в ньому обов'язки редактора усіх видань Етнографічної комісії, відповідає за огляди вітчизняних та зарубіжних часописів: *Житє і слово*, *Киевская старина*, *Этнографическое обозрение*, *Живая старина*. Із наступного 1901 року він працює як секретар, а через 15 років – як голова Етнографічної комісії НТШ. Отже, В. Гнатюка небезпідставно називають першим професійним науковцем-україністом у Західній Україні [Мушинка 2012: 59], який, окрім цього, виявив унікальну працездатність як для однієї людини, яка, будучи важко хворою, несла на собі значний тягар суто наукової і науково-організаційної роботи Товариства.

Фольклорно-етнографічні видання НТШ. Однією з найбільш вагомих робіт Гнатюка була наукова едиція народознавчих серійних видань під опікою Етнографічної комісії НТШ. Він був редактором більшості із 39 томів *Етнографічного збірника* (скорочено – ЕЗ), що виходив від 1895 до 1929 року, та 22 томів *Матеріалів до українсько-руської етнольоґії*

(1899–1929), що від 1909 року називалися *Матеріали до української етнології.* Томи 12, 15, 18, 19–20 Гнатюк курував особисто. Вагомість значущої редакторської праці Гнатюка була відзначена тим, що останній спарений том (тт. 21–22) *Матеріали до етнології і антропології* (Львів, 1929) було присвячено його пам'яті.

Текстологія, упорядкування, редагування, коректура, підготовка до друку текстів, випуск та поширення збірників – усе це лежало в силовому полі діяльності Гнатюка, який погоджувався зі своїм учителем І. Франком у тому, що «саме зібрання матеріалу, се ще одначе лише половина праці... Далеко важніша річ обробити і опублікувати зібраний матеріал так, щоб із нього була найбільша можлива користь для науки» [Франко1901: XVII]. Щороку під таким вимогливими засадами у згаданих часописах виходили жанрово-тематичні збірки: *Лірники. Лірницькі пісні, молитви, слова, звістки про лірників повіту Бучацького* (ЕЗ, 1897, т. 2), *Галицько-руські анекдоти* (ЕЗ, 1899, т. 6), *Галицькі народні казки* (ЕЗ, 1899, т. 7), *Галицько-руські народні легенди* у 2-х томах (ЕЗ, 1902, т. 12, 13), *Знадоби до галицько-руської демонології* та *Знадоби до української демонології* у 2-х томах (ЕЗ, 1904, т. 15; 1912, тт. 33, 34), *Коломийки* у 3-х томах (ЕЗ, 1905–1907, тт. 17–19), *Гаївки* (МУЕ, 1909, т.12), *Народні оповідання про опришків* (ЕЗ, 1910, т. 26), *Колядки і щедрівки* у 2-х томах (ЕЗ, 1914, т. 35, 36), *Українські народні байки (звіриний епос)* у 2-х томах (ЕЗ, 1916, т. 37–38). Цінність цих фольклорних матеріалів полягає в тому, що вони, як справедливо підсумував М. Яценко, «ніколи не подавалися сирими, а були науково систематизовані, із зведеними варіантами та численними паралелями із світової (і насамперед слов'янської) літератури» [Яценко 1964: 81].

Особиста фольклорно-етнографічна практика В. Гнатюка. Непересічне значення для багатьох наукових досліджень філологів має спадщина самого Гнатюка, основні засади якої були викладені у статті «Українська народна словесність (в справі записів етнографічного матеріалу» (Відень, 1917). Його польові матеріали, незважаючи на те, що були фіксовані від руки, визначили вищий етап розвитку в історії української фольклористики і здобулися на високі оцінки у XX ст. У монографіях Михайла Яценка (1964) та Миколи Мушинки (1987) – найбільш авторитетних дослідників життєвого і творчого шляху Гнатюка – стверджено, що в центрі його уваги були передусім календарно-обрядові пісні (колядки, щедрівки, гаївки), коломийки, балади та народна проза (казки, перекази про оприш-

ків, легенди, демонологічні оповідання, новели, анекдоти). Він мав відвагу займатися малодослідженими чи «незручними» темами еротичного («сороміцького») фольклору, питаннями демонології у *Нарисі української міфології* (Львів, 2000). Не менший інтерес у вченого викликали пісенні новотвори про нові економічні відносини, про військову службу і війни чи про потужний еміграційний рух кінця XIX ст. в Галичині. У цих творах В. Гнатюк убачав активний процес тривання фольклорної традиції, яка зіштовхнулася з новими темами і образами, була залежна від історико-політичних рухів початку XX ст. та від суспільної модернізації, яка захопила Європу.

В. Гнатюк – піонер запису українського фольклору з часу Великої війни (1914–1918). Галицький фольклорист першим серед інших українських дослідників озвучив проблему, пов'язану з потребою послідовно фіксувати усі новотвори. Переконаний у тому, що усна словесність є важливим інформативним джерелом історії, Гнатюк писав, що «жаден учений не зможе про се звідки інде довідатися, а знати народню думку про якийсь суспільний прояв у часах загального демократизму...» [Гнатюк 1916: 84]. Такого висновку він дійшов у статті *Війна і народня поезія*, опублікованій у *Календарику для січових стрільців і жовнірів-українців. 1917* (Відень, 1916), про методологічну вагу якої не раз писали сучасні дослідники [Кузьменко 2009: 17–18; Кирчів 2010: 96–97]. У цій розвідці Гнатюк накреслив орієнтири у вивченні нових українських воєнних пісень та оповідань, що виникли під впливом значних суспільних потрясінь, які відбувалися не тільки на теренах Галичини, а й усієї Центрально-Східної Європи. Фольклорист уважав, що основним завданням для записувачів є з'ясувати народний погляд на світову війну, ставлення до неї, її характеристику. Це було дещо суголосним тогочасній європейській тенденції науково-популярних публікацій фольклору про війну, як-от: збірника Софії Федорченко *Народ на війні* (Київ, 1917) чи монографії Ернста Моріца Кронфельда *Der Krieg im Aberglauben und Volksglauben* (Мюнхен, 1915). Історик Володимир Данилевич у рецензії на видання колективної монографії *Kulturgeschichte des Krieges* (Берлін, 1916) писав, що твори усної народної словесності є надзвичайно важливим джерелом для вивчення культурної історії війни [Данилевич 1919]. Гнатюк – як досвідчений фольклорист-практик – подав у згаданій вище статті квестіонар, у якому

значну частку становили питання екзистенційно-психологічного спрямування: про враження, відчуття, терпіння і переживання народних співаків та оповідачів. У цій праці, окрім пісенних новотворів, серед яких є унікальні зразки стрілецьких пісень, Гнатюк надрукував фольклорну прозу про світову війну.

Епічні твори, що мають безсумнівний фольклорний стрижень, учений визначив як «фантастичні оповідання». Серед надрукованих – дві легенди з казковими сюжетними колізіями (про однооких велетнів, яких разом перемагали «наші» і «москалі»; про «невмирущого генерала» російської армії Келлера (що продукує давню міфологему *умирання / воскресіння* героя), есхатологічна легенда про кінець світу (*Цар Біловус*) та анекдот про розумного цісаря («Наш цар і московський цар»). У Наукових архівних фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України у фонді В. Гнатюка (ф. 28–3), який був переданий до Києва 1951 року [Старков 2001], а також у фонді *Етнографічна комісія НТШ* (ф. 29–3) зберігається чимало цінних польових матеріалів часу Першої світової війни – листи із рукописами віршів, новостворених пісень, легенд, переказів та оповідань, що надходили з фронту чи з військових шпиталів до секретаріату Етнографічної комісії НТШ та особисто до Гнатюка [Kuzmenko 2015: 88; Кузьменко 2016: 116–120]. В одному з таких послань із фронту від 26 червня 1917 року від українського жовніра Йосифа Лапчука, 1898 р. н., зі Стрийського повіту читаємо[1]: «Високо Поважна Комісия Наукового Товариства ім. Шевченка. Дістав я припадково межи німцями наш Український календарик для Українських Січових Ст.[рільців] на рік 1917 виданий у Відни з Українського Жіночого (Товариства) Комітету помочи для ранених. З котрого довідав єм ся про бажан[ня] Пов. П. Гнатюка що повинностию кождого Українця жовніра, усі пісні і оповіданя збирати, котрих межи війском єсьть так много і подати на вашу адресу. От і задумав я познакомити ся і подати кілька пісень нових, котрі, як єм читав, і по правді могли би ся згирити до вашого відома. [...]» [НАФР ІМФЕ: арк. 1–2]. У листі очевидним є відображення тієї дієвої організаційної роботи та сили звернень Гнатюка до фронтовиків. На жаль, більшість

[1] Тут і далі зберігаємо правопис оригіналів цитованих рукописів. Задля кращого прочитання ми проставили необхідну пунктуацію та вказали пропущені літери у квадратних дужках.

безцінних фольклорних матеріалів знищили царські солдати під час окупації [Мушинка 2012: 87]. Важливо, що 1918 року Гнатюк не покидав надії надрукувати ці твори в окремому збірникові, щоб «хоронити від забуття і загибелі» [Гнатюк 1918: 100].

Опріч фольклористичної праці, Гнатюк знаний також у літературознавстві як довголітній відповідальний редактор *Літературно-наукового вісника* (від четвертого номера 1899 р. до 1905, потім від 1922 р. – і до смерті 1926 р.) та видань *Українсько-руської видавничої спілки*. Виконуючи обов'язки члена редколегії, він брався за всі завдання, які покладали на нього, і навіть більше, оскільки редагував кожне число, детально вичитуючи рукописи. Також В. Гнатюк писав оригінальні критичні статті, перекладав з іноземних мов, виконував коректуру, робив замовлення та укладав угоди з авторами та передплатниками. Украй важливим із погляду розуміння високого рівня тогочасного наукового процесу була його праця літописця. У бюлетені *Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка*, що від 1900 року виходив українською та німецькою мовами, Гнатюк інформував громадськість про наукове життя Товариства. На її сторінках публікували звіти про засідання секцій, протоколи обговорення рукописів до друку, відомості про міжнародні наукові конгреси тощо.

Щоби підтримати єдиний науково-інформаційний простір, Гнатюк вів дуже активне листування як у межах Галичини, що входила до Австро-Угорської імперії, так і зарубіжжя. За даними М. Мушинки, він мав понад 800 кореспондентів: учених, видавців журналів, авторів, дописувачів, рецензентів, читачів різних установ, до яких особисто надсилав наукові видання НТШ. На сьогодні велика частина епістолярію Гнатюка опублікована. Найбільш значущими є окремі корпуси листувань із Федором Вовком (1847–1918) – відомим антропологом, професором Петербурзького університету [Гнатюк 2001], із письменником Михайлом Коцюбинським (1864–1913), який під впливом спілкування із Гнатюком і відвідин села Криворівня написав повість із гуцульського життя *Тіні забутих предків* (1911), що лягла в основу всесвітньовідомого однойменного фільму 1964 року. Дуже цінним із погляду вивчення етапів становлення кодифікованої української мови є листування Гнатюка з лінгвістом Євгеном Тимченком (1866–1948), знаним істориком мови, діалектологом і лексикографом, дійсним членом НТШ, академіком АН УРСР, член-кореспондентом АН СРСР. Гнатюк вів кореспонденцію також із багатьма зарубіжними ученими.

Мовознавча діяльність В. Гнатюка: правописні труднощі. Робота на посаді секретаря й редактора вимагала від Гнатюка постійного звернення до мовознавчих досліджень задля з'ясування складних випадків правопису та норм української літературної мови. 1918 року, коли Гнатюка обрали дійсним членом Української академії наук у Києві, він у подячному слові запропонував заснувати журнал, присвячений культурі української мови. Різні підходи до написання, що значною мірою зумовлювала розірваність українського народу поміж кількома державами, часто ставали причиною суперечок і непорозумінь. І саме тому заступник голови Етнографічної комісії НТШ Ф. Вовк, вважав, що за тогочасних політичних умов мова і правопис є важливим консолідуючим фактором українського народу [Сапеляк 2000: 123–124]. Тому Гнатюк ніяк не міг оминути того, що значимою частиною його наукових зацікавлень стало вивчення регіональних особливостей мови носіїв фольклору. Очевидно, на підставі цього М. Мушинка назвав Гнатюка «одним з кращих діалектологів кінця XIX – першої чверті XX ст.» [Мушинка 2012: 191], хоча сам учений таким себе не вважав. Зацікавлення Гнатюка мовою виявлялися радше у практичній роботі, коли він намагався дотримуватися фонетичної точності фольклорних записів. Про це він написав у передмові до *Етнографічних матеріалів з Угорської Русі*: «я тримався тої засади, щоби записати всьо, слово в слово, а не пропустити нічого «нижче тієї коми» [Гнатюк 1897: XIII]. Отож у наукових інтересах Гнатюка завжди були питання, пов'язані з вивченням говірок, особливо говорів закарпатських та бачванських русинів, яким він присвятив низку спеціальних статей мовознавчого і культурологічно-політичного змісту (*В справі літературної мови підкарпатських русинів* [Гнатюк 1981: 241–247], *Русини Пряшівської єпархії і їх говори* (1900, *Записки НТШ*, т. 35–36, кн. 3–4, с. 1–70), *Словаки чи русини? (Причинки до вияснення спору про національність західних русинів)*, словник закарпатських говорів у співпраці з І. Панькевичем (1921–1925 рр.). Особливе значення для сучасної діалектології мають словнички, подані до фольклорних зібрань Гнатюка (наприклад, *Словарець угорсько-руських місцевих виразів* [Гнатюк 1898: 234–251]).

За вагомі наукові доробки В. Гнатюка обрали член-кореспондентом трьох поважних зарубіжних наукових установ, а саме: Російської академії наук у Петербурзі (1902), чеського наукового товариства *Národopisná Společnost Československá* у Празі та німецьких етнологічних товариств *Des Vereins fürösterreichische Volkskunde* у Відні та *Hermann-Barth-Gesell-*

schaft für geistige Volkerverständigung у Берліні. Така міжнародна увага до українського фольклориста, зрозуміло, була наслідком того, що, окрім титанічної організаційно-наукової роботи, учений постійно підтримував дуже широкі особисті зв'язки, «незмінно тримав у полі зору всю світову (і насамперед слов'янську) періодику» [Яценко 1964: 49]. Гнатюк листувався із зарубіжними діячами з нагоди обміну етнографічною літературою, задля організації різних народознавчих з'їздів та акцій, наприклад участі у ювілейному збірнику до 40-річчя літературної діяльності Івана Франка.

Плідними були зв'язки Гнатюка із прогресивними російськими письменниками та ученими, зокрема з І. Буніним, М. Горьким, В. Короленком, О. Брікнером, М. Сперанським, В. Розовим, С. Ольденбургом, В. Перетцом. Серед них були й дійсні члени НТШ, зокрема Федір Корш, філолог-славіст, академік АН у Петербурзі, один з авторів праці *Записки про відміну утисків друкованого малоруського слова*, що вийшла друком у революційний 1905 рік. Зауважмо, що того ж року Лев Толстой виступив проти російсько-японської війни, яку вважав безглуздою. Із цього приводу всесвітньовідомий письменник написав до царя Миколи II відкритого листа, якого Гнатюк переклав та опублікував окремою брошуркою під назвою *Схаменіться* [Мушинка 2012: 176].

Щира дружба єднала Гнатюка і Голову відділу російської мови Російської академії наук Олексія Шахматова (1864–1920), який систематично надсилав Гнатюкові свої наукові праці та допомагав редагувати студії, подані до російських наукових видань. Окрім іншого, для Шахматова важливо було обговорити із Гнатюком питання, що стосувалися пограничних мішаних говорів Закарпаття. Своєю чергою Гнатюк питав у нього поради під час дискусії про характер говірки бачванських українців. У листі від 1 січня 1902 року він виклав Шахматову головні критичні зауваження Брока: «Коли прочитаєте мою статтю *Словаки чи русини?* – писав він у листі, – то зрозумієте, про що мені ходить. Проф[есори] Соболевський, Пастрнек[2] і інші заявили, що говори, яких взірці я надрукував у XI т[омі] *Етно[графічного] збірника* – словацькі. Я признаю, що вони сильно пословачені, але аби то їх основа була словацька, а не руська, не годжуся на те. З тої причини мені було б дуже приємно почути Вашу гадку в сій справі. Завважу ще, що я тепер виготовляю до друку збірку

[2] В. Гнатюк має на увазі відомого чеського мовознавця, професора слов'янської філології Віденського університету Франтішека Пастрнка (František Pastrnek).

угро-руських віршів, переважно з XVIII віку, і надіюсь, що вони також підопруть почасти мою думку про бачванських русинів» [Гнатюк 1998: 100]. Шахматов одержував через Гнатюка наукові видання з Галичини, зокрема примірники *Етнографічного збірника*, матеріали з Бачки, про що Гнатюк згадує у листі до Ф. Вовка від 22 квітня 1912 року [Гнатюк 2001: 117].

Чеські та хорватські контакти Гнатюка розвивалися у співпраці з ученими-етнографами Любором Нідерле, Їржі Полівкою (рецензент збірки байок Гнатюка [Гнатюк 1998: 299]), літературознавцем Франтішеком Тіхим, славістом Ігнатієм (Ватрослав) Ягічем. Редактор журналу *Archiv für slavische Philologie* особисто рекомендував Гнатюка на премію ім. О. Котляревського. 20 вересня 1913 року він написав схвальний відгук на його збірник оповідань про опришків: «...труд Гнатюка отмечается всеми качествами его добросовестной этнографической деятельности и заслуживает, рядом с прочими трудами, полного признания...» [Гнатюк 1998: 252–257]. Цінними для Гнатюка були також зв'язки з польськими ученими, зокрема з першим розробником теорії фонем, дійсним членом НТШ Іваном Будуеном де Куртене, а також з угорським мовознавцем Оскаром Ашботом та багатьма іншими. Не можна оминути увагою північноєвропейського курсу Гнатюка, спрямованого на співпрацю із провідними фінськими етнографами В. Мінсіккі, К. Кроном (Kaarle Krohn), А. Аарне (Antti Amatus Aarne) [Гнатюк 1998: 233–235], які щиро бажали українцям політичної свободи [Гнатюк 1998: 310], а також із норвезьким славістом Олафом Броком (1867–1961).

Грані взаємин Олафа Брока та Володимира Гнатюка. Гнатюк знався із Броком заочно – через публікації рецензій на його праці, надіслані видання НТШ і приватне листування, яке вів із ним від 1898 аж до 1914 року. Оригінали листів зберігаються в різних архівах: Інституту літератури ім. Шевченка НАН України в Києві, у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника, в Архіві НТШ у Сарселі (Франція), в Осло (Норвегія). Ще будучи студентом, Гнатюк у *Записках НТШ* (1896, т. 14, кн. 6, с. 37) звернув увагу на ґрунтовну працю норвезького славіста *Zum Kleinrussishen in Ungarn*, надруковану рік перед тим у міжнародному слов'янознавчому журналі *Archiv für Slavische Philologie* (1895, Bd. XVII, s. 321–416; Bd. XIX, s. 1–21). Три роки по тому, 1899 року, Гнатюк публікує розлогу рецензію в *Записках НТШ*, у якій позитивно оці-

нює студію Брока – *Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn* (Христіянія, 1897), надруковану в *Archiv für Slavische Philologie* (1899, Bd. XXI, s. 49–61). Гнатюк детально представив зміст праці, описав структуру, висвітлив різні аспекти фонетичних явищ (асиміляції, палаталізації тощо). Водночас він досить критично висловився щодо позиції Брока, який вважав досліджуваний терен «словацько-руським», а населення «словацьким», відповідно його мову – діалектом словацької мови. У тій же рецензії Гнатюк запропонував власний підхід, поділяючи Угорську Русь на дві діалектні групи: 1) «чисто руська» (Мараморш, Угоч, Берег, Ужгород, північно-східний Землин); 2) «русько-словацька» (Земплин, Шариш, Спиш). Наприкінці рецензії Гнатюк робить висновок про високий фаховий рівень роботи Брока: «Зібраний матеріал визначаєся великою вірністю, а сама праця докладностю та сумлінністю. З того огляду можна уважати її справді за дуже добру і бажати б лише належало, щоби кождий наш діялект був так вистудійований якнайскорше» [Гнатюк 1899: 42].

Вивчаючи фольклорні записи В. Гнатюка із Закарпаття, маловідомої на той час частини Європи, Брок закинув Гнатюкові, що той не був ознайомлений із методикою німецького фонетиста Едварда Сіверса (1850–1932). Через те, як він вважав, Гнатюк неточно передав мову текстів, які зі суто лінгвістичного боку є недостатніми для спеціалістів. На думку Брока, одним із суттєвих недоліків фольклорних записів була відсутність фонеми |ы| [Мушинка 2012: 197]. На критику Гнатюк відповів згодом, обґрунтувавши свою позицію в рецензії 1901 року на ще одну працю Брока *Угрорусское наречие села Убли (Земплинского комитата)* (СПб, 1900, 117 с.), у якій чітко зазначив, що «Поперед усього мої записи роблені для етнографічних цілей. Виходячи з цього я не мусив звертати уваги на язикові тонкості» [Гнатюк 1901: 25]. Подавши ще одну загальну довідку про Брока як «звісного дослідника говорів словацько-руського пограниччя», Гнатюк погоджується із його слушними зауваженнями: «Признаюся, що звук «и» ужив я не дуже щасливо, пишучи його аж намісь чотирох звуків, з яких він постав: ы, е, і, и...» [Гнатюк 1901: 25]. Надалі в «Етнографічних матеріалах з Угорської Русі» Гнатюк врахував особливості вимови і переходу фонем |и| →|е|.

Праця Брока, присвячена говорові села Убля, важлива й тим, що дає змогу провести різні компаративні студії, адже раніше в цьому селі побу-

вав Гнатюк. Саме тут у липні 1896 року він зробив фольклорні записи від того самого респондента – місцевого дяка-учителя Репая. Найкращі шість прозових текстів Гнатюк залучив до *Матеріалів з Угорської Руси*. Зокрема він опублікував казки *Щастя і Нещастя*, *Модний «Робінзон»* (ЕЗ, 1898, т. 4, с. 12–14), яка є цікавою фольклоризованою версією популярного роману-алегорії Д. Дефо з доби Просвітництва, який на кінець XIX ст. поширився по Галичині та, очевидно, на Закарпаття в українському перекладі письменника-москвофіла Ореста Авдиковського. Оригінальними є тексти двох апокрифічних легенд: П*ро графа Теофіста* [Гнатюк 1897: 82–89] та «Богородиця і її служанка» [Гнатюк 1898: 52–53]. Перша – народний варіант давньої історії про святого Євстахія, колізія якої побудована на мотиві «щастя, яке прийшло на старість». Друга – закарпатська версія казки, відомої за багатьма східноєвропейськими (сюжет 710, *Похресниця Богородиці*, за покажчиком СУС[3]) та західноєвропейськими паралелями, у яких головними є образ «німої царівни» і мотив «покари за порушену клятву». Гнатюк в Ублі записав також два варіанти із низки популярних у карпатському регіоні фольклорних творів різних жанрів про угорського короля Матяша (1443–1490), що в українській традиції представлений як добрий, мудрий і справедливий герой новелістичних казок [Мушкетик 2008: 39]. Один епізод розповідає про Матяша, який «спершу служив у Русина» і був простим селянином [Гнатюк 1898: 173–175], що маркує його соціально-національну складову. Твір є типологічно близьким до варіантів сюжетів жартівливої казки про *Розподіл нагород*, що є в білоруській, російській, польській фольклорних традиціях (СУС 1610). Другий епізод [Гнатюк 1898: 175] співвідносний із популярним казковим сюжетом про питання-загадки царя (пана) і відповіді мудрого героя (або героїні, як це викладено в українській соціально-побутовій казці про мудру дівчину Семилітку, СУС 875).

Повертаючись до Брока, зазначмо: Гнатюк був переконаний у тому, що норвезький мовознавець зробив дуже важливий внесок у розбудову української діалектології. Попри відмінну позицію українського ученого щодо атрибуції говірки закарпатських русинів, у висновках він наголосив на головних заслугах Брока, який «перший звернув увагу широкого науко-

[3] Скорочена назва книги: *Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка*, сост. Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков. Ленинград: Наука, 1979, 442 с.

вого сьвіта на богацтво угро-руських диялектів та почав їх опрацьовувати на широкій підставі. Належало б тільки бажати, аби не покидав раз розпочатої праці і продовжував її дальше, що при його великій сумлінности і докладнім знаню не лише самої фільолоґії, але й нашої мови може принести для нашої науки величезні користи» [Гнатюк 1901: 29]. Наголосімо також, що зацікавлення українською культурою у Брока були значно ширшими, аніж дослідження закарпатських говірок. У листі від 30 травня 1898 року він просив Гнатюка підшукати гідні тексти української белетристики для перекладу норвезькою мовою. Особливо його цікавили «эскизы из деревенской – сельской жизни» [Гнатюк 1998: 45]. Там само він висловив сердечну подяку Гнатюкові за надіслані праці про закарпатських українців [Гнатюк 1998: 43].

З ініціативи Гнатюка Брок був удостоєний почесного наукового звання дійсного члена НТШ (20 лютого 1914 року). Про цю новину Гнатюк повідомив норвезького ученого карткою за 27 лютого, написавши: «Відповідно до моєї пропозиції Філоль. секція Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові вибрала Вас своїм дійсним членом. Ґратулюю Вам цього відзначення і прошу дуже наколи зможете – прислати нам якусь свою статтю до *Записок*. З правдивим поважанням. Володимир Гнатюк» [Мушинка 2012: 285]. Брок високо оцінив ставлення української наукової громади та керівництва НТШ до себе, однак із особистих причин відписав щойно через місяць, 23 березня 1914 року, подавши надію на продовження контактів: «Вибачте, що я, в зв'язку з хворобою, лише сьогодні відповідаю на Вашу любу картку від 27 лютого. З сердечною подякою довідався я і приймаю велику честь, яку проявило до мене Товариство ім. Шевченка. В першу чергу, дякую Вам як ласкавому ініціаторові, а через Вас далі високошанованому такому заслуженому товариству. Мене дуже зворушило високе, без сумніву, надто високе признання, яке я цим способом отримав. Якщо моя праця знову приведе мене на відповідну ділянку, мені буде радісно написати щось для *Записок*. Поки що мої зайняття стосуються трохи іншої ділянки, однак можливо, що в не дуже далекий час я повернуся до своїх любих південнозахідних українців. З дружнім поздоровленням, Ваш Олаф Брок» [Гнатюк 1998: 275]. На жаль, цим планам не суджено було здійснитися, бо незабаром почалася жахлива веремія світової війни, яка зруйнувала і знищила багато доброго.

Висновок. В історії першої професійної наукової української установи – Наукового Товариства імені Шевченка у Львові – особа Володимира Гнатюка є однією з найбільш авторитетних та шанованих. Його невтомна праця науковця й організатора, що часто граничила із безкорисливим самопожертвуванням, залишила значний доробок у царині фольклористики, етнографії, лексикографії та почасти діалектології. Взаємини норвезького ученого-славіста Олафа Брока з Володимиром Гнатюком займають у ній свою пам'ятну сторінку. Вона значуща як із погляду історичного факту співпраці двох філологів-народознавців, які глибоко вивчали культурний ландшафт Закарпаття, добре знали особливості його говірок, так і з погляду загальноєвропейського. Щодо останнього аспекту, наголосімо, що ці стосунки засвідчили про можливість вільного простору справжньої науки, гуманна суть якої полягає в тому, що вона не створює кордонів, а поміж ученими не породжує ворожості та політичних упереджень.

Oksana Kuzmenko

Lviv

Research and Organizational Activities of Volodymyr Hnatyuk in Shevchenko Scientific Society: Relationship with Olaf Broch

Volodymyr Hnatyuk (1871–1926) is a talented and very energetic personality in Ukrainian ethnography of the late 19th early 20th century. This disciplined and hard-working person was one of the three key figures during the period Shevchenko Scientific Society (hereinafter – SSS) establishment and hey-day in the city of Lviv. Volodymyr Hnatyuk was a full member of SSS, the oldest scientific organization in Ukraine, and then became academician of All-Ukrainian Academy of Sciences (AUAS). This «phenomenally happy collector of various ethnographic material», as he was called by his colleague and older friend, Ukrainian writer Ivan Franko (1856–1916), was also known as a very smart researcher. The scholar left behind several hundreds of papers, including articles, journal overviews, translations, numerous reviews (600 reviews in Literary and Scientific Journal alone). Still, his primary scientific achievement were profound collections of Ukrainian folklore of different genres. According to Ukrainian scholar and intellectual Viktor Petrov, he was not only «a prominent erudite who seeks the rarest bibliographic and bibliologic facts» but also an attentive observer who knew how to break complicated plots into small details under the circumstances of broad migration prospects [Петров 1927: 254]. According to many of his contemporaries and successors, Hnatyuk was one of the first in Ukrainian folklore studies who introduced not only a vast amount of folklore and ethnographic materials of late 19th early 20th century into scientific use but also provided bright examples on how to work with them.

Hnatyuk became interested in folklore very early in his life. He got his first amateur passion at home, from his grandparents who loved singing folk songs and telling interesting stories. He started recording folklore when being a student of gymnasium. For instance, he mentions the first recordings in the Preface to two-volume edition – *Carols and Shchedrivky* (1914) published by SSS: «I recorded carols and other songs when I was already a gymnasium

student but apparently did not yet realize their importance for the research. I came to realization when I was already a university student upon reading the big collections by Yakiv Holovatskyi and Pavlo Chubynskyi and reviews on them and also after I got acquainted with the history of our ethnography on the basis of works by O. Pypin, O. Ohonovskyi, M. Sumtsov and some other smaller ones. Historical songs publication of Volodymyr Antonovych and Mykola Drahomanov, which included carols with historical foundations, attracted my attention to their age', September 28, 1913. [Гнатюк 1914: III]. This two-volume edition has not met its equals in Ukraine both in terms of content and scope and the carefulness of variational paradigms presented.

Awareness of the importance of filed records only grew stronger during his time at the university under the influence of Lviv University professors and senior philologists: Mykhaylo Hrushevskyi, Oleksandr Kolessa and Ivan Franko. Because of Mykhaylo Drahomanov and his initiatives focused on young people, he paid attention to then little researched Zakarpattia region. Having completed six expeditions between 1895–1903 to Ukrainian Zakarpattia, Eastern Slovakia and Southern Hungary, Volodymyr Hnatyuk collected unique folklore and ethnographic texts from one region which served as the foundation for the fundamental corpus of *Ethnographic Materials of Hungarian Ruthenia* published in six volumes in several issues of the *Ethnographic Journal* (city of Lviv, 1897, Vol. 3; 1898, Vol. 4; 1900, Vol. 9; 1909, Vol. 25; 1910, Vol. 29; 1911, Vol. 30). According to contemporary folklore researchers, the work which contains 505 samples of folk prose and 583 songs is «a unique source of discovering the folklore of Zakarpattia» [Мушинка 2012: 75] as well as linguistic specificities of the polyethnic region where Ukrainian population dominated back then and continues to dominate.

In 1898 Hnatyuk graduated from the Faculty of Philosophy of Lviv University with high results. Nevertheless, because of participation in political and civil movement of Ukrainian youth, participation which was considered too active by the Austro-Hungarian government he was appointed deputy teacher in the province – Sambir Classical Gymnasium. It is obvious that the distance from major academic centres and libraries would make it a lot more difficult for the talented scholar to fulfil his research and creative plans. So he refused the position in autumn 1898. His professional life brought him to the Shevchenko Scientific Society in Lviv.

Organizational and research activities of Volodymyr Hnatyuk as Secretary of SSS and editor of periodicals. In 1899 Hnatyuk started his work as SSS secretary. The society itself was established in 1892. Over the course of history SSS structure was determined by the three sections: 1. history and philosophical, 2. philological and 3. mathematical, nature describing and medicinal. Particular academic and organizational progress was made under chairing of Mykhaylo Hrushevskyi between 1897 and 1913. During that period the publication of numerous periodicals and monographs became very popular, the society acquired several big buildings, started creating museums, libraries and archives. With the publication of the first *Proceedings of the Shevchenko Scientific Society* (1892) and other periodic collections of academic papers, namely *Chronicles of the Shevchenko Scientific Society in Lviv* and *Literary and Scientific Journal* the research activities of the society took off. Starting from 1900 Hnatyuk was also performing the role of editor for all the publications of the Ethnographic Committee and was responsible for the reviews of Ukrainian and foreign periodicals: *Life and Word, Kiyevskaya Starina, Ethnographic Overview, Zhyvaya Starina.* The following year, in 1901, he was working as secretary and in 15 years as Chair of the Ethnographic Committee of Shevchenko Scientific Society. Thus, Volodymyr Hnatyuk is called the first professional Ukrainian Studies scholar in Western Ukraine for a reason [Мушинка 2012: 59]. Besides, he was extremely hard working for a person with frail health who bore the heavy burden of research and research and organizational work of the Society.

Folklore and ethnographic publications of the Shevchenko Scientific Society. One of the most important works of Hnatyuk was the scientific edition of ethnographic series publications under the auspices of Ethnographic Committee of Shevchenko Scientific Society. He edited most of the 39 volumes of *Ethnographic Collection* (short – EC) which was published between 1895 and 1929 and the 22 volumes of *Materials to Ukrainian-Ruthenian Ethnology* (1899–1929) which was entitled *Materials to Ukrainian Ethnology* till 1909. Hnatyuk was personally supervising the publication of Vols. 12, 15, 18, 1920. The significance of Volodymyr Hnatyuk's prominent editorial work was acknowledged in the way that the last paired volume (Vols. 21–22) *Materials to Ethnology and Anthropology* (Lviv, 1929) was dedicated to his memory.

The texts, their layout, editing, proofreading, preparation for printing, the publication itself and circulation of collections were the responsibility of Hnatyuk who agreed with his teacher Ivan Franko in that «the collection of material was only half of the work done... What is more important is to have the material processed and published so that it can have the most benefit for science» [Франко 1901: XVII]. Every year genre and topic based collections were published in the periodicals mentioned in compliance with the demanding requirements: *Lyrists. Lyrist Songs, Prayers, Words, News on Lyrists from Buchach District* (EC, 1897, Vol. 2), *Halychyna-Rus Anecdotes* (EC, 1988, Vol. 6), *Halychyna Folk Fairy Tales* (EC, 1899, Vol. 7) *Halychyna-Rus Folk Legends in 2 Volumes* (EC, 1902, Vol. 12, 13), *Necessities to Halychyna-Rus Demonology* and *Necessities to Ukrainian Demonology* in 2 Volumes (EC, 1904, Vol. 15; 1912, Vols. 33, 34), *Kolomyyky* in 3 Volumes (EC, 1905-1907, Vols. 17-19), *Hayivky* (MUE, 1909, Vol. 12), *Folk Stories About the Opryshko People* (EC, 1910, Vol. 26), *Carols and Shchedrivky* in 2 Volumes (EC, 1914, Vol. 35, 36), *Ukrainian Folk Fables* (Animal Epos) in 2 Volumes (EC, 1916, vol. 37–38). The value of these folklore materials lies in what M. Yatsenko justifiably summarized as «they were never presented in a raw form, were systematized in academic manner with variants and numerous parallels in world literature (and Slavic in particular) [Яценко 1964: 81].

Personal folklore and ethnographic practice of Volodymyr Hnatyuk. Volodymyr Hnatyuk's personal legacy is of uniqie importance for many philological studies. The main principles of his work were laid out in the article – «Ukrainian Folklore» (on the subject matter of ethnographic material recording) (Vienna, 1917). His fieldwork, even though recorded in hand, determined the higher stage in the development of Ukrainian folklore studies and was highly evaluated in the 20th century. The monographs of Mykhaylo Yatsenko (1964) and Mykola Mushynka (1987), who are the most authoritative researchers of personal and professional life of Volodymyr Hnatuyk, indicate that he was primarily focused on calendar and ritual songs (carols, shchedrivky, hayivky), kolomyyky, ballads and folk prose (fairy-tales, narrations about the Opryshky, legends, demonological short-stories, novels, anecdotes). He was brave enough to conduct research into less known or «uncomfortable» topics of erotic («obscene») folklore, the issues of demono-

logy in the *Sketch on Ukrainian Mythology* (Lviv, 2000). The scholar was no less interested in new songs about new economic relations, military service and wars or the powerful emigration movement of the late 19th century in Halychyna,. In those works Volodymyr Hnatyuk saw the active employment of folklore tradition which came into contact with new topics and images, was dependent on historical and political movements of the early 20th century and social modernization which swept across Europe.

Volodymyr Hnatyuk as pioneer of Ukrainian folklore recording since WWI (1914–1918). The Halychyna folklore collector was the first among other Ukrainian researchers to voice the problem of consistent recording for all the new works. Convinced that folklore is an important information source for history, Hnatyuk wrote that «no scholar could learn such details from any other source and know public opinions on a certain societal display in times of general democracy...» [Гнатюк 1916: 84]. Such was the conclusion he made in his article *War and Folk Poetry* published in *Calendar for Sich Riflemen and Infantrymen of Ukrainian Origin. 1917*, (Vienna, 1916) highly praised for its methodological merits by modern researchers [Кузьменко 2009: 17–18; Кирчів 2010: 96-97]. In this paper Hnatyuk outlined the main reference points in studying new Ukrainian military songs and short-stories which appeared under the influence of significant social changes which were happening not just on the territory of Halychyna but the whole Central-Eastern Europe. The folklorist believed that the main task of collectors was to find out about public opinion on world war, attitudes to world war, and its characteristics. It was a bit in tune with the European trend of popular science publications of folklore about war such as: Sofiya Fedorchenko's collection *People at War* (Kyiv, 1917) or Ernst Moritz's *Kronfeld's Der Krieg im Aberglauben und Volksglauben* (*Munich, 1915*). In his review of collective monograph *Kulturgeschichte des Krieges* (Berlin, 1916) historian Volodymyr Danylevych wrote that folklore was an extremely important source for studying cultural history of war [Данилевич 1919]. Hnatyuk as an experienced practicing folklorist added a questionnaire to the above mentioned article with most of questions being of existential and psychological orientation: on impressions, feelings, patience and worries of folk singers and narrators. In his work, except for newly created songs, which contain unique samples of riflemen songs, Hnatyuk included folklore prose about the world war.

Epic works which undoubtedfully have a folklore core were dubbed as «fantastic short-stories» by him. Among the printed works we may find two legends with fairy-tale plot collisions (about one-eyed giants who were fought by «our folk» and «moskali»; about «immortal general» Keller of the Russian army (which produces an ancient mythologeme *dying/resurrection* of a hero), eschatological legend about the end of the world (*Tsar Bilovus*) and the anecdote about wise kaiser (*Our Tsar and Moscow Tsar*). Academic archives of manuscripts and phonorecords of M. T. Rylskyi Art Studies, Folklore Studies and Ethnology Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine. V. Hnatyuk Fund (funds 28–3) which was transferred to Kyiv in 1951 [Старков 2001] as well as Ethnographic Committee of Shevchenko Scientific Society Fund (funds 29–3) hold numerous valuable fieldwork materials of WWI era – letters with verse manuscripts, newly created songs, legends, narrations and short stories which were sent from the front or military hospitals to the secretariat of Ethnographic Committee of Shevchenko Scientific Society or to Volodymyr Hnatyuk personally [Kuzmenko 2015: 88; Кузьменко 2016: 116–120]. One of such messages from the front of June 26, 1917 sent by Ukrainian infantryman Yosyf Lapchuk, born in 1898 in Stryy district, reads as follows[1], «Honorable Committee of the Shevchenko Scientific Society, While staying among the Germans, I managed to get my hands on Ukrainian calendar for Ukrainian Sich Rifle[man] for the year 1917 published in Vienna by the Ukrainian Women's (Society) of the Committee Helping the Wounded. From this calendar I found out about the wish of esteemed Mr. Hnatyuk for every Ukrainian infantrymen to collect all songs and short-stories heard among the military and send them to your address. So I decided to introduce myself and send several new songs, which I read, and which might be of use to you. [...]» [NAFM IAFE: page 1–2]. It becomes obvious from the letter how effective Hnatyuk's organizational work and appeals to men on the frontier were. Unfortunately, most of those invaluable folklore materials were destroyed by tsarist soldiers during occupation [Мушинка 2012: 87]. What is important is that in 1918 Hnatyuk was still keen on publishing those materials in a separate collection to «hide from oblivion and death» [Гнатюк 1918: 100].

[1] Here and henceforward we are keeping the original spelling of the manuscripts cited. For better comprehension we added necessary punctuation and indicated missing letters in brackets.

Besides his folklore-based activities, Hnatyuk also had a name in literary criticism as a long-term managing editor of Literary and Scientific Journal (starting from issue number four in 1899 to 1905, then from 1922 till his death in 1926) and the publications of Ukrainian-Ruthenian Publishing Union. Being a member of the editorial board, he took up all the tasks assigned to him and even more, since he edited every figure and proofread the manuscripts carefully. Volodymyr Hnatyuk also wrote original critical articles, translated from foreign languages, did proofreading, made orders and entered into agreements with authors and subscribers. Extremely important for understanding of the high level of academic process of the time was his work as chronicler. In the bulletin *Chronicles of the Shevchenko Scientific Society,* which was published in Ukrainian and German starting from 1900, Hnatyuk informed the public about the scientific life of the Society. The bulletin was where they first published proceedings of the section sessions, minutes of manuscript preparation for printing, information about international scientific congresses etc.

In order to support the unified research and information environment, Hnatyuk kept dynamic correspondence both within Halychyna, which was part of the Austro-Hungarian Empire, and with other countries. According to M. Mushynka, he had more than 800 pen-friends: scholars, magazine publishers, authors, contributors, reviewers, readers from different institutions whom he personally sent the scientific publications of the Shevchenko Scholarly Society. As of today the greater share of his letters has been published. The most important parts of correspondence include letters from Fedir Vovk (18471918) who was a famous anthropologist, professor of Petersburg University [Гнатюк 2001] and writer Mykhaylo Kotsyubynskyi (1864–1913) who wrote his short-story based on the life of Hutsuls – *Shadows of Lost Ancestors* (1911) influenced by his communication with Hnatyuk and visits to the village of Kryvorivnya. The story was later adapted into the world-famous movie (1964) of the same name. Correspondence with linguist Yevhen Tymchenko (1866–1948) is valuable from the standpoint of learning the stages of codified Ukrainian language establishment as Tymchenko was a famous language historian, dialectologist and lexicographer, full member of the Shevchenko Scientific Society, academician of the Academy of Sciences of Ukrainian SSR, associate member of the Academy of Sciences of Ukrainian SSR. Hnatyuk kept correspondence with many foreign scholars.

Linguistic Activitiy of Volodymyr Hnatyuk: Spelling Challenges. The positions of secretary and editor required constant reading of linguistic researches to get acquainted with complicated spelling cases and the norms of literary Ukrainian language. In 1918 Hnatyuk was elected full member of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv and in his thank you speech he suggested that a journal dedicated to the culture of Ukrainian language be founded. Different approaches towards spelling were for the most part stipulated by the dispersal of Ukrainian people between several countries which often caused disputes and misunderstandings. That is why Deputy Head of the Ethnography Committee of the Shevchenko Scientific Society Fedir Vovk believed that under political conditions of the time language and spelling were an important consolidating factor of the Ukrainian people [Сапеляк 2000: 123–124]. That is why Hnatyuk could not shy away from the fact that a significant share of his scientific interests was the study of regional variants of the folklore language native speakers. Apparently, this gave M. Mushynka the reasons to call Hnatyuk «one of the best dialectologists of the late 19th early 20th century». [Мушинка 2012: 191], even though the scholar himself did not acknowledge the title. Hnatyk's interest in language was more obvious in his practical work, when he was trying to keep to the phonetic accuracy of folklore records. He wrote about this in the preface to *Ethnographic Materials of Hungarian Rus*, «I kept to the principle of trying to put down everything, word for word, without omitting anything «below the comma» [Гнатюк 1897: XIII]. As a result, Hnatyuk's scientific interests always included issues of dialect studies, in particular languages of Zakarpattia and Pannonian Ruthenia which he dedicated a number of specialized linguistic and culture-political articles to (*On Literary Languages of Carpathian Ruthenians* [Гнатюк 1981: 241–247], P*resov Eparchy Ruthenians and their Dialects* (1900, Proceedings of Shevchenko Scientific Society, Vol. 35–36, Book 3–4, p. 1–70), *Slovaks or Ruthenians? (Arguments to the Dispute on Western Ruthenians Nationality), Dictionary of Zakarpattia Dialects in collaboration with I. Pankevyc*h (1921–1925). Important for modern dialectology are the glossaries added to folklore collections of Volodymyr Hnatyuk (for instance, *Small Dictionary of Hungarian-Ruthenian Expressions*) [Гнатюк 1898: 234–251]).

Volodymyr Hnatyuk was elected associate member of three respectable foreign scientific institutions for his valuable academic work, namely: *Russian Academy of Sciences in Petersburg* (1902), *Czech Scientific Národopisná Společnost Československá* in Prague and *German ethnological societies*

Des Vereins fürösterreichische Volkskunde in Vienna and *Hermann-Barth-Gesellschaft für geistige Volkerverständigung* in Berlin. Such international attention to Ukrainian folklorist was understandably the result of gigantic organizational and research work paired with extensive ties, «he constantly followed all the world (and Slavic in particular) periodicals [Яценко 1964: 49]. Hnatyuk kept correspondence with foreign figures to exchange ethnographic literature, organize different ethnographic meetings and events, for instance participation in anniversary collection of papers dedicated to the 40th anniversary of Ivan Franko's literary activities.

Hnatyuk has fruitful cooperation with progressive Russian writers and researchers, namely I. Bunin, M. Gorky, V. Korolenko, O. Brikner, M. Speranskyi, V. Rozovyi, S. Oldenburg, V. Peretz. Among those he corresponded with were full members of Shevchenko Scientific Society, namely Fedir Korsh, Slavic philologist, academician of the Academy of Sciences in Petersburg, one of the authors of *Notes on Cancellations of Limitations for Printed Little Russian Works* published in the revolutionary 1905. It should be noted that the same year Lev Tolstoi made a stand against Russian-Japanse war, which he considered stupid. The world famous writer wrote an open letter in this regard to tsar Nicholas II which was translated by Hnatyuk and published as a separate brochure entitled *Come to Senses* [Мушинка 2012: 176].

Volodymyr Hnatyuk and Oleksiy Shakhmatov, Head of the Department of Russian Language of Russian Academy of Sciences, were dear friends and the latter sent Hnatyuk his research papers and helped edit the studies submitted to Russian scientific journals. Among others, it was important to Shakhmatov to discuss the issues of border mixed dialects from Zakarpattia. In his turn Volodymyr Hnatyuk asked Shakhmatov for advice during the discussion on the type of Pannonian Ruthenian dialect. In his letter dated January 01, 1902 he told Shakhmatov about the main critical remarks that Bloch had made: «When you read my article «Slovaks or Ruthenians?», he wrote in the letter, «you will understand what I am talking about. Prof[essors] Sobolevskyi, Pastrnek[2] and others said that the samples of dialects which I published in Vol[ume] 11 of *Ethnographic Collection* are Slovak. I acknowledge that they have been influenced by the Slovak language but I cannot

[2] Volodymyr Hnatyuk is referring to the famous Czech linguist, professor of Slavic philology of František Pastrnek Vienna University.

agree that they are Slovak and not Ruthenian in their origin. For this reason I would very much appreciate it if I could have your opinion on this matter. I will mention that I am now preparing Hungarian-Ruthenian Verse collection for publication. The verses are mostly from the 18th century and I hope that will also partly support my opinion on Pannonian Ruthenians [Гнатюк 1998: 100]. Shakhmatov received scientific publications from Halychyna through Hnatyuk, namely copies of Ethnographic Collection, materials from Bachka, which Hnatyuk mentions in his letter to Fedir Vovk dated April 22, 1912 [Гнатюк 2001: 117].

Czech and Croatian ties of Hnatyuk were deepened by his collaboration with ethnographers Lubor Niederle, Jiří Polívka (reviewer of Hnatyuk's collection of fables) [Гнатюк 1998: 299], literary critic František Tichý, Slavic Studies expert Ignatiy (Vatroslav) Jagić. Editor of *Archiv für slavische Philologi* journal personally recommended Hnatyuk for O. Kotlyarevskyi Award. On September 20, 1913 he wrote a positive review of his collection of short-stories about the Opryshky: «...the work of Hnatyuk is characterized by all the qualities of diligent ethnographic activity and deserves total recognition, along other works...» [Гнатюк 1998: 252–257]. Hnatyuk also valued his ties with Polish scholars, namely the first developer of phoneme theory, full member of Shevchenko Scientific Society, Ivan Baudouin de Courtenay as well as Hungarian linguist Oscar Ashbot and many others. We cannot but mention the Northern-European direction in the activities of Volodymyr Hnatyuk aimed at cooperation with leading Finnish ethnographers V. Minsikki, Kaarle Krohn, Antti Amatus Aarne [Гнатюк 1998: 233–235], who wished that Ukrainians got political freedom [Гнатюк 1998: 2310] as well as Norwegian Slavic Studies Olag Broch (1867–1961).

Different aspects of the relations between Olaf Broch and Volodymyr Hnatyuk. Hnatyuk knew Broch through publications of reviews on his works sent for publication to the Shevchenko Scientific Society and private correspondence that they kept starting from 1898 and as late as 1914. Original letters are kept in different archives: Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine in Kyiv, Department of Manuscripts of V. Stefanyk Lviv Scientific Library, Shevchenko Scientific Society Archives in Sarcelles (France) and Oslo (Norway). While being a student, in *Proceedings of the Shevchenko Scientific Society* (1895, Vol. 14, Book 6, p. 37) Hnatyuk referenced the fundamental work of Norwegian Slavic

Studies scholar «Zum Kleinrussishen in Ungarn» published the previous year in the international Slavic Studies journal *Archiv für Slavische Philologie (1895, Bd.* XVII, s. 321–416; Bd. XIX, s. 1–21). Three years later, in 1899, Hnatyuk published an extended review in the *Proceedings of the Shevchenko Scientific Society* in which he gave positive evaluation to Broch's research *Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn* (Khrystyyaniya, 1897) published in *Archiv für Slavische Philologie* (Bd. XXI, p. 49–61). Hnatyuk presented a detailed content of the paper, described its structure, highlighted the various aspects of phonetic phenomena (assimilation, palatalization). At the same time, he was rather critical about Broch's position as he considered the area studied to be «Slovak-Ruthenian» and the population to be *Slovak* which correspondingly made the language a dialect of the Slovak language. In that same review Hnatyuk suggested his own approach by dividing Hungarian Ruthenia into two dialectal groups: 1. «pure Ruthenian» (Marmarosh, Uhoch, Bereh, Uzhhorod, North-Eastern Zemlyn); 2. «Ruthenian-Slovak» (Zemplyn, Sharysh, Shpysh). Towards the end of the review Hnatyuk makes a conclusion about the high professional level of Broch's work: «The material collected is distinct in its accuracy and the work itself is detailed and diligent. In this respect we can consider it to be a really fine work and wish for each dialect of our language to be studied in the same fashion as soon as possible.» [Гнатюк 1899: 42].

When studying the folklore records of Volodymyr Hnatyuk from Zakarpattia, the little known part of Europe at the time, Broch remarked to Hnatyuk that the latter was not familiar with the methodology of German phonetician Edward Sivers (1850–1932). Because of that, in his opinion, Hnatyuk was not accurate when reproducing the language of texts which from a purely linguistic standpoint were not enough for specialists. Broch thought that one of the significant disadvantages of folklore recordings was the absence of phoneme |ы| [Мушинка 2012: 197]. Hnatyuk responded to the criticism in a while and substantiated his position in the 1901 review of another of Broch's papers – *Hungarian-Ruthenian Dialect of the Village of Ubly (Zemple Comitatus)* (Saint-Petersburg, 1900, 117 p.) in which he clearly stated that, «my records were primarily made for ethnographic purposes. Because of this I did not need to pay attention to the linguistic subtleties [Гнатюк 1901: 25]». By adding another general reference about Broch «as true researcher of the Slovak-Ruthenian border dialects», Hnatyuk agrees with

his reasonable remarks: «I will have to admit that I have used the «и» sound rather unfortunately, putting it down instead of four sounds that it has emerged from: ы, е, і, и...» [Гнатюк 1901: 25]. Later on in *Ethnographic Materials of the Hungarian Ruthenia* Hnatyuk took into account the specific features of pronunciation and shift of |и| →|е| sounds.

Broch's work, dedicated to the dialect of Ublya village, is important because it opens opportunities to various comparative studies as Hnayuk previously visited that village. It was there where in July 1896 he made folklore records from the same respondent – local clerk and teacher Repay. Hnatyuk used the best six prose texts in *Materials on Hungarian Ruthenia.* In particular, he published the fairy-tales *Happiness and Unhappiness, Fashionable "Robinson"* (EC, 1898, Vol. 4, p. 12–14) which is an interesting folklorized version of the popular allegorical novel by Daniel Defoe from the Enlightenment era, which spread over Halychyna and, apparently, Zakarpattia in the Ukrainian translation of the Russophil writer Orest Avdykovskyi. The texts of apocryphic legends are original: *On Earl Theofist* [Гнатюк 1897: 82–89] and *Mother of God and her Servant* [Гнатюк 1898: 52–53]. The first one is the folk version of ancient story about St. Eustachius with the collision being built on the motif «happiness coming later in life». The second one is the Zakarpattia version of the fairy-tale known under many Eastern European (plot 710, Mother of God and her Goddaughter, under SUS index[3]) and Western European parallels with the main character of «mute princess» and the motif of «punishment for broken oath». In Ublya Hnatyuk also recorded twovariants from the range of popular in the Carpathian region folklore works of different genres about the Hungarian King Mátyás (1443–1490) which in Ukrainian tradition is represented as a kind, wise and just hero of novel-like fairy-tales [Мушкетик 2008: 39]. One of the episodes tells about Mátyás who «first served for Ruthenian» and was a simple peasant [Гнатюк 1898: 173–175] which marks his social and national component. The text is typologically close to the plot variants of the fairy-tale on «Reward Distribution» which can be found in Belarus, Russian and Polish folklore traditions (SUS 1610). The second episode [Гнатюк 1898: 175] can be correlated with the popular fairy-tale plot about the questions-riddles of the tsar (pan) and answers of a wise

[3] Short name of the book: *Comparative Index of Plots. Eastern Slavic Fairy-Tales*, compiled by L. H. Barah, I. P. Berezovskyi, K. P. Kabashnykov, N. V. Novikov. Leningrad: Nauka, 1979, 442 p.

hero (or heroine as it is presented in Ukrainian social fairy-tale about a wise girl Semylitka, SUS 875).

Coming back to Broch it should be mentioned that Hnatyuk was sure that the Norwegian linguist made a very important contribution to the development of Ukrainian dialectology. In spite of a different position of the Ukrainian scholar regarding the attribution of Zakarpattia Ruthenian dialect, in his conclusions he stressed upon the key merits of Broch who was the «the first to draw the attention of wider academic world to the richness of Hungarian-Ruthenian dialects and started studying them on a broader basis. We would only wish for him to continue with the work started and not leave it which in view of his great diligence and perfect knowledge not only of philology but also of our language will be very beneficial for our science.» [Гнатюк 1901: 29]. We should also mention that Broch's interest in Ukrainian culture was significantly wider than the research of Zakarpattia dialects. In his letter of May 30, 1898 he asked Hnatyuk to find proper texts of Ukrainian belles-lettres to be translated into Norwegian. He was particularly interested in «sketched of village-rural life' [Гнатюк 1998: 45]. He also expressed his sincere gratitude to Hnatyuk for the works about Zakarpattia Ukrainians that he had sent him [Гнатюк 1998: 43].

Upon the initiative of Hnatyuk, Broch was awarded the honourable scientific degree of full member of the Shevchenko Scientific Society (February 20, 1914). Hnatyuk informed the Norwegian scholar about the news with a card which he sent on February 27 with the following inscription: «Following my proposal the Philological Section of the Shevchenko Scientific Society in Lviv elected you its full members. I would like to congratulate you on this distinction and would kindly ask you to send an article for the *Proceedings* for when it is convenient for you. With kind regards, Volodymyr Hnatyuk» [Мушинка 2012: 285]. Broch highly appreciated the attitude of Ukrainian scientific community and the heads Shevchenko Scientific Society towards him but for personal reasons he replied only in a month's time on March 23, 1914 giving hope for maintaining of contacts: «Excuse me for replying to the lovely card of February 27 only now for I was ill. With warm gratitude I found out and am now accepting the great honour extended to me by the Shevchenko Scientific Society. First of all, I would like to thank the kind initiator and ask you to pass my gratitude to the honourable and highly esteemed society. I was very touched by the high, undoubtedly, too high of an evaluation which I received in this way. If my work again brings me to a

relevant area, I would be very happy to write something for the *Proceedings*. While my current activities pertain to a slightly different field, it is yet possible that in the nearest future I will go back to my dear South-Western Ukrainians. With kind regards, Your Olaf Broch [Гнатюк 1998: 275]. Unfortunately, those plans never saw the light of day as the awful events of world war started soon after that, which ruined and destroyed a lot of good.

Conclusions. In the history of the first professional scientific Ukrainian institution – Shevchenko Scientific Society in Lviv – the figure of Volodymyr Hnatyuk was one of the most respected and authoritative. His restless work of researcher and organizer which was often borderline self-sacrificing, left a serious contribution in the sphere of folklore studies, ethnography, lexicography and partly dialectology. The relations between Norwegian Slavic Studies scholar Olaf Broch and Volodymyr Hnatyuk occupy a memorable page in them. It is significant both from the standpoint of historical fact of cooperation between two philologists and folklorists who were profoundly researching the cultural landscape of Zakarpattia, were well aware of the specific features of dialects within general European context. Regarding the last aspect, we should stress that those relations testified to the possibility of free space for real science, the humane nature of which lies in the fact that it does not create borders and does not give rise to animosity and political bias.

LITERATURE – ЛІТЕРАТУРА

Гнатюк 1897 – Гнатюк, В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Зібрав Володимир Гнатюк. Т. 1. *Легенди і новелі. Етнографічний збірник*. Львів, т. 3. XX + 236 с.

Гнатюк 1898 – Гнатюк, В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Зібрав Володимир Гнатюк. Т. 2. *Казки, байки, оповідання про історичні особи, анекдоти. Етнографічний збірник*. Львів, т. 4. VIII + 254 с.

Гнатюк 1899 – Гнатюк, В. Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze 60 Research and Organizational activities of Volodymyr Hnatyuk. im östlichen Ungar von Olaf Broch (Mit einer Karte).Videns Rabsselskabets Skrifter. II. Historick-filosofiske Klasse. 1897. № 5. Христіанія, 1897. *Записки НТШ*. Львів, т. 28, кн. 2, с. 38–42.

Гнатюк 1901 – Гнатюк, В. Олафъ Брохъ. Угрорусское нарѣчіе села Убли (Земплинскаго комитата). Изданіе отд. Рус. языка и словесноти имп. Академіи Наукъ. Сп., ст. 117. *Записки НТШ*, т. XL, кн. 2, с. 24–29.

Гнатюк 1914 – *К*олядки та щедрівки: у 2-х т. Зібрав В. Гнатюк. Т. 1. *Етнографічний збірник*. Львів, т. 35. XXXIV + 380 с.

Гнатюк 1916 – Гнатюк, В. Війна і народня поезія. *Календарик для українських січових стрільців і жовнірів-українців на 1917 р.* Відень. С. 68–84.

Гнатюк 1918 – [Б.а.] Вояцькі пісні. *Календарик для січових стрільців і жовнірів-українців на 1919 р.* Відень, с. 99–113.

Гнатюк 1981 – Гнатюк, В. Вибрані статті про народну творчість. *Записки НТШ. Філологічна секція.* Нью-Йорк. Т. 201. 288 с.

Гнатюк 1998 – *Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871–1989).* Упоряд. Я. Дашкевич, О. Купчинський, М. Кравець, Д. Пельц, А. Сисецький; відпов. ред. О. Купчинський. Львів: Видання НТШ, 466 с.

Гнатюк 2001 – *Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком*. Передмова В. Наулка, упоряд. та коментар В. Наулка, Н. Руденко, О. Франко. Львів; Київ, 214 с.

Данилевич 1919 – Данилевич, В. Рец. на кн.: R. Weule, E. Bethe, B. Schmeidler, A. Doren, P. Herre. *Kulturgeschichte des Krieges*. Verlag und Druck von B. G. Teubner in Leipzig und Berlin, 1916 (із серії «Aus Natur und Geistwelt»). *Записки Історико-філологічного відділу Української академії наук.* Київ, кн. 1, с. 120–121.

НАФРФ ІМФЕ – Листи, вірші. Індивідуальна творчість учасників війни про події Першої світової війни. 1917 р. *Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України*, ф. 29–3, од. зб. 322, арк. 1–20.

Кирчів 2010 – Кирчів, Р. *Двадцяте століття в українському фольклорі*. Львів: Ін-т народознавства НАН України, 533 с.

Кузьменко 2009 – Кузьменко, О. *Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність.* Львів: Ін-т народознавства НАН України, 296 с.

Кузьменко 2016 – Кузьменко, О. Перша світова війна в українській фольклорній традиції. *Україна Модерна*. Харків: Майдан. Вип, 23, с. 111–151.

МУЕ – *Матеріали до українсько-руської етнолоґії Наукового товариства ім. Шевченка.* Львів, 1899–1919, 1929.

Мушинка 2012 – Мушинка, М. *Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства.* 2-ге вид., доп. та перероб. Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 384 с.

Мушинка 1987 – Мушинка, М. В. Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. *Записки НТШ. Філологічна секція*. Париж; Нью-Йорк; Сідней; Торонто, т. 207. 332 с.

Мушкетик 2008 – Мушкетик, Л. Г. Угорський король Матяш як герой слов'янського фольклору: дослідження і матеріали. *Слов'янський світ*. Київ, с. 30–43.

Петров 1927 – Петров, В. Акад. Володимир Гнатюк у своїх фольклорних студіях. *Записки історично-філологічного відділу*. Київ, кн. 10, с. 241–254.

Сапеляк 2000 – Сапеляк, О. Етнографічні студії в Науковому товаристві ім. Шевченка (1898–1939 рр.). Львів: Ін-т народознавства НАН України, 198 с.

Старков 2001 – Старков, В. А. Особовий архів Володимира Гнатюка та його роль у дослідженні ігрової культури українців. *Архіви України*. № 3 (246), с. 86–100.

Франко 1901 – Франко, І. Галицько-руські народні приповідки: у 3-х т. Зібрав Іван Франко. *Етнографічний збірник*. Львів, т. 16, с. V–XXV.

Яценко 1964 – Яценко, М. Т. *Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність*. Київ: Наукова думка, 286 с.

Kuzmenko 2015 – Kuzmenko O. Poetics of Dramatic Existence in the Folk Prose about World War I: Local Folklore or/and Mechanism of Collective Structuring of Experience. *Studia Methodologica*. Ternopil'. Issue 41, Summer 2015, p. 85–92.

Тамара Льоннґрен

Тромсьо

Діяльність славіста як зразок наукової дипломатії: епістолярна спадщина Олафа Брока

Сто років тому Олаф Брок написав до Олексія Олександровича Шахматова: «Как ни бурно время, но нельзя забывать о людях, личностях».[1] Саме ці слова є основним змістом цієї статті, у якій ідеться не тільки і не стільки про Олафа Брока як фахівця, лінгвіста, діалектолога (про це – в інших працях цього збірника), а і про людину, чиє життя було прикладом безмежної любові до людей, невтомного служіння на благо славістики, міжнародної співпраці та збереження здорових наукових зв'язків і стосунків між людьми науки – чи в часи історичних потрясінь, чи в повсякденні.

Відомо, що найкращим свідком того, що людина відчуває і як реагує на різні життєві та історичні обставини, є її листування: саме епістолярій, а не мемуаристика фіксує думки людини в певний момент її життя.

Епістолярна спадщина Олафа Брока представлена багатим листуванням, що зберігається в архівах різних країн. Більшість зібрано в Норвезькій Національній Бібліотеці в Осло, в архіві Олафа Брока. Однак повного опису цього архіву досі немає. В окремому залі є картотека епістолярію. Листи складено у тринадцяти великих папках. Ще у трьох папках – кореспонденція, дотепер не описана і не представлена в картотеці, яку також використано в цій статті. В архіві є листи від майже 500 кореспондентів, які пи-

[1] СПФАРАН, Брок до Шахматова: 4.12.1917.

сали різними мовами: норвезькою, шведською, датською, німецькою, французькою, англійською, чеською, словацькою, польською, сербською, хорватською, болгарською, російською та українською [Lönngren 2016: 35–36].

Найширше представлено спілкування російською: норвезький славіст листувався з колегами-філологами, відомими вченими з інших галузей науки, із письменниками, дипломатами, політиками, із родичами та знайомими колег і друзів, із різними людьми, які зверталися до нього по допомогу в пошуках своїх родичів, в отриманні візи, у наданні матеріальної допомоги, передачі кореспонденції, передачі прохань Фрітьофу Нансену і навіть із проханням зберегти приватні спогади і передати нащадкам. Не випадково, що В. Огранович – особистий секретар Варвари Половцової[2], звертаючись до Брока із проханням допомогти її керівникові отримати норвезьку візу, писала: «Простите, что беспокою Вас, но уж такая Ваша роль быть другом и помощником человечества» [Лённгрен 2015: 84].

У листуванні з лінгвістами особливе місце посідає кореспонденція з Шахматовим. В Осло зберігається понад 100 листів ученого, адресованих Брокові, а в Петербурзі – більш ніж 180 листів Брока до Шахматова. Передусім у листуванні вчені обговорювали проблеми лінгвістики, різноманітні ідеї, думки. У травні 1899 року Брок писав: «Я даже начинаю бояться, что никто меня не понимает и не хочет читать эти, конечно, не совсем легкие, работы... Но мне самому кажется, вне всякого сомнения, что если лингвистика двигается вперед, будет время, когда и славяне будут пользоваться моими исследованиями, не только “шутя”».[3]

У січні 1904 року щодо участі Брока в *Енциклопедії слов'янської філології*, Шахматов зазначив: «На Ваши наблюдения возлагаю так много надежд. Они должны послужить началом строго научного фонетического описания русского языка. И теперь такая радость. Очень доволен, что Вы примите деятельное участие в энциклопедии. Доволен также Фортунатов, настаивавший на том, чтобы Вам, в области физиологии звуков, была предоставлена руководящая роль».[4]

На появу *Физиологии славянской речи* [Брок 1910] Шахматов відгукнувся так: «Ваша книга очень много читается и изучается. Меня это

---

[2] Варвара Миколаївна Половцова [Симановська] (1877–1936) – перша у світі жінка філософ-спінозист.
[3] СПФАРАН, Брок до Шахматова: 30.5.1899.
[4] NB, Шахматов до Брока: 18.1.1904.

сильно радует. Вы в Ваших работах роднее и понятнее для меня, чем многие из современных фонетиков, вроде нашего Щербы».[5]

Однак не тільки думками про науку ділився російський учений зі своїм норвезьким другом. У березні 1905 року він писав: «Как все мрачно, как пока мало надежды на мирное разрешение всей необъятной смуты! А наши дела на востоке, Мукден и Порт-Артур! Многие мечтают о победе, а я – только о мире! Победа заведет нас в Манчжурию, пожалуй, в Корею и даже в самый Китай: мы будем расти и своим ростом, потребностью роста оправдывать всякие внутренние безобразия».[6] А в предостанньому листі Шахматов відверто пише про тяжке існування, голод, безвихідь: «Живется у нас тяжело; не хватает денег, несмотря на увеличение жалованья. И каких может хватать денег, когда пуд ржаной муки стоит 800 р[ублей]; [...] Вообще мы голодаем [...]. Не приложу ума, что нас выведет из того ужаса, который мы переживаем».[7]

Олаф Брок прагнув щосили допомогти Шахматову в цей складний час: «Смотрю очень мрачно на предстоящую России зиму; боюсь, что окажется Вам трудным, не только работать – кто может работать над наукой в такое время! – но просто питать себя и семью. Прошу не забыть, что есть у Вас друг [...] Дайте в случае знать, я выхлопочу – уверен в том – разрешение переехать сюда; а то, что мы имеем, будем делить с Вами, пробиваясь таким образом до лучших дней».[8]

В останньому листі Шахматов писав Брокові: «Я виноват перед Вами за то, что редко писал Вам в последнее время, но на душе было в последние месяцы так невыносимо тяжело, что письменная беседа даже с близким и дорогим человеком казалась невозможной. Мы теперь уже допиваем чашу позора до дна».[9]

Уже під час своєї першої подорожі до Москви Брок познайомився з Пилипом Фортунатовим і листувався з ним упродовж 14 років (1893–1907). У Петербурзі збереглося шість листів Брока до Фортунатова, і три листи Фортунатова до Брока залишилися в Осло.

Брок підтримував листовні зв'язки з багатьма російськими культурними та громадськими діячами. У його архіві зберігаються листи В. Бого-

---

[5] NB, Шахматов до Брока: 8.10.1911.
[6] NB, Шахматов до Брока: 27.3.1905.
[7] NB, Шахматов до Брока: 9.2.1919.
[8] СПФАРАН, Брок до Шахматова: 9.6.1918.
[9] NB, Шахматов до Брока: 24.7.1919.

родицького, І. Бодуена де Куртене, І. Буніна, К. Грота, М. Долобко, С. Корфа, Б. Ляпунова, Д. Мережковського, С. Ольденбурга, М. Приселкова, Є. Перфецького, П. Сакуліна, А. Селищева, П. Струве, В. Чернишова, В. Шишмарева, Р. Якобсона та ін.

В архіві віднайдено лист Анатолія Луначарського, адресований Брокові, як відповідь на його запитання про те, яку підтримку держави отримують радянські вчені, а також копію листа Брока (липень 1921 року) із подякою від імені групи скандинавських учених [Лённгрен 2015: 88–90].

1922 року Брок отримав два листи від Івана Павлова, відправлених із Гельсінкі, у яких видатний російський фізіолог дякує норвезькому славістові за допомогу, а в одному з листів із жалем зауважує, що тільки в листах із-за кордону можна позбутися «риб'ячої мови», якою змушені послуговуватися в листах із радянської Росії [Лённгрен 2015: 91].

Роки Першої світової війни внесли свої корективи у зміст листування колег-славістів: окрім обговорення лінгвістичних проблем, вони дедалі частіше звертаються один до одного із проханнями розшукати якогось військовополоненого, подбати про його перебування, передати гроші або надіслати харчі. Зокрема з листування О. Брока і В. Богородицкого помітно, як обговорення фонетичних проблем, що домінувало в листах, датованих 1910 роком, змінюють прохання О. Брока про допомогу і підтримку військовополоненим у Казані [Lönngren 2016: 38–39].

Із проханнями розшукати й допомогти родичам-військовополоненим зверталися до Брока не тільки колеги-науковці, а й цілком незнайомі люди. В архіві зберігається лист зневіреної матері трьох синів, сусідки Шахматова по Губаревському маєтку на Саратовщині, Ганни Іванівни В'язівської, яка просила норвезького професора допомогти у пошуках одного з її синів, безвісти зниклого, а другому – полоненому в Німеччині – передати хліба. Ці прохання, як і більшість інших, норвезький професор задовольнив [Lönngren 2016: 39–40].

У часи війни листування Брока та Шахматова перетворилося у своєрідний поштамт організації міжнародного спілкування вчених, які в умовах війни опинилися в ізоляції: «Прошу не гневаться, что [...] пользуюсь Вами в качестве почтамта. Уж время такое...».[10] Ось кілька прикладів із кореспонденції цього часу: «Вас прошу, как представителя нейтральной

[10] СПФАРАН, Брок до Шахматова: 4.12.1914.

страны, сообщить о смерти Фортунатова Ягичу, Лескину, Брукману, Паулю Боуеру, Барнекеру, а также другим, кого вспомните».[11] «По просьбе Ягича, от которого я только что получил открытку, [...] передаю Вам следующее его желание: чтобы Вы на его месте занимались печатанием как собственной Вашей работы о старорусском языке, так и окончанием палеографии Лаврова и Калужняцкого».[12]

«Прилагаемое письмо от Ягича считаю себя в праве переслать прямо в Академию Наук, так как Ягич состоит академиком, и его письмо [...] касается телеграммы, дошедшей к нему со стороны русского министерства иностранных дел. Прошу Вас просмотреть письмо и сообразить, что можно делать. При обращении к министерству иностранных дел, куда Вам, вероятно, надо будет заехать лично, прошу пользоваться – если не имеется у Вас лучших связей – моим личным знакомством и дружбой с вице-директором II департамента Владимиром Александровичем Березниковым, передать ему сердечный поклон от меня и попросить его – необычайно дельного и умного человека – помочь нам».[13]

«Прошу Вас исполнить следующие две мои просьбы. Во-первых, напишите Ягичу, что министр военный по ходатайству нашего Президента предложил раненому или остаться в Харькове или переехать в Ташкент, Пятигорск, Владикавказ. Во-вторых, переправьте заказным прилагаемое письмо профессора Львовского университета господина Калленбаха[14] его жене. Он в совершенном отчаянии, что не имеет он нее известий. Успокойте Ягича насчет Энциклопедии».[15]

«Письмо госпожи Калленбах, конечно, немедленно отправлено по адресу, заказным. Ягичу и Решетару я уже написал, очень радуюсь их радости! Современно с настоящим отправляю открытое же письмо господину Евграфу Ковалевскому, от которого имел письмо для пересылки господину Максиму Ковалевскому»[16].

«Ягич просит спросить Вас согласия войти на место Фортунатова, как сотрудника Архива. Даже в кружках науки ужасная война привела как

---

[11] NB, Шахматов до Брока: 26.9.1914.
[12] СПФАРАН, Брок до Шахматова: 5.10.1914.
[13] СПФАРАН, Брок до Шахматова: 16.10.1914.
[14] Юзеф Калленбах (1861–1929) – історик польської літератури.
[15] NB, Шахматов до Брока: 16.11.1914.
[16] СПФАРАН, Брок до Шахматова: 4.12.1914. (на поштівці зі штампом цензури).

будто к потере уравновешенности. Я уверен в Вас, Алексей Александрович, и вообще в своих русских друзьях, что они не заразились этой дикой горячкой, против которой мы, дети нейтральных стран, будем бороться всеми силами, и поэтому прошу Вас от себя не отказываться от предложения Ягича. Ради указанной высшей цели устраняю свои личные чувства, вызванные разрывом между Ягичем и Лескиным несколько лет и т. п. [...] Когда призывает человечество, я не могу противостоять. [...] Мне кажется, что все то, что имеет хотя и мельчайшее соприкосновение с ученым миром и его людьми, имеет также известное право обратиться именно к нам в это ужасное время. Пока не услышу от Вас другое мнение, я потому буду продолжать, как раньше, взывая к Вашему доброму сердцу и распорядительности».[17]

Чимало листів, адресованих Брокові, містять прохання допомогти отримати візу: просили не тільки друзі, знайомі, друзі друзів, але часто й самі дипломати. У Брока було широке коло спілкування з російськими послами, до якого належала й Олександра Коллонтай. Спілкувалися не тільки безпосередньо під час її роботи в Осло. В архіві є шість листів Коллонтай, які Брок отримував упродовж їхнього сімнадцятирічного листування (1929–1946), а також копії його відповідей радянській політичній діячці. Особливо чітко простежується громадянська позиція норвезького професора в листах до Коллонтай, написаних у лютому 1940 року, у яких ідеться про події в Фінляндії. На різку відповідь Коллонтай на перший лист Брока він запитує: «Да, если бы Вы не принадлежали к дипломатии этих вождей, я бы посочувствовал Вам как образованной русской женщине из бывшего освободительного движения. Такой вопрос: не шепчет ли где-то в душе Вашей голос против этого поступка и жертвования на него страшной массы жизней, не только "Маннергеймской шайки", но также и добрых русских людей, не говоря о невинном населении деревень и хуторов?»[18]

Олаф Брок високо цінував міжнародну співпрацю. До останнього часу в біографії ученого, окрім енциклопедії НТШ, не було жодної згадки ані про те, що він був членом НАН України, ані про його наукові зв'язки з українськими вченими. Саме з невідомого досі листа Михайла Грушевсь-

[17] СПФАРАН, Брок до Шахматова: 19.12.1914.
[18] NB, Брок до Коллонтай: 14.1.1940.

кого від 23 червня 1924 року Олаф Брок дізнався, що цього дня його було одноголосно обрано членом-кореспондентом НАН України[19] [Lönngren 2015: 38]. В архіві Брока в Осло збереглося дев'ять листів Грушевського, вісім із яких український учений написав під час еміграції: «Я только что получил Ваше письмо и чек на 100 швейцарских франков для украинской интеллигенции. Большое спасибо за лепту Вашу, и еще большое за тот теплый интерес, который Вы проявили по этому делу. Нансену при случае передайте, что я лично и мои друзья чрезвычайно ценим его помощь». Менше ніж через два тижні Грушевський знову звернувся до Брока: «Было бы очень желательно, чтобы Нансен нашел возможность передавать через свой аппарат продукты, деньги и вещи нашим коллективам по морю. [...] Надеюсь, что Вы не будете сердиться на меня, что я обременяю Вас этими нашими заботами; думаю, что они не трудны Вам, как не чужды страдания и русской интеллигенции и науки».[20]

У листах до Брока Грушевський намагався знайти пораду та допомогу щодо різних проблем: «Прошу сделать все возможное, чтобы через миссию Нансена наладить обмен книгами и пособиями. Мы – Украинский Институт и я – хотели передавать наши издания в Россию и Украину и получать оттуда, я думаю, что тоже хотел бы и Ягич, и много других, а иным путем, как через Вас и Нансена это едва ли удастся. [...] В Киев в НАН нужно послать фонограф и пластинок для фольклорных записей, но нужна уверенность, что не пропадут».[21]

Мабуть, фонограф так і не потрапив до Києва, адже з тим самим проханням про фонограф звертався до Брока також завідувач Музично-етнографічного кабінету української Академії наук Климент Квітка: «Так как мне известно об оказываемой Вами помощи научной работе Восточной Европы по Вашей близости к комитету Нансена, то я решаюсь покорнейше просить Вас иметь в виду нашу нужду в хорошем фонографе, а также, в случае если доктор Торнбостер при нынешних русско-германских трениях не сможет выслать сюда купленный им фонограф, оказать содействие к пересылке аппарата нашей Академии кружным путем, через нейтральную Норвегию».[22]

---

[19] Ці листи Грушевського вперше друкуються у цьому збірнику [Додаток 1–2].
[20] NB, Грушевський до Брока: дата не вказана.
[21] NB, Грушевський до Брока: дата не вказана.
[22] NB, Квітка до Брока: 16.6.1924.

Листувався норвезький славіст з українцями не тільки з нагоди надання допомоги через місію Ф. Нансена. Фахівцям добре відомо про його співпрацю, зокрема, з Іваном Зілинським.

Упродовж десятиліть наукові та культурні зв'язки між Україною та Норвегією підтримувалися завдяки співробітництву Володимира Гнатюка й Олафа Брока: «Високоповажний Добродію! Будучи з походження галицьким Русином, я здавна інтересував ся другими Русинами [...]. З Ваших праць переконався я, що й Ви заінтересувалися угорськими Русинами. З той причини постановив я собі запізнатися з Вами, думаючи, що се може вийти на нашу спільну користь».[23] Як свідчить історія науки, це знайомство було корисним і тривалим.

Найцікавіша дискусія щодо мовних питань українсько-білоруського суміжжя простежується в листуванні Брока з Оленою Курило.

Загалом у сучасників Олафа Брока не виникало запитань щодо ставлення норвезького професора до України, до українства, української мови, культури, про що свідчать рядки з листів українців, які мешкали не тільки в рідному краю, а й далеко поза його межами. Скажімо, М. Левицький, перебуваючи у Стокгольмі, писав: «Мені Ваш перший лист добре запам'ятався, де Ви, між іншим, писали, вибачались, що пишете по-російському, хоч і знаєте нашу українську мову, але не настільки, писали Ви тоді, щоб вільно писати і висловлюватися. Я про це багато разів казав і писав у пресі, приводив Ваші слова, як показ високої культури Вашого відношення до всього українського народу та його культури, чого часто немає у тих людей, котрі живуть в Україні, не кажучи нічого вже про Росію».[24]

Із Канади професор Ярослав Рудницький писав: «Дякую Вам сердечно за Вашого милого й цінного листа. Він свідчить про Ваш об'єктивний підхід до проблем Сходу Європи, й я незвичайно рад, що завдяки Вам проблема української мови знайшла місце у академічному куррікулюмі в Осло».[25] Із нагоди ювілею Брок одержав лист від Комітету українців Канади у Вінніпеґу: «Українці Канади будуть завжди вдячні Вам за Вашу увагу до визвольної проблеми України. А Ваші думки, що в

[23] NB, Гнатюк до Брока: 31.3.1898.
[24] NB, Левицький до Брока: 14.8.1927.
[25] NB, Рудницький до Брока: 4.12.1957.

цій справі Ви висловили перед професором Рудницьким, залишаться у нашій тривалій пам'яті».[26]

Замість висновку наведу звернення першого професора слов'янських мов Університету Осло Олафа Брока до колег-славістів, висловлене на початку минулого століття, яке, однак, не втратило своєї актуальності і сьогодні: «Пользуйтесь мною, если могу быть к услуге. Ведь при общем разрыве всех связей даже такое слабенькое звено, как я, может принести известную пользу».[27]

[26] NB, Комітет українців Канади, Вініпеґ: 9.12.1957.
[27] СПФАРАН, Брок до Шахматова: 16.10.1914.

Tamara Lönngren

Tromsø

Work of a Slavist as an Example of Scientific Diplomacy: Olaf Broch's Epistolary Legacy

2017 marked 100 years since the October Revolution, the consequences of which are well known to everyone. 100 years ago Olaf Broch wrote to Aleksey Aleksandrovich Shakhmatov: «No matter how turbulent the times are, we should not forget about people, about individuals.»[1] It is these words that contain the main idea of this article that shows Broch not only as a researcher, linguist and dialectologist (this is what other articles in this volume are dedicated to), but Broch as a man whose life is an example of limitless love for humanity, persistence and dedication in Slavistics, in establishing international communication and maintaining healthy scientific bonds and relationships between people of science at any time: whether it be a period of historic turmoil or a stable daily routine.

It is known that the best testament to what a person feels and how he reacts to different life situations and historical circumstances is his letters: it is a letter, not memoirs, that at a certain moment of life immediately reflect the person's thoughts on paper.

The epistolary legacy of Broch is represented by a rich correspondence which is now stored in the archives of different countries. The largest part of the correspondence is located in the National Library of Norway in Oslo. There is no full description of this archive. As far as the epistolary part of this archive is concerned, there is a card index of it kept in a special room. The letters are stored in 13 archive files. There are also three other files containing letters which remain undescribed and not listed in the card index, but they are used in this paper. In the archive one can find letters from almost 500 correspondents who wrote in different languages: Norwegian, Swedish, Danish, German, French, English, Czech, Slovak, Polish, Serbian, Croatian, Bulgarian, Russian and Ukrainian [Lönngren 2016: 35–36].

The biggest number of letters among those written in the Slavic languages are in Russian: the Norwegian slavist held correspondence with his colleague

[1] СПФАРАН, Broch to Shakhmatov: 04.12.1917.

philologists, prominent researchers from other fields of science, writers, diplomats, politicians, relatives and acquaintances of his colleagues and friends, various people who turned to him asking for help with finding their relatives, obtaining visa, financial support, sending over letters, conveying their appeals to Fridtjof Nansen; they even asked to keep their memoirs and pass them on to the future generations. It is not without a reason that V. N. Ogronovich, a private secretary of V. N. Polovtsova,[2] wrote the following when asking for visa assistance for her employer: «I am sorry for bothering you, but such is your mission – being a friend and a supporter of mankind» [Лённгрен 2015: 84].

Among the letters from linguists a special place belongs to Broch's correspondence with Shakhmatov. There are more than 100 letters from Shakhmatov to Broch kept in Oslo, and in St. Petersburg there are more than 180 letters from Broch to Shakhmatov. It is first of all scientific affairs, ideas and reflections that the letters tell about. In May 1899 Broch wrote: «... I am even starting to be afraid that no one understands me and no one wants to read these, of course, not very easy works... But I feel, without any doubt, that if linguistics is moving forward, time will come when the Slavs, too, will start turning to my research not just 'jokingly'».[3]

In January 1904 Shakhmatov wrote the following on the subject of Broch's participation in the encyclopedia: «I rest so many hopes upon your observations. They should serve as the start of a strictly scientific phonetic description of the Russian language. And what joyful news it is! I am very pleased to hear that you are going to take an active part in the encyclopedia. So is Fortunatov who insisted that you get the leading part in the section on the physiology of sounds».[4]

After the publication of *Essay on the physiology of the Slavic speech* [Broch: 1910] Shakhmatov wrote: «Your book is being widely read and studied. I am very glad about it. You and your works are closer and more understandable to me than many of the contemporary phonetists, such as our Shcherba».[5]

But it is not only scientific ideas that the Russian researcher shared with his Norwegian friend. In March 1905 he wrote: «Such a darkness it is, so little hope for the peaceful solution to this immense strife! And as for our situation in the East: Mukden and Port Arthur! Many are dreaming of victory, whereas I am

---

[2] Varvara Nikolaevna Polovtsova [Simanovskaya] (1877–1936) – the first female Spinozian scholar.
[3] СПФАРАН, Broch to Shakhmatov: 30.05.1899.
[4] NB, Shakhmatov to Broch: 18.01.1904.
[5] NB, Shakhmatov to Broch: 08.10.1911.

dreaming only of peace! Victory will lead us to Manchuria, maybe to Korea and even as far as to China: we will expand and with this expansion, need for growth, will justify all sorts of domestic scandals».[6] In the second to last letter Shakhmatov openly writes about the heaviness of being, hunger and despair: «We are experiencing hard times; despite the pay rise the money is never enough. How can it be enough when one pound rye flour costs 800 roubles; [...] We are actually starving [...]. I cannot think of anything that could help us out of the horrors we are living in».[7]

Olaf Broch did his best to help Shakhmatov during this hard period: «I am thinking of the Russian winter to come with a very heavy heart; I am afraid that not only will it be hard for you to work – who can work at such a time! – but simply to feed yourself and your family. Please do not forget that you have a friend, [...] Let me know in case something happens, and I will get – I have no doubts about that – a permission to move here; and what we have we will share, thus fighting our way towards the better times»[8].

In his last letter to Broch Shakhmatov wrote: «I am so sorry for having written to you so little recently, but I have been so unbearably sick at heart the past months that a written conversation, even with a person so close and dear, seemed impossible. Now we have almost drunk the cup of shame to the bottom».[9]

Already during his first trip to Moscow Broch got acquainted with F. F. Fortunatov. Their communication lasted for fourteen years (1893–1907). There are six letters from Broch to Fortunatov stored in St. Petersburg, and in Oslo there are three letters from Fortunatov to Broch.

Broch corresponded with many Russians. In his archive there are letters from V. A. Bogoroditskyi, I. V. Baudouin de Courtenay, I. Bunin, C. Y. Grot, M. Dolobko, S. A. Korf, B. Lyapunov, D. S. Merezhkovskyi, S. F. Oldenburg, M. D. Priselkov, Y. Perfetskyi, P. N. Sakulin, A. M. Selishchev, P. Struve, V. I. Chernyshev, V. F. Shishmarev, R. O. Jakobson et al.

In the archive there is A. V. Lunacharskyi's reply from 21.05.1921 to Broch's question about what kind of state support is provided to the Soviet scientists; and a copy of the letter of gratitude sent by Broch to Lunacharskyi on behalf of the team of Scandinavian scientists in July 1921 [Лённгрен 2015: 88–90].

---

[6] NB, Shakhmatov to Broch: 27.03.1905.
[7] NB, Shakhmatov to Broch: 09.02.1919.
[8] СПФАРАН, Broch to Shakhmatov: 09.06.1918.
[9] NB, Shakhmatov to Broch: 24.07.1919.

In 1922 Broch gets two letters from I. P. Pavlov sent from Helsinki, in which the great Russian physiologist thanks his Norwegian colleague for his assistance, and in one of the letters he adds sadly that only in letters from abroad one can stop writing that «fish language» one has to use in letters sent from the Soviet Russia. [Лённгрен 2015: 91].

The years of the First World War brought their changes to the content of the letters of the colleague slavists: alongside the discussion of linguistic issues they more and more often ask each other to find the place of confinement of a war captive, take care of him, hand over money or send some food. The surviving correspondence between Broch and V. A. Bogoroditsky demonstrates how the topic turns from the discussion of the phonetic issues to Broch's call for providing assistance and support to the war captives in Kazan. [Lönngren 2016: 38–39].

It was not only Broch's research colleagues who turned to him asking to find and help their relatives held as war prisoners, but also complete strangers. The letter from Anna Ivanovna Vyazovskaya, a desperate mother of three sons who was Shakhmatov's neighbor from the Gubarevo estate near Saratov, contains her plea to the Norwegian professor to help her find her missing son and send some bread to another son who was in captivity in Germany. This plea was fulfilled, as the majority of others [Lönngren 2016: 39–40].

At the time of the war the correspondence between Broch and Shakhmatov turned into a kind of an international post office for their colleagues whom the war had cut off from the scientific community: «Please do not be angry with me for [...] exploiting you as a post office. Such are the times...».[10] Let me present some examples from the letters of that period: «I am asking you as a representative of a neutral state to inform Jagić, Leskien, Bruckmann, Paul Bower, Barnecker and others who you remember about Fortunatov's death».[11] «At the request of Jagić, from whom I have just received a postcard, [...] I am conveying to you his following wish: that you at his position should both publish your own paper on the Old Russian language and finish publishing the paleography by Lavrov and Kaluzhnyatskyi».[12]

«I believe I have the right to send the enclosed letter from Jagić directly to the Academy of Sciences, as Jagić is an academician and his letter [...] concerns the telegram he received from the Russian Ministry of Foreign Affairs. Please

[10] СПФАРАН, Broch to Shakhmatov: 04.12.1914.
[11] NB, Shakhmatov to Broch: 26.09.1914.
[12] СПФАРАН, Broch to Shakhmatov: 05.10.1914.

look through the letter and try to suggest what can be done. When applying to the Ministry of Foreign affairs, whereto you probably need to come in person, please use – unless you have better connections – my personal acquaintanceship and friendship with the Vice-director of the II Department Vladimir Aleksandrovich Bereznikov, send him my best regards and ask him – an exceptionally competent and clever person – to help us».[13]

«I desire that you comply with my two following requests. Firstly, write to Jagić that, upon the application of our President, the Minister of War offered the wounded either to stay in Kharkiv or move to Tashkent, Pyatigorsk or Vladikavkaz. Secondly, forward by registered mail the enclosed letter of the professor of Lviv University Mr. Kallenbach[14] to his wife. He is in great despair as he has no news from her. Please calm Jagić down concerning the Encyclopedia».[15]

«Mrs. Kallenbach's letter has been, of course, immediately sent to the given address by registered mail. I have already written to Jagić and Reshetar and share their joy! Together with the present letter I am sending an open letter to Mr. Eugraph Kovalevskyi, from whom I had a letter to forward to Mr. Maksim Kovalevskyi».[16] «Jagić asks your permission to take up Fortunatov's post as the Archive's employee. Even in the scientific circles the terrible war seems to have led to loss of tranquility. I am sure of you, Aleksey Aleksandrovich, and generally of all of my Russian friends that they have not been infected with this wild fever, against which we, neutral countries' children, will fight with all of our powers, and therefore on behalf of myself I am asking you not to refuse Jagić's offer. For the sake of the stated higher purpose I am eliminating my personal feelings caused by the break between Jagić and Leskien for several years etc. [...] When mankind calls, I can not oppose. [...] It seems to me, that everything that has at least the smallest contact with the scientific world and its people, has as well a known right to address us at this terrible time. Unless I hear another opinion from you, I will therefore continue as before, appealing to your kind heart and good management».[17]

---

[13] СПФАРАН, Broch to Shakhmatov: 16.10.1914.
[14] Józef Kallenbach (1861-1929) – historian of Polish literature.
[15] NB, Shakhmatov to Broch: 16.11.1914.
[16] СПФАРАН, Broch to Shakhmatov: 04.12.1914 (on a postcard with a censorship check stamp).
[17] СПФАРАН, Broch to Shakhmatov: 19.12.1914.

Many of the letters addressed to Broch contain a request for visa assistance: it was not only friends, acquaintances, and friends' friends who addressed him, but often diplomats themselves. Olaf Broch had a wide circle of acquaintance among Russian diplomats that included Aleksandra Kollontai. The communication with the Soviet ambassadress took place not only during her work in Oslo. The archive has Kollontai's six letters received by Broch during the seventeen years of their correspondence (1929–1946), as well as copies of the Norwegian slavist's replies to the Soviet ambassadress. One can clearly trace the Norwegian professor's civil position in his letters to Kollontai that were written in February 1940 concerning the events in Finland. Responding to Kollontai's harsh reply to Broch's first letter he asks the Soviet diplomat a question: «Yes, were it not for your involvement in these leaders' diplomacy, I would sympathize with you as an educated Russian woman from the former liberation movement. Just one question: Isn't there a voice somewhere deep within your soul that whispers against this decision and against sacrificing to it a horrifying number of lives, not only the "Mannerheim's gang", but also good Russian people, not to mention the innocent population of villages and steadings?»[18]

Olaf Broch highly appreciated the interests of science and international cooperation. Until recently, with the exception of Shevchenko Scientific Society's encyclopedia, it was never mentioned in Broch's biography that he was a member of NASU, nor that he had scientific connections with Ukrainian scientists. It is from the recently found letter of Mykhailo Hrushevskyi dated June 23, 1924, that Olaf Broch found out that the very same day he had been by a solid vote elected a corresponding member of NASU[19] [Lönngren 2015: 38].

Broch's archive in Oslo has preserved nine letters from M. Hrushevskyi, the eight of which were written by the Ukrainian scientist during his emigration: «[...] have just received your letter and a cheque for 100 Swiss francs for the Ukrainian intelligentsia. Thank you so much for your share and bigger thanks for that warm interest you have shown regarding this matter. When opportunity offers, tell Nansen that me and my friends extremely appreciate his help.» Less than two weeks later, Hrushevskyi again addresses Broch: «It would be very desirable if Nansen found an opportunity using his apparatus to deliver food, money and clothes by sea to our collectives. [...] I hope that you will not be

[18] NB, Broch to Kollontai: 14.01.1940.

[19] This is the first publishing of Hrushevskyi's letters in this volume [Supplement 1–2].

angry with me for burdening you with our cares; I think they are not difficult for you, neither are the sufferings of both the Russian intelligentsia and science alien to you [...]».[20]

But it was not only food assistance Hrushevskyi sought from Broch: «Please do your utmost to establish book and textbook exchange with the help of Nansen's mission. We – the Ukrainian Institute and me – wanted to hand over our publications to Russia and the Ukraine, and both Jagić and many others would like to receive publications from there, and otherwise, except for your and Nansen's assistance, it is hardly possible. [...] One needs to send a phonograph and records for folk records to NAS in Kiev, but one needs to be sure that they will not get lost».[21]

Apparently, the phonograph hadn't been delivered to Kiev at the instance of Hrushevskyi. With a new request regarding the phonograph the head of the Music-ethnographic room at the Ukrainian Academy Klyment Kvitka addresses Broch: «Since, by your closeness to Nansen committee, I became aware of that you provide assistance to scientific activities in the Eastern Europe, I made up my mind to humbly ask you to bear in mind our need in a good phonograph, as well as, in case doctor Tornboster, under the present Russian-German frictions, will not be able to send here the phonograph he bought, render us assistance in sending the device to our Academy in roundabout way, through the neutral Norway».[22]

The correspondence of the Norwegian slavist with his Ukrainian colleagues was not only about organizing assistance through Nansen's mission. Among the specialists it is widely known about Broch's collaboration with Ivan Zilynskyi. For decades the communications between the Ukraine and Russia were maintained through the collaboration of Volodymyr Hnatiuk and Olaf Broch: «Deeply respected well-doer! Since I am of Galician Rusyn descent, I have long been interested in other Rusyns [...]. Your works have persuaded me that you have become interested in the Ugric Rusyns. Therefore I have decided to become acquainted with you, reckoning that it could yield us common benefit».[23] As known from the history of science, this acquaintanceship was useful and continued for many years.

---

[20] NB, Hrushevskyi to Broch: date not indicated.
[21] NB, Hrushevskyi to Broch: date not indicated.
[22] NB, Kvitka to Broch: 16.06.1924.
[23] NB, Hnatiuk to Broch: 31.03.1898.

One can follow a very interesting discussion on the language in the Ukrainian-Belarusian border zone in the correspondence of Broch with Olena Kurilo.

During Broch's long life his contemporaries never questioned the Norwegian professor's attitude to the Ukraine, Ukrainian language, Ukrainian culture, whereof indicate lines from letters not only of the Ukrainians living in their own country, but also far beyond its boundaries. For example, M. Levytskyi wrote during his stay in Stockholm: «I really do remember your first letter, where you, by the way, wrote, apologizing, that you write in Russian, though you know our Ukrainian language, but not well enough, you wrote then, as to write and speak fluently. I have spoken and written of this many times in the press, citing your words as an indicator of high culture of your attitude to the whole Ukrainian people and its culture, which often is lacked by people who live in the Ukraine, not to mention anything about Russia».[24]

Professor J. Rudnyckyj wrote from Canada: «I thank you a lot for your important letter. It is testimony to your impartial approach to the problems in the Eastern Europe, and I am extremely glad that, thanks to you, the issue of the Ukrainian language has found its place in the academic program in Oslo».[25] On the occasion of the anniversary Olaf Broch received a letter from the Ukrainian Canadian Committee in Winnipeg: «Ukrainian Canadians will always be thankful to you for your attention to the Ukraine's problems. And your thoughts, which you in that regard have expressed to professor Rudnyckyj, will remain in our memory for a long time».[26]

Instead of a conclusion I am quoting the address by Olaf Broch, the first professor of Slavic languages at the University of Oslo, to his colleague slavists, the address which was delivered at the beginning of the last century, but which has not lost its actuality up to the present day: «Avail yourselves of me if I can be at your service. After all, if all the connections break, even such a tiny link as me can yield a certain benefit».[27]

---

[24] NB, Levytskyi to Broch: 14.8.1927.
[25] NB, Kvitka to Broch: 16.06.1924.
[26] NB, Ukrainian Committee of Canada, Vinipeg to Broch: 09.12.1957.
[27] СПФАРАН, Broch to Shakhmatov: 16.10.1914.

Додаток № 1

Лист Михайла Грушевського до Олафа Брока від 4.5.1924 року:
NB, Olaf Broch, Brevs. 337.

Искренне уважаемый Олаф Иванович!

Вот я уже третий месяц в Киеве, работаю в Украин[ской] Академии. После всех тяжких потрясений силился снова наладить научную работу и научные связи, разорванные или ослабленные за последние 10 лет. Между прочим решили мы в историко-филологич[еском] отделении украсить наш список академиков именем наиболее выдающихся славистов. Но по статусу академии для окончательной баллотировки необходимо письменное согласие кандидата. По поручению отдела, встретившего предложенную мною Вашу кандидатуру весьма тепло, я прошу Вас, многоуважаемый Олаф Иванович, не отказать прислать мне (ул. Паньковская, 9/18) Ваше согласие на избрание и несколько биографических данных, с указанием годов появления важнейших Ваших публикаций.

Я очень рад был бы также получить от Вас что-нибудь по укр[раинской] или общеславянской фонетике, вообще филологии, для возобновляемого мною истор[ико]-филологич[еского] нашего трехмесячника «Украина», прерванного войной.

Преданный Вам М. Грушевский.

Пишите на мой частный адрес: Паньковская, 9.

Додаток № 2

Лист Михайла Грушевського до Олафа Брока від 23.6.1924 року:
NB, Olaf Broch, Brevs. 337.

Многоуважаемый коллега!

С особенным удовольствием извещаю Вас, что обряды Вашего выбора в члены Академии сегодня закончились: и в отделении и в общем собрании Вы избраны единогласно. Ваше теплое письмо, которое я прочел вместе с Вашим curriculum vitae вызвало всеобщую симпатию к Вам и желание видеть Вас как можно скорее среди нас, как нашего коллегу и дорогого гостя. В самом деле, было бы желательно, чтобы Вы как можно скорее могли приехать на Украину и заняться нашей фонетикой. Это бы-

ло бы не только полезно и приятно Вам, но и нашим довольно многочисленным лингвистам и диалектологам было бы чрезвычайно полезной школой, если бы они смогли проделать с Вами несколько диалектологических экскурсий. Я думаю, что это уже можно было бы осуществить уже этой осенью, если бы это Вам было удобно: наши этнографы, диалектологи, музыканты и т. д. уже экскурсируют в этом году энергично и успешно. Но если этот год уже у Вас распределен, тогда заблаговременно можно обдумать и устроить на следующий.

Пересылаю Вам письмо одного из наших сотрудников заведующего музыкально-этнографическим кабинетом, и остаюсь с искренним почтением

М. Грушевский

Очень рад был бы получить от Вас статью или хотя бы рецензию на какой-нибудь общего характера труд для нашего издания.

SOURCES – ДЖЕРЕЛА

Норвезька Національна Бібліотека: NB, Olaf Broch, Brevs. 337.

Санкт-Петербурзький Філіал Архиву Російської Академії Наук: СПФАРАН, ф. 134, оп. 3, спр. 186.

LITERATURE – ЛІТЕРАТУРА

Брок 1910 – Брок, О. Очерк физиологии славянской речи. *Энциклопедия славянской филологии*. Вып. 5: 2. Под ред. И. В. Ягича. СПб.: Издание Отделения русскаго языка и словесности Императорской академии наук, 262 с.

Лённгрен 2015 – Лённгрен, Т. П. «Друг и помощник человечества»: переписка норвежского слависта Олафа Брока. *Вестник «Альянс-Археo»*. Вып. 12. Москва; СПб, с. 83–97.

Lönngren 2015 – Lönngren, T. «... прошу не забыть, что есть у Вас друг»: Олаф Брок и Алексей Александрович Шахматов. *Slovo. Journal of Slavic Languages, Literatures and Cultures*, nr 56, p. 37–57.

Lönngren 2016 – Lönngren, T. Архив профессора Олафа Брока в Норвежской Национальной Библиотеке. *Slovo. Journal of Slavic Languages, Literatures and Cultures*, nr 57, p. 35–47.

Тамара Павловна Лённгрен

Тромсё

Потрясения от увиденного: книга Олафа Брока «Диктатура пролетариата»[1]

Первый норвежский профессор славянских языков Олаф Брок, известный в научном мире, прежде всего, как специалист в области диалектной фонетики славянских языков, занимался не только изучением русского языка и его говоров, но и постоянно проявлял большой интерес к жизни его носителей, истории и политическому устройству соседнего государства. О том, что норвежский славист мог талантливо и плодотворно сочетать сбор материала в диалектологических экспедициях с художественно-публицистическим описанием политической, экономической и культурной жизни России, могут свидетельствовать одиннадцать его путевых заметок *Fra Russland* (Из России), опубликованных в 1902 году в норвежской газете *Aftenposten* [Broch 1902] и впервые в русском переводе, приуроченном к его юбилею [Брок 2018: 174–224].

Постоянный живой интерес Брока к событиям в России прослеживается и в его многолетней переписке с другом и коллегой, известным русским академиком Алексеем Александровичем Шахматовым (1864–1920). После прекращения диалектологических экспедиций на территории распространения русских говоров и смерти Шахматова интерес норвежского слависта к России не угас, а сострадание к судьбе ее народа осталось искренним и безграничным навсегда. По этому поводу друг профессора Брока дипломат-невозвращенец К. Н. Гулькевич в одном из своих писем

[1] Переработанный вариант статьи [Лённгрен 2018: 7–17].

заметил: «Остается только умилиться Вашей неизменной любви к России. Вы только и живете мыслью помочь ей. Если бы таких друзей у нее было больше...»[2]

Но, как известно, ни одно доброе дело не остается безнаказанным: искренние чувства норвежского профессора к судьбе русского народа, его гражданская позиция, неравнодушие и критическое отношение к происходящему в советской России были «по достоинству» оценены советскими правителями, а в качестве «благодарности» они не без удовольствия показательно «высекли» строптивого норвежца за его «книгу-пасквиль» *Proletariatets dikratur. Set og tænkt fra forsommeren 1923* (Диктатура пролетариата. Увиденное и осмысленное в начале лета 1923). Материалом для этой книги послужили впечатления Брока о поездке в Москву и Петроград в 1923 году. По окончании этой поездки, как и в 1902 году, норвежский профессор хотел опубликовать серию газетных статей о своем пребывании в обеих столицах советской России. Но по совету друга-дипломата, предупреждавшего о возможной опасности публикации газетных статей, он в рекордные сроки написал и опубликовал книгу *Диктатура пролетариата* [Broch 1923]. В этой книге, следуя предостережению все того же опытного друга, Брок крайне редко упоминал имена своих русских коллег, знакомых и друзей, умалчивал о местах их работы, ограничиваясь расплывчатыми определениями вроде «один провинциальный университет» или «один ведущий юрист».

Через год, т.е. в 1924 году, эта книга была переиздана под тем же названием, но в сокращенном варианте, предназначенном для народных библиотек [Broch 1924a]. Именно этот сокращенный вариант по инициативе самого автора был разослан по школьным библиотекам Норвегии. Впечатления Брока о советской России были настолько обличительными, что заставили заволноваться и принять срочные меры советского полпреда в Норвегии А. М. Коллонтай [Lönngren 2015: 44–45]. По этому поводу Коллонтай оставила в своем дневнике такую запись: «Была, но будто удалилась неприятность местного характера из-за профессора здешнего университета по славянским языкам Брока. Он съездил в Ленинград, повидал там, очевидно, брюзжащую публику старых профессоров и, вернувшись, написал пасквильную книгу о Советской России. Этого мало: он

[2] NB, из письма Гулькевича к Броку: 29.8.1919.

разослал ее по ряду средних школ Норвегии, о чем я узнала через моих друзей из *Арбейдербладет*. Чтобы заклеймить этот возмутительный поступок профессора Брока, *Арбейдербладет* (по уговору с моей приятельницей Рекель Грепп[3]) послал корреспондента к Эсмарку. [...] Эсмарк ответил, что норвежское правительство тут ни при чем, что книга разослана по частной инициативе профессора Брока. Но что МИД выражает свое искреннее сожаление по поводу такого нетактичного поступка по отношению к дружественной стране. Правая печать, особенно *Афтонпостен*, напустилась на Эсмарка, требовала чуть ли не его ухода за "покровительство" большевизму. [...] Послали письмо Эсмарку, в котором выражаем свое сожаление за неприятности, причиненные книгой Брока.

Вышло лучше, тактичнее, что в министерство иностранных дел обратились с протестом не мы, а *Арбейдербладет*. Книга будет изъята из школьных библиотек.» [Коллонтай 2001: 209].

Действительно, «благодаря» бдительности и активной деятельности большевички-дипломата книга Брока из школьных библиотек Норвегии была изъята, но для автора книги неприятные последствия этим не ограничились, а, наоборот, бумерангом отразились в обрушившимся потоке неожиданных проблем в связи с его планами посетить Россию. Дело в том, что ровно через год после норвежской интриги Коллонтай, успешно для нее закончившейся изъятием из обращения «книги-пасквиля», неугодный советам строптивый норвежский профессор был избран представителем от Академии Наук Норвегии на общегосударственный праздник 200-летнего юбилея РАН, отмечавшийся 5–14 сентября 1925 года. К этому юбилею большевики готовились основательно. В Санкт-Петербурге в филиале архива Российской Академии Наук, среди документов Комиссии по празднованию 200-летнего юбилея Академии Наук хранится письмо Брока непременному секретарю академии С. Ф. Ольденбургу, в котором норвежец сообщил о своих планах принять участие в юбилее РАН [СПФАРАН, ф. 12, оп. 1, д. 8, л. 27]. Узнав об этих планах Брока, Коллонтай немедленно начала организовывать новую кампанию против норвежского ученого. И в организации очередной травли она не была одинока: большую

[3] Rachel Catharina Helland Grepp (1879-1961), журналист и политик. В 1922–1949 годах работала в газете *Arbeiderbladet*. Близкая подруга А. М. Коллонтай во время ее пребывания в Норвегии.

помощь и поддержку оказал советскому полпреду ее прямой начальник прагматичный М. М. Литвинов.

Но о том, что приезд Брока вызвал такое бурное негодование в Наркомате иностранных дел, ни Ольденбург, которому адресовал свое письмо Брок, ни другие члены юбилейной комиссии не знали и в плановом порядке готовили документы для приезда профессора Брока вместе с супругой. Из Кремля было получено согласие на приезд супругов Брок, о чем свидетельствует отметка на уже упомянутом выше письме Академии Наук Норвегии: «Согласие с женой. Канцелярия № 1802, 17.6.1925». Но несмотря на согласие Кремля, советские дипломаты сделали все возможное, чтобы не допустить нового приезда норвежского ученого в СССР. Как следует из дневника жены С. Ф. Ольденбурга, ее муж был втянут в интригу, ничего об этом не зная и не подозревая: в *Вечерней газете* было сфабриковано его интервью с журналистом по поводу приезда Брока, в котором Ольденбург высказался против приезда этого белогвардейского профессора, потому что его приезд будет неприятен общественным сферам СССР.[4]

Узнав об этой сфабрикованной публикации, Брок сам публично отказался присутствовать на «политическом празднике». Как стало известно из недавних исследований архивных документов, норвежский профессор стал единственной жертвой проверки НКИД, которой не простили критичных отзывов об СССР в его книге *Диктатура пролетариата*. «Дело Брока» стало испытанием большевистской методики «отказа», которая впоследствии постоянно находилась в арсенале советской власти. [Сорокина 2002: 135; Lönngren 2015: 46–47].

Как известно, в первые послереволюционные годы несколько видных западных писателей, историков, политических деятелей, ученых посетили советскую Россию и оставили свои воспоминания, но ни одно из них не было воспринято советской верхушкой так враждебно-настороженно, как «книга-пасквиль» норвежского слависта. Причина такого отношения к этой книге раскрывается самим автором уже в предисловии: «О советской России написано много. Я читал из этого лишь малую часть, и буду вынужден прибегнуть к прямой критике. Но не буду отрицать, что после лично увиденного мною в России различные печатные высказывания

[4] Из дневника Е. Г. Ольденбург. *Источник*. 1999, № 6, с. 28–41: запись от 2.9.1925.

наводят на мысль о том, что их авторы – сборище ослепленных фанатиков-коммунистов, посещающих Россию по партийным делам, доверчивых путешественников, которых нетрудно водить за нос.» [Брок 2018: 35]

Поскольку сам Брок обладал всеми необходимыми качествами независимого наблюдателя, он считал своим долгом дать объективный анализ фактов, который был под силу только человеку, свободному и независимому в своих убеждениях. Брок считал, что приводимые им факты «представляют собой лишь крошечные осколки огромной и пестрой мозаики; но не требуется чересчур богатой фантазии, чтобы достроить картину. Гораздо сложнее подобрать краски, способные отразить хотя бы малую толику того сострадания и того праведного гнева, которые должны зародиться в простой человеческой душе при виде происходящих в России событий.» [Брок 2018: 35]

Главной темой книги Брок считал отражение отдельных сторон жизни интеллектуальных кругов России, в основном Москвы и Петрограда. Однако уже из перечисления глав следует, что содержание книги значительно шире, глубже, а центр тяжести сместился на большевизм, коммунистическую партию, ее идеологию и идеологов, на плачевные результаты, к которым привел «коммунистический эксперимент» за шесть лет существования. На фоне этих трагических событий как бы отдельными штрихами, вскользь отмечены лица и судьбы отдельных ученых, юристов, врачей, студентов, крестьян, ремесленников, знакомых и случайно встреченных незнакомых людей.

Книга состоит из предисловия и тринадцати глав. В первых четырех главах представлен критический анализ идеологии и целей большевизма, коммунистической партии, классовой борьбы и идей создания бесклассового общества. Брок считал и убедительно показал, что без понимания духовной сути большевизма невозможно понять происходящее в советской России. [Брок 2018: 36–70]

Как известно из переписки Брока с Шахматовым, задолго до поездки в Россию весной 1923 года норвежский славист интересовался работами С. И. Котляревского, который считал, что социализм является одной из форм религии человечества, которая сейчас рождается. Эти слова Котляревского были одним из исходных пунктов анализа происходящего в советской России, предпринятого Броком. Большевиков Брок сравнивает с «повивальными бабками», участвующими при рождении новой религии.

Он отказывается признать партию большевиков с позиций Запада. В западноевропейском понимании «русская коммунистическая партия» не является партией. «Коммунистическая партия – это секта, организованная как идеологическая армия борцов за коммунистическое евангелие, только вооружены они вовсе не проповеднической силой свободного убеждения, а орудиями совсем иного толка. Их источник следует искать в средневековом религиозном фанатизме, который вылился в безумную бойню, истребляющую и доводы здравого смысла, и элементарные нормы морали. Армия секты является тем столпом, на котором зиждется власть Кремля». [Брок 2018: 54–55]

Общепринятое в начале прошлого века понимание роли большевиков в ходе истории Брок рассматривает как иллюзию, которая достаточно долго живет и все еще не искоренена из сознания наивно верующих. Эта иллюзия пока все еще развевается над воздушным замком русского большевизма подобно потрепанному и выцветшему обрывку флага. Брок понимает, что большевики в роли «повивальных бабок» новой веры не собираются ни отпускать, ни ослаблять свою мертвую хватку за страну, поэтому несчастной России, несомненно, придется еще долго страдать от принужденного смирения с родовыми болями, прежде чем пригодный на что-либо пролетарский зародыш увидит свет. И слова «диктатура пролетариата» остаются быть вывеской для этой тиранической пытки.

Следующие три главы [Брок 2018: 71–99] посвящены анализу системы судов и судопроизводства. Одним из тяжелейших последствий попыток создания нового бесклассового общества, нового человека Брок считает полное падение морали у правящей верхушки. Он пишет, что как бы ты ни был непритязателен в своих ожиданиях, непременно теряешь дар речи перед той жестокостью, бескомпромиссным тоном, самонадеянностью и отсутствием воспитанности и внешнего благородства по отношению к ближнему, которые так часто характеризуют русский коммунизм. Брок-гуманист неоднократно подчеркивает, что жестокость, деспотизм, чванливость, человеконенавистничество, жажда искоренения всего старого, проявление всех самых низменных человеческих инстинктов, недоступны для понимания, если человек искренне любит Россию. Он пишет, что рассказы о революции вызывают ассоциацию с диким экстазом, состоянием «вне себя», когда нормальные ценности, такие как чужая или даже собственная жизнь, уходят на второй план или просто стираются и когда люди – по

аналогии с душевнобольным – в беспамятстве крушат предметы или, ослепленные страданием или наслаждением, истребляют все на своем пути. Большевики с марксистской ловкостью обернули в свою пользу это экстатическое состояние – не психоз, а скорее невроз, как сказал в беседе знаменитый Иван Павлов[5]: «Самые низменные человеческие инстинкты – вот какую черту душевной и эмоциональной жизни они взлелеяли и поставили во главу угла.» [Брок 2018: 79]

Очень редко, но все-таки проступает параллельно с этим перевернутым миром и другая сторона русского человека: при более близком личном знакомстве защитный панцирь может дать трещину, и тогда проступает действительная русская натура, обходительная, готовая к услугам особенно для иностранцев, натура дружественная, полная любви и самопожертвования. О таких людях неоднократно говорилось «коммунист, но человек хороший», или чаще, что «нет, не коммунист.»

Науке, высший школе, воспитанию и образованию молодого поколения посвящены следующие четыре главы [Брок 2018: 100–140]. Описывая систему образования, Брок искренне восхищался мужеством русских профессоров дореволюционного поколения, которые были вынуждены работать в тяжелых условиях советских университетов, и ужасался сложившейся обстановкой. Многие из дореволюционных светил науки погибли или бежали, и только единицам удалось устоять. Крылатой среди русских коллег Брока стала фраза о том, что жизнь уподобилась пребыванию в сумасшедшем доме, когда не знаешь, что произойдет через неделю. «Изменений в мире вузов столько, что всё это производит впечатление настоящей свистопляски.» [Брок 2018: 112] Постоянно, хаотически и бессмысленно менялась система высшего образования, заслуженные профессора, ученые, преподаватели бесцеремонно увольнялись новоиспеченным руководством, а их место занимали системе угодные необразованные бездари. Броку не раз приходилось слышать такие фразы: «На следующей неделе мы не знаем, где, собственно говоря, будем учиться.» [Брок 2018: 112]

Для советской власти армия уволенных преподавателей в своей безутешной нищете представляла опасные остатки империалистической и

[5] Брок был лично знаком с известным русским физиологом И. П. Павловым и состоял с ним в переписке [Лённгрен 2015: 91–92].

контрреволюционной ереси. Невостребованная новой властью интеллектуальная элита дореволюционная России должна была умереть духовной и, по возможности, физической смертью. Образованные умы необходимо было во что бы то ни стало задушить в большевистских тюрьмах. А если они и оставались по другою сторону решетки, то были заведомо обречены на голодную смерть: без пенсии и возможности получить другую работу им было запрещено покинуть «райскую жизнь» в стране советов.

Не ускользнула от пристального внимания Брока и система приема в высшие школы, в основе которой была общепринятая система с привилегированным классом пролетарского сословия: «Решение о приеме в вуз принимает своевольная партия, и лицемерное доктринерство настолько культивируется, что нам, простым смертным, оно представляется чем-то непостижимым – в том числе, если посмотреть на это с точки зрения, собственно, коммунистического учения. Здесь речь идет в первую очередь не о способностях. Самое главное – борьба за абсолютную верховную власть "класса", обеспечение единовластного положения пролетариата, то есть коммунистической секты, работа во имя нового мировоззрения с опорой на представление о том, что она может быть осуществлена только теми, кто принадлежит к истокам истинного, неиспорченного пролетариата. Все остальные заражены опасными буржуазными взглядами, и у них, по крайней мере, может случиться рецидив. Всем остальным, следовательно, должен быть самым тщательным образом закрыт доступ к высшему образованию, а если возможно – то и к образованию вообще. И здесь нет места ни стыду, ни сентиментальным предрассудкам. Система совершенно ясна.» [Брок 2018: 121]

Брок отмечает, что вся система приема и обучения в высших и даже средних школах функционирует как прекрасно отлаженная система, в которой что-то абсолютно сатанистское, что-то дьявольское, как охарактеризовал эту систему один из видных психологов и писателей России в беседе с Броком. Как же тогда обстоят дела с бесклассовым обществом? Существует ли риск, что, получив высшее образование, человек, хотя он и вышел из рядов пролетариата, сможет со временем выделиться и перейти в другой класс, слой новой интеллигенции? На этот вопрос Брок отвечает, ссылаясь на Бухарина: «Если кто-то сомневается, то я попрошу раскрыть брошюру Бухарина, стенограмму его доклада от февраля 1923 года *Пролетарская революция и культура*.» [Брок 2018: 130] Бухарин видит, что

пролетарское происхождение не может быть полной гарантией от возможности перехода в другой класс, и этому крайне необходимо препятствовать всеми средствами. Поэтому предлагается проводить приемы в высшие школы только исключительно из пролетарских кругов, и этим закрыть путь к высшему образованию детям и внукам тех, кто его уже имеет высшее образование.

Последняя глава [Брок 2018: 152–168] – это своего рода подведение итогов. Эту главу Брок начинает так: «Соприкасаясь с жизнью, российский эксперимент не выдерживает. Большевики по-прежнему восседают на троне, опираясь на свое “мировоззрение”, однако последнее покоится на руинах выдуманного марксистского замка. Эти обломки приводят нас к мысли: быть может, основная ошибка крылась в самом фундаменте замка, который хотели построить Ленин и его товарищи?» [Брок 2018: 152]

В этой главе Брок обращается к разным сферам жизни русского общества: экономике, системе банков, налогообложению, культуре, а также к вопросам частной собственности, аграрным вопросам, отношению крестьян к существующему строю и праву владения землей. Было очевидно, что крестьянство в целом, не проявляя ни энтузиазма, ни интереса к большевистским идеям, отклонило вмешательство коммунистов. Брок с горечью заключает, что все эти новые активные и интенсивно размножающиеся организации, несмотря на воображаемо талантливых лидеров, под более пристальным взглядом приходится признать ни к чему не пригодными.

Уже в предисловии Брок обращает внимание читателей на то, что он свою книгу не адресует лидерам советского государства, поскольку они глухи к открытому и чистосердечному призыву опомниться и одуматься, они не способны услышать голос человека, всем сердцем полюбившего их страну и народ еще в молодости. Брок осознает это и говорит открыто: «Мой голос не прозвучит как звучный клич – он не имеет влияния в тех кругах. Я пишу для других. И, верю, не напрасно.» [Брок 2018: 34]

Как было сказано выше, книга норвежского профессора *Диктатура пролетариата*, запечатлевшая его потрясения от увиденного в советской России в начале лета 1923 года, была опубликована осенью того же года [Broch 1923]. Очень скоро она была переведена на шведский, французский и английский языки. В шведском переводе книга вышла в 1924 году [Broch 1924b], французский перевод, основанный на издании для народ-

ных библиотек, вышел в 1925 году [Broch 1925], а вот ее английский перевод так и остался неизданным. Машинописная рукопись этого перевода, датированная 9 мая 1924 года, хранится в Норвежской Национальной Библиотеке в Осло, в архиве Олафа Брока. Как следует из титульного листа, этот перевод был выполнен в американском университете Йова норвежцем Хеннингом Ларсеном.[6]

Несмотря на то, что Олаф Брок был профессором славянских языков с мировым именем, ни на один славянский язык перевод его сенсационной книги сделан не был. «Книга-пасквиль» строптивого норвежца, с которой так яростно сражалась советская посланница Коллонтай, появилась в то время, когда сумерки все плотнее сгущались над советской Россией и приближалось время опускания железного занавеса, чтобы на долгие десятилетия задавить ростки свободы оргиями диких плясок тоталитарного режима в самой большой славянской стране.

Понятно, что в сложившихся политических условиях не могло быть и речи о переводе на любой славянский язык книги, в которой убедительно и аргументировано развенчивался советский режим, т.е. тот режим, который эффективно уничтожал хуже любой войны свою страну и свой народ.

Отсутствие перевода хотя бы на один из славянских или на английский язык сделали эту книгу недоступной как для широкого круга читателей, кому она, собственно, была адресована автором, так и для специалистов, лишенных возможности изучать многогранное творческое наследие норвежского слависта. Особенно остро ощутился недостаток переводов в последнее время, после выхода ряда работ, основанных на ранее не изученных материалах из архива Олафа Брока [Lönngren 2015, Лённгрен 2015, Lönngren 2016a, 2016b, 2016c; Elstad 2016; Гулькевич 2017, Myklebost 2017]. Поскольку в этих работах дано наглядное представление о многогранной деятельности норвежского слависта, в которой его талант непревзойденного до сих пор исследователя диалектной фонетики, блестящего переводчика, автора учебников и открывателя языка пиджина «русенорск» виртуозно сочетался с высоким мастерством трибуна, общественного деятеля и дипломата по призванию, у исследователей, не владеющих скандинавскими языками, появился живой инте-

[6] Норвежец Хеннинг Ларсен эмигрировал в Америку в 1900-х годах, он был лингвистом по специальности и в 1920-х годах занимал должность доцента в университете Йова [Blegen 1969: 559].

рес к изучению наследия легендарного норвежского слависта. Таким образом, стала очевидной необходимость перевода его работ, написанных по-норвежски, и, в первую очередь, актуальной и сегодня *Диктатуры пролетариата*.

В 2017 году была предпринята попытка перевода этой книги на русский язык, но успехом она не увенчалась.[7]

Сейчас перевод на русский язык сделан и опубликован [Брок 2018], благодаря чему голос «славянского посла из Христиании»[8] будет услышан теми, к кому обращены его слова, идущие из глубины души «постоянного в доброте человека».[9]

---

[7] В апреле 2017 года на юбилейных семинарах в Москве и Санкт-Петербурге профессор эмерита Уппсальского университета Ирина Люсен выступила с докладом «*Диктатура пролетариата* Олафа Брока в русском переводе», в котором заявила о своей работе над русским переводом книги, но уже в ноябре того же года сообщила, что ее планы изменились и ни статьи в настоящий сборник, ни перевода книги она не предоставит.

[8] СПФАРАН, из письма Брока к Шахматову, 9.6.1918: «Наш дом стал “центральным бюро”, и не только для русских, иные зовут меня “славянским послом в Христиании”».

[9] NB, из письма Гулькевича к Броку: 8.1.1920.

Tamara Lönngren

Tromsø

A horrified observer: the book "The Dictatorship of the Proletariat" by Olaf Broch[1]

The first Norwegian professor of Slavic languages Olaf Broch, known in the scientific world as a specialist in the field of dialectal phonetics of Slavic languages, not only studied the Russian language and its dialects, but also showed a constant interest in the life of its speakers, Russian history and political order of the neighbouring state. The Norwegian slavist talentedly and fruitfully combined his study of linguistic data in dialectological expeditions with writing powerful journalistic sketches on the economic and political life of Russia, which found expression in his eleven travel essays *Fra Russland* (*From Russia*) published in 1902 in the Norwegian newspaper *Aftenposten* [Broch 1902] and in the Russian translation published on the occasion of his anniversary [Брок 2018: 174–224].

Broch's unabated interest in the events in Russia can be traced through his long-term correspondence with his friend and colleague, the prominent Russian academician A. A. Shakhmatov. After the termination of dialectological expeditions to the Russian dialect territories and the death of A. A. Shakhmatov (1920), the Norwegian slavist did not lose interest in Russia, and his compassion towards the fate of its people remained unfailing in its sincerity. On this issue K. N. Gulkevich, a defector diplomat, remarked in one of his letters to Broch: "It remains for me only to express how touched I am by your faithful love for Russia. You live only by the idea of helping her. If only she had more such friends[2]..."

As we, however, know, no good deed ever goes unpunished: the Norwegian professor's sincere feelings for the fate of the Russian people, his civic position as well as empathic and critical attitude towards the situation in the Soviet Russia were all done "justice" to by the Soviet leaders, and the expression of their "gratitude" was that they – not without pleasure –

[1] A revised version of the paper [Лённгрен 2018: 7–17].
[2] NB, from Gulkevich's letter to Broch: 29.08.1919.

demonstratively "whipped" the rebellious Norwegian for his "libellous book" *Proletariatets diktatur. Set og tænkt fra forsommeren 1923* (The Dictatorship of the Proletariat. Observations and Reflections from the Early Summer of 1923). This book is based on Olaf Broch's impressions of his trip to Moscow and Petrograd in the spring of 1923. At the end of the travel, just like in 1902, the Norwegian professor was intending to publish a series of newspaper articles about his stay in both capitals of Russia. But following the advice of a friend who was a diplomat and warned Broch about the possible danger of publishing newspaper articles, in record time he completed and published a book *The Dictatorship of the Proletariat* [Broch 1923]. Having taken the warnings of his experienced friend into consideration, Broch very seldom mentioned the names of his Russian colleagues, acquaintances and friends in his book; neither did he reveal their positions abiding by vague definitions such as "one provincial university" or "one prominent jurist".

A year later, in 1924, this book was reprinted under the same title, but as an abridged version meant for public libraries [Broch 1924a]. It was this very version that was by the author's initiative spread among the school libraries of Norway. Broch's impressions of the Soviet Russia were so incriminating that they disconcerted the Soviet ambassador in Norway, A. M. Kollontai, and made her take urgent measures [Lönngren 2015: 44-45]. In this connection A. M. Kollontai left the following entry in her diary: "There has been an issue – but it seems now to be done with it – of local kind because of the local professor in Slavic languages Broch. He has been to Leningrad, has apparently seen there the peevish mob of old professors, and on his return wrote a libellous book about the Soviet Russia. And this is not enough: he sent it around to a range of middle schools in Norway, of which I learnt from my friends from the *Arbeiderbladet*. In order to brand this outrageous act of professor Broch, *Arbeiderbladet* (as agreed with a friend of mine Rachel Grepp[3]) sent a reporter to Esmark. [...] Esmark replied that the Norwegian government had nothing to do with this and the book had been spread on professor Broch's own initiative. But he said that the Ministry of Foreign Affairs were expressing their most sincere regrets for such a tactless act towards a friendly state. The right-wing press, especially the *Aftenposten*, tore into Esmark, even demanding his

[3] Rachel Catharina Helland Grepp (1879–1961), journalist and politician. In 1922–1949 worked for the newspaper *Arbeiderbladet*. A close friend of A. M. Kollontai during her stay in Norway.

dismissal for his "protection" of Bolshevism. [...] We sent a letter to Esmark apologizing for the trouble caused by Broch's book.

It turned out better, more tactful, that it was not us, but the *Arbeiderbladet* that filed the protest. The book will be withdrawn from the school libraries" [Kollontai 2001: 209].

Truly, "thanks to" the watchfulness and the active campaign of the Bolshevik diplomat, Broch's book was withdrawn from the school libraries of Norway, but this was not yet the end of the author's troubles, which boomeranged on him as a flood of unexpected problems connected with his plans to visit Russia. The point is that just a year after Kollontai's successful Norwegian maneuvers which resulted in the withdrawal of the "libellous book" from circulation, the rebellious Norwegian professor non grata was elected to represent the Norwegian Academy of Sciences at the all-state celebration of the 200th anniversary of the Russian Academy of Sciences which was to take place 5-14th September 1925. The Bolsheviks were making thorough preparations for this jubilee. In the archive of the Russian Academy of Sciences St Petersburg branch, among the documents of the Commission on the Celebration of the 200th anniversary of the Academy of Sciences, we can find a letter addressed by Olaf Broch to the permanent secretary of the Academy, S. F. Oldenburg, in which the Norwegian wrote about his plans to take part in the celebration of the RAS jubilee [St Petersburg Branch of the Archive of RAS, archive stock 12, list 1, file 8, sheet 27]. After having learnt about these plans of Broch, Kollontai immediately launched a new campaign against the Norwegian scientist. And she was not alone in this persecution: the Soviet ambassador received much help and support from the pragmatic direct boss of hers, M. M. Litvinov.

Neither S. F. Oldenburg to whom Broch had sent his letter, nor the other members of the jubilee commission were aware of the fact that Broch's intended participation had been met with such torrid indignation at the People's Commissariat of Foreign Affairs. The commission went on preparing the documents for the arrival of Broch and his wife. The Kremlin had already given its consent to the arrival of the Brochs couple, which is indicated by the mark on the above-mentioned letter from the Norwegian Academy of Sciences: "Permitted, with wife. Office No. 1802, 17.6.1925." But despite the Kremlin's consent, Soviet diplomats did their possible and impossible to prevent the Norwegian scholar from coming back to the USSR. As it follows from the diary

of S. F. Oldenburg's wife, her husband was lured into the intrigue being completely unaware of it: in the newspaper *Vechernyaya gazeta* (*Evening newspaper*) there was fabricated his interview with a journalist on Broch's visit which contained Oldenburg's negative attitude towards the white guard professor's visit, because his visit would be unpleasant to the USSR's social spheres.[4]

After having learnt about the fabricated publication, Broch himself publically refused to be present at the "political feast". It has been revealed from the recent studies of archival documents that the Norwegian professor became the only victim of the People's Commissariat for Foreign Affairs' control who was not forgiven for his critical opinions of the USSR in his book. "Broch's case" became a test of the Bolshevist "refusal" procedure that was constantly a part of the Soviet power's arsenal afterwards. [Sorokina 2002: 135; Lönngren 2015: 46–47].

As it is known, during the first post-revolutionary years a number of prominent Western writers, historians, politicians and scholars visited the Soviet Russia and wrote their memoirs, but none of them was perceived by the Soviet highest ranks as hostile and cautiously as the Norwegian slavist's "libellous book". The reason for such an attitude towards the book is being unfolded by the author himself as early as in the foreword: "There has been written a lot about Russia under Soviet rule, but I cannot deny that after my own experience in Russia a lot of descriptions give the impression that they are created by either fantastically blinded party visitors, or credulous travellers who are being easily made fools of, or observers who do not have the acquired skill of making comparisons with pre-revolutionary Russia." [Брок 2018: 35]

Broch himself had all the skills mentioned and therefore was bound in honor to give an objective analysis of facts, which was only within the power of a person who was free and independent in his beliefs. Broch supposed that his book was neither more nor less than individual parts of a large picture, but in order to put them together it was not necessary to have great imagination. In the author's opinion, it is challenging to choose colours and tints that "could portray at least the smallest part of the compassion and indignation that a common human heart should feel for so many things that you can observe there." [Брок 2018: 35]

[4] From E. G. Oldenburg's diary. *Istochnik.* 1999, no. 6, pp. 28–41: record of 02.09.1925.

According to Broch, the main subject of the book is the representation of individual spheres of the Russian intellectual circles' life, mostly those of Moscow and Petrograd. However, it follows already from the chapter list that the book's content is significantly larger, deeper, and the centre of gravity has been resolutely shifted to Bolshevism, the communist party, its ideology and ideologists, to the tragic results of the six years of life of the "communistic experiment". With those tragic events in the background, the faces and fates of individual scholars, lawyers, doctors, students, peasants, craftsmen, random and unknown people are depicted as though with separate strokes, superficially.

The book consists of the preface and thirteen chapters. In the first four chapters [Брок 2018: 36–70], a critical analysis of the ideology and aims of Bolshevism, the communist party, the class struggle and the ideas of building a classless society are represented. Broch thought it was impossible to understand the circumstances of the Soviet Russia without understanding the spiritual essence of Bolshevism.

As it is known from the correspondence with A. A. Shakhmatov, long before the trip to Russia in spring 1923 Broch was interested in works by S. I. Kotlyarevsky who supposed that socialism was undoubtedly one of the forms of the human religion that was being born then. These words by S. I. Kotlyarevsky were one of the base points of the Soviet Russia circumstances' analysis undertaken by Broch. Broch compares the Bolsheviks with "midwives" who take part in the new religion's birth. He refuses to recognize the Bolshevist party from the Western perspective: "The 'Russian Communist Party' is not a political party according to our Western conception [...] The communist party is itself the sect, organized like a corps of warriors of the spirit fighting for the gospel of communism, partly with spiritual weapons but even more with other means – means originated in mediaeval fanaticism but transformed to a furious passion for power." [Брок 2018: 54–55]

The common at the beginning of the last century understanding of the Bolshevist role in the course of history is considered by Broch to be an illusion that had existed for a rather long time and had not been completely deracinated from naively faithful hearts yet, but it was still wavering above the airy castle of the Russian Bolshevism like a tattered and weather-stained piece of a flag. Broch understands that the Bolsheviks in the role of the new faith's "midwives" are not going to quit hold of or loosen their close grip on the country, therefore the poor Russia will undoubtedly have to set itself up for

the perspective of the forced resignation to labor pains for generations, before the anyhow usable embryo of the proletariat sees the light of day. And the words "the dictatorship of the proletariat" remain like a poster for that tyrannical torture.

The next three chapters [Брок 2018: 71–99] are concentrated on the analysis of the court system and proceedings. According to Broch, one of the gravest consequences of the attempts of the new classless society formation and the new person is the complete moral decline among ruling circles. He writes: "No matter how modest one is in his demands, he is bound to be appalled by the rough inconsiderate tone, the pompousness, and the lack of consideration for his fellow men which very often characterizes the Russian communist." The humanist Broch continually emphasizes that the cruelty, despotism, arrogance, anti-humanism, thirst for the eradication of everything old, demonstration of all the lowest human instincts are beyond understanding if the person sincerely loves Russia. Broch writes: "One gets [...] the impression of a kind of violent ecstasy, a sense of people being partially or wholly beside themselves, a condition where the normal values of spiritual life, such as the life of one's self or of others, are lowered or disappear altogether; a condition where people, again just as the individual insane person, heedlessly destroy their own, or blindly and without control, in suffering or in pleasure, storm upon and overthrow whatever comes in their way. This ecstatic condition (not "psychosis" but rather "neurosis" as the famous Ivan Pavlov[5] once explained it to me) the Bolsheviks have made use of in a Marxian fashion by the nurture of the lowest instincts of man." [Брок 2018: 79]

Another side of the Russian shows through in parallel with this inverted world, though very seldom: upon further personal acquaintance the protective shield can crack, and then the real Russian nature shows through – amiable, accommodating especially towards foreigners, a friendly nature that is full of love and self-sacrifice. Such people have been repeatedly characterized as "a good person, though a communist" or more often "a good person, probably not a communist".

It is science, high school, and the upbringing and education of the young generation that the next four chapters are concentrated on [Брок 2018: 100–

[5] Olaf Broch was personally acquainted with the well-known Russian physiologist I. P. Pavlov and was in correspondence with him [Лённгрен 2015: 91–92].

140]. Describing the educational system, Broch was sincerely delighted with the courage of the Russian professors belonging to the pre-revolutionary generation who had to work under Soviet universities' heavy conditions, and he was terrified of the circumstances. A lot of pre-revolutionary great scholars perished or ran away, and only individuals managed to hold their ground. The phrase: "We live in a nut house and do not know what is going to happen in a week" became a catch phrase among Broch's Russian colleagues. Like "a kind of a wild devilish feast", the higher education system was changing constantly in a chaotic and nonsensical way. Distinguished professors, scientists, academics were blatantly dismissed by the new executive staff, and their positions were taken by illiterate slouches fitting for the system. For the Soviet power, the army of the dismissed academics in its disconsolate poverty were dangerous remnants of the imperialistic and counter-revolutionary heresy. The intellectual elite of pre-revolutionary Russia, non-demanded by the new power, had to die a spiritual and possibly physical death. It was necessary to strangle the educated heads in Bolshevist prisons anyhow. And if they still remained on the other side of the bar, they would be doomed to die of starvation: living without pension and possibility of getting another job, they were forbidden to leave the "life of paradise" in the land of the Soviets.

Nor did the system of admission to high schools escape Broch, it had the common system with the privileged class of proletariat as its base. The admission was carried out under the hypocritical party arbitrariness, so refined, that for us, ordinary mortals, it appears as something incomprehensible and at the same time thoroughly examined according to the communistic doctrine. What does a poor descendant of nobles or a person having a famous name do? Even if he lives in poverty, he has to lie and use tricks to hide his ancestry and in such a way, at best, get access to workers' faculty and only after that – to higher education.

Broch points out that the whole system of admission and education at higher and even secondary schools functions as a perfectly well-oiled mechanism. "There is something absolutely satanic, something fiendish in such a situation" – that system was characterized so by one of Russia's prominent psychologists and writers during his conversation with Broch. How is it going with the classless society then? Is there a risk that after obtaining a higher education a person, though he comes from the ranks of proletariat, can separate out in course of time and pass into another class, a class of the new

intelligentsia? Sure, there is an answer to this question as well. And Broch answers: "If any one would doubt, I ask him to glance at Bucharin's pamphlet, 'Culture and the Revolution of the Proletariat' [...] a stenographic record of a lecture delivered in February 1923." [Брок 2018: 130] Bucharin can see that the proletarian ancestry cannot be a full guarantee against the possibility of passing into another class, and it is crucial to prevent that by all means. Therefore it is proposed to have admission to higher schools only and exceptionally for those from proletarian circles, and by this way to close the door to higher education for children and grandchildren of those who already have higher education.

The last chapter [Брок 2018: 152-168] is some sort of a summarizing which Broch begins with following words: "The Bolsheviks are, it is true, still enthroned upon their social philosophy, but they are resting on the ruins of the dreamed-of Marxian castle. From the contemplation of these ruins the question naturally arises: was there then some fundamental error in the very foundation on which Lenin and his fellows tried to build their castle?" [Брок 2018: 152] In this chapter Broch turns to various spheres of the Russian society's life: economics, banking system, taxation, culture etc. It is in this chapter that he briefly touches upon private property issues, agrarian problems, peasants' relation to the existing order and land possession rights. Thus, having raised the questions of rights for collective and private land ownership, Broch, by quoting his Russian friend, comes to a conclusion: "Personally owned land is still respected as personal property. 'Do you believe that the communists dare interfere there? Our peasant defends that land which he believes to be his with his hay-fork and his fists, with his life'". It was obvious that the peasantry on the whole, neither being enthusiastic nor having interest in Bolshevistic ideas, declined the communists' interference. And the author bitterly concludes that one has to totally write off all these new active and intensively multiplying organisations, in spite of imaginarily talented leaders, if to observe all these organisations more intently.

It is in the foreword that Broch pays reader's attention to that he does not address his book to the leaders of the Soviet state, because they are deaf to the open and frank appeal to come to their senses and change their mind; they are not capable of hearing the voice of a man who with all his heart had loved their country and people already early in life. The author realizes it and speaks openly: "In these circles my voice is not heard, and it costs nothing. I write for others and I do not think that it is unnecessary." [Брок 2018: 34].

As stated before, the Norwegian professor's book *The Dictatorship of the Proletariat*, that embodies his emotional shock from what he saw in spring 1923 in the Soviet Russia, was published in autumn of the same year [Broch 1923], and already next year in spring it was translated into French, Swedish and English. The Swedish translation of the book was published in 1924 [Broch 1924b] and the French translation was published in 1925 [Broch 1925], whereas its English translation has remained unpublished. The typescript of this translation, dated May 9 1924, is deposited in Olaf Broch's archive at the National Library of Norway in Oslo. As it follows from the title page, this translation was made by Henning Larsen[6] at the State University of Iowa.

In spite of the fact that Olaf Broch was a professor of Slavic languages with a world-famous name, his sensational book has not been translated into any of Slavic languages. The obstinate Norwegian's "libellous book", which the Soviet ambassador A. Kollontai was fighting in such a furious way, appeared at the time when shadows were lengthening above the Soviet Russia, and the iron curtain was implacably beginning to arise in order to crush the sprouts of freedom for many decades by orgies of wild dances of the totalitarian regime in the biggest Slavic country. It is clear that under those existing political conditions the translation into any Slavic language was out of the question for the book which clearly and with reason debunks the Soviet regime, that is, the regime which was effectively destroying, stronger than any war, its country and its people.

The lack of translation at least into any of Slavic or English languages has made the book inaccessible as for the wide range of "other" readers, who the author writes the book for, as for specialists not having an opportunity to study the many-sided creative heritage of the Norwegian slavist. One could clearly feel the lack of translations in recent times after a range of books came out which were based on the never-before-studied materials from Olaf Broch's archive [Lönngren 2015, Лённгрен 2015, Lönngren 2016a, 2016b, 2016c; Elstad 2016; Гулькевич 2017, Myklebost 2017]. Since these works give a clear view of the Norwegian slavist's multiform activities in which his talent of the unbeaten researcher of dialectal phonetics, excellent translator, author of

[6] The Norwegian Henning Larsen emigrated to America in the 1900s, was trained as a linguist and in the 1920s was an assistant professor at the State University of Iowa [Blegen 1969: 559].

textbooks and discoverer of the pidgin language "russenorsk" was masterly combining with high skills of a tribune, public figure and a diplomat by vocation, researchers who do not speak Scandinavian languages gained an intense interest in studying the heritage of the legendary Norwegian slavist. Therefore there appeared an overriding necessity of translating his works in Norwegian, and in the first place *The Dictatorship of the Proletariat.* In 2017 there was made an effort to translate this book into Russian, but this attempt failed.[7]

Now the translation into Russian is accomplished and published. Thanks to this, the voice of the Slavonic diplomat from Norway[8] will be heard of those to whom he addressed words emerging from the soul of a "person permanent in his good will".[9]

[7] In April 2017 at the anniversary seminars in Moscow and Saint Petersburg Irina Lysén, professor emer. at Uppsala University, made a presentation "Olaf Broch's *The Dictatorship of the Proletariat* in a Russian translation", where she announced that she was working at a Russian translation of the book, but already in November told us that she had changed her plans and did not deliver neither a paper to this volume, nor the translation of the book.

[8] NB, from Broch's letter to Shakhmatov of 09.06.1918, where he said that he was meeting different people, and not only Russians: "Our house has turned into a 'head office'; others call me 'a Slavic ambassador in Christiania'."

[9] From Gulkevich's letter to Broch: 08.01.1920.

SOURCES – ИСТОЧНИКИ

Норвежская Национальная Библотека: NB, Olaf Broch, Brevs 337.

Санкт-Петербургский Филиал Архива Российской Академии Наук: СПФАРАН, ф. 134, оп. 3, д. 186; д. 930; оп. 4, д. 56-57; ф. 12, оп. 1, д. 8.

LITERATURE – ЛИТЕРАТУРА

Broch 1902 – Broch, O. 25.05.–29.07. Fra Rusland (I-XI). *Aftenposten.*

Broch 1923 – Broch, O. *Proletariatets diktatur. Set og tænkt fra forsommeren 1923.* Kristiania, 195 s.

Broch 1924a – Broch, O. *Proletariatets diktatur. Set og tænkt fra forsommeren 1923.* Kristiania, 195 s.

Broch 1924b – Broch, O. *Proletariatets diktatur.* Till svenska av Stig Olason. Stockholm, 233 s.

Broch 1925 – Broch, O. *La dictature du prolétariat. Traduction de P.-G. Chesnais. I–III.* Le Correspondant, Paris, t. 298, p. 801–888, t. 299, p. 99–117, p. 340–359.

Брок 2018 – Брок, О. *Диктатура пролетариата.* Москва, 224 с.

Blegen 1969 – Blegen, T. C. *Norwegian Migration to America: The American Transition.* New York, 582 p.

Коллонтай 2001 – Коллонтай, А. М. *Дипломатические дневники. 1922–1940.* Том 1. Москва, 527 с.

Гулькевич 2017 – Гулькевич, К. Н. *Письма к Олафу Броку 1916–1923*, ред. В. А. Карелин, А. А. Комаров, Й. П. Нильсен, К. А. Миклебуст. Москва, 284 с.

Elstad 2016 – Elstad, I. S. *Russlandbilder En analyse av Fridtjof Nansens og Olaf Brochs idéer om Russland 1902–1929.* Masteroppgave i historie. Universitetet i Tromsø Norges arktiske universitet. 91 s.

Лённгрен 2015 – Лённгрен, Т. П. «Друг и помощник человечества»: переписка норвежского слависта Олафа Брока. *Вестник «Альянс-Археo».* Вып. 12. Москва, Санкт-Петербург, с. 83–97.

Lönngren 2015 – Lönngren, T. «... прошу не забыть, что есть у Вас друг»: Олаф Брок и Алексей Александрович Шахматов. *Slovo. Journal of Slavic Languages, Literatures and Cultures*, nr. 56, p. 37–57.

Lönngren 2016a – Lönngren, T. Архив профессора Олафа Брока в Норвежской Национальной Библиотеке. *Slovo. Journal of Slavic Languages, Literatures and Cultures*, nr 57, p. 35–47.

Lönngren 2016b – Lönngren, T. «... полезные указания из далекой Европы»: вклад норвежского слависта Олафа Брока в подготовку Программы для собирания русских народных говоров 1896. *Scando-Slavica*, t. 62:1, p. 7–31.

Lönngren 2016c – Lönngren, T. «Прошу [...] не гневаться моим вопросам»: норвежский профессор Олаф Брок как переводчик (из истории российско-норвежских научных связей). *Poljarnyj vestnik. Norwegian Journal of Slavic Studies,* vol. 19, p. 51–67.

Лённгрен 2018 – Лённгрен, Т. П. «Возмутительный поступок профессора Брока»: о книге Олафа Брока «Диктатура пролетариата». *Брок, О. Диктатура пролетариата.* Москва, с. 7–17.

Myklebost 2017 – Myklebost, K. A. Мечта о либеральной России. *Ottar,* nr 314. Tromsø Museum, UiT Norges arktiske universitet, Tromsø.

Сорокина 2002 – Сорокина, М. Ю. Архивы дипломатических ведомств как источник по социальной истории науки. *Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе. Доклады и сообщения на 4-ой Всероссийской конференции 24–25 апреля 2002 г.* Москва, с. 129–135.

Kari Aga Myklebost

Tromsø

OLAF BROCH – AMBASSADOR FOR THE SLAVIC WORLD IN NORWAY

In the relations between the Slavic world and Norway, Olaf Broch (1867–1961) was a topical figure throughout the first half of the 20th century.[1] If we are to point to one single person, Broch was probably the most important actor disseminating knowledge and raising interest for Slavic questions in Norway throughout this long period. Broch's main engagement was with Russian society and politics, its culture, language and literature. He published and lectured extensively on this during his whole life, reporting to the Norwegian public on the great events in Russia of his time; the Bloody Sunday and the 1905 Revolution, the Russian Revolutions of 1917, ending with the seizure of power by the Bolsheviks. However, Broch was also engaged in the Slavic world outside of Russia; he wrote in the Norwegian press on the Balkan Peninsula around the turn of the century, its people, cultures and the growing sentiments of nationalism in the region, and he was engaged in humanitarian aid to Russian prisoners of war during World War I. He worked to help Russian émigrés in Norway in the aftermath of the Russian Revolution, and cultivated a wide network within Russian émigré circles in Western Europe. During the Russian Civil War, he became engaged in relief work in Soviet Russia,

[1] I would like to express my sincere gratitude to The Norwegian University Centre in St. Petersburg for organizing seminars in Russia and Ukraine to commemorate the 150th anniversary of Olaf Broch. Moreover, I would like to thank prof. V. Telvak for introducing me to the biography of M. Hrushevsky, and for providing Broch's correspondence with Hrushevsky and other Ukrainian intellectuals from the archives of Kyiv and Lviv.

including the devastating famine in Ukraine in the early 1920s. As the young Soviet regime consolidated its power and implemented a policy of censorship and ideological unification, Broch voiced harsh criticism, both in the Norwegian press and in separate publications. In 1921, Broch took up direct correspondence with Soviet authorities, appealing for intellectual freedom and protection of the civil rights of Russian intellectuals. When the cold war froze down relations between the West and the East in the late 1940s, Broch published articles criticizing the political developments in the Soviet Union, focusing also on the consequences for Eastern Europe.

This lifelong engagement of working with the Slavic world and publishing and lecturing on Slavic issues to the Norwegian public was made possible by the appointment in 1900 of Broch as professor of Slavonic studies at the University of Christiania (today's Oslo). Already in the 1890s, Broch had been elected member of the Norwegian Academy of Sciences and Letters, and from 1924 to 1945 he held the position as general secretary of the Academy. Broch used his academic positions to build and cultivate a wide network of intellectuals and figures of political, cultural and diplomatic importance in the Slavic world. The network reflects Broch's extensive engagement within a number of fields, such as economics and business, diplomacy and literature. Through the great political upheavals of the early 20th century, Broch could draw on inside information from friends and colleagues in the Slavic world when writing and lecturing in Norway. This gave him an authoritative voice in the public when it came to Slavic matters.

Politically, Broch was a liberal conservative, believing strongly in the introduction of parliamentarian reform in autocratic Tsarist Russia. He wrote critically in the Norwegian press on the Russian regime, and sympathized deeply with the political program of the liberal Constitutional Democrats and their leader Pavel Miliukov, who worked to establish a constitutional monarchy in Russia. This would liberate the Russian people and bring them on a path towards modernization, resembling the societal development of Norway and other Western states, Broch believed. Moreover, he held a cosmopolitan and internationally oriented worldview, seeing the academic world as a platform for apolitical efforts for the benefit of all humanity. In practice, this meant using his wide academic network to build bridges across the political tensions between the European Great Powers of his time. In Broch's homely Norwegian context, it also meant enlightening the public on the burning issues of the Slavic world.

His enduring and manifold engagement in publishing and lecturing on Slavic questions should be seen in this context.[2]

This article will first give the reader a sketch of Olaf Broch's academic biography, and then go on to discuss some of Broch's manifold contributions to the relations between the Slavic world and Norway, including his efforts to enhance the knowledge of the Slavic world in the Norwegian public during the first half of the 20th century.

Study years and early academic life. StudyBroch's professorship was the first position in the field of Slavonic studies in Norway. Broch specialized in the phonetics of different Slavic languages, and from young age, he gained a reputation as a gifted scholar with an extraordinarily well tuned ear that allowed him to distinguish and analyze phonetical peculiarities. From the 1890s and up until his elderly days, Broch published a great amount of academic works on the phonetics of different dialects in the Slavic languages.[3] He started his studies of Russian in Moscow in the late 1880s, where he was included in the circle of Filip F. Fortunatov and became a close friend of philologist Aleksey A. Shakhmatov. In the 1890s, Broch went on to study Polish, Ukrainian, Serbian, Lithuanian, Check and Slovakian, partly through fieldwork and study stays in regions where the languages were in use, partly through books. Early on in his career, Broch wrote several groundbreaking works on contact zones between dialects within the Slavic languages. His method was fieldwork where he analyzed the phonetic characteristics of languages in use in border areas or contact zones between different languages.

Broch found some of his first teachers in Slavic languages in the German-speaking world. The study year 1893–1894 he spent with August Leskien in Leipzig, where he met a young man of Ukraine decent from Eastern Hungary, Daniel von Repay. Conversations with Repay made up some of the first materials for Broch's studies of the Ukraine language; sitting in Leipzig, he analyzed the language of a person from the linguistic border area between West Slavic Slovak and East Slavic Ukraine dialects.[4] The next year, Broch travelled to Vienna to study under the Croatian professor Vatroslav Jagic. Jagic

[2] Cf. Steine 2005: 257–274 on the relations between internationalism, academia and peacebuilding efforts in Norway in the interwar years.
[3] Cf. A Bibliography of Olaf Broch's Published Writings, *Scando-Slavica*. T. III, 1957: 1–15.
[4] Bjørnflaten 2012: 62 f.

encouraged Broch to do field work, and Broch decided to visit the homelands of Repay. In the spring of 1895, Broch travelled through the border region between Hungary and the Ukrainian part of the Russian empire, collecting language samples. Broch reported to Jagic from the eastern regions of the Habsburg Monarchy, in the Ublya district, that he had observed «the most peculiar mixture between Slovak and Ukraine dialects».[5] Broch wrote that he considered it possible to collect a very interesting linguistic material, if only he had enough time. So far, the hospitality of the local population, who invited him home for eating and drinking, had kept him busy. Broch travelled on to the Vilnius region, where he studied Lithuanian and Belorussian, and returned home by way of St. Petersburg where he visited his friend Shakhmatov.

The journey resulted in Broch's first academic publication, entitled *Zum Kleinrussischen in Ungarn (Dialect von Ublya).* The article appeared in Jagic's *Archiv für slavische Philologie* in 1895. Broch had collected comprehensive linguistic materials during his trip, and two years later, he published a second article on the same topic.[6] He then elaborated on the fieldwork materials in a third publication, *Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn.*[7]

Broch's first articles proved that he had a talent for both recognizing and analyzing dialect features, and in Vienna, Jagic was thrilled to have found a young phonetician with such potential. Jagic engaged Broch to do more fieldwork, this time on South Slavic dialects, on behalf of the Vienna Academy of Sciences and its Balkan commission. Thus, Broch enlarged the scope of his Slavic studies, travelling in Serbia from May to November 1899 studying the contact area between Serbian and Bulgarian dialects. This resulted in the publication *Die Dialekte des südlichsten Serbiens,* published in Vienna in 1903. Before this was printed, Broch had been invited by the Russian Academy of Sciences, by way of Shakhmatov, to conduct fieldwork on Russian dialects. In 1902, Broch travelled to Kaluga gubernia to study a typical central Russian dialect, and then to Vologda gubernia in the Russian European North for a

[5] NB: Ms. film 122, Broch to Jagić 11.04.1895.

[6] *Zum Kleinrussischen in Ungarn. II. Der Dialect von Ublya.* Archiv für slavische Philologie XIX, 1897, s. 1–21.

[7] Published in *Videnskabsselskabets Skrifter II, Hist.-filos. Klasse*, Kristiania 1897, nr 5. 76 s.; and *Weitere Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn* published in *Videnskabsselskabets Skrifter II, Hist.-filos. Klasse*, 1899, nr 1. Kristiania, 104 s.

typical northern Russian dialect. Later, Broch also caught an interest in the pidgin language of the Russian border region with Norway, used between Russian and Norwegian merchants during the so-called Pomor trade of the 18th and 19th centuries.[8] In 1905, Broch set out on a new fieldtrip to complete his studies on south Slavic dialects on the Balkans, and also added the language areas of Slovenia and Poland to his range of studies.

During the 1890s and early 1900s, Broch gained wide experience as a phonetician and Slavist. Jagic decided to invite Broch into the writing of a multi-volume edition on Slavic philology, which resulted in the work *Encyclopedia of Slavonic philology*. Broch's volume was entitled *Ocherk fiziologii slavyanskoy rechi* and appeared in 1910. A translation into German under the title *Slavische Phonetik* came in 1911. This work is considered Broch's greatest achievement as a phonetician; here, he comprised the results of his extensive fieldworks in Slavic language areas, covering both West, East and South Slavic languages. In 1916, Broch was elected as a corresponding member of the Russian Academy of Sciences, based on his extensive works in Slavonic languages.[9]

The empires of Europe dissolve. With the outbreak of WW1, Broch's Slavic fieldwork region became a battle zone, and after the war, the borders of Central Europe were fundamentally changed. Thus, the war marked an end to Broch's extensive fieldworks. The Habsburg Empire, where Broch had been able to travel freely and study both West, East and South Slavic languages had disappeared, and the Serbian kingdom had become part of a much bigger state. Moreover, the coming to power of the new Bolshevik government from October 1917 meant that the intellectual and literate universe of the old Russia that Broch had known and loved was dissolved.[10] Broch had spent the years before the outbreak of the war translating *Anna Karenina* and *The Brothers Karamazov*; now destructive political forces crushed the world of Tolstoy and Dostoyevsky.[11] Thousands of Russians fled into exile in Europe to avoid political persecution and civil war. To Broch, the seizure of power by the Bolsheviks came as a shock, and like many other liberal conservatives in

[8] Cf. article by Ingvild Broch in this volume.
[9] Egeberg 2004: 226 f.
[10] Egeberg 2004: 227.
[11] On Broch's literary translation work, see Lönngren 2016.

Europe, he believed them to be a transient phenomenon in Russian politics.[12] In June 1917, he wrote in a concerned tone in the leading Norwegian newspaper *Aftenposten* about the increasing violence and lack of order in the streets of Petrograd. Unscrupulous people were destabilizing the fragile situation under the provisional government by stirring up the people, Broch reported, and added that in the current situation it was important to remember that liberal Russia held long and proud traditions of fighting for legal protection and civil rights for its citizens. Mob rule had to be controlled, Broch wrote, and went on to characterize Lenin as «the great negative light of the day».[13]

Newspaper articles on the political and cultural life of the Slavic world had been an integral part of Broch's writings since the turn of the century. He started reporting for *Aftenposten* already in the late 1890s, delivering travel letters from his fieldwork in Serbia, the Austro-Hungarian Empire and in 1902 also from Russia. Broch's letters were printed on the front page of the newspaper in several subsequent parts, indicating that they must have been popular reading. The letters «From Serbia» appeared in 1899 and show Broch's rich knowledge in the history and culture of the Balkan region as well as his sympathy for the Serbs and the growing nationalism among the Southern Slavs. His 1902 travel letters *From Russia* elaborated on the currents of underground political opposition and the growing popular contempt for the Tsarist regime. In the winter of 1904-1905, Broch wrote on how the outbreak of the Russo-Japanese war initially caused a wave of patriotism in the Russian population, only to be replaced by increasing discontent, as the Russian fleet was defeated. The revolutionary events of 1905 in Russia, starting with the Bloody Sunday and ending with the October Manifesto of Tsar Nikolai II, were reported on in detail by Broch. The same goes for the subsequent efforts in 1906 to implement the manifesto and establish a constitutional order with an elected parliament and a sudden flourishing of political parties. To Broch, these events were all proof of a parliamentarian wave finally reaching Russia, promising a prosperous future. With the liberal intelligentsia headed by the Kadet party and Pavel Miliukov leading Russia on the way to a modern state, relations with the outside world, including Norway, would be strengthened, Broch believed. To him, it seemed

[12] Cf. Karelin, Nielsen & Myklebost (sost.) 2017: 36 f.; *Aftenposten:* 10.11.1917, nr 572; 19.12.1917, nr 645; 21.12.1917, nr 649.
[13] *Aftenposten* 16.06.1917, nr 296.

clear that Russia was now developing rapidly in a direction that would be mutually beneficial to Russia and her Western neighboring countries.[14]

Political and humanitarian work. The setbacks for the Russian Duma as Tsar Nikolai II introduced several rounds of legislation to curtail its political power were a great disappointment to Broch.[15] Still, he kept his faith in the liberal movement, and greeted it with enthusiasm as it surfaced again in the February Revolution of 1917.[16] By then, the Great War had summoned Broch into humanitarian relief work. As reflected in Broch's correspondence with Vatroslav Jagic, from August 1914 Broch had taken on the task of connecting colleagues in the German and Slavic speaking worlds divided by the war. As citizen of neutral Norway, Broch could forward information between the warring states, and his correspondence with Jagic increasingly contained news on the situation behind the Eastern front, from Russian academics such as Shakhmatov.[17] Soon this was supplied by correspondence concerning information on Russian soldiers in German captivity, who were searched for by their families. Broch helped locating a great amount of Russian prisoners of war (POWs), and supplied them with letters and packages from their families. In return, the POWs sent cards of gratitude to Broch. Attached were letters for family members, which Broch forwarded to Russia.[18]

The International Committee of the Red Cross coordinated much of the relief work during WWI, and Broch cooperated closely with its Prisoners of War Agency by way of the National Red Cross Committee in Norway. He also participated in the work to accommodate Russian disabled soldiers who were transferred to Norway, after the Russian envoy to Norway Konstantin N. Gulkevich succeeded in establishing an agreement between Norwegian and Russian authorities on the subject. Gulkevich became a close ally and friend of Broch in the effort to support liberal Russian forces and provide humanitarian aid to Soviet Russia.[19] In 1917, Broch participated in founding The Norwegian University Committee for students in captivity, together with among others

[14] Cf. Karelin & Myklebost 2017.
[15] Myklebost 2017: 34 f.
[16] Myklebost 2018 (in print).
[17] NB: Ms. film 122, Broch to Jagić, various letters 1914–1923. Cf. also Lunden 1998: 207–208.
[18] NB: Brevs. 337, Letters to and from Olaf Broch.
[19] Karelin, Nielsen & Myklebost (sost.) 2017: 5–18; Nielsen (red.) 2014: 535–537.

geologist Victor Moritz Goldschmidt. The University Committee provided books and in some cases even musical instruments for a number of relief organizations – both the Red Cross and German aid organizations – working to improve the conditions for Russian POWs in German captivity.[20] In July 1917, *Aftenposten* reported that the relief work was «extremely extensive and also rapidly growing».[21] As conditions grew worse in war-ridden Russia, Broch started sending packages of food and money to friends and colleagues in Russia on his own behalf.

To Broch, the relief work must have seemed endless. Early in 1918, the Nordic countries became directly involved in the events of the war, as the Bolshevik seizure of power and the subsequent Civil War caused a flood of emigrants from Russia. By the end of the Civil War, approximately 2 million Russians had left their home country. The relief work assumed even greater proportions, and Broch made his voice heard in the Norwegian press on the question of housing and aid to the emigres.[22] He also provided help on a personal level; several prominent Russian citizens and families who passed through Christiania were received in Broch's home as guests.[23] In June 1918, Broch wrote to his friend A. A. Shakhmatov that his house had turned into «a central bureau»; people now called him «the Slavic envoy in Christiania».[24] As the Norwegian government decided to close its borders to Russian emigrants in the fall of 1918, Broch pleaded for help in the press: The situation in Russia was dreadful, he wrote, with red troops terrorizing the population and systematically murdering political opposition. It was unbelievable that Norway would not help, especially when considering that receiving for example a group of 7000 émigrés would mean only one Russian refugee per 300 Norwegian citizens. If there was housing and food for 300, it should be possible to stretch it for 301 as well, Broch argued. «If not, the kindheartedness of Norway is not much to boast about!»[25] Eventually, the Norwegian authorities gave in to the criticism, and 200 Russian émigrés were transferred from Finland to Norway.[26]

---

[20] NB: Brevs. 337. Letters to and from Olaf Broch.
[21] *Aftenposten* 04.07.1917, nr 328. Cf. also *Aftenposten* 20.05 1917, nr 250.
[22] *Aftenposten* 10.01.1918, nr 17. Cf. also *Aftenposten* 16.10.1918, nr 521.
[23] NB: Brevs.337, Ubeh. 67
[24] Jf. Lönngren 2015a: 48, note 40. Cf. also Teterevleva 2004.
[25] *Aftenposten* 13.10.1918, nr 517.
[26] Teterevleva 2004.

In 1918, Broch also became engaged with the Norwegian branch of Tsentrosoyuz, a Russian association of consumers' cooperatives with offices in several West-European cities. After being appointed director of the Christiania office early in 1919, Broch contacted Fridtjof Nansen, who had taken on running an aid program to Soviet Russia in his own name.[27] Broch suggested that they cooperate, using the Tsentrosoyuz organization to provide food supplies to the starving inhabitants of Petrograd. Nansen agreed, and together they managed to secure financial credit from Norwegian authorities to buy a batch of dried cod and start the shipping to Russia over the Baltic Sea. This initial aid project failed, but during the following years, Nansen and Broch continued to cooperate on a number of relief projects in Soviet Russia.[28] Among them were several projects aimed at helping Russian intellectuals and institutions of research and higher education, such as Voronezh University in 1922–23.[29] With the support of Nansen and several other distinguished Scandinavian intellectuals, Broch in May 1921 approached the Soviet People's Commissar of Education, A. V. Lunacharsky, pleading for the right of Russian intellectuals to maintain contacts with colleagues abroad.[30]

Broch also cooperated with Ukrainian colleagues to enhance conditions for intellectuals in Kiev during the famine of 1921–23. By way of M. S. Hrushevsky, renowned Ukrainian historian and a leading political and cultural figure in Ukraine in the 1920s, Broch was informed on the dire situation for intellectuals in Ukraine. According to Hrushevsky, the situation in Kyiv was even worse than in Russia; in addition to extremely harsh material conditions, Ukrainian intellectuals were subject to «a hostile national [Russian] policy, [...] Ukrainians are removed systematically from all academic positions, which

[27] Cf. Vogt 2005.

[28] NB: Brevs. 337, Broch to Nansen 23.04.1919; Brevs. 48, Nansen to Broch 17.07.1919. Because of the expressed anti-Bolshevik sentiments of Tsentrosoyuz, the fish stock was held up in Finland for almost two years. When it finally reached Petrograd, rumors had it that the fish was unfit as food for humans. The whole affair became a heated topic in Soviet and Western press, cf. Vogt 2007: 111–115.

[29] NB: Brevs. Ms.fol 1988: RUS2P; Brevs. 337, Broch to Nansen, several letters 1922–1923. Cf. also *Aftenposten* 24.01.1923, nr 42

[30] NB, Brevs. 337, Lunacharsky to Broch 21.05.1921. Cf. also NB, Brevs. Ms.fol.1988: RUS4: Broch to Nansen 07.01.1921; Kjærheim (red.) 1966: 45 [Nansen to Broch 13.01.1921]; NB Brevs. 337, Nansen to Broch 01.02.1921; Brevs. 337, Broch to Nansen 21.06.1921; Brevs. Ms.fol.1988: RUS4: Broch to Nansen 01.07.1921.

could secure at least something to live from [...]».[31] In subsequent letters to Broch during the spring of 1923, Hrushevsky reported on the deaths of several leading figures in Ukraine academic life.[32] Broch forwarded the request for aid to Nansen, who responded quickly, reassuring Broch that the Nansen Aid organization was already in Ukraine, working with the European Student Relief to supply material help to intellectuals and students.[33] In addition to the aid provided by Nansen's organization, Broch also took action himself and raised money for aid. In his letters, Hrushevsky expressed deep gratitude, and in recognition of Broch's effort, the Ukrainian Academy of Sciences in Kiev in June 1924 elected him as honorary member.[34]

Amidst the relief work, Broch decided to visit Soviet Russia himself to see with his own eyes what the situation was like, and to call upon friends and colleagues. He visited different educational institutions in Leningrad and Moscow, among them the Institut Krasnoi professury.[35] After his return home, Broch published the book *The Dictatorship of the Proletariat. Impressions and thoughts from the spring of 1923*, where he launched harsh criticism of the Soviet authorities' treatment of intellectuals and students. Of all Broch's publications, this is probably one of the most read.[36] The book caused a heated debate in the Norwegian press after it was distributed to schools; the Soviet friendly labour press characterized the book as insinuating, and demanded that it was withdrawn.[37] Two years later, the book became part of a dispute between Broch and Soviet envoy to Norway, Aleksandra Kollontai, who though it best for Broch not to partake in the 200th anniversary of The Academy of Sciences in Leningrad, as Broch's presence in Soviet Russia «could cause popular riots».[38] Broch never received the necessary travel papers from Soviet authorities, and the Norwegian Academy of Sciences ended up congratulating its sister academy by mail.[39]

---

[31] NB: Brevs. 337, Grusevskiy to Broch, undated.
[32] NB: Brevs. 337, Grusevskiy ol Broch, undated; 31.03.1923; 10.04.1923; 13.04.1923.
[33] NB: Brevs. 48, Nansen to Broch, 27.03.1923. Cf. also Vogt 2007: 215–238; 268–277.
[34] NB: Brevs. 337, Grusevskiy to Broch, 14.05.1924; 23.06.1924.
[35] Cf. NB: Brevs. 337.
[36] Egeberg 2004: 230. The book was published in Norwegian in 1923 with a shortened popular edition appearing in 1924. The popular edition was translated into French in 1925, while the full edition appeared in Swedish translation in 1924. Gallis 1975: 7 f.
[37] *Arbeiderbladet* 23.11.1923; 07.06.1924; *Tidens Tegn* nr 77, 1924; nr 131, 1924; nr 215, 1924.
[38] NB: Brevs. 386, Broch to Koht 16.08.1925; 23.08.1925. Cf. also Egge, Holtsmark and Komarov (red.) 2015: 340 f.; Lönngren 2015: 44–47.
[39] Amundsen 1960: 311 f.

Nestor of Slavonic studies. During the 1920s and 1930s, Broch's criticism of Bolshevik authorities in the Norwegian press became increasingly harsh, as five-year plans of collectivization and industrialization were implemented and political repression became heavier. After the war, in newspaper articles Broch condemned the use of science to promote Bolshevik ideology and goals – and as a consequence, in 1949 Broch was excluded from the Soviet Academy of Sciences after more than 40 years as a member.[40] Broch was now 82 years old, and he never came to terms with Soviet authorities. The liberal Russia that he had hoped for and worked actively to promote in the first two decades of the 20th century seemed to be a far-fetched dream.

In his 80s, Broch was still in good health and continued his academic writing. Just before he turned 90 years old, he published an article on the materials he had collected almost 70 years earlier, doing fieldwork in the region south of Vilnius studying Belorussian dialects.[41] On his 90th anniversary, he was celebrated by colleagues and former students who gave him the honorary title of nestor of Slavonic studies in the Nordic countries. Broch passed away at the age of 93, in 1961. He was rehabilitated as a member of the Russian Academy of Sciences posthumously, in the glasnost era of the early 1990s.[42]

Through his elongated life as an academic and phonetician, cultural and humanitarian worker, and active participant in the public debate, Broch contributed to increased understanding of the Slavic world in Norway. He saw it as a lifelong mission to better the knowledge and enhance the relations between the peoples of the Slavic world and Norway – and he worked to achieve this mission through half a century characterized by great political changes both in Russia and in Europe as a whole. To Broch, the culture, literature and languages of the Slavic world were not just an object of study, but also a cultural sphere that he deeply admired and loved.

---

[40] RGASPI, f. 17, op. 132, d. 40, l. 139; *Aftenposten* 28.08.1948, nr 397; 27.11.1948, nr 552; 18.12.1948, nr 587; 13.01.1949, nr 20. Cf. also *Vestnik Akademii Nauk SSSR*, nr 2, 1949: 130–134. I am deeply indebted to V. A. Karelin for providing the document from RGASPI.

[41] Broch, O., Über einen weissrussischen Dialekt aus der Gegend südlich von Vilna. *Zeitschrift für slavischen Philologie* XXXVI, 1, Heidelberg 1957: 1–36.

[42] Egeberg 2004: 235.

Карі Ага Міклебуст
Тромсьо

Олаф Брок – посол слов'янського світу в Норвегії

Протягом всієї першої половини XX століття Олаф Брок (1867–1961) був ключовою постаттю у стосунках між слов'янським світом та Норвегією.[1] Протягом цього довгого часу Брок був, мабуть, найважливішою – і чи не єдиною – фігурою у справі популяризації та підвищення інтересу до слов'янського питання у Норвегії протягом цього довгого часу. До сфери його зацікавлень належали такі теми: російське суспільство та політика, культура Росії, її мова та література. Він опублікував чимало праць та прочитав багато лекцій, з яких норвежці дізнавались про важливі події в Росії у той час, зокрема Криваву неділю та Революцію 1905 року, а також Революцію 1917 року, яка закінчилась захопленням влади більшовиками. Однак, Брок цікавився слов'янським світом і поза межами Росії. На початку XX століття він писав статті для норвезьких газет, в яких розповідав про Балканський півострів, його населення, культури та наростаючі націоналістичні настрої в регіоні, займався гуманітарною допомогою російським військовополоненим під час Першої світової війни. Він сприяв російським емігрантам, що приїхали до Норвегії після Революції, та налагоджував соціальні контакти в колах російських емігрантів в Західній Європі. Під час громадянської війни в Росії, він почав займатись гуманітарною допомогою в Радянській Росії, яка, серед іншого, була націлена на боротьбу з жахливим голодом в Україні на початку 1920-их. Як тільки молодий радянський режим консолідував свою владу та запровадив політику цензури та ідеологічної уніфікації, Брок дуже критично відреагував на це як у норвезькій пресі,

[1] Дякую Норвезькому університетському центру в Санкт-Петербурзі за організацію семінарів в Росії та Україні з нагоди вшанування 150 річниці від дня народження Олафа Брока. Крім того, я б хотіла подякувати проф. Тельваку за те, що познайомив мене з біографією М. С. Грушевського та надав мені доступ до листування Брока з Грушевським та іншими представниками української інтелігенції, які зберігаються в київському та львівському архівах.

так і в окремих публікаціях. У 1921 році він почав писати листи безпосередньо до радянської влади, закликаючи до інтелектуальної свободи та захисту громадянських прав російських представників інтелігенції. Коли Холодна війна заморозила відносини між Заходом та Сходом до кінця 1940-их, Брок публікував статті, в яких критикував політичну ситуацію в Радянському Союзі, не оминаючи увагою і наслідки для Східної Європи.

Його зацікавлення слов'янським світом, яке тривало все життя, статті та лекції зі славістики, які він читав норвежцям – результат того, що у 1900 році Брока призначили професором славістики в Університеті Христіанії (сучасне Осло). Вже в 1890-их, Брока обрали членом Норвезької академії наук та словесності, а з 1924 по 1945 рік він займав посаду головного секретаря Академії. Брок використовував свої наукові посади для того, щоб вибудувати та розвивати спільноту представників інтелігенції, а також важливих у слов'янському світі політичних, культурних та дипломатичних осіб. Спільнота відображає масштабну роботу Брока в кількох сферах, зокрема економіці та бізнесі, дипломатії та літературі. На початку XX століття Брок жив та працював у – писав статті та читав лекції – у Норвегії, але паралельно отримував секретну внутрішню інформацію від друзів та колег із слов'янського світу. Так він став авторитетом зі слов'янського питання.

Щодо політичних переконань Брока, то він був ліберальним консерватором, і свято вірив у впровадження парламентської реформи в автократичній царистській Росія. Він публікував критичні статті про російський режим в норвезькій пресі і глибоко симпатизував політичній програмі ліберальних конституційних демократів та їх лідеру Павлові Мілюкову, який хотів встановити конституційну монархію в Росії. Брок вірив, що це б звільнило російський народ і поставило його на шлях модернізації, схожий на суспільний розвиток Норвегії та інших Західних країн. Крім того, він дотримувався космополітичних поглядів і бачив науковий світ як платформу для аполітичних зусиль, спрямованих на користь людства. На практиці це означало використання його низки наукових контактів для того, щоб налагодити стосунки з Великими європейськими державами його часу. Для норвезького контексту Брока це також означало інформування населення щодо актуальних питань слов'янського світу. Його тривалу та багатосторонню роботу над статтями

та лекціями зі слов'янських питань також слід розглядати у цьому контексті.[2]

Ця стаття спочатку познайомить читача із коротким нарисом наукової біографії Олафа Брока, а тоді розкаже про його значний вклад у взаємостосунки між слов'янським світом та Норвегією. А також ми проаналізуємо його зусилля спрямовані на ознайомлення норвежців із слов'янським світом у першій половині XX століття.

Роки навчання та рання наукова кар'єра. Посада професора Олафа Брока стала першою такою посадою у сфері славістики в Норвегії. Він спеціалізувався на фонетиці різних слов'янських мов і з молодого віку здобув репутацію талановитого дослідника з винятковим слухом, який дозволяв йому розрізняти та аналізувати фонетичні особливості. В період з 1890-их і до похилого віку, Брок опублікував чимало наукових праць, присвячених фонетиці різних діалектів слов'янських мов.[3] Він почав свої дослідження російської мови у Москві наприкінці 1880-их, де працював разом з П. П. Фортунатовим і став близьким другом філолога О. О. Шахматова. У 1890-их Брок почав вивчати польську, українську, сербську, литовську, чеську та словацьку, частково у польових дослідженнях та навчальних поїздках в регіони, де говорять цими мовами, а частково через книжки. На початку своєї кар'єри дослідник написав декілька революційних праць про контактні зони між діалектами слов'янських мов. Його методом були польові дослідження, під час яких він аналізував фонетичні особливості мов, які використовувались в прикордонних районах або контактних зонах різних мов.

Брок знайшов своїх перших вчителів слов'янських мов у німецькомовному світі. Навчальний рік 1893–1894 рр. він провів з Августом Лескіном в Лейпцигу, де познайомився з хлопцем українського походження зі Східної Угорщини – Даніелом фон Репеєм. Розмови з Репеєм стали першим матеріалом для досліджень української мови, які Брок проводив перебуваючи в Лейпцигу. Він аналізував мову людини з прикордонної території між західнословацьким та східнословацьким діалектом українсь-

---

[2] Порівн. Steine 2005: 257–274 щодо взаємодії між інтернаціоналізмом, науковими колами та миротворчими зусиллями Норвегії в міжвоєнні роки.

[3] Порівн. Бібліографія опублікованих праць О. Брока, *Скандо-Славіка*. Т. III, 1957: 1–15.

кої мови.[4] Наступного року Брок поїхав до Відня, де навчався під керівництвом хорватського професора Ватрослава Ягича. Ягич заохочував Брока робити польові дослідження, і Брок вирішив відвідати батьківщину Репея. Весною 1895 року Брок подорожував прикордонною територією між Угорщиною та українською частиною Російської імперії, де збирав зразки мов. Брок писав Ягичу зі східних регіонів Габсбурзької монархії, району села Убля, де спостерігав «дуже цікаве поєднання словацького та українського діалекту».[5] Брок писав, що міг би зібрати дуже цікавий мовний матеріал, якби мав достатньо часу. А поки він був зайнятий тим, що гостинні місцеві мешканці запрошували його до столу до себе додому. Звідти Брок поїхав в регіон Вільнюсу, де вивчав литовську і білоруську, і повернувся додому через Санкт-Петербург, де відвідав свого друга Шахматова.

Результатом поїздки стала перша наукова публікація під назвою *До питання про малоруську мову в Угорщині (Діалект села Убля.* Стаття вийшла друком у журналі Ягича *Архів слов'янської філології* у 1895 році. За час поїздки Брок зібрав повноцінний лінгвістичний матеріал і через два роки опублікував другу статтю на ту ж саму тему.[6] Згодом він використав матеріали польового дослідження для третьої статті *Вивчення словацько-малоруської мовної межі у східній Угорщині.*[7]

Перші статті Брока продемонстрували його талант розпізнавати та аналізувати особливості діалектів, а у Відні Ягич із захопленням сприйняв появу такого молодого фонетиста з величезним потенціалом. Ягич залучив Брока до нового польового дослідження, цього разу присвяченого південно-слов'янським діалектам, від імені Віденської академії наук та її Балканської комісії. Отже, Брок розширив межі свого дослідження слов'янських мов і з травня по листопад 1899 року подорожував Сербією, вивчаючи контактну територію між сербськими та болгарськими діалектами. На основі зібраного матеріалу він опублікував статтю *Діалекти південної Сербії* у Відні у 1903 році. Перед друком цієї статті, Брока

[4] Bjørnflaten 2012: 62 f.

[5] NB: Ms. film 122, Broch to Jagić 11.04.1895.

[6] *Zum Kleinrussischen in Ungarn. II. Der Dialect von Ublya.* Archiv für slavische Philologie XIX, 1897, s. 1–21

[7] Опубліковано в *Videnskabsselskabets Skrifter II, Hist.-filos. Klasse*, Kristiania 1897, nr 5. 76 s.; Weitere Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn, *Videnskabsselskabets Skrifter II, Hist.-filos. Klasse*, 1899, nr 1. Kristiania, 104 s.

запросили до Російської академії наук, через Шахматова, для проведення польового дослідження російських діалектів. У 1902 році Брок їздив до Калузької губернії, де вивчав типовий центрально-російський діалект, а також до Вологодської губернії, де вивчав типовий північно-російський діалект. Згодом, Брок зацікавився піджином, що виник у прикордонному регіоні між Росією та Норвегією, який використовували російські та норвезькі торговці під час так званої поморської торгівлі у 18 та 19 століттях.[8] У 1905 році Брок вирушив в нову експедицію, щоб закінчити своє дослідження південно-слов'янських діалектів на Балканах, а також додав мовні області Словенії та Польщі до свого дослідження.

Протягом 1890-их та початку 1900-их років, Брок здобув широкий досвід фонетиста та славіста. Ягич вирішив запросити його до написання багатотомного видання зі слов'янської філології, яким стала *Енциклопедія слов'янської філології*. Том Брока називався *Нарис фізіології слов'янської мови* і вийшов у 1910 році. Переклад німецькою під назвою *Слов'янська фонетика* вийшов у 1911 році. Ця робота вважається найбільшим досягненням Брока як фонетиста, вона містить результати його комплексних польових досліджень слов'янських мов, зокрема західних, східних та південних. У 1916 році Брока – за успіх у дослідженні слов'янських мов – обрали членом-кореспондентом Російської академії наук.[9]

Розпад європейських імперій. Після початку Першої світової війни, слов'янська територія польових досліджень Брока стала полем бою, а після війни кордони центральної Європи зазнали фундаментальних змін. Отже, війна поставила крапку у масштабних польових дослідженнях Брока. Габсбурзька імперія, куди Брок міг вільно їздити і вивчати західні, східні та південні слов'янські мови, зникла, а Королівство Сербія стало частиною значно більшої держави. Крім того, прихід до влади нового більшовицького уряду у жовтні 1917 року означав, що інтелектуальні та освічені кола старої Росії, які Брок знав і любив, зникли.[10] Перед війною Брок перекладав *Анну Кареніну* та *Братів Карамазових*, а тепер деструктивні політичні сили зруйнували світ Толстого та Достоєв-

[8] Порівн. статтю Інгвіль Брок у цьому виданні.
[9] Egeberg 2004: 226 f.
[10] Порівн. Egeberg 2004: 227.

ського.[11] Тисячі росіян втекли до Європи, щоб уникнути політичних репресій та громадянської війни. Для Брока захоплення влади більшовиками стало шоком, і, як і багато ліберальних консерваторів у Європі, він вірив, що це тимчасове явище в російській політиці.[12] У червні 1917 року у статті для провідної норвезької газети *Афтенпостен* він висловив занепокоєння щодо росту насильства та безпорядків на вулицях Петрограда. Брок писав, що безпринципні люди дестабілізували і до того нестабільну ситуацію в умовах тимчасового уряду шляхом збурення населення, і додав, що в теперішній ситуації важливо пам'ятати, що ліберальна Росія має довгу та горду традицію боротьби за громадянські права та правовий захист громадян. «Правління банди треба контролювати», – писав Брок, а Леніна назвав «потужним поганим світлом».[13]

Газетні статті про політичне та культурне життя слов'янського світу стали невід'ємною частиною праць Брока ще з початку століття. Він почав писати для газети *Афтенпостен* наприкінці 1890-их, де публікував свої записки з польових досліджень у Сербії, Австро-Угорській імперії, а у 1902 році записки з Росії. Листи Брока друкували на першій шпальті газети в кількох частинах, що свідчить про їх популярність. Листи *З Сербії* вийшли у 1899 році. Вони свідчать про глибокі пізнання з історії та культури Балканського регіону, а також – про співчуття сербам та схвалення національного піднесення серед південних слов'янських народів. Мандрівні листи *З Росії* (1902) розповідали про тенденції підпільної політичної опозиції та наростання всезагального незадоволення царизмом. Взимку 1904–1905 Брок писав про те, як початок Російсько-японської війни збурив хвилю патріотизму серед населення Росії, яку згодом змінило сильне незадоволення після того, як російський флот зазнав поразки. Брок детально описав Революційні події 1905 року в Росії, починаючи з Кривавої неділі та закінчуючи жовтневим маніфестом царя Миколи II. Те саме стосується подальших спроб 1906 року реалізувати маніфест на практиці та встановити конституційний порядок з виборним парламентом та різким процвітанням політичних партій. Для Брока ці події були

[11] Про літературні переклади Брока див. у Lönngren 2016.
[12] Порівн. Karelin, Nielsen & Myklebost (укл.) 2017: 36 f.; *Aftenposten* 10.11.1917, nr 572; 19.12.1917, nr 645; 21.12.1917, nr 649.
[13] *Aftenposten* 16.06.1917, nr 296.

доказом того, що парламентаристська хвиля нарешті докотилась до Росії, обіцяючи їй процвітаюче майбутнє. Брок вірив, що поки ліберальну інтелігенцію очолювала кадетська партія, а Мілюков вів Росію дорогою до сучасної держави, відносини із зовнішнім світом, в тому числі із Норвегією, тільки міцнішатимуть. Для нього було очевидним, що Росія тепер швидко розвивалась в напрямку, що буде вигідним як для неї, так і для її західних партнерів.[14]

Політична та гуманітарна робота. Невдачі Російської Думи після запровадження Миколою II кількох законів для обмеження її повноважень стали сильним розчаруванням для Брока.[15] І все ж він вірив у ліберальний рух, і, коли той знову вийшов на арену під час Революції лютого 1917 року, сприйняв його із ентузіазмом.[16] У той час Велика війна змусила Брока зосередитися на гуманітарній допомозі. Як бачимо з листування Брока та Ягича, з серпня 1914 року зусилля першого були спрямовані на те, щоб допомагати колегам з німецькомовного та слов'янського світу, яких розділила війна, підтримувати відносини. Як громадянин нейтральної Норвегії, Брок міг передавати інформацію між воюючими державами, а його листування з Ягичем дедалі частіше містило інформацію про ситуацію за Східним фронтом, яку він отримував від російських академіків, зокрема від Шахматова.[17] Невдовзі, ця інформація доповнювалась даними про російських солдатів в німецькому полоні, яких шукали сім'ї. Брок допоміг розшукати багатьох російських військовополонених та передавав їм листи та посилки від родичів. Військовополонені, у відповідь, надсилали Брокові листівки зі словами вдячності. До них додавались листи для родичів, які Брок передавав до Росії.[18]

Міжнародний комітет Червоного Хреста координував багато гуманітарних зусиль під час Першої світової війни, а Брок тісно співпрацював з Агентством військовополонених через Національний комітет Червоного

[14] Порівн. Karelin & Myklebost 2017.
[15] Myklebost 2017: 34 f.
[16] Myklebost 2018 (in print).
[17] NB: Ms. film 122, Broch to Jagić, various letters 1914–1923. Порівн. також Lunden 1998: 207–208.
[18] NB: Brevs. 337, Letters to and from Olaf Broch.

Хреста у Норвегії. Він також допомагав із адаптацією російських солдатів з обмеженими можливостями, яких перевозили до Норвегії, після того, як російському посланцю в Норвегії К. М. Гулкевичу вдалось досягти домовленості про гуманітарну співпрацю між норвезькою та російською владою. Гулкевич став близьким соратником та другом Брока у його намаганнях підтримати ліберальні сили в Росії та надати гуманітарну допомогу Радянській Росії.[19] У 1917 році Брок брав участь у заснуванні Норвезького університетського комітету для полонених студентів разом з іншими діячами серед яких був, зокрема, Віктор Моріц Гольдшмідт. Університетський комітет забезпечував книжками, а в деяких випадках навіть музичними інструментами кілька гуманітарних організацій – організації Червоного Хреста та німецькі гуманітарні організації, які працювали, щоб покращити умови перебування в німецькому полоні для російських військовополонених.[20] У липні 1917 року *Афтенпостен* писала про те, що поле гуманітарних робіт «була надзвичайно масштабним і також швидко розширювалось.»[21] Коли в охопленій війною Росії ситуація стала погіршувалась, Брок почав надсилати харчові пайки та гроші друзям та колегам в Росії від свого імені.

Для самого Брока гуманітарна робота, либонь, була неозорою. На початку 1918 року Нордичні країни стали безпосередніми учасниками війни, а захоплення влади більшовиками та громадянська війна, яка після цього спалахнула, спричинили хвилю емігрантів з Росії. До кінця громадянської війни, приблизно два мільйони росіян покинули свою батьківщину. Гуманітарна робота стала навіть більш масштабною, а Брока почули в норвезькій пресі, де він озвучував питання житла та допомоги емігрантам.[22] Також він особисто допомагав емігрантам – декількох відомих росіян та їх сім'ї, які проїжджали через Християнію, Брок приймав у себе вдома.[23] У червні 1918 року Брок писав своєму другу Шахматову, що його дім став схожим на «центральне бюро», а люди називали його «слов'янський посланець в Християнії»,[24] Коли норвезький уряд прийняв рішення

[19] Karelin, Nielsen & Myklebost (укл.) 2017: 5–18; Nielsen (ред.) 2014: 535–537.
[20] NB: Brevs. 337. Letters to and from Olaf Broch.
[21] *Aftenposten* 04.07.1917, nr 328. Cf. also *Aftenposten* 20.05 1917, nr 250.
[22] *Aftenposten* 10.01.1918, nr 17. Cf. also *Aftenposten* 16.10.1918, nr 521.
[23] NB: Brevs. 337, Ubeh. 67.
[24] Jf. Lönngren 2015a: 48, note 40. Cf. also Teterevleva 2004.

закрити кордони для російських емігрантів восени 1918 року, Брок звернувся по допомогу через пресу: «Ситуація в Росії жахлива», – писав він, – «Червона армія тероризує населення і систематично вбиває політичну опозицію. Не може бути, щоб Норвегія не допомогла, особливо, якщо врахувати, що прийом групи з 7000 емігрантів означатиме лише одного російського біженця на 300 громадян Норвегії. Якщо у нас вистачає житла та їжі на 300 осіб, то має вистачити і на 301», – заявляв Брок. – «Якщо ж ні, то доброта Норвегії навряд чи може бути предметом гордості!».[25] Зрештою, норвезький уряд поступився цій критиці, і з Фінляндії до Норвегії перевезли 200 російських емігрантів.[26]

У 1918 році Брок також почав співпрацювати з норвезькою філією Центросоюзу – російської асоціації споживчих кооперативів, яка мала офіси в кількох західноєвропейських містах. Після призначення на посаду директора офісу Християнії на початку 1919 року, Брок сконтактував з Нансеном, який очолив названу його іменем гуманітарну програму допомоги Радянській Росії.[27] Брок запропонував співпрацю, зокрема використовувати Центросоюз для постачання їжі голодним мешканцям Петрограда. Нансен погодився, і разом їм вдалось отримати грошовий кредит від норвезького уряду, щоб купити партію сушеної тріски та налагодити постачання Балтійським морем до Росії. Цей перший гуманітарний проект зазнав невдачі, однак в наступні роки Нансен і Брок продовжили співпрацю в рамках кількох проектів гуманітарної допомоги в Радянській Росії.[28] Серед них було кілька проектів, які мали на меті допомогти російським представникам інтелігенції, дослідницьким установам та вищим учбовим закладам, наприклад, Воронезькому університету у 1922–1923.[29] Заручившись підтримкою Нансена та кількох інших видатних скандинавських інтелектуалів, у травні 1921 року Брок звернувся до

[25] *Aftenposten* 13.10.1918, nr 517.
[26] Teterevleva 2004.
[27] Порівн. Vogt 2005.
[28] NB: Brevs. 337. Broch to Nansen 23.04.1919; Brevs. 48, Nansen to Broch 17.07.1919. Через яскраво виражені антибільшовицькі настрої в Центросоюзі, партію риби затримали в Фінляндії майже на два роки. Коли її нарешті доставили до Петрограда, казали, що рибу вже не можна було споживати в їжу. Ця ситуація стала темою палких дискусій у радянській та Західній пресі, порівн. Vogt 2007: 111–115.
[29] NB: Brevs. Ms.fol 1988: RUS2P; Brevs. 337, Broch to Nansen, several letters 1922–1923. Порівн. також *Aftenposten* 24.01.1923, nr 42.

Народного комісара просвіти – А. В. Луначарського, з проханням дозволити російській інтелігенції підтримувати контакти із закордонними колегами.[30]

Брок також співпрацював з українськими колегами – він прагнув покращити умови для представників інтелігенції в Києві під час голоду 1921–1923 рр. Через М. С. Грушевського, відомого українського історика та провідного політичного та культурного діяча в Україні у 1920-их, Брок дізнався про скрутне становище інтелігенції в Україні. Зі слів Грушевського, ситуація в Києві була навіть гіршою ніж в Росії, окрім надзвичайно складних матеріальних умов, українські представники інтелігенції були жертвами «ворожої національної [російської] політики, [...] українців систематично звільняли з наукових посад, які могли забезпечити хоч якийсь дохід [...].»[31] В своїх наступних листах до Брока весною 1923 року, Грушевський писав про смерті кількох ключових фігур українського наукового середовища.[32] Брок передав прохання про допомогу Нансену, який швидко відреагував, і запевнив, що «Організація гуманітарної допомоги Нансена» вже працювала Україні, зокрема разом з «Європейською студентською гуманітарною допомогою» надавала матеріальну допомогу інтелігенції та студентам.[33] Окрім допомоги, яку надавала організація Нансена, Брок також діяв самостійно і збирав гроші на гуманітарну допомогу. У своїх листах Грушевський висловлював глибоку вдячність. 1924 року Українська Академія наук у Києві за численні заслуги перед українським народом обрала Брока почесним членом.[34]

В рамках гуманітарної роботи Брок вирішив сам відвідати Радянський Союз, щоб на власні очі побачити, що там відбувається і закликати друзів та колег допомогти. Він відвідав кілька навчальних закладів в Ленінграді та Москві, в тому числі Інститут червоної професури.[35] Після повернення

---

[30] NB: Brevs. 337, Lunatsjarskij to Broch 21.05.1921. Порівн. також NB, Brevs. Ms.fol.1988: RUS4: Broch to Nansen 07.01.1921; Kjærheim (red.) 1966: 45 [Nansen to Broch 13.01.1921]; NB Brevs. 337, Nansen to Broch 01.02.1921; Brevs. 337, Broch to Nansen 21.06.1921; Brevs. Ms.fol.1988, RUS4: Broch to Nansen 01.07.1921.

[31] NB: Brevs. 337, Grusevskiy to Broch, undated.

[32] NB: Brevs. 337, Grusevskiy to Broch, undated; 31.03.1923; 10.04.1923; 13.04.1923.

[33] NB Brevs. 48, Nansen to Broch, 27.03.1923. Cf. also Vogt 2007: 215-238; 268-277.

[34] NB: Brevs. 337, Grusevskiy to Broch, 14.05.1924; 23.06.1924.

[35] Порівн. NB Brevs. 337.

додому, Брок опублікував книгу під назвою *Диктатура пролетаріату. Враження та думки на початку літа 1923 року*, де він різко критикував ставлення радянської влади до інтелігенції та студентів. Це, мабуть, найпопулярніша друкована праця Брока.[36] Книга викликала запеклі дискусії в норвезькій пресі після того, як її поширили в школах, а дружні до Радянського союзу пролетарські видання писали, що вона повна домислів і вимагали, щоб її вилучили.[37] Через два роки книга спричинилася до суперечки між Броком та радянським посланцем в Норвегії – Олександрою Коллонтай, яка вважала, що Брокові краще не брати участь у святкуванні 200-ої річниці Академії наук в Ленінграді, оскільки його присутність в Радянській Росії «могла спричинити масові мітинги».[38] Брок так і не отримав необхідні для поїздки документи від Радянської влади, а Норвезька академія наук в результаті привітала установу побратима поштою.[39]

Мудрець слов'янських студій. В 1920-их та 1930-их роках, коли впроваджувались п'ятирічні плани колективізації та індустріалізації, а політичні репресії стали більш жорсткими, Брок ще серйозныше критикував більшовицьку владу у своїх публікаціях у норвезькій пресі. Після війни, в газетних статтях Брок засуджував використання науки для просування більшовицької ідеології та цілей і, в результаті, у 1949 році його, по 40 роках членства, виключили з Радянської академії наук.[40] Броку тоді вже було 82 роки і він ніколи не змирився з радянською владою. Ліберальна Росія, на яку він покладав надії і, яку так активно просував у перші два десятиліття XX століття, здавалась важкодосяжною мрією.

---

[36] Egeberg 2004: 230. Книгу опублікували норвезькою у 1923, а скорочена популярна версія вийшла у 1924. Популярне видання переклали французькою у 1925, а повне видання вийшло у шведському перекладі у 1924. Gallis 1975: 7 f.

[37] *Arbeiderbladet* 23.11.1923; 07.06.1924; *Tidens Tegn* nr 77, 1924; nr 131, 1924; nr 215, 1924.

[38] NB: Brevs. 386, Broch to Koht 16.08.1925; 23.08.1925. Порівн. Egge, Holtsmark з Komarov (red.) 2015: 340 f.; Lönngren 2015: 44–47.

[39] Amundsen 1960: 311 f.

[40] RGASPI, f. 17, op. 132, d. 40, l. 139; Aftenposten 28.08.1948, nr 397; 27.11.1948, nr 552; 18.12.1948, nr 587; 13.01.1949, nr 20. Порвн. також *Vestnik Akademii Nauk SSSR*, nr 2, 1949: 130-134. Завдячую В. А. Кареліну за те, що надав мені документи з РДАСПІ.

На дев'ятому десятку Брок ще був повен сил і продовжував наукову працю. Незадовго до свого 90-річчя він видав статтю на основі матеріалів, які зібрав майже за 70 років до цього, коли проводив польові дослідження південіше від Вільнюса, де вивчав білоруські діалекти.[41] На його ювілей, колеги та колишні студенти Брока відзначили його і нагородили почесним званням Мудреця слов'янських студій у Нордичних країнах. Брок помер у 1961 році у віці 93 років. В епоху гласності 1990-их йому посмертно поновили членство в Російській академії наук [42]

Протягом тривалої кар'єри науковця та фонетиста, культурного та гуманітарного діяча, а також активного учасника громадських дискусій, Брок долучився до кращого розуміння слов'янського світу в Норвегії. Понад усе в житті він прагнув, щоб народи слов'янського світу та Норвегія краще пізнали одні одних та налагодили тісні стосунки – і 50 років, сповнених значних політичних змінами як в Росії, так і в Європі загалом, він працював задля цієї мети. Для Брока культура, література та мови слов'янського світу були не просто об'єктом вивчення, а й культурною сферою, якою він глибоко захоплювався і яку дуже любив.

[41] Broch, O., Über einen weissrussischen Dialekt aus der Gegend südlich von Vilna. *Zeitschrift für slavischen Philologie* XXXVI, 1, Heidelberg 1957: 1–36.
[42] Egeberg 2004: 235.

Sources – Джерела

The National Library of Norway – NB: Brevs. 337 Letters to and from Olaf Broch; Brevs. 48 Letters to and from Fridtjof Nansen; Ms.fol 1988: RUS2P; Ms.fol.1988: RUS4 (from Nansen's humanitarian archive).

Российский Государственний Архив социально-политической истории – РГАСПИ / RGASPI: f. 17, op. 132.

Literature – Література

A Bibliography of Olaf Broch's Published Writings, *Scando-Slavica.* T. III. 1957.

Amundsen 1960 – Amundsen, L., *Det norske Videnskabs-Akademi i Oslo, 1857–1957*, bind 2, Aschehoug & Co., Oslo.

Bjørnflaten 2012 – Bjørnflaten, J. I., Из истории славистики в Норвегии. О переписке иностранных славистов с профессором Олафом Броком. *Slavica Litteraria Supplementum* 2.

Egeberg 2003 – Egeberg, E., Forskerprofil Olaf Broch. *Det Norske Videnskaps-Akademi Årbok 2003*. Novus forlag, Oslo.

Egge 2015 – Egge, Å., S. G. Holtsmark, A. A. Komarov (red.), *Aleksandra M. Kollontaj. Diplomatiske nedtegnelser 1922–1930*. Res Publica, Oslo.

Gallis 1967 – Gallis, A., Olaf Broch 1867–1967. *Scando-Slavica*. T. XIII.

Karelin 2017 – Karelin, V. A., J. P. Nielsen & K. A. Myklebost (укл.), *К. Н. Гулькевич. Письма к Олафу Броку 1916–1923*. Новое литературное обозрение, Москва.

Karelin 2017 – Karelin V. A. & K.A. Myklebost, Professor Olaf Broch and His Russian World. *История. Проблемы истории Скандинавско-Балтийского региона*. 4 (58). [Электронный ресурс].

Kjærheim 1966 – Kjærheim, S., *Fridtjof Nansens brev*. Bind IV. 1919–1925. Universitetsforlaget, Oslo.

Lunden 1998 – Lunden, S. S., Jagic's letters to Olaf Broch. In Bjørnflaten J. I. et.al. (eds.), *A Centenary of Slavic Studies in Norway. The Olaf Broch Symposium.* The Norwegian Academy of Science and Letters, Oslo.

Lönngren 2015a – Lönngren, T., «...прошу не забыть, что есть у Вас друг»: Олаф Брок и Алексей Александрович Шахматов. *Slovo. Journal of Slavic Languages, Literatures and Cultures* No. 56.

Lönngren 2015b – Lönngren, T., «Друг и помошник человечества»: Переписка норвежского слависта Олафа Брока. *Вестник Альянс-Археo* 12, Москва, Санкт-Петербург.

Lönngren 2016 – Lönngren, T., «Прошу не гневаться моим вопросам». Диалог переводчика с носителем языка (из переписки О. Брока с А. А. Шахматовым). *Polarnyj vestnik: Norwegian Journal of Slavic Studies*, vol. 19.

Myklebost 2017 – Myklebost, K.A., Мечта о либеральной России. *Ottar* No. 314. Tromsø Museum, UiT Norges arktiske universitet, Tromsø.

Myklebost (in print) – Myklebost, K. A., The Russian Revolutions of 1917 and the Norwegian Slavist Olaf Broch. In Myklebost, K. A., J. P. Nielsen and A. Rogatchevski (eds.), *The Russian Revolutions of 1917: The Northern Impact and Beyond.* Academic Studies Press..

Nielsen 2014 – Nielsen, J. P. (red), *Russland kommer nærmere. Norge og Russland 1814–1917.* Pax forlag, Oslo.

Steine 2005 – Steine, B. A., Forskning og formidling for fred 1900–1950. *Historisk tidsskrift* 2. Universitetsforlaget, Oslo.

Stockdale 1996 – Stockdale, M. K., *Paul Miliukov and the Quest for a Liberal Russia, 1880–1918.* Cornell University Press.

Teterevleva 2004 – Teterevleva, T., Russiske emigranter i Norge fra 1917 til 1930-årene. In Bchten, D. et.al. (eds.), *Norge-Russland. Naboer gjennom 1000 år.* Scandinavian Academic Press.

Vogt 2005 – Vogt, C. E., Fridtjof Nansen og fredstradisjonen. *Historisk tidsskrift* 2/2005. Universitetsforlaget, Oslo.

Vogt 2007 – Vogt, C. E., Nansens kamp mot hungersnøden i Russland 1921–23. Aschehoug & Co.

Сергей Львович Николаев
Марфа Никитична Толстая
Москва

Работы Олафа Брока о говоре Убли и современные полевые записи

Карпатоукраинскому говору села Убля посвящены первые работы Олафа Брока, открывающие список его трудов, в том числе и самая первая – *Zum kleinrussischen in Ungarn*, опубликованная в 1895 г. в Archiv für Slavische Philologie [Broch 1895]. Село Убля по современному административному делению находится в Восточной Словакии (Прешовский край, округ Снина), на самой границе с Закарпатской областью Украины, в 30 км от Ужгорода и в 5 км от районного центра Великий Березный. По данным [Ubľa 2010: 24–25], село известно с XIV в.; первое упоминание о нем (в форме *Oblya*) обнаруживается в грамоте венгерского короля Людовита I Великого 1343 г. В конце XIX в., когда О. Брок изучал ублянский говор, это село относилось к Венгрии.

Выбор говора Убли как объекта для изучения был в известной степени случаен. После окончания университета в Христиании (Осло) О. Брок учился у ведущих славистов (в том числе у А. Лескина, К. Бругмана и И. В. Ягича) в Лейпциге и Вене, интересуясь славянской фонетикой и украинским языком (см. подробнее [Bjørnflaten 2012: 62–63]). В Лейпциге он встретился с образованным уроженцем Убли Даниэлем Репаем, от которого записал материал его родного говора. Эти записи и легли в основу первой работы Брока о говоре Убли [Broch 1895], в которой дан тонкий анализ фонетики говора и краткие сведения по словоизменению.

Весной 1895 г. О. Брок занимался полевыми исследованиями на территории нынешней Восточной Словакии. Предметом его интереса был диалектный ландшафт в этом регионе и восточнословацко-карпатоукраинские языковые отношения и языковая граница. Во время посещения Убли он смог проверить свое описание говора (сделанное по данным одного информанта) в крестьянской языковой среде. Результатом стала вторая публикация О. Брока об ублянском говоре, целиком посвященная сравнению индивидуального говора Д. Репая, описанного в первой работе, и сельского говора Убли [Broch 1897a]; отмечается, что в ряде случаев давали себя знать образованность Репая и его отрыв от родного говора. В итоге полевых исследований 1895 г. О. Брок опубликовал большую работу (в двух частях) о восточнословацко-карпатоукраинских языковых отношениях в Восточной Словакии [Broch 1897b; 1899], где привел карту распространения диалектов и два подробных диалектных описания – восточнословацких говоров сел Дубравка и Фалкус (совр. Dúbravka, Falkušovce, Кошицкий край, округ Михайловце), а также группы восточнословацких сотацких говоров вокруг Корумли (совр. Koroml'a, Кошицкий край, округ Собранце); в этих описаниях широко используются для сравнения ублянские данные.

Еще раз к говору Убли О. Брок обратился в 1899 г. в рецензии на труд В. Гнатюка *Етноґрафічні материяли з Угорської Руси* [Гнатюк 1897–1898]. В. Гнатюк опубликовал несколько текстов, записанных в Убле от «старого дяко-учителя» Репая, отца Д. Репая, и Брок отмечал некоторые недостатки передачи диалектной речи в этой публикации (в частности, неразличение в записи В. Гнатюка рефлексов праслав. *i и *y, которые последовательно различаются в говоре).

Наконец, в это же время О. Брок получил предложение от Российской академии наук опубликовать исследование говора Убли в издании академии. Результатом стала его наиболее известная публикация на эту тему – *Угрорусское наречие села Убли (Земплинского комитата)* [Брох 1899], представляющая собой синтез предыдущих публикаций на немецком языке. Сам О. Брок так формулировал свою задачу: «это попытка дать “поперечный разрез”, по возможности ясное и полное описание, одного из говоров угрорусского наречия» [Брох 1899: 1]. В четырех главах книги последовательно анализируются: оттенки произношения гласных и согласных звуков ублянского говора; позиционные оттенки и чередования звуков; отношение говора Убли к окружающим родственным говорам, а также

восточнословацкому; морфология говора (именное и глагольное словоизменение).

Эта работа, во многом опередившая свое время, до сих пор может служить методологическим образцом диалектологического описания. Тонкий фонетический анализ с учетом вариативности звуковых реализаций, системность описания, внимание к позиционным изменениям и чередованиям, сочетание синхронного и генетического подхода к языковым фактам были абсолютно новаторскими и закладывали основы современного подхода к диалектологическим исследованиям. Впервые описаны и тщательно проанализированы многие явления, характерные для украинских закарпатских говоров, в том числе оппозиция закрытых и открытых гласных и «вокальная гармония» (повышение гласных среднего подъема в соседних слогах в определенных фонетических позициях). Безусловно, блестящему фонетическому слуху О. Брока помогало и то, что он был норвежцем, а не славянином, и собственная фонетическая система не мешала его восприятию звуков славянской речи. Новаторским был уже сам выбор объекта исследования – говор одного села, описание которого послужило затем основой для дальнейших исследований родственных говоров и теоретических обобщений, сделанных в книге *Очерк физиологии славянской речи* [Брок 1910].

Говор Убли, обративший на себя внимание О. Брока по воле случая, оказывается весьма нетривиальным. Он имеет ряд черт, сближающих его с ужанскими закарпатскими говорами: окончание им. ед. прилагательных ср. р. *-oj* (*takój slɔ̀vo*), озвончение глухих согласных на конце слова перед гласными и сонорными согласными следующего слова (*jag užé*, *tɔd ruk* и т. п.), употребление частицы *lem*, ударение на первом слоге в двусложных полногласных основах со старым акутом: *ĥɔ́rɔx*, *pǫ́rux*, *mɔ́rɔs*; как в большинстве ужанских говоров, рефлексом *ō является [u] (*nus*, *kun'*). Особенностью говора является «пониженное» ([ʊ ... ǫ]) произношение рефлексов *u, *ǫ в целом ряде корневых и служебных морфем под ударением и в ауслауте. В сочетании с понижением рефлексов *i перед твердыми согласными и в ауслауте, «вокальной гармонией» и явлениями повышения гласных перед мягкими согласными и высокими гласными следующего слога это создает сложную систему подударного вокализма в разных фонетических позициях. Описывая варианты произношения гласных, О. Брок особое внимание уделял оттенкам рефлексов *u, *ǫ. Говоря о «пониженном u»

(обозначаемом им как ů) как особой черте говора Убли, Брок объяснял его происхождение системными причинами – особой реализацией в Убле более общего принципа понижения верхне-средних подударных гласных; поведение u оказывается симметричным поведению этимологического *i. Сравнивая говор Убли с говорами других сел, которые ему удалось посетить во время своей поездки, Брок пришел к выводу, что «свойственный ударяемым слогам звук ů составляет звуковую особенность трех сел: *Ublya*, *Klenova* и *Orosz Volova*»; таким образом, «существование звука ů нужно считать внешним признаком, выделяющим особенную группу упомянутых трех сел» из окружающих говоров.

Труд О. Брока привлек внимание к говору Убли и положил начало многим позднейшим исследованиям этого говора. В 1938 г. И. Панькевич, высоко оценивавший работы О. Брока, приводил материалы из Убли в своем фундаментальном труде *Українські говори Підкарпатської Руси и сумежних областей* [Панькевич 1938]. И. Панькевич уточнил географию распространения «пониженного u», отмечая, что это явление встречается довольно широко в ужанских говорах и отмечается в памятниках уже в XVIII в. [Панькевич 1938: 99–100]. В 1958 г. чешский исследователь Я. Моравец опубликовал статью об изменениях в говоре Убли за 60 лет [Моравець 1958]. В 60-е гг. XX в. говором Убли детально занимался О. Лешка, посвятивший ему книгу *Говор села Убля Восточной Словакии* [Leška 1973], в которой фонетика говора описывается на основе акустических дифференциальных признаков; через четверть века, в 1998 г., его тексты из Убли вместе с кратким описанием звукового строя говора были опубликованы в хрестоматии *Розповіді з Підкарпаття*, представляющей тексты украинских говоров на территории Словакии [Розповіді 1998]. Убля была включена также в сетку атласов В. Латты [Латта 1991; № 9] и З. Ганудель [Ганудель 1981–2010; № 123]; уроженец Убли Й. Сірка издал *Короткий словник говірки села Убля* [Сірка 1999; 2017].

В 2014 г. во время краткого двухдневного посещения Убли М. М. Валенцовой и М. Н. Толстой (Институт славяноведения РАН) совместно с П. Женюхом и К. Женюховой (Институт славистики Словацкой АН) удалось записать на цифровой диктофон около 12 часов диалектных текстов, а также материалы по акцентуации непроизводных слов мужского рода. В результате анализа этого материала могут быть сделаны некоторые выво-

ды о современном вокализме говора Убли, представленном в идиолектах наших информантов[1].

Материалом для исследования послужили около 3600 аудиофайлов отдельных словоформ, произнесенных как изолированно, так и в потоке речи[2], которые были нарезаны из исходных аудиозаписей. Транскрипции и реконструкции принадлежат С. Л. Николаеву. Формы приводятся в упрощенной фонетико-фонологической орфографии, в которой основное внимание уделено подударным гласным[3]. Мы ограничиваемся анализом рефлексов праславянских гласных под ударением в незаимствованных словах и служебных морфемах. Фонологическая интерпрётация ряда рефлексов затруднительна, особенно когда речь идет о множественных рефлексах: праслав. *i > [i̯é̯] ~ [i̯é̯] ~ [é̯] ~ [í], праслав. *y > [ŭa̯] ~ [ŭz̯] ~ [ŭ] ~ [ы́] ~ [з́] и т. п.[4] При этом недостаток материала в ряде случаев не позволяет прийти к окончательной фонологической интерпретации. Поэтому мы приводим в качестве основных рефлексов праславянских гласных аллофоны гласных фонем, а их предварительная фонемная интерпретация дается в скобках. Предположительный состав гласных фонем см. в табл. 1 (в скобках приведены подударные аллофоны). Основные аллофоны, по нашему мнению, распределенные по позициям или находящиеся в свободном варьировании, даются через тильду (~).

---

[1] Основные результаты анализа ударного вокализма говора Убли представлены в статье [Николаев, Толстая (в печати)]. Ниже они излагаются в сокращении (с некоторыми уточнениями и поправками).

[2] Основным нашим информантом была Анна Голубова, 1953 г. р. (далее — АГ); в возрасте 17 лет она была одним из информантов О. Лешки вместе с Е. Паливодовой (1895 г. р.), рядом с которой она провела детство (замечательно, что в 1929 г. текст от Е. Паливодовой был записан на фонограф, по-видимому, И. Панькевичем [Ubľa 2010: 167]). Ряд форм принадлежит Анне Лесовой, 1937 г. р. (АЛ). Ниже формы, принадлежащие АГ, специально не обозначаются; помета АЛ относится к непосредственно следующей форме. Выражаем нашим информантам и словацким коллегам искреннюю благодарность.

[3] О значении большинства транскрипционных знаков для гласных см. [Николаев 1995а: 107]. Ниже для аллофонов задне-средней фонемы /ы/ используются знаки: [ы] – задне-средний или задний гласный верхнего подъема; [ɯ] – задне-средний или задний гласный верхне-среднего подъема; [з] – задне-средний или задний гласный средне-верхнего подъема.

[4] Широкая вариативность аллофонов ряда гласных фонем и ранее отмечалась в говоре, см. [Брох 1899: 10–11, 15 и др.; Leška 1973: 68–72].

Таблица 1

Гласные фонемы ублянского говора и их основные аллофоны под ударением

Передний ряд	Средний ряд	Задний ряд
/i/ ([íe̯] ~ [í][5])	/ы/ ([ɯ́a̯][6] ~ [ɯ́ɜ̯] ~ [ɯ́] ~ [ы́] ~ [ɜ́])	/u/ ([ú o̯] ~ [ú][7])
/ɪ/ ([i̯é] ~ [ɪ̯é][8] ~ [ę́] ~ [í])		/ʊ/ ([u̯ǫ́] ~ [ǫ́][9])
/ę/ ([ę́])		/ǫ/ ([ǫ́])
/ɛ/[10] ([ɛ́])		/ɔ/ ([ɔ́])
	/a/ ([á][11])	

[5] Знаком [i] здесь и далее обозначается континуум звуков верхнего подъема [i̯ ... ɨ] (точкой под i обозначены верхний подъем и передний ряд гласного). Более заднее произношение ([i̯ ... ɨ]) характерно для позиции после твердых дентальных в ауслауте и перед твердыми согласными, однако в слогах, следующих за подударным [í], и после твердых согласных отмечено [i̯]: [d'i̯ti̯], [v'i̯tri̯k].

[6] Как [ɯ́a̯] здесь и ниже обозначен континуум [ɯ́ɐ̯...ɯ́a̯].

[7] Этим же знаком здесь и далее обозначен аллофон [ʉ́], представленный между мягкими согласными.

[8] В идиолекте АЛ в рефлексах *i, *ě, *y (после велярных) отмечены также дифтонги с открытым вторым компонентом: [i̯ɛ́], [ɪ̯é]. В идиолекте А. Голубовой отмечены варианты восходящих дифтонгов, вторым компонентом которых является «среднее» [e]: [i̯é], [ɪ̯é]. Этот звук является крайним в континуумах [i̯ę́...i̯é], [ɪ̯ę́...ɪ̯é] и ниже обозначается знаком *ę*.

[9] Здесь и далее символ *ǫ* обозначает континуум свободно варьирующихся заднерядных (между мягкими согласными – задне-средних) огубленных гласных [ʊ ... ǫ] ([ʉ̞ ... ɵ]).

[10] Знаками [ɛ], [ɔ] передаются континуум звуков [e ... ɛ], [o ... ɔ] соответственно, где [e, o] – звуки, промежуточные между средне-нижними [ɛ, ɔ] (стандартная реализация фонем /ɛ, ɔ/) и средне-верхними [ę, ǫ] (стандартная реализация фонем /ę, ǫ/). По-видимому, «средние» [e, o] являются позиционными вариантами фонем /ɛ, ɔ/. В частности, фонема /e/ как правило реализуется как [e] после губных согласных (которые в этой позиции «полумягкие»), фонема /ɔ/ как [o] – нередко после губных согласных в безударных слогах. В редких случаях безударные [e, o] слышатся на месте ожидаемых [ę, ǫ], и в этих случаях фонологическая атрибуция гласных, кажущихся нам на слух «средними», может быть установлена только при дополнительном опросе информантов.

[11] Здесь и далее под [á] понимается континуум гласных нижнего подъема от переднего [ä] до среднего [a]. Аллофоны [ä], чаще [à] характерны для позиции между мяг-

Как и в других закарпатских говорах[12], в ублянском говоре действуют смешанные фонолого-морфонологические правила «повышения» фонем /ɛ/, /ɔ/ – табл. 3. Эти фонемы чередуются с «повышенными» парами /ẹ/, /ọ/ соответственно. Достаточно сложная система позиционного повышения гласных в ублянском говоре была описана О. Броком [Брох 1899: 38–49] и О. Лешкой [Leška 1973: 43–66; Розповіді 1998: 254–258]; см. также разбор этих описаний [Толстая 2009]. Кроме позиций, общих для обеих фонем (перед мягкими согласными, фонемами /i/ и /ẹ/ и т. д.), фонема /ɔ/ повышается перед таутосиллабическим *w* и, как правило, перед /u/, /ʊ/, /ọ/ в последующем слоге[13].

Особенностью ублянского говора в его варианте, записанном от наших информантов, является пока не находящее объяснения дробление праслав. гласных *i, *ě, *u, *ǫ, имеющих верхние и верхне-средние рефлексы. Верхние и верхне-средние рефлексы (табл. 2) отмечены перед твердыми согласными и в ауслауте. Их словарное распределение пока не имеет объяснения. В ряде случаев в ауслауте наблюдаются колебания между «верхними» и «верхне-средними» рефлексами. При этом имеется ряд окончаний со стабильными «верхними» рефлексами. В корнях колебания между «верхними» и «верхне-средними» рефлексами редки. Нисходящие дифтоги ([íe̯], [úa̯] ~ [úɪ̯], [úo̯] и т. п.) характерны для ауслаута. В задачи настоящей статьи не входит сравнение с предыдущими описаниями, однако нужно отметить, что в этих работах ублянские дифтонги не упоминаются. Дифтонгическое произношение гласных в речи наших информантов отмечено под ударением перед твердыми согласными, а в ауслауте нередки как подударные, так и безударные дифтонги.

кими согласными. Между твердым и мягким согласными и после мягких согласных в ауслауте обычен вариант [á]. Аллофон [a] характерен для позиции между твердыми согласными и в ауслауте после твердых согласных. Однако иногда это распределение аллофонов нарушается (в частности, среднерядное [a] произносится после мягких согласных и перед ними), а четкую границу между [ä] и [á], [á] и [a] на слух провести затруднительно.

[12] См. [АУМ 2, к. 58; ЛАЗО III, к. 310, 380; Панькевич 1938: 75–79, 101–105].

[13] Ниже позиции, в которых происходит «повышение» фонем /ɛ/, /ɔ/, называются *позициями повышения*, а те, в которых не происходит «повышение» фонем /ɛ/, /ɔ/ (позиция перед твердым согласным при отсутствии в словоформе мягких согласных, в ауслауте и т. д.), называются *нейтральными*.

Таблица 2

Рефлексы праслав. *i, *ě, *u, *ǫ под ударением

	Перед твердыми согласными[14] и в ауслауте		Перед мягкими согласными[15]
	Верхние рефлексы	Верхне-средние рефлексы	Гласные верхнего подъема
*i	[íe̯] ~ [í] (/i/)	[i̯é] ~ [ɪ̯é] ~ [ę́] ~ [í][16] (/ɪ/)	[í] (/i/)
*ě	[íe̯] ~ [í] (/i/)	[i̯é] ~ [ę́][17] (/ɪ/)	[í] (/i/)
*u, *ǫ	[úo̯] ~ [ú] (/u/)	[u̯ǫ́] ~ [ǫ́] (/ʊ/)	[ú] (/u/)

Таблица 3

Рефлексы праслав. *e, *o (не удлиненных), *ь, *ъ под ударением

	В нейтральных позициях	В позициях повышения
*e, *ь	[ɛ́] (/ɛ/)	[ę́] (/ę/)
*o, *ъ[18]	[ɔ́] (/ɔ/)	[ǫ́] (/ǫ/)

Двоякие рефлексы *i отмечены как в служебных, так и в корневых морфемах. Двоякие рефлексы *u, *ǫ характерны в первую очередь для корневых морфем. Дробление рефлексов *ě характерно для служебных морфем.

---

[14] Под твердыми согласными имеются в виду непалатализованные согласные в ублянском говоре.

[15] Под мягкими согласными имеются в виду палатализованные согласные и *j* в ублянском говоре. В данном случае под «мягкими согласными» имеются в виду и кластеры, содержащие мягкий согласный: *Vúbl'a* (с «повышением»), ср. DL *Vǫ́bli*. Название села в ублянском говоре образовано от основы /ǫbl- ~ ubl'-/, где ǫ/u могут восходить только к др.-русскому *у* (праслав. *u, *ǫ). Это противоречит названию Убли у соседей – в частности, в говоре с. Звала, где *ō > [ü], село называется *Vűbl'a* [Розповіді 1998: 255], и это название восходит к др.-русск. *Вобьля, образованию от корня *obьl-.

[16] После твердых согласных.

[17] После мягких согласных.

[18] Так же развиваются огубленные рефлексы праслав. *e, *ь: *žɔ́nш*, *čɔrt*.

Праслав. *y > [ú̯a̯] ~ [ú̯ʒ̯] ~ [ú̯ı] ~ [ы́] ~ [ʒ́] (/ы/) не после велярных согласных и [i̯é̯] ~ [i̯é̯] ~ [é̯] ~ [í] ~ [í] (/i/ ~ /ı/) после велярных согласных. Праслав. *a, *ę > [á] (/a/)[19]. Также едиными являются рефлексы ареальных *ō (< праслав. *o в новозакрытых слогах) и *ē (< праслав. *e в новозакрытых слогах): *ō > [úo̯] ~ [ú] (/u/)[20], *ē > [í] (/i/)[21].

Ниже приводится материал по рефлексам праслав. *i, *ě, *u, *ǫ перед твердыми согласными и на конце слова.

*i > [i̯é̯] ~ [é̯] ~ [í]

Окончание G Pl *-ixъ: *č'uʒ'íx*. Суффикс *-ina: *sudína* 3×, Acc *sudénu*; АЛ *ď'iti̯éna*, Acc *ď'itínu*, In *ď'itínǫw*. Суффикс *-nikъ: *ɦn'iwník* 2×. Суффикс *-liv-: m. *š'č'aslívыj*. В корнях[22]: *glina: G *ɦlénз*; *gribъ: *ɦrıp*, G *ɦríba*, In *ɦríbɔm*, Pl *ɦríbш*, АЛ *ɦrébш*, G Pl *ɦríbu*; *inъde > *jéndɛ*, АЛ *jéndɛ* — ср. аналогичное развитие в заимствованном имени *Jélij*, G *Jélija* 2× 'Илия'; *klinъ: *kli̯en* (2×), *klen*, *klın*, G *kléna*, In *kléno̯m*, Pl *kléns*; *koli (союз) > АЛ *kɔli̯é*, АЛ *kɔli̯é*; *kriga: Pl *kréɦi* 4×; *lipa: G АЛ *lípы* 2×, АЛ *lípш*; *mirъ: *m·er* 4×, *m·i̯er*, In *m·írɔm*[23]; *misъka > *m·íska*; *nizъk-: Adv АЛ *nískɔ*; *sila > *síla*; *slivъka: Pl *slíwki*; *stignǫti: 3 Pl АЛ *wstéɦnut'*; *ščitъ > *š':i̯ét*, *š':é̯t*; *viděti 'видеть': 2 Sg *v·ídiš*, АЛ *v·ídiš*, 3 Sg *v·ídit'*; *vidlъka: Pl *v·i̯élki*.

*i > [íe̯] ~ [í]

Окончание G Sg *-i: *puti̯é̯* 2×. Префикс *pri-: G Pl *prípǫv'idɔk*. В корнях: *bliž-: Comp АЛ *blíže*; *-činati: 3 Sg АЛ *zač'ínat'* ; *pričina: G АЛ

---

[19] После праслав. твердых согласных различие между рефлексами *a и *ę заключается в развитии предшествующих согласных: перед *ę зубные согласные становятся мягкими (*t'ážы*), после губных возникает *-j-* (*pjat'*).

[20] Так же развивается огубленный рефлекс праслав. *e: *žún'ski*.

[21] По-видимому, рефлекс *ē совпадает с «верхним» рефлексом *ě. Перед твердыми согласными дифтонг не отмечен, хотя теоретически ожидается.

[22] Здесь и далее после двоеточия (:) даются формы, образованные от данного праслав. слова. После знака > приводятся непосредственные рефлексы праслав. формы.

[23] Здесь и далее обозначены «полумягкие» аллофоны твердых губных фонем перед переднерядными гласными (*m·ɛ*, *b·i* и т. п.). «Полумягкие» аллофоны твердых зубных и заднеязычных согласных фонем, /l/ и /r/ в транскрипции не отличаются от твердых.

pričʼínɯ; *čist-: n. АЛ *čʼístɔj*, Adv АЛ *čʼístɔ*; *klikati: Prt m. АЛ *klíkaw*, Pl АЛ *klíkaliẹ*, АЛ *pọklíkali*; *križьma: Acc *krížmu*; *pixati: Prt m. АЛ *pọpʼíxalɔ*[24]; *velikъ dьnь > АЛ *Vẹlígdẹn'* 2×; *velik-[25]: m. АЛ *vʼelíkij*; *vino > *vʼínɔ*, АЛ *vʼínɔ*; *zima: Acc АЛ *na zímu*, Pl *zímɯ*.

Колебания между рефлексами *i > [i̯ẹ́] ~ [ɪ̯ẹ́] ~ [ẹ́] ~ [í] // [íẹ̯] ~ [í]

Окончание L Sg *-i: *vɔɦnẹ́*; *kuncẹ́*; *mʼɛdvʼɛdẹ́*; *ɦnọjẹ́* 3×; *krajɪ̯ẹ́*, *krajẹ́*, АЛ *krajẹ́*; *mʼẹʒ'i̯ẹ́* 2×; *nọčʼẹ́*, АЛ *wnọčʼí*, АЛ *wnọčʼẹ́* 2×, АЛ *wnọčʼi̯ẹ́* наряду с *vɔɦníẹ̯*; *kuncíẹ̯*; *kɔníẹ̯*; *ɦnọjíẹ̯*. Окончание N Pl *-i: *čʼɔrtẹ́*, *čʼɔrtɪ̯ẹ́* наряду с *čʼɔrtí* 3×. Инфинитивы на *-ti: *ití*, *jtẹ́*, АЛ *itɪ̯ẹ́*, АЛ *prijtɪ̯ẹ́*, АЛ *pritɪ̯ẹ́*; АЛ *pʼẹčʼí* наряду с *ití*. Prt Pl на *-li: АЛ *dalɪ̯ẹ́*, АЛ *dalɪ̯ẹ́*, АЛ *dalɪ̯ẹ́*; АЛ *pušlí*, АЛ *prišlẹ́*; АЛ *pʼɛklɪ̯ẹ́* наряду с *šlíẹ̯* 2×; АЛ *dalíẹ̯*; *zušlí*; *pušlí*; АЛ *napʼɛklí*; *wreklíẹ̯*; АЛ *pɔmɔɦlí*; АЛ *vɔd:alíẹ̯*. Претериты на *-il-: Prt Pl *sudɪ̯ẹ́li*; n. *krutílɔ*; Pl *mʼisẹ́li*; Pl. *rozmọčʼẹ́li*; f. АЛ *rɔbʼẹ́la*, Pl АЛ *rɔbʼi̯ẹ́li*, АЛ *rɔbʼẹ́li*, АЛ *rɔbʼẹ́li*, *rɔbʼi̯ẹ́li*; Pl *xɔdi̯ẹ́li*, АЛ *prixɔdẹ́liẹ̯*; n. АЛ *bɔrɔnílɔ*; Pl АЛ *žɛni̯ẹ́li*; Pl АЛ *kɔrmʼẹ́li*; m. АЛ *kupʼíw*; m. АЛ *lʼubʼi̯ẹ́w*, АЛ *lʼubʼẹ́w*; Pl АЛ *mastɪ̯ẹ́li*, АЛ *mastẹ́li*; Prt n. АЛ *zapalẹ́lɔ*; f. АЛ *zapɔzdíla*; Prt f. *pɔdɔjíla*, АЛ *pɔdɔjẹ́la*; f. АЛ *lʼičʼẹ́la*, Pl АЛ *nalʼičʼẹ́li* наряду с f. АЛ *učʼíla*, *včʼíla*; m. *pɔkrɛstíw*; Pl *xɔdíli*, *xɔdílie̯*, АЛ *dʼilílie̯*. Инфинитивы на *-iti: *prɔsi̯ẹ́ti*; *vʼɛrɛdíti*; АЛ *lʼičʼẹ́tie̯* наряду с АЛ *sʼvʼitítie̯*[26]; АЛ *kɔrmʼíti*; АЛ *rɔbʼítie̯*; *namọčʼíti*. В корнях: *biti: Prt f. АЛ *prɔbʼíla*, Pl АЛ *bʼẹ́li* 3× наряду с Prt n. АЛ *rɔzbʼílɔ sa*; *bliskati: 3 Sg АЛ *blískat'* наряду с АЛ *blískat'*; *križь: L *krẹ́žз* наряду с G *kríža* 2×, In *krížɔm*; *pьsati (*pišǫ): 1 Sg *pọpʼi̯ẹ́šu* наряду с АЛ *zapʼíšu*; *tri > АЛ *trẹ*, АЛ *trɪ̯ẹ*, АЛ *trʲẹ* 'три' наряду с АЛ *tri*, также АЛ *tríras*.

*i > [ɯ̯з́] ~ [ы̯з́] ~ [ɯ] ~ [ы́] ~ [з́] после š, ž

В N Pl *dušɯ̯з́* (с инновационным окончанием *-i вместо *-ě)[27]. В формах *i*-глаголов: Prt m. *zdušьíw*; Pl АЛ *pʼɛrɛlɔžьɪ̯з́li*; Pl АЛ *vɔrɔžúli*. В

[24] Праслав. реконструкции глаголов всегда даются без префикса.

[25] Праслав. прилагательные приводятся без окончаний.

[26] Как [s'], [z'] здесь и далее обозначены континуумы аллофонов [sʼ ...ˑs'; zʼ ... z'] (от «полумягкого» до мягкого) палатализованных фонем /s'/ и /z'/. Твердые фонемы /s/, /z/ всегда реализуются как [s], [z].

[27] Также не исключено, что это окончание заимствовано из твердого склонения, в этом случае оно восходит к *-у.

корнях: *šidlo > АЛ *šьílɔ*; *šija: L *šə́ji*; *židъ: *žɯt*, G *žúda*; *žiti > Inf *žə́ti*, *žúti*.

*ě > [íẹ] ~ [í] перед твердыми согласными и на конце слова

Окончание NA Pl *-ě (мягкие *o*-основы): *uvp·ir'í*; *ǯm'il'í*; *dọž':í*; *txur'í*; *krají* 2×; *mọtəl'íẹ*; АЛ *kọlač'í*; АЛ *pastər'í* (в примерах *m·ẹdv'iď'í*; *z'ɛt'í*; *matẹr'í* окончание *-ě вторично). Инновационное окончание NA Pl прилагательных и местоимений *-ě: *lin'an'í*, *lin'an'íẹ*; *xọlọď'n'íẹ*, АЛ *ħɔlọď'n'í*; *star'í* 2×; *č'uǯ'í*; АЛ *mọlọď'íẹ* 3×; АЛ *sam·íẹ*. Окончание двойственного числа *-ě: f.-n. АЛ *dv'i* 2×, АЛ *ď'v'i*. Прошедшее время с суффиксом *-ěl-: Prt f. АЛ *xọt'íla*, Pl *xọt'íli*, АЛ *xọt'íli* 2×; n. АЛ *xrọp'ílɔ*; n. АЛ *xib'ílɔ* (отклоняется n. *bọl'i̯ẹ́lɔ*). Инфинитив на *-ěti: *siď'íti*. Суффикс *-ějšь-: Sg m. АЛ *ħọlọwn'íš:ьij*. В корнях: *běl-: m. АЛ *b'ílɯj*, f. АЛ *b'íla*, G m.-n. АЛ *b'ílɔħɔ*, Acc f. АЛ *b'ílu̯ọ*, L m.-n. АЛ *b'ílum*; *běsъ: *b'is*, G *b'ísa*; *cěpъ: Pl *c'ípa*[28] 2×, *c'ípzạ*, Pl G *c'ípu*, Pl In *c'ípamiẹ*; *cěvъka > *c'íwka*; *čelověkъ: *č'ọlọv'ík* 3×, L *č'ọlọv'íkɔv·i*; *dědъ: *ď'ídɔ* 2×, АЛ *ď'ídɔ*, G *ď'ída*, D *ď'ídɔv·ɪ*; *děti (сущ.) > Pl *ď'ítiẹ*, *ď'íti* 8×, *ď'ítiẹ* 2×, АЛ *ď'íti* 4×; *děvъka: *ď'íwka* 2×, АЛ *ď'íwka* 3×, Acc АЛ *ď'íwku*, In АЛ *ď'íwkọw*, Pl АЛ *ď'íwki̯ẹ*, АЛ *ď'íwki* 4×; *ěsti (*ěmь): Inf *jísti*, АЛ *jísti*, Prt f. АЛ *jíla* 2×, n. АЛ *jílɔ*; *gněvъ > *ħn'iw*; *gněvati: *ħn'ívati sa*, 1 Sg *ħn'íwawọ*; *grěti: Prt n. АЛ *naħr'ílɔ*; *grěxъ > *ħr'ix*, АЛ *ħr'ix* 2×; *kaněka > АЛ *kal'íka* 2×; *koněno: Pl *kọl'ína*; *květъ: *cv'it*, *c'v'it* 4×, АЛ *c'v'it*, Pl *c'v'ítə*; *lěkъ > *l'ik* 'лекарство'; *lěsъ: *l'is* 5×, G *l'ísa* 3×, In *l'ísɔm*; *lěska: G АЛ *l'íski*; *město > *m'ístɔ*, АЛ *m'ístɔ*; *měxъ: *m'ix* 4×, In *m'íxɔm*, Pl *m'íxiẹ*, *m'íxi* 2×, In Pl *m'íxamiẹ*; *nevěsta > *nẹv'ísta*; *někъda > *n'ígda*; *orěxъ: *vr'ix* 2×, G *vr'íxa* 2×, Pl *vr'íxi*, АЛ *vr'íxẹ*, АЛ *vọr'íxi̯ẹ*; *prěti: Prt Pl *pr'íli*; *rězati: 1 Sg АЛ *r'ížu*, Prt m. АЛ *r'ízaw sa*, Ptc n. АЛ *zar'ízanɔj*; *sěni (pl. t.) > *s'íni* 2×; *sěno: G АЛ *s'ína* 2×; *slědъ > *sl'it* 3×; *sъměti: Prt f. АЛ *sm'íla*, Pl *s'm'íli* 2×, *sm'íli*; *sněgъ > *s'n'ix* 2×, АЛ *sn'ix* 2×; *sǫsědъ: Pl АЛ *sus'ídы*; *stěna > *s't'ína*; *světъ > АЛ *s'v'it* (ср. 3 Sg *s'v'i̯ẹ́tit'*); *svěž-: n. АЛ *s'v'ížɔj*; *sъpěvanъka: Pl АЛ *sp'ívaŋki̯ẹ*, АЛ *sp'ívaŋki*; *těsto > АЛ *t'ístɔ*; *věděti (*věmь): Prt m. АЛ *pọv'íw*, Prt f. *pọv'íla*, АЛ *pọv'íla*, Pl *ɔtpọv'íli*

[28] Как [c'] здесь и далее обозначен континуум аллофонов [c· ... c'] (от «полумягкого» до мягкого) палатализованной фонемы /c'/. Твердая фонема /c/ всегда реализуется как [c].

3×; *věšanikъ > АЛ *v'íšanik* 2×; *vědro: *v'ídrɔ*, G *v'ídra*; *věkъ: *v'ik* 3×, G *v'íka* 2×, Pl *v'íki*; *větrъ: *v'ítɔr* 6×, АЛ *v'ítɔr* 2×, G *v'ítra*, In *v'ítrɔm* 2×; *větrikъ > *v'ítrik* 2×; *xlěbъ: *xl'iẹp* 2×, АЛ *xl'ip*, G *xl'íba* 2×, In *xl'íbɔm* 2×, Pl *xl'íbɯ*, АЛ *xl'íbɜ*; *xrěnъ: *xr'iẹn* 2×, *xr'in*, In *xr'ínɔm*; *želězn-: f. *žẹl'ízna*.

Колебания между рефлексами *ě > [i̯ẹ́] ~ [ẹ́] и *ě > [íẹ] ~ [í]

Окончание G sg *-ě: *m·ẹʒ'íẹ* наряду с *m·ẹʒ'i̯ẹ́*. Окончание L Sg *-ě: *br'íẹ*; *dvọr'íẹ*; *выс'í*; *kọtl'íẹ*; *pọd'í* 3×; *r'ic'íẹ* 2×; *sad'í*, *sad'íẹ*; *sẹl'íẹ*; *sl'id'í*; *stọl'í*, *stọl'íẹ*, АЛ *stọl'í* 2×; *vọl'í*; *xrыpt'í*; Adv *vzad'í*; Adv *ɦọr'íẹ*; *kɔšar'í*, *kɔšar'íẹ*; *trav'í*; *Rustv'íẹ*, АЛ *Rustv'í*, АЛ *Rustv'íẹ*, АЛ *č'ọl'íẹ* наряду с *sad'i̯ẹ́*; АЛ *stọl'i̯ẹ́*; Adv *vzad'ẹ́*; АЛ *Rustv'ẹ́*; Adv АЛ *ɦọr'i̯ẹ́*; АЛ *sẹl'i̯ẹ́*. Окончание D Sg *-ě: *žọn'i̯ẹ́*; *kum'i̯ẹ́* – примеры на *ě > [i] отсутствуют, однако они ожидаются, так как окончание исторически тождественно окончанию L Sg. Также L *m·ẹn'i̯ẹ́*; АЛ *sọb'ẹ́*. В корнях: *světiti: 3 Sg АЛ *s'v'i̯ẹ́tit'* (ср. *světъ > АЛ *s'v'it*).

*ǫ > [ǫ́] перед твердыми согласными и в конце слова

Суффикс *-nǫ-: f. *zam·ɛrznǫ́ta*; Prt f. АЛ *v·ẹr'nǫ́la*, Pl *v·ernǫ́li*. В корнях: *blǫditi: 3 Sg *blǫ́dit'* 3× (ср. *blọt* 2× наряду с *blut* 6×); *bǫdǫ: 1 Sg АЛ *bǫ́dọ*, 3 Sg АЛ *bǫ́dɛ* 2×, АЛ *zabǫ́dɛ*, 3 Pl АЛ *bǫ́dut'* 2×; *dǫbъ: *dọp* 3×, G *dǫ́ba*, АЛ *dǫ́ba*, In *dǫ́bɔm* 2×, Pl *dǫ́bɜa̯* (отклоняется G *dúba*); *dǫga > АЛ *dǫ́ɦa* 4×; *gǫsъka: *ɦǫ́ska* 5×, Pl *ɦǫ́skẹ*; *kǫtъ: *kọt* 2×, G *kǫ́ta*, АЛ *kǫ́ta*, In *kǫ́tɔm* 2×, Pl *kǫ́tɯ*; *zakǫtina: *zakǫ́tina*, АЛ *zakǫ́tina*, G АЛ *zakǫ́tinɜ* 2×; *krǫgъ: *krọx*, G *krǫ́ɦa*, In *krǫ́ɦɔm* 2× (однако m. *ukrúɦlɜj* 2×, n. АЛ *ọkrúɦlɔj*); *paskǫda > АЛ *paskǫ́da*; *paskǫdьn-: m. АЛ *paskǫ́dnɜj* 2×; *pokǫta: Acc АЛ *pọkǫ́tu*; *pǫdati: G АЛ *ɔtpǫ́dati*; *ǫglikъ: Pl АЛ *vǫ́ɦliki* 2×, G Pl АЛ *vǫ́ɦliku* 2×, In Pl АЛ *vǫ́ɦlikam·i* 2×; *ǫzlь > *vǫ́zẹl'* 3×; *ǫgъlъ: *vǫ́ɦɔl* 2×, G *vǫ́ɦla*, In *vǫ́ɦlɔm*, Pl *vǫ́ɦlɜ*; *ǫzlikъ: *vǫ́zlik*, In АЛ *vǫ́zlikɔm*; *pǫga > АЛ *pǫ́ɦa* 3×; *prǫtъ: *prọt* 3×, G *prǫ́ta*, In *prǫ́tɔm*, Pl АЛ *prǫ́tы*, АЛ *prǫ́tыa̯*; *prǫtikъ: In *prǫ́tikɔm*; *rǫka: *rǫ́ka* 2×, G *rǫ́ki̯ẹ*, АЛ *rǫ́ki̯ẹ*, АЛ *rǫ́ki*, Acc АЛ *rǫ́ku*, Pl *rǫ́ki*, АЛ *rǫ́ki*, G Pl *rǫ́k* 2×; *sǫdъ$_1$: *sọt* 7×, G *sǫ́du* ‘суд’; *sǫdъ$_2$ > *sọt* ‘бочка’; *sǫkъ: *sọk* 2×, G *sǫ́ka*, In *sǫ́kɔm*, Pl *sǫ́ki*; *strǫkъ: *strọk* 2×, G *strǫ́ka*, Pl *strǫ́ki*; *sъrǫbъ > *strọp* 2×; *trǫdъ: *trọt* 3×, In *trǫ́dɔm* ‘трутень’; *zǫbъ: *zọp* 2×, G *zǫ́ba* 2×, In *zǫ́bɔm*, Pl *zǫ́bɜ*.

*u > [u̯ǫ́] ~ [ǫ́] перед твердыми согласными и на конце слова

Окончание G Sg *-u: *brǫ* 3×; *dǫwɦǫ́*; *dǫž':ǫ́* 4×; *ɦr'ixǫ́*; *plač'ǫ́* 2×; *sadǫ́*; *š':itǫ́* 2×; *sl'idǫ́*; *v·ęr'xǫ́*; *č'ɛsnǫkǫ́*, *č'ɛsnǫku̯ǫ́* (отклоняется АЛ *straxú*). Окончание L Sg *-u: *pn'ǫ* 2×; *s'n'iɦǫ́*; *v·ęr'xǫ́* 3×; *xm'il'ǫ́* 2×; АЛ *krajǫ́*. В корнях: *brusъ: *brǫs* 6×, G *brǫ́sa* 2×, Pl *brǫ́sɜ*; *drug-: m. *drǫ́ɦij*, АЛ *drǫ́ɦęj*, АЛ *drǫ́ɦij* 7×, f. АЛ *drǫ́ɦa* 2×, Acc Sg *drǫ́ɦu* 2×, АЛ *drǫ́ɦu*, G m.-n. АЛ *drǫ́ɦɔɦɔ*, G f. *drǫ́ɦǫję* 2×, *drǫ́ɦǫji* 2×, АЛ *drǫ́ɦǫji*, L. n. *drǫ́ɦum*, G Pl *drǫ́ɦix* 3×, D Pl АЛ *drǫ́ɦim*; *družьba: *drǫ́žba* 2×, D *drǫ́žbɔv·i* (ср. с мягким [ž'] *drúž'ba*) 'свадебный чин'; *družьka: Pl *drǫ́škę*, *drǫ́ški* 2× (ср. с мягким [š'] Pl *drúš'ki*); *duxъ: *dǫx* 4×, G *dǫ́xa* 3×, In *dǫ́xɔm*; *gruška: Pl *ɦrǫ́škę*, *ɦrǫ́ški* 4×; *kapusta: G *kapǫ́stɯ*; *kumъ: *kǫm* 5×, G *kǫ́ma* 2×, In *kǫ́mɔm*[29]; *kurъka: Acc *kǫ́rku*, Pl *kǫ́rki*, АЛ *kǫ́rkɪ*, АЛ *kǫ́rkę* 2×, D Pl АЛ *kǫ́rkam* 4×; *kuriti: Prt m. АЛ *kǫ́riw* 2×; *ljud(ьj)e > Pl *l'ǫ́dɛ* 3×; *lopuxъ > *lǫpǫ́x*; *lugъ > *lǫx* 3× 'щелок'; *muxa > *mǫ́xa*; *njuxъ: *n'ǫx* 3×, G *n'ǫ́xa*, In *n'ǫ́xɔm*; *pustiti: Prt Pl *pǫ́stilị* 2×; *rušati: Prt Pl *rǫ́šali*; *rušiti: Prt Pl АЛ *zrǫ́šilię*, *narǫ́š'ili*, Imp *rǫš*; *slugovati: 3 Sg *pǫslǫ́ɦujɛ*; *služьba: *slǫ́žba* 2×, АЛ *slǫ́žba* 2×, G *slǫ́žbɜ*, АЛ *slǫ́žbɯ*, Acc *slǫ́žbu* 2×, АЛ *slǫ́žbu* 2×, Pl *slǫ́žbɯ* (ср. с мягким [ž'] L *slúž'b'i* 2×); *sluxati: 3 Sg *slǫxat'* 2×, Prt Pl *slǫxali*, *naslǫxali*, АЛ *slǫxali*, Inf АЛ *slǫxati*, Imp *slǫxajtɛ*; *tukъ > *tǫk* 3×; *trudъ: *trǫt*, In *trǫ́dɔm*; *trupъ > *trǫp* 2×; *uxo: G *vǫ́xa*, Pl *vǫ́xa* 2×, АЛ *vǫ́xa* (ср. G *vǫ́ška* наряду с АЛ *vúškɔ*, АЛ Pl *vúška*).

*ǫ > [ú] перед твердыми согласными и в конце слова

В корнях: *bǫbьnъ > *búb·ɛn* 2×; *gǫba: АЛ *ɦúba*, Pl *ɦúbы*; *galǫza > АЛ *ɦalúʒa*; *galǫzьka: *ɦalúska*, Acc *ɦalúskuǫ*, *ɦalúsku*; *grǫb-: m. *ɦrúbuj*, *ɦrúbыj*, f. *ɦrúba* 3×; *grǫdьka: АЛ *ɦrǫ́tka* 2×, Acc АЛ *ɦrǫ́tk*[*u*], Pl АЛ *ɦrǫ́tki* 'вид сыра'; *kǫpelь: G *kúp·ęl'u* 'вода, в которой купали младенца'; *krǫtiti: 3 Sg *krútit'*; *lǫka: Pl *lúki*; *lǫkъ: *luk* 3×, In *lúkɔm* 2× 'лук (оружие)'; *lǫgъ > *lux* 'пойменный луг'; *mǫdr-: m. *múdrыj* 2×, n. *múdrɔj* 2×; *mǫžь: *muš* 2×, АЛ *múš*, D АЛ *múžɔv·i*; *okrǫglъ-: m. *ukrúɦlɜj* 2×, n. АЛ *ǫkrúɦlɔj* (однако *krǫx*, G *krǫ́ɦa*, In *krǫ́ɦɔm* 2×); *pǫkati: 3 Sg АЛ *púkat'*, Inf. АЛ *púkatię*, Ptc Acc f. *púkanǫ*; *pǫtati: Prt Pl *pǫpútali*, *pǫvspútali*; *sъtǫžьka > *stúška* 2×; *trǫba: In *trúbǫw*; *xrǫstavъka: Pl АЛ *xrústawki*; *želǫdъkъ: G АЛ *žalútka*.

[29] Вероятно, инодиалектными являются формы во фразе *kúm dǫ kúmɯ zal'ubíw sa*.

*u > [ú] перед твердыми согласными и в конце слова

Суффикс *-un-: *darúnɔk* 2× ‘подарок’ (заимствование?). Префикс *u-: Pl *úlɔmkie*. В корнях: *brudъ > *brut* 6×; *brudn-: m. *brúdnɜj*; *bukъ: G АЛ *búka*; *buky: *búkow* 2× ‘буковый орешек’; *čuti: Prt m. *č’uv*, f. *č’úla* 4×, АЛ *č’úla* 2×, Pl *č’úli* 2×; *dumati: Inf *wdúmati*, *pǫdúmati*, АЛ *dúmati*, Prt f. АЛ *nadúmala*; *duti[30]: Inf *dúti*; Prt m. *zadúw*; *duž-: Adv *dúžɛ* 4×, АЛ *dúžɛ* 5×; *pljunǫti: Prt Pl *pl’únuli*; *poludьnъkъ > *pǫlúdɛnɔk* 4× ‘обед’; *sux-: Adv *súxɔ*; *šumьn-: f. *šúmna* ‘удачливая, счастливая’; *tu ‘тут’ > *tu* 5×, АЛ *tu* 2×; *ulica: Acc АЛ *vúlic’u*; *vъnukъ: *vnuk* 2×, G *vnúka*, Pl *vnúki*.

Колебания *ǫ > [ú] ~ [úo̯] / [u̯ǫ́] ~ [ǫ́] перед твердыми согласными и в ауслауте

Окончание Acc Sg *-ǫ: (subst.) *r’ikǫ́* 6×; *c’inǫ́*; *kumǫ́*; *žǫnǫ́* 2×; *tutu̯ǫ́*; *m·ęʒ’ǫ́* 2×; *xvǫrǫtǫ́*; АЛ *sadɔv·inu̯ǫ́*; АЛ *sv·ekrǫ́* наряду с *bǫrǫzdú*; АЛ *kǫrú* 2×. Окончание Acc Sg *-ǫjǫ: *c’ilǫ́*; АЛ *malu̯ǫ́*; АЛ *kɔtrǫ́*; АЛ *suxǫ́* наряду с *c’ilú* 2×; *takúo̯*, *takú*; *tutú*, АЛ *tutúo̯*; *mǫlǫdú* 3×, АЛ *mǫlǫdú*. Окончание 1 Sg *-ǫ: *tv·ęr’ʒ’ǫ́*; *jdǫ́*; АЛ *umrǫ́* наряду с *tv·ęr’ʒ’ú*. В корнях: *blǫdъ > *blǫt* 2× наряду с *blut* 6× (ср. 3 Sg *blǫ́dit’* 3×).

Колебание *u > [ǫ́] ~ [ú] перед твердым согласным

В корне *ušьko: G *vǫ́ška* наряду с АЛ *vúškɔ*, АЛ Pl *vúška* (ср. G *vǫ́xa*, Pl *vǫ́xa* 2×, АЛ *vǫ́xa* без колебаний).

Не занимаясь детально разбором работ О. Брока и О. Лешки, посвященных ублянскому говору, отметим существенные черты, отличающие описанную нами систему вокализма от системы, представленной в прежних описаниях.

---

[30] Праслав. *důjǫ, *důjeti: русск. *дýю, дýешь*; юго-западнорусск. XVI–XVII в. *дýю* (ПБер. 30[1]), укр. *дýю, дýєш*; болг. *дýя, дýеш*, диал. (банат.) *дỳйа, надỳйасе, пудỳйа се*, (Wysoka) *dùja, dùiš*; сев.-кайк. (Бедня) **dêyjam* (с переходом акута в «новый циркумфлекс»); словен. *dújem*, угор.-слов. *dújem* (Rad 67: 82) [Дыбо 1983: 40].

1) Для говора АГ и АЛ характерна тенденция к дифтонгизации верхних и средневерхних гласных в нейтральных позициях под ударением, а также в ауслауте.

2) Позиция конца слова для гласных в системе АГ и АЛ фонологически приближена к нейтральной позиции под ударением: в обоих случаях отмечаются пониженное произношение *i и *u, *ǫ, а также дифтонги.

3) Не прослеживается описанное прежде противопоставление верхних гласных по «напряженности»: [î] ~ [i], [û] ~ [u]. В речи АГ и АЛ представлены гласные верхнего подъема [i], [u] (аллофоны фонем /i/, /u/ соответственно) и гласные верхне-среднего подъема [ɪ] (аллофон фонемы [ɪ]), [ʊ] (аллофон фонем /ʊ/ и /ǫ/). Пары [i] ~ [ɪ], [u] ~ [ʊ], судя по их спектрограммам, противоставлены только по тембру, между ними нет различия по интенсивности и длительности.

4) Наблюдается дробление рефлексов праслав. гласных *i, *ě, *u, *ǫ, пока не находящее объяснения. Отметим, что типологически сходное дробление рефлексов *u, *ǫ ранее было обнаружено в нескольких карпатоукраинских и среднерусских говорах (высказано предположение, что дробление связано с оппозицией рефлексов праслав. *u и *ǫ – [Николаев 1995b: 102–103, 105, 117; 1997; 2002; 2003]). Дробление рефлексов *i до сих пор отмечалось только в западнотверском говоре д. Гниловка (исторические причины дробления не выяснены – [Николаев 2002: 163–166]).

Уже после сдачи в печать статьи об ударном вокализме Убли нам стала доступна диссертация чешского исследователя М. Вашичека *Динамика южнокарпатских диалектов* [Vášiček 2016], в основном посвященная диалектам двух сел – Убли и ее ближайшего соседнего села на украинской территории, Малого Березного. Убля была выбрана автором диссертации именно благодаря долгой традиции исследований этого говора, заложенной О. Броком. На основании собственных записей 2011–2015 гг. М. Вашичек сравнивает современное состояние говоров этих сел, разделенных после Второй мировой войны государственной границей, и прослеживает дивергенцию этих диалектов, вызванную послевоенным развитием в сфере разных литературных языков – словацкого и украин-

ского; обсуждается также современная социолингвистическая ситуация в этих двух селах.

Таким образом, благодаря О. Броку украинская диалектология обладает уникальной историей развития одного говора на протяжении 120 лет, а работы Брока, которые были началом его блестящего научного пути, до сих пор продолжают привлекать внимание к говору Убли и вдохновляют современных диалектологов на новые исследования.

Sergey L. Nikolaev, Marfa N. Tolstaya

Moscow

Olaf Broch's Works on Ublya Subdialect and Present-Day Field Records

The Carpatho-Ukrainian subdialect of Ublya village is a subject of interest for Olaf Broch in his early works which lead off the list of his treatises, such as the very first one – *Zum Kleinrussischen in Ungarn* that was published in 1895 in Archiv für Slavische Philologie [Broch 1895]. According to the present-day administrative division, Ublya village is located in Eastern Slovakia (Prešov region, Snina district), at the very border with Ukraine's Zakarpattia province, 30 km from Uzhhorod and 5 km from the administrative centre Velykyi Bereznyi. According to the data [Ubľa 2010: 24–25], the village has been known from the 14th century; the first record of it (in the form *Oblya*) is found in a document by Louis I of Hungary of 1343. At the end of the 19th century, when O. Broch was studying Ublya subdialect, the village was a part of Hungary.

Ublya subdialect was chosen as an object of study to a certain degree by chance. After graduating from the university of Christiania (Oslo), O. Broch studied under leading slavists (such as A. Leskien, K. Brugman and V. Jagić) in Leipzig and Vienna, being interested in Slavonic phonetics and the Ukrainian language (see [Bjørnflaten 2012: 62–63] for more details). In Leipzig he met an educated native of Ublya, Daniel Repaj, who he recorded the material of his mother subdialect from. It is those records that provided the basis for Broch's first work on Ublya subdialect [Broch 1895], which contains a detailed study of the dialect's phonetics and short information on its accidence.

In spring 1895 O. Broch was occupied with field study in the territory of the nowaday Eastern Slovakia. It is the dialect landscape in the region as well as Eastern Slovak and Carpatho-Ukrainian language relations and the language border that were his subjects of interest. While visiting Ublya he managed to check his description of the subdialect (made according to the data collected from one informant) in peasant language environment. This resulted in Broch's second publication about Ublya subdialect, wholly dedicated to the

comparison of the individual subdialect of D. Repaj depicted in his first work, and the subdialect of Ublya village [Broch 1897a]; it is pointed out that sometimes Repaj's education and his being far from the mother subdialect made themselves felt. As the result of the field study of 1895, O. Broch published a great work (in two parts) on Eastern Slovak and Carpatho-Ukrainian language relations in Eastern Slovakia [Broch 1897b; 1899], where he inserted a map of the dialects' distribution and two detailed dialect descriptions – of subdialects of the East Slovak villages Dúbravka and Falkus (present-day Dúbravka, Falkušovce, Košice region, Michalovce district), as well as of a group of Eastern Slovak sotácke subdialects around Koruml'a (present-day Koroml'a, Košice Region, Sobrance District); in these descriptions, data from Ublya is widely used for making comparison.

O. Broch reprised Ublya subdialect again in his review of V. Hnatiuk's work *Етнографічні материяли з Угорської Руси* [Гнатюк 1897–1898] in 1899. V. Hnatiuk published a few texts recorded from "an old cleric and teacher" Repaj, the father of D. Repaj, in Ublya, and Broch pointed out some lacks in the representation of the dialect speech in the publication (such as nondistinction in V. Hnatiuk's record between reflexes of the Common Slavonian *i and *y which differ consistently in the subdialect).

Finally, at the same time O. Broch received a proposal from the Russian Academy of Sciences for publishing the Ublya subdialect study in the Academy's edition. This resulted in his most famous publication on that topic – *Ugric-Russian Subdialect of Ublya Village (Zemplín County)* [Брох 1899], which is a synthesis of the previous publications in German. O. Broch himself formulated his objective as follows: "I am trying to give a «cross section», a possibly clear and complete description, of one of the subdialects of the Ugric-Russian dialect" [Брох 1899: 1]. In the four chapters of the book the following is being consistently analyzed: gradation in pronunciation of vocals and consonants of Ublya subdialect; positional gradation and interchange of sounds; Ublya subdialect relation to the related surrounding subdialects, as well as to Eastern Slovak; morphology in the subdialect (nominative and verbal accidence).

That work that is in many respects ahead of time still can be a methodological standard of dialectological description. The detailed phonetic study with due regard to the variation of the sound manifestation, description systemacity,

attention to positional changes and interchanges, combination of synchronous and genetic approach to linguistic facts were absolutely ground-breaking and established a framework for the present-day approach to dialectological studies. A lot of facts specific for Ukrainian Zakarpattia subdialects were depicted for the first time and thoroughly analyzed, such as the opposition of close and open vowels and "vocal harmony" (the ascention of mid-vowels in neighbouring syllables and in certain phonetic positions). Undoubtedly, O. Broch's brilliant phonetic ear was helped by the fact that he was Norwegian, not a Slav, and his own phonetic system did not prevent him from perceiving Slavonic sounds. The study object choice itself was ground-breaking – that is a subdialect of one village, which description served as the basis for further studies of the related subdialects and theoretical generalizations made in the book *Essay on the physiology of the Slavic speech* [Брок 1910].

Ublya subdialect that O. Broch attention was drawn to by chance turns out to be hugely uncommon. It has a number of features that draw it together with Uzhanian Zakarpattia subdialects: neuter adjectives end in *-oj* (*takój slóvo*) in nominative singular, unvoiced consonants are voiced at the end of a word before vowels and sonants of the next word (*jag užé*, *tɔd ruk* etc.), the particle *lem* is used, the first syllable is stressed in dissylabic pleophonic stems with the old acute: *ńórɔx*, *pǫ́rux*, *mórɔs*; like in most Uzhanian subdialects, it is [u] *(nus, kun')* that is the reflex of *ō. A peculiarity of the subdialect is "lowered" ([ʊ ... ǫ]) pronunciation of the reflexes *u, *ǫ in a number of radicals and auxiliary morphemes when they are stressed and in auslaut. In combination with the demotion of the reflexes *i before hard consonants and in auslaut, "vocal harmony" and the ascention of vowels before soft consonants and high vowels of the next syllable, that creates a complicated system of stressed vocalism in different phonetic positions. While describing variants of vowel pronunciation, O. Broch paid particular attention to the gradation of the reflexes *u, *ǫ. Speaking of "the demoted u" (which he denotes as ů) as a peculiar trait of Ublya subdialect, Broch explained its origin by systematic causes – a peculiar realization in Ublya of the more common principle of upper-middle stressed vowels' demotion; the behavior of u turns out to be symmetrical to the behavior of the ethymological *i. Comparing Ublya subdialect to subdialects of other villages that he managed to visit during his trip, Broch made a conclusion that "the sound ů that is special to stressed syllables is a sound peculiarity

of three villages: *Ublya*, *Klenova* и *Orosz Volova*"; so, "the existence of the sound ů should be considered as an outer indicator that singles out the special group of the three villages mentioned" from the surrounding subdialects.

O. Broch's work invited attention to Ublya subdialect and laid the foundation of many father studies of the subdialect. In 1938 I. Pan`kevich, who thought highly of Broch's works, quoted the data from Ublya in his fundamental work "Українські говори Підкарпатської Руси и сумежних областей" [Панькевич 1938]. I. Pan`kevich specified the geography of the "demoted u" use, pointing that this peculiarity occurs rather widely in Uzhanian subdialects and was recorded as early as in the 18th century [Панькевич 1938: 99–100]. In 1958 the Czech researcher Ya. Moravecz published an article on changes that had happened in Ublya subdialect for the period of 60 years [Моравець 1958]. In the 1960-s it was O. Leška who studied Ublya subdialect thoroughly. He wrote the book "Говор села Убля Восточной Словакии" ("Subdialect of Ublya village in Eastern Slovakia") [Leška 1973], where the subdialect's phonetics is decribed on basis of acoustic distinctive features; a quarter-century later, in 1998, his Ublya texts together with a short summary of the subdialect's sound structure were published in the chrestomathy "Розповіді з Підкарпаття" that represents texts in Ukrainian subdialects in the territory of Slovakia [Розповіді 1998]. Ublya was also included in the atlases by V. Latta [Латта 1991; № 9] and Z. Ganudel [Ганудель 1981–2010; № 123]; the native of Ublya J. Sirka published "Короткий словник говірки села Убля" [Сірка 1999; 2017].

In 2014, during a short two-day visit to Ublya, M. M. Valentczova and M. N. Tolstaya (Institute of Slavic Studies of the Russian Academy of Sciences) together with P. Zhenux and K. Zhenuxova (Institute of Slavistics of the Slovak Academy of Sciences) managed to record with a digital voice recorder about 12 hours of dialectal texts as well as information on stress accentuation in underived masculine words. As the result of these records' analysis, there can be made up some conslusions regarding the present-day vocalism in Ublya subdialect that is represented in our informants' idiolects[1].

[1] The core results of the accented vocalism analysis in Ublya subdialect are represented in the article [Nikolaev, Tolstaya (is being published)]. Hereinafter they are set forth briefly (with certain specifications and corrections).

The data for the study were about 3600 audio files with individual word forms uttered both isolatedly and in talkspurt[2], which had been cut from the initial audio records. The transciptions and the reconstructions belong to S. L. Nikolaev. The forms are introduced in simple phonetic and phonological orthography, with the main focus landing on stressed vowels[3]. We limit ourselves to analyzing of the reflexes of stressed Common-Slavonic vowels in unborrowed words and auxiliary morphemes. The phonological interpretation of a number of reflexes is complicated, especially when this refers to plural reflexes: Common Slavonic *i > [i̯é̯] ~ [ɪ̯é̯] ~ [é̯] ~ [í], Common Slavonic *y > [ʉ́a̯] ~ [ʉ́ɜ̯] ~ [ʉ́] ~ [ы́] ~ [ɜ́] etc.[4] However, the lack of the data in a number of cases does not allow us to end up with a final phonological interpretation. Therefore allophones of vowel phonemes are introduced as the main reflexes of Common Slavonic vowels, and their tentative phonological interpretation is given in brackets. For the proposed set of vowel phonemes see table 1 (stressed allophones are given in brackets). The main allophones, classified in our opinion by position or being in free variation, are given with a tilde (~).

---

[2] Our main informant was Anna Golubova, born in 1953 (hereinafter — AG); at the age of 17 she was one of O. Leškas informants together with E. Palivodova (born in 1895), who she spent her childhood with (it is remarkable that in 1929 E. Palivodova's text was recorded with a phonograph, apparently by I. Pan`kevich [Ubl'a 2010: 167]). A number of forms belong to Anna Lesova, born in 1937 (AL). Hereinafter the forms belonging to AG are not marked specifically; the note AL refers directly to the next form. We express our sincere gratitude to our informants and Slovakian colleagues.

[3] For meaning of most of the transcription symbols for vowels see [Николаев 1995a: 107]. Hereinafter the following symbols are used for allophones of the back-mid phoneme /ы/: [ы] – back-mid or back high vowel; [ʉ] – back-mid or back high-mid vowel; [ɜ] – back-mid or back mid-high vowel.

[4] The wide variation among allophones of a number of vowel phonemes had been noticed in the subdialect earlier, see [Broch 1899: 10–11, 15 and others; Leška 1973: 68–72].

Table 1

Vowel phonemes of Ublya subdialect and their main allophones in a stressed position

Front zone	Middle zone	Back zone
/i/ ([íe̯] ~ [í][5])	/ы/ ([ú̞a̯][6] ~ [ú̞ɜ̯] ~ [ú̞ы] ~ [ы́] ~ [ɜ́])	/u/ ([úo̯] ~ [ú][7])
/ɪ/ ([i̯é̞] ~ [ɪ̯é̞][8] ~ [é̞] ~ [í])		/ʊ/ ([u̯ó̞] ~ [ó̞][9])
/e̞/ ([é̞])		/o̞/ ([ó̞])
/ɛ/[10] ([ɛ́])		/ɔ/ ([ɔ́])
	/a/ ([á][11])	

[5] From this point on, the symbol [i] refers to the continuum of high sounds [i̞ ... ɨ] (the dot under i means that the vowel is high and front). The more back pronunciation ([i̞ ... ɨ]) is characteristic of the position after hard dentals in auslaut and before hard consonants, but in syllables after stressed [í] and after hard consonants the [i] is registered: [d'íti̞], [v'i̞tri̞k].

[6] From this point on, the continuum [ú̞ɐ̯...ú̞a̯] is designated by [ú̞a̯].

[7] The same symbol designates hereinafter the allophone [ú̞] between soft consonants.

[8] In AL's idiolect the reflexes *i, *ě, *y (after velars) are also noticed to have diphthongs with an open second component: [i̯é̞], [ɪ̯é̞]. A. Golubova's idiolect is remarked to have variants of rising diphthongs with the "mid" [e] as the second component: [i̯é̞], [ɪ̯é̞]. This sound is final in the continuums [i̯é̞...i̯é̞], [ɪ̯é̞...ɪ̯é̞] and is hereinafter designated by the symbol *e̞*.

[9] From this point on, the symbol *o̞* designates the continuum of free varying back (back-mid between soft consonants) labialized vowels [ʊ ... o̞] ([ʉ̞ ... ɵ̞]).

[10] The symbols [ɛ], [ɔ] are used to designate the continuum of sounds [e ... ɛ], [o ... ɔ] correspondingly, with [e, o] as sounds that are in between the mid-low [ɛ, ɔ] (standard manifestation of the phonemes /ɛ, ɔ/) and mid-high [e̞, o̞] (standard manifestation of the phonemes /e̞, o̞/). Apparently, the "mid" [e, o] are positional variants of the phonemes /ɛ, ɔ/. Particularly, the phoneme /e/ is as a rule manifested as [e] after labial consonants (that are "semisoft" in this position), the phoneme /ɔ/ is manifested as [o] – quite often after labial consonants in unstressed syllables. Rarely the unstressed [e, o] can be heard instead of the expectative [e̞, o̞], and in these cases the phonological attribution of the vowels that seem to sound like "mid" can only be specified under another inquiry.

[11] From this point on, [á] refers to the continuum of low vowels from the front [ä] to the mid [a]. Allophones of [ä], more often [á] are characteristic of the position in between soft consonants. Between a hard and a soft consonant and after soft sonsonants in auslaut the variant [á] is usual. The allophone [a] is characteristic of the position between hard consonants and in auslaut after hard consonants. However, this allophone distribution is sometimes broken

Like in other Zakarpattian subdialects[12], there are mixed phonological and morphonological rules for the "ascension" of the phonemes /ɛ/, /ɔ/ in Ublya subdialect – see table 3. These phonemes interchange with the "ascented" pairs /ę/, /ǫ/ correspondingly. The rather complicated system of vowels' positional ascension in Ublya subdialect was described by O. Broch [Broch 1899: 38–49] and O. Leška [Leška 1973: 43–66; Розповіді 1998: 254–258]; see also the analysis of these descriptions [Толстая 2009]. Besides the positions that are common for both phonemes (before soft consonants, the phonemes /i/ and /ę/, etc), the phoneme /ɔ/ ascents before the tautosyllabic *w* and, as a rule, before /u/, /ʊ/, /ǫ/ in the next syllable[13].

A peculiarity of Ublya subdialect in the variant recorded from our informants is splitting of the Common Slavonic vowels *i, *ě, *u, *ǫ that have high and high-mid reflexes, which has not been explained yet. The high and high-mid reflexes (table 2) are found before hard consonants and in auslaut. Their lexical distribution has not been explained yet. In a number of cases there are fluctuations between the "high" and "high-mid" reflexes in auslaut. Meanwhile there are a number of endings with stable "high" reflexes. In radicals the fluctuations between the "high" and "high-mid" reflexes are rare. The falling diphthongs ([íę], [ʉ́ą] ~ [ʉ́ɜ̨], [úǫ] и т. п.) are characteristic of the auslaut. This article does not aim to make a comparison with previous descriptions, but it should be noted that in these works Ublya diphthongs are not mentioned. The diphthongal pronunciation of vowels in our informants' language is noted in a stressed position before hard consonants, and in auslaut both stressed and unstressed diphthongs occur quite often.

The double reflexes *i are found both in auxiliary and radical morphemes. The double reflexes *u, *ǫ are first of all characteristic of the radical morphemes. The split of the reflexes *ě is characteristic of the auxiliary morphemes.

(in particular, the mid [a] is pronounced after soft consonants and before them), and it is difficult to draw a clear boundary between [ä] and [å], [å] and [a] by ear.

[12] See [АУМ 2, map 58; ЛАЗО III, map 310, 380; Панькевич 1938: 75–79, 101–105].

[13] In what follows, the positions with the "ascension" of the phonemes /ɛ/, /ɔ/, are called *ascension positions*, and those without the "ascension" of the phonemes /ɛ/, /ɔ/ (position before a hard consonant if the word form lacks soft consonants, in auslaut, etc), are called *neutral*.

Table 2

Reflexes of the Common Slavonic *i, *ě, *u, *ǫ in a stressed position

	Before hard consonants[14] and in auslaut		Before soft consonants [15]
	High reflexes	High-mid reflexes	High vowels
*i	[íe̯] ~ [í] (/i/)	[i̯é̯] ~ [ɪ̯é̯] ~ [é̯] ~ [í][16] (/ɪ/)	[ḭ] (/i/)
*ě	[íe̯] ~ [í] (/i/)	[i̯é̯] ~ [é̯][17] (/ɪ/)	[í] (/i/)
*u, *ǫ	[úo̯] ~ [ú] (/u/)	[u̯ó̯] ~ [ǫ́] (/ʊ/)	[ú] (/u/)

Table 3

Reflexes of the Common Slavonic *e, *o (not long), *ь, *ъ in a stressed position

	In neutral positions	In ascensional positions
*e, *ь	[ɛ́] (/ɛ/)	[ę́] (/ę/)
*o, *ъ[18]	[ɔ́] (/ɔ/)	[ǫ́] (/ǫ/)

The Common Slavonic *y > [ʉ́a̯] ~ [ʉ́ɜ̯] ~ [ʉ́] ~ [ы́] ~ [ɜ́] (/ы/) not after velar consonants and [i̯é̯] ~ [ɪ̯é̯] ~ [é̯] ~ [í] ~ [í] (/i/ ~ /ɪ/) after velar consonants.

---

[14] It is nonpalatalized consonants in Ublya subdialect that are meant by the hard consonants.

[15] It is palatalized consonants and *j* in Ublya subdialect that are meant by the soft consonants. In this particular case it is also clusters containing a soft consonant that are meant by "soft consonants": *Vúbl'a* (with "ascension"), cf. DL *Vǫ́bli*. The name of the village in Ublya subdialect is built from the base morpheme /ǫbl- ~ ubl'-/ where ǫ/u can only be traced back to the Old Russian *у* (Common Slavonic *u, *ǫ). That contradicts the name of Ublya in neighbouring languages – in particular, in the subdialect of the village Zvala, with *ō > [ü], the village is called *Vübl'a* [Розповіді 1998: 255], and this name is traced back to the Old Russian *Вобьля, which is a formation from the radical *обьl-.

[16] After hard consonants.

[17] After soft consonants.

[18] The labial reflexes of the Common Slavonic *e, *ь are developed in the same way: *žɔ́nu*, *čɔrt*.

The Common Slavonic *a, *ę > [á] (/a/)[19]. The reflexes of the areal *ō (< Common Slavonic *o in new-closed syllables) and *ē (< Common Slavonic *e in new-closed syllables) are unified as well: *ō > [úo̯] ~ [ú] (/u/)[20], *ē > [í] (/i/)[21].

The data concerning reflexes of Common Slavonic *i, *ě, *u, *ǫ before hard consonants and at the end of the word the is given below.

*i > [i̯ę́] ~ [ę́] ~ [í]

Ending G Pl *-ixъ: *č'už'íx*. Suffix *-ina: *sudína* 3×, Acc *sudę́nu*; AL *ď'iti̯ę́na*, Acc *ď'itínu*, In *ď'itínǫw*. Suffix *-nikъ: *ńn'iwník* 2×. Suffix *-liv-: m. *š'č'aslívьij*. In radicals[22]: *glina: G *ńlę́nз*; *gribъ: *ńrıp*, G *ńríba*, In *ńríbɔm*, Pl *ńríbuı*, AL *ńrę́buı*, G Pl *ńríbu*; *inъde > *ję́ndɛ*, AL *ję́ndɛ* — cf. an analogous development in the loan name *Ję́lij*, G *Ję́lija* 2× 'Илия'; *klinъ: *kli̯ę́n* (2×), *klęn*, *klın*, G *klę́na*, In *klę́nom*, Pl *klę́nз*; *koli (linking word) > AL *kɔli̯ę́*, AL *kɔli̯é*; *kriga: Pl *kręńi* 4×; *lipa: G AL *lípы* 2×, AL *lípuı*; *mirъ: *m·ęr* 4×, *m·i̯ęr*, In *m·írɔm*[23]; *misъka > *m·íska*; *nizъk-: Adv AL *nískɔ*; *sila > *síla*; *slivъka: Pl *slíwki*; *stignǫti: 3 Pl AL *wstę́ńnuť*; *ščitъ > *š':i̯ę́t*, *š':ę́t*; *viděti 'see': 2 Sg *v·ídiš*, AL *v·ídiš*, 3 Sg *v·ídiť*; *vidlъka: Pl *v·i̯ę́lki*.

*i > [íę̯] ~ [í]

Ending G Sg *-i: *putíę̯* 2×. Prefix *pri-: G Pl *prípǫv'idɔk*. In radicals: *bliž-: Comp AL *blížɛ*; *-činati: 3 Sg AL *zač'ínať* ; *pričina: G AL *prič'ínuı*; *čist-: n. AL *č'ístɔj*, Adv AL *č'ístɔ*; *klikati: Prt m. AL *klíkaw*, Pl AL *klíkali̯ę*, AL

[19] After Common Slavonic hard consonants, the difference between the reflexes *a and *ę consists in the development of the preceding consonants: before *ę, dental consonants become soft (*t'ážы*), after labial ones *-j-* (*pjať*) appears.

[20] The labial reflex of the Common Slavonic *e is developed in the same way: *žún'ski*.

[21] Apparently, the reflex *ě coincides with the "high" reflex *ě. Before hard consonants the diphthong is not noted, though theoretically it is expected.

[22] From this point on, after the colon (:) there are given forms built from the given Common Slavonic word. After the symbol > the direct reflexes of the Common Slavonic word are given.

[23] From this point on, "semisoft" allophones of the hard labial phonemes before front vowels (*m·ɛ*, *b·i*, etc) are noted. "Semisoft" allophones of the hard dental and backlingual consonant phonemes, /l/ and /r/ are no different from the hard ones in transcription.

pǫklíkali; *križьma: Acc *krížmu*; *pixati: Prt m. AL *pǫp·íxalɔ*[24]; *velikъ dьnь > AL *Vęlígdęn'* 2×; *velik-[25]: m. AL *v·ɛlíkij*; *vino > *v·ínɔ*, AL *v·ínɔ*; *zima: Acc AL *na zímu*, Pl *zímu*.

Fluctuations between the reflexes *i > [i̯ę́] ~ [i̯ę̞] ~ [ę́] ~ [í] // [íę̞] ~ [í]

Ending L Sg *-i: *vɔɦnę́*; *kuncę́*; *m·ɛdv·ɛdę́*; *ɦnǫję́* 3×; *krajię́*, *kraję́*, AL *kraję́*; *m·ę̞ʒ̍i̯ę́* 2×; *nǫč'ę́*, AL *wnǫč'í*, AL *wnǫč'ę́* 2×, AL *wnǫč'i̯ę́* together with *vɔɦníę*; *kuncíę*; *kɔníę*; *ɦnǫjíę*. Ending N Pl *-i: *č'ɔrtę́*, *č'ɔrti̯ę́* together with *č'ɔrtí* 3×. Infinitives with *-ti: *ití*, *jtę́*, AL *itię́*, AL *prijtię́*, AL *pritię́*; AL *p·ęč'í* together with *ití*. Prt Pl with *-li: AL *dalię́*, AL *dalię́*, AL *dalię́*; AL *pušlí*, AL *prišlę́*; AL *p·ɛkli̯ę́* together with *šlíę* 2×; AL *dalíę*; *zuušlí*; *pušlí*; AL*nap·ɛklí*; *wreklíę*; AL *pɔmɔɦlí*; AL *vɔd:alíę*. Preterits with *-il-: Prt Pl *sudi̯ę́li*; n. *krutílɔ*; Pl *m'isę́li*; Pl. *rozmǫč'ę́li*; f. AL *rɔb·ę́la*, Pl AL *rɔb·i̯ę́li*, AL *rɔb·ę́li*, AL *rɔb·ę́li*, *rɔb·i̯ę́li*; Pl *xɔdi̯ę́li*, AL *prixɔdę́ię*; n. AL *bɔrɔnílɔ*; Pl AL *žɛni̯ę́li*; Pl AL *kɔrm·ę́li*; m. AL *kup·íw*; m. AL *l'ub·i̯ę́w*, AL *l'ub·ę́w*; Pl AL *masti̯ę́li*, AL *mastę́li*; Prt n. AL *zapalę́lɔ*; f. AL *zapɔzdíla*; Prt f. *pɔdɔjíla*, AL *pɔdɔję́la*; f. AL *l'ič'ę́la*, Pl AL *nal'ič'ę́li* together with f. AL *uč'íla*, *vč'íla*; m. *pɔkrɛstíw*; Pl *xɔdíli*, *xɔdílię*, AL *ď'ilílię*. Infinitives with *-iti: *prɔsi̯ę́ti*; *v·ɛrɛdíti*; AL *l'ič'ę́tię* together with AL *s'v'itítię*[26]; AL *kɔrm·íti*; AL *rɔb·ítię*; *namǫč'íti*. In radicals: *biti: Prt f. AL *prɔb·íla*, Pl AL *b·ę́li* 3× together with Prt n. AL *rɔzb·ílɔ sa*; *bliskati: 3 Sg AL *blískat'* together with AL *blískat'*; *križь: L *krę́žɜ* together with G *kríža* 2×, In *krížɔm*; *pьsati (*pišǫ): 1 Sg *pǫp·i̯ę́šu* together with AL *zap·íšu*; *tri > AL *trę*, AЛ *tri̯ę*, AL *tr̩ę* 'три' together with AL *tri*, also AL *tríras*.

*i > [ɯ̟ʒ́] ~ [ɨ̟ʒ́] ~ [ɯ] ~ [ɨ́] ~ [ʒ́] after š, ž

In N Pl *dušɯ̟ʒ́* (with the innovative ending *-i instead of *-ě)[27]. In forms of the *i*-verbs: Prt m. *zdušɨ́w*; Pl AL *p·ɛrɛlɔžɨ̟ʒ́li*; Pl AL *vɔrɔžúli*. In radicals: *šidlo > AL *šɨ́lɔ*; *šija: L *šʒ́ji*; *židъ: *žuɯt*, G *žúda*; *žiti > Inf *žʒ́ti*, *žúti*.

---

[24] The Common Slavonic reconstructions of the verbs are always given without a prefix.

[25] The Common Slavonic adjectives are introduced without endings.

[26] From this point on, the continuums of the allophones [s· ... s'; z· ... z'] (from "semisoft" to soft) of the palatalized phonemes /s'/ and /z'/ are designated by [s'], [z']. The hard phonemes /s/, /z/ are always manifested as [s], [z].

[27] It is also possible that this ending was borrowed from the hard declension, it is traced back to *-y in this case.

*ě > [íę] ~ [í] before hard consonants and at the end of the word

Ending NA Pl *-ě (soft *o*-base-morphemes): *uvp·ir'í*; *ǯm'il'í*; *dǫž':í*; *txur'í*; *krají* 2×; *mǫtɜl'íę*; AL *kǫlač'í*; AL *pastɜr'í* (in the examles *m·ędv'iď'í*; *z'ɛt'í*; *matęr'í* the ending *-ě is secondary). The innovative adjective and pronoun ending NA Pl *-ě: *lin'an'í*, *lin'an'íę*; *xǫlǫď'n'íę*, AL *ɦɔlǫď'n'í*; *star'í* 2×; *č'uǯ'í*; AL *mǫlǫď'íę* 3×; AL *sam·íę*. The dual ending *-ě: f.-n. AL *dv'i* 2×, AL *ď'v'i*. The past with the suffix *-ěl-: Prt f. AL *xǫt'íla*, Pl *xǫt'íli*, AL *xǫt'íli* 2×; n. AL *xrǫp'ílɔ*; n. AL *xib'ílɔ* (diverges n. *bǫl'i̯ę́lɔ*). Infinitive with *-ěti: *siď'íti*. Suffix *-ějšь-: Sg m. AL *ɦǫlǫwn'íš:ыj*. In radicals: *běl-: m. AL *b'íluj*, f. AL *b'íla*, G m.-n. AL *b'ílɔɦɔ*, Acc f. AL *b'ílu̯ǫ*, L m.-n. AL *b'ílum*; *běsъ: *b'is*, G *b'ísa*; *cěpъ: Pl *c'ípa*[28] 2×, *c'ípzą*, Pl G *c'ípu*, Pl In *c'ípamię*; *cěvъka > *c'íwka*; *čelověkъ: *č'ǫlǫv'ík* 3×, L *č'ǫlǫv'íkɔv·i*; *dědъ: *ď'ídɔ* 2×, AL *ď'ídɔ*, G *ď'ída*, D *ď'ídɔv·ɪ*; *děti (noun) > Pl *ď'itię*, *ď'íti* 8×, *ď'ítię* 2×, AL *ď'íti* 4×; *děvъka: *ď'íwka* 2×, AL *ď'íwka* 3×, Acc AL *ď'íwku*, In AL *ď'íwkǫw*, Pl AL *ď'íwkię*, AL *ď'íwki* 4×; *ěsti (*ěmь): Inf *jísti*, AL *jísti*, Prt f. AL *jíla* 2×, n. AL *jílɔ*; *gněvъ > *ɦn'iw̌*; *gněvati: *ɦn'ívati sa*, 1 Sg *ɦn'íwawǫ*; *grěti: Prt n. AL *naɦr'ílɔ*; *grěxъ > *ɦr'ix*, AL *ɦr'ix* 2×; *kaněka > AL *kal'íka* 2×; *koněno: Pl *kǫl'ína*; *květъ: *cv'it*, *c'v'it* 4×, AL *c'v'it*, Pl *c'v'ítɜ*; *lěkъ > *l'ik* 'medicine'; *lěsъ: *l'is* 5×, G *l'ísa* 3×, In *l'ísɔm*; *lěska: G AL *l'íski*; *město > *m'ístɔ*, AL *m'ístɔ*; *měxъ: *m'ix* 4×, In *m'íxɔm*, Pl *m'íxię*, *m'íxi* 2×, In Pl *m'íxamię*; *nevěsta > *nęv'ísta*; *někъda > *n'ígda*; *oněxъ: *vr'ix* 2×, G *vr'íxa* 2×, Pl *vr'íxi*, AL *vr'íxę*, AL *vǫr'íxię*; *prěti: Prt Pl *pr'íli*; *rězati: 1 Sg AL *r'ížu*, Prt m. AL *r'ízaw sa*, Ptc n. AL *zar'ízanɔj*; *sěni (pl. t.) > *s'íni* 2×; *sěno: G AL *s'ína* 2×; *slědъ > *sl'it* 3×; *sъměti: Prt f. AL *sm'íla*, Pl *s'm'íli* 2×, *sm'íli*; *sněgъ > *s'n'ix* 2×, AL *sn'ix* 2×; *sǫsědъ: Pl AL *sus'ídы*; *stěna > *s't'ína*; *světъ > AL *s'v'it* (compare 3 Sg *s'v'i̯ę́tit'*); *svěž-: n. AL *s'v'ížɔj*; *sъpěvanъka: Pl AL *sp'ívaŋkię*, AL *sp'ívaŋki*; *těsto > AL *t'ístɔ*; *věděti (*věmь): Prt m. AL *pǫv'íw*, Prt f. *pǫv'íla*, AL *pǫv'íla*, Pl *ɔtpǫv'íli* 3×; *věšanikъ > AL *v'íšanik* 2×; *vědro: *v'ídrɔ*, G *v'ídra*; *věkъ: *v'ik* 3×, G *v'íka* 2×, Pl *v'íki*; *větrъ: *v'ítɔr* 6×, AL *v'ítɔr* 2×, G *v'ítra*, In *v'ítrɔm* 2×; *větrikъ > *v'ítrik* 2×; *xlěbъ: *xl'i̯ęp* 2×, AL *xl'ip*, G *xl'íba* 2×, In *xl'íbɔm* 2×, Pl *xl'íbu*, AL *xl'íbɜ*; *xrěnъ: *xr'i̯ęn* 2×, *xr'in*, In *xr'ínɔm*; *želězn-: f. *žęl'ízna*.

[28] From this point on, the continuum of the allophones [c· ... c'] (from "semisoft" to soft) of the palatalized phoneme /c'/ is designated by [c']. The hard phoneme /c/ is always manifested as [c].

Fluctuations between the reflexes *ě > [i̯ę́] ~ [ę́] and *ě > [íę] ~ [í]

Ending G sg *-ě: *m·ęʒ'i̯ę́* together with *m·ęʒ'i̯ę́*. Ending L Sg *-ě: *br'íę*; *dvǫr'íę*; *bыc'í*; *kǫtl'íę*; *pǫd'í* 3×; *r'ic'íę* 2×; *sad'í*, *sad'íę*; *sęl'íę*; *sl'id'í*; *stǫl'í*, *stǫl'íę*, AL *stǫl'í* 2×; *vǫl'í*; *xrыpt'í*; Adv *vzad'í*; Adv *ɦǫr'íę*; *kɔšar'í*, *kɔšar'íę*; *trav'í*; *Rustv'íę*, AL *Rustv'í*, AL *Rustv'íę*, AL *č'ǫl'íę* together with *sad'i̯ę́*; AL *stǫl'i̯ę́*; Adv *vzad'ę́*; AL *Rustv'ę́*; Adv AL *ɦǫr'i̯ę́*; AL *sęl'i̯ę́*. Ending D Sg *-ě: *žǫn'i̯ę́*; *kum'i̯ę́* – examples with *ě > [i] are not available, but they are expected for the ending is historically identical to the ending L Sg. Also L *m·ęn'i̯ę́*; AL *sǫb'ę́*. In radicals: *světiti: 3 Sg AL *s'v'i̯ę́tit'* (compare *světъ > AL *s'v'it*).

*ǫ > [ǫ́] before hard consonants and at the end of the word

Suffix *-nǫ-: f. *zam·ɛrznǫ́ta*; Prt f. AL *v·ęr'nǫ́la*, Pl *v·ernǫ́li*. In radicals: *blǫditi: 3 Sg *blǫ́dit'* 3× (compare *blǫt* 2× together with *blut* 6×); *bǫdǫ: 1 Sg AL *bǫ́dǫ*, 3 Sg AL *bǫ́dɛ* 2×, AL *zabǫ́dɛ*, 3 Pl AL *bǫ́dut'* 2×; *dǫbъ: *dǫp* 3×, G *dǫ́ba*, AL *dǫ́ba*, In *dǫ́bɔm* 2×, Pl *dǫ́bзą* (diverges G *dúba*); *dǫga > AL *dǫ́ɦa* 4×; *gǫsъka: *ɦǫ́ska* 5×, Pl *ɦǫ́skę*; *kǫtъ: *kǫt* 2×, G *kǫ́ta*, AL *kǫ́ta*, In *kǫ́tɔm* 2×, Pl *kǫ́tu*; *zakǫtina: *zakǫ́tina*, AL *zakǫ́tina*, G AL *zakǫ́tinз* 2×; *krǫgъ: *krǫx*, G *krǫ́ɦa*, In *krǫ́ɦɔm* 2× (but m. *ukrúɦlзj* 2×, n. AL *ǫkrúɦlɔj*); *paskǫda > AL *paskǫ́da*; *paskǫdьn-: m. AL *paskǫ́dnзj* 2×; *pokǫta: Acc AЛ *pǫkǫ́tu*; *pǫdati: G AL *ɔtpǫ́dati*; *ǫglikъ: Pl AL *vǫ́ɦliki* 2×, G Pl AL *vǫ́ɦliku* 2×, In Pl AL *vǫ́ɦlikam·i* 2×; *ǫzlь > *vǫ́zęl'* 3×; *ǫgъlъ: *vǫ́ɦɔl* 2×, G *vǫ́ɦla*, In *vǫ́ɦlɔm*, Pl *vǫ́ɦlз*; *ǫzlikъ: *vǫ́zlik*, In AL *vǫ́zlikɔm*; *pǫga > AL *pǫ́ɦa* 3×; *prǫtъ: *prǫt* 3×, G *prǫ́ta*, In *prǫ́tɔm*, Pl AL *prǫ́tы*, AL *prǫ́tыą*; *prǫtikъ: In *prǫ́tikɔm*; *rǫka: *rǫ́ka* 2×, G *rǫ́ki̯ę*, AL *rǫ́ki̯ę*, AL *rǫ́ki*, Acc AL *rǫ́ku*, Pl *rǫ́ki*, AL *rǫ́ki*, G Pl *rǫ́k* 2×; *sǫdъ$_1$: *sǫt* 7×, G *sǫ́du* 'trial'; *sǫdъ$_2$ > *sǫt* 'barrel'; *sǫkъ: *sǫk* 2×, G *sǫ́ka*, In *sǫ́kɔm*, Pl *sǫ́ki*; *strǫkъ: *strǫk* 2×, G *strǫ́ka*, Pl *strǫ́ki*; *sъrǫbъ > *strǫp* 2×; *trǫdъ: *trǫt* 3×, In *trǫ́dɔm* 'drone'; *zǫbъ: *zǫp* 2×, G *zǫ́ba* 2×, In *zǫ́bɔm*, Pl *zǫ́bз*.

*u > [u̯ǫ́] ~ [ǫ́] before hard consonants and at the end of the word

Ending G Sg *-u: *brǫ* 3×; *dǫwɦǫ́*; *dǫž':ǫ́* 4×; *ɦr'ixǫ́*; *plač'ǫ́* 2×; *sadǫ́*; *š':itǫ́* 2×; *sl'idǫ́*; *v·ęr'xǫ́*; *č'ɛsnǫkǫ́*, *č'ɛsnǫku̯ǫ́* (diverges AL *straxú*). Ending L Sg *-u: *pn'ǫ* 2×; *s'n'iɦǫ́*; *v·ęr'xǫ́* 3×; *xm'il'ǫ́* 2×; AL *krajǫ́*. In radicals: *brusъ: *brǫs* 6×, G *brǫ́sa* 2×, Pl *brǫ́sз*; *drug-: m. *drǫ́ɦij*, AL *drǫ́ɦęj*, AL *drǫ́ɦij* 7×, f. AL *drǫ́ɦa* 2×, Acc Sg *drǫ́ɦu* 2×, AL *drǫ́ɦu*, G m.-n. AL *drǫ́ɦɔɦɔ*, G f. *drǫ́ɦǫję* 2×, *drǫ́ɦǫji*

2×, AL *drǫ́ħǫji*, L. n. *drǫ́ħum*, G Pl *drǫ́ħix* 3×, D Pl AL *drǫ́ħim*; *družьba: *drǫ́žba* 2×, D *drǫ́žbɔv·i* (compare with the soft [ž'] *drúž'ba*) 'wedding role'; *družьka: Pl *drǫ́škę*, *drǫ́ški* 2× (compare with the soft [š'] Pl *drúš'ki*); *duxъ: *dǫx* 4×, G *dǫ́xa* 3×, In *dǫ́xɔm*; *gruška: Pl *ħrǫ́škę*, *ħrǫ́ški* 4×; *kapusta: G *kapǫ́stɯ*; *kumъ: *kǫm* 5×, G *kǫ́ma* 2×, In *kǫ́mɔm*[29]; *kurъka: Acc *kǫ́rku*, Pl *kǫ́rki*, AL *kǫ́rkɪ*, AL *kǫ́rkę* 2×, D Pl AL *kǫ́rkam* 4×; *kuriti: Prt m. AL *kǫ́riw* 2×; *ljud(ьj)e > Pl *l'ǫ́dɛ* 3×; *lopuxъ > *lǫpǫ́x*; *lugъ > *lǫx* 3× 'lye'; *muxa > *mǫ́xa*; *njuxъ: *n'ǫx* 3×, G *n'ǫ́xa*, In *n'ǫ́xɔm*; *pustiti: Prt Pl *pǫ́stili* 2×; *rušati: Prt Pl *rǫ́šali*; *rušiti: Prt Pl AL *zrǫ́šiliję*, *narǫ́š'ili*, Imp *rǫš*; *slugovati: 3 Sg *pǫslǫ́ħujɛ*; *služьba: *slǫ́žba* 2×, AL *slǫ́žba* 2×, G *slǫ́žbɜ*, AL *slǫ́žbɯ*, Acc *slǫ́žbu* 2×, AL *slǫ́žbu* 2×, Pl *slǫ́žbɯ* (compare with the soft [ž'] L *slúž'b'i* 2×); *sluxati: 3 Sg *slǫxat'* 2×, Prt Pl *slǫxali*, *naslǫxali*, AL *slǫxali*, Inf AL *slǫxati*, Imp *slǫxajtɛ*; *tukъ > *tǫk* 3×; *trudъ: *trǫt*, In *trǫ́dɔm*; *trupъ > *trǫp* 2×; *uxo: G *vǫ́xa*, Pl *vǫ́xa* 2×, AL *vǫ́xa* (cf. G *vǫ́ška* together with AL *vúškɔ*, AL Pl *vúška*).

*ǫ > [ú] before hard consonants and at the end of the word

In radicals: *bǫbьnъ > *búb·ɛn* 2×; *gǫba: AL *ħúba*, Pl *ħúbы*; *galǫza > AL *ħalúʒa*; *galǫzъka: *ħalúska*, Acc *ħalúskuǫ*, *ħalúsku*; *grǫb-: m. *ħrúbɯj*, *ħrúbьij*, f. *ħrúba* 3×; *grǫdъka: AL *ħrǫ́tka* 2×, Acc AL *ħrǫ́tk*[*u*], Pl AL *ħrǫ́tki* 'cheese type'; *kǫpelь: G *kúp·ęl'u* 'the water where a baby has been bathed'; *krǫtiti: 3 Sg *krútit'*; *lǫka: Pl *lúki*; *lǫkъ: *luk* 3×, In *lúkɔm* 2× 'bow'; *lǫgъ > *lux* 'bottomland meadow'; *mǫdr-: m. *múdrьij* 2×, n. *múdrɔj* 2×; *mǫžь: *muš* 2×, AL *múš*, D AL *múžɔv·i*; *okrǫglъ-: m. *ukrúħlɜj* 2×, n. AL *ǫkrúħlɔj* (but *krǫx*, G *krǫ́ħa*, In *krǫ́ħɔm* 2×); *pǫkati: 3 Sg AL *púkat'*, Inf. AL *púkatię*, Ptc Acc f. *púkanǫ*; *pǫtati: Prt Pl *pǫpútali*, *pǫvspútali*; *sъtǫžьka > *stúška* 2×; *trǫba: In *trúbǫw*; *xrǫstavъka: Pl AL *xrústawki*; *želǫdъkъ: G AL *žalútka*.

*u > [ú] before hard consonants and at the end of the word

Suffix *-un-: *darúnɔk* 2× 'gift' (a loan word?). Prefix *u-: Pl *úlɔmkję*. In radicals: *brudъ > *brut* 6×; *brudn-: m. *brúdnɜj*; *bukъ: G AL *búka*; *buky: *búkǫw* 2× 'буковый орешек'; *čuti: Prt m. *č'uv*, f. *č'úla* 4×, AL *č'úla* 2×, Pl *č'úli* 2×; *dumati: Inf *wdúmati*, *pǫdúmati*, AL *dúmati*, Prt f. AL *nadúmala*;

[29] Apparently, it is forms in the phrase *kúm dǫ kúmu zal'ubíw sa* that refer to other dialects.

*duti[30]: Inf *dúti*; Prt m. *zadúw*; *duž-: Adv *dúžɛ* 4×, AL *dúžɛ* 5×; *pljunǫti: Prt Pl *pl'únuli*; *poludьnъkъ > *pǫlúdɛnɔk* 4× 'dinner'; *sux-: Adv *súxɔ*; *šumьn-: f. *šúmna* 'lucky, happy'; *tu 'here' > *tu* 5×, AЛ *tu* 2×; *ulica: Acc AL *vúlic'u*; *vъnukъ: *vnuk* 2×, G *vnúka*, Pl *vnúki*.

Fluctuations *ǫ > [ú] ~ [ú̯ǫ] / [u̯ǫ́] ~ [ǫ́] before hard consonants and in auslaut

Ending Acc Sg *-ǫ: (subst.) *r'ikǫ́* 6×; *c'inǫ́*; *kumǫ́*; *žǫnǫ́* 2×; *tutu̯ǫ́*; *m·ęʒ'ǫ́* 2×; *xvǫrǫtǫ́*; AL *sadɔv·inu̯ǫ́*; AL *sv·ekrǫ́* together with *bǫrǫzdú*; AL *kǫrú* 2×. Ending Acc Sg *-ǫjǫ: *c'ilǫ́*; AL *malu̯ǫ́*; AL *kɔtrǫ́*; AL *suxǫ́* together with *c'ilú* 2×; *takú̯ǫ*, *takú*; *tutú*, AL *tutú̯ǫ*; *mǫlǫdú* 3×, AL *mǫlǫdú*. Ending 1 Sg *-ǫ: *tv·ęr'ʒ'ǫ́*; *jdǫ́*; AL *umrǫ́* together with *tv·ęr'ʒ'ú*. In radicals: *blǫdъ > *blǫt* 2× together with *blut* 6× (cf. 3 Sg *blǫ́dit'* 3×).

Fluctuation *u > [ǫ́] ~ [ú] before a hard consonant

In the radical *ušьko: G *vǫ́ška* together with AL *vúškɔ*, AL Pl *vúška* (cf. G *vǫ́xa*, Pl *vǫ́xa* 2×, AL *vǫ́xa* without fluctuations).

Without analyzing in details O. Broch's and O. Leška's works dedicated to Ublya subdialect, let us note the significant features that make the described vocalism system different from the system represented in the previous descriptions.

1) Of AG's and AL's subdialect the tendency to the diphthongization of high and mid-high vowels in stressed neutral positions, as well as in auslaut is characteristic.

2) The end-of-word position for vowels in the system of AG and AL is phonologically close to the stressed neutral position: in both cases, the low pronunciation of *i и *u, *ǫ is noted, as well as diphthongs.

---

[30] Common Slavonic *dűjǫ, *dűjeть: Russian *дýю*, *дýешь*; south-west Russian 16–17th centuries *дýю* (ПБер. 30[1]), Ukrainian *дýю*, *дýеш*; Bulgarian *дýя*, *дýеш*, dialectal (Banat) *дỳйа, надỳйасе, пудỳйа се*, (Wysoka) *dùja*, *dùiš*; North Kaikavian (Bednja) **dêyjam* (with a transition of the acute into a "new circumflex"); Slovenian *dújem*, Ugric-Slovenian *dújem* (Rad 67: 82) [Дыбо 1983: 40].

3) The earlier described opposition between high vowels according to their "tensity" is not found: [î] ~ [i], [û] ~ [u]. In AG's and AL's speech high vowels [i], [u] (allophones of the phonemes /i/, /u/ correspondingly) and high-mid vowels [ɪ] (allophone of the phoneme [ɪ]), [ʊ] (allophone of the phonemes /ʊ/ и /ǫ/) are represented. According to their sonograms, the pairs [i] ~ [ɪ], [u] ~ [ʊ] are only opposed according to their timbre, there is no difference between them in terms of intensity and length.

4) The split of the reflexes of the Common Slavonian vowels *i, *ě, *u, *ǫ is noted, without being explained yet. It should be pointed out that the typologically similar split of the reflexes *u, *ǫ was earlier found in some Carpatho-Ukrainian and Central Russian subdialects (there has been made an assumption that the split has to do with the opposition of the reflexes of the Common Slavonian *u and *ǫ – [Nikolaev 1995b: 102–103, 105, 117; 1997; 2002; 2003]). The split of the reflexes *i has been found only in West-Tver subdialect of the village Gnilovka until now (the historical causes of the split are not specified – [Nikolaev 2002: 163–166]).

As late as after the article on the stressed vocalism of Ublya had gone to the press, we got an access to the Czech researcher M. Vašíček's dissertation *Dynamics of South Carpathian Dialects* [Vášiček 2016], mostly dedicated to the dialects of two villages – Ublya and its nearest neighbouring village in the territory of Ukraine, Maly Bereznyi. Ublya was chosen by the author of the dissertation exactly because of the long tradition for studying of this subdialect, set up by O. Broch. Using his own records of 2011–2015, M. Vašíček compares the present-day situation in the subdialects of these vilages divided by a border after the Second World War, and traces the divergence of these dialects caused by the postwar development of different literary languages – Slovakian and Ukrainian; the present-day sociolinguistic situation in those two villages is also being discussed.

Consequently, thanks to O. Broch, the Ukrainian dialectology has a unique history of one subdialect's development for 120 years, and Broch's works that were inceptive of his brilliant scientific career still draw attention to Ublya subdialect and inspire present-day dialectologists to do new research.

Приложение № 1

Спектрограммы, иллюстрирующие произношение некоторых подударных гласных (АГ)

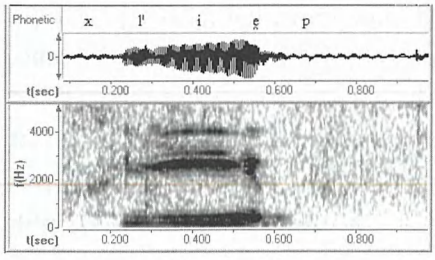

*xlěbъ > *xl'ię̯p*

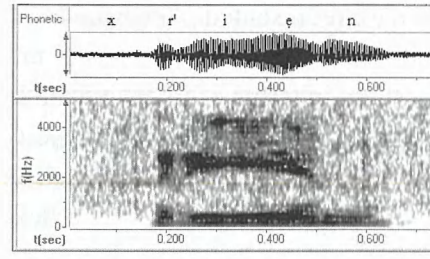

*xrěnъ > *xr'ię̯n*

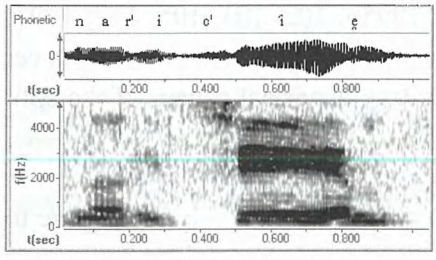

L Sg *na rěcě > *na r'ic'íę̯*

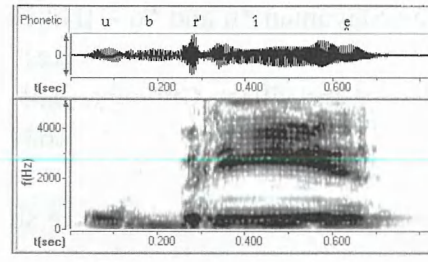

L Sg *vъ bъrě > *u br'íę̯*

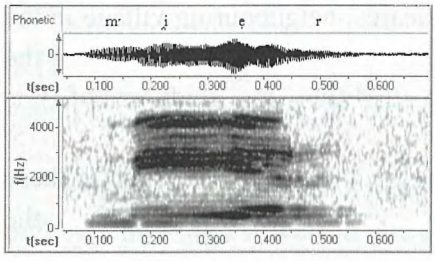

*mirъ > *m·ęr*

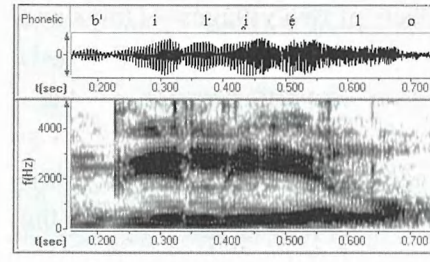

Prt n.*bělilo > *b'il'i̯ę̯lo*

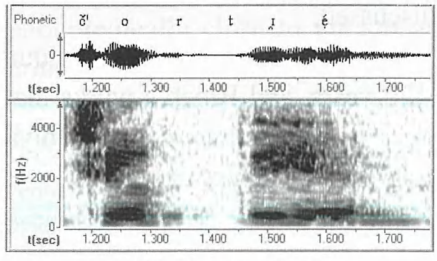

N Pl *čьrti > *č'ɔrtɪ̯ę̯*

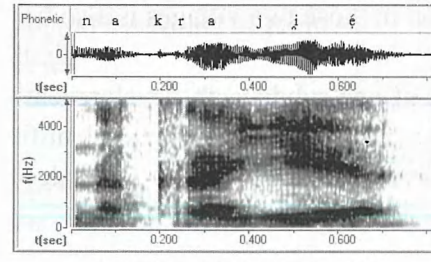

L Sg *na kraji > *na krajɪ̯ę̯*

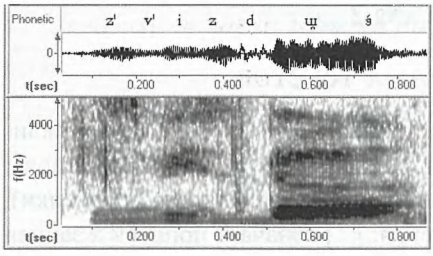

N Pl *gvězdy > *z'v'izdu̯ś*

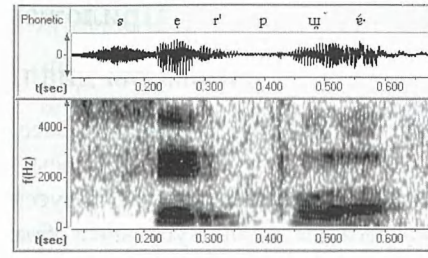

A Pl *sьrpy > *sẹr'pu̯ẻ*

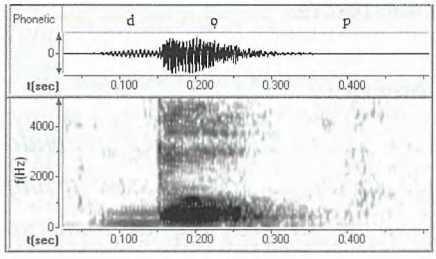

*dǫbъ > *dǫp*

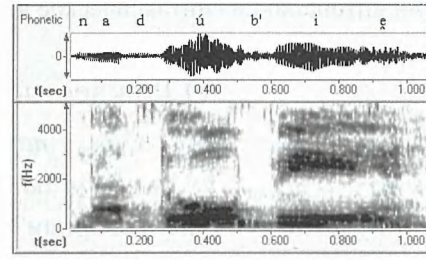

L Sg *na dǫbě > *na dúb'ię̯*

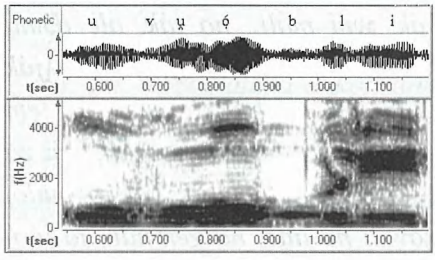

L Sg *u Vu̯ǫ́bli*

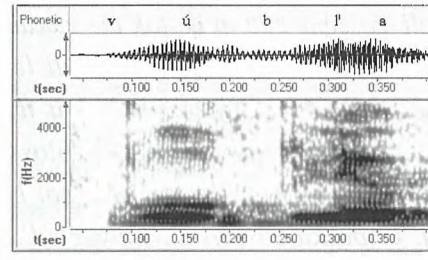

Vúbl'a

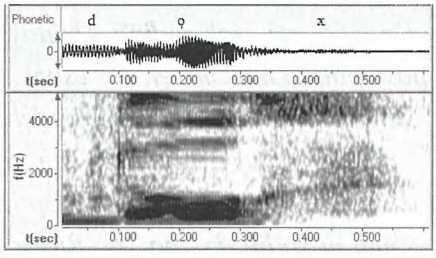

*duxъ > *dǫx*

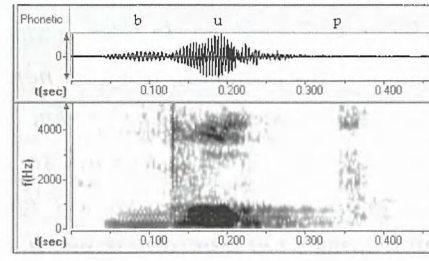

*bobъ > *bup*

Приложение № 2

Примеры диалектных текстов[31]

Ниже публикуются отрывки из беседы с Анной Голубовой на темы традиционной народной культуры. Вопросы собирателей (МВ = М. М. Валенцова; КЖ = К. Женюхова) переведены на русский язык (они задавались по-словацки). Используются следующие условные обозначения: [...] означает пропуск в записи или в расшифровке, .. – «естественную» паузу в речи; диалектный текст в квадратных скобках – не вполне ясные отрезки речи. Знаки препинания отражают фразовую интонацию и синтаксическое членение текста.

О Рождестве и святках

Nɔ́, a š'š'í šɔ́ ja znáwu, nɔ́ otág napríklad na.. š'í k·ɪd' bɯ vas zanɪmálo ják.. ják na S'atúɟ vę́č'ur xodíli kọl'adnik·ɟ̯ę́. Na Rustvɔ́, to na Rustvɔ́ drúɦɪɟ dę́n'. <МВ: «Крачун» не говорили?> *ɦwár·iw sa krač'ọ́n, aj tọ́mu sa ɦvárilo.. tọ́mu xl'íbọw·i. P·ík sa takíɟ velíkɪɟ xl'i̯ę́p, ukrɔ́ɦlɯɟ, bo ję́nšak sa p·ík tak·i̯ę́j, utakę́j jak.. ɦę́j, tak·ę́j, ɦę́j, ale.. p·ík sa, aj tak·ę́j ukrọ́ɦlɯɟ máti pọv·idáli že lem žút p·ík tak·ę́j, žɯdú. Ták, wní máli.. nọ ták, ale dɔ́ma domáɟ̯š'n'i tak'í xudọ́bn'i l'úde peklí lem tak·ę́j xl'íb·ik·. Tak·ę́j, u túx..* [*ják bɯm upuw·íla šo bisté rọzum·íli,*] *u tépšax u túx, u túx pléxox tak·íj, lem tak·i̯ę́j. U plosk·i̯ę́x, n'é, nɪvɯsɔ́kɪɟ, ploskíj, a tɔ́ ɦvár'u pọtọ́mu napeklí.. ráz za túždɪn' peklí, s'ím-vús'am xl'íbu pọl'l'á* {= по-для} *famę́liji, kúl'ko búlo, napeklí, ta poskládovalɪ, a.. a ɦvár'ɛd', a xoválɪ na tutɔ́, na geréndu, tọ jé u x·ížɯ taká tutá, ɦę́j, a na tɔ́ žebú d'íti nɪ dus'áɦli, nɔ́, žę́bɯ nɪ pọjíli, nɔ́. Žebú máli na dále. Nɔ́, á lem.. Nɔ́ tak tɔ́t krač'ọ́n ɦęj-ɦę́j, to búw, krač'ọ́n sa p·ík. Velíkɪɟ búw, a č'esnɔ́k sa do tɔ́ɦɔ, a xtɔ́.. pol'a tɔ́ɦɔ, xtɔ́.. jak rodiná* [*búla*], *máku túž nɪ búlọ ws'áɦdɯ, u x·i̯ę́žɜ, ɦę́j, ta posúpali tó mákɔm, ę́j, a č'esnɔ́k.. daváli do tɔ́ɦɔ. Nó a na drúɦɪɟ dę́n' tɔ́, koŋkrétn'ę, Úbl'a, ę́j, tú xodę́li kọl'adnik·i̯ę́. Vžę́ pɔ.. na Rustvɔ́ jak sa pušlɔ́ do cérkvi, s cérkvi sa pr·išlɔ́, a wžę́ pọtọ́mu sa ne šlɔ́ nígdɜ, lem sa č'ę́i̯kali dɔ́ma kọl'adnik·ę́. To búli xlɔ́p·i, lę́m xlɔ́p·i, žɔ́nɯ f tɔ́d dę́n' do xíž nę́ šlí, ɦę́j, žɔ́nɯ nɪ xodíli dɔ.. na.. na Rustvɔ́ do x·ę́žɯ. Tág lem xlɔ́pi šlí, nɔ́ a.. Prišlí do x·ę́žɯ, na sámɪɟ péred·zakl'ɔ́pkali, a.. zač'ɛlí s'p·iváti̯ę "Rɔždenstvɔ́ tvoe Xríste Bóže náš", i tutɔ́ pęris'p·iváli, a*

[31] Расшифровка текстов С. Л. Николаева и М. Н. Толстой, перевод М. Н. Толстой.

vžé.. kęd' ístɪ nɪ xọt'íli žébɯ šlí do váz, i [*te*] *sté ix pr·istr'ítili na dvẹr'ɔ́x í že.. že n'ẹ́. Álebó, š'ẹ zájz' bɯlɔ tutɔ́, túž otúm mertvúm, kẹ́d' búw umẹrtvẹ́ic', tɔ́d rúk, u rodin'íẹ, tá kọl'adnikí sa túž nɪ prijmáli. Do xi̯ẹ́žɯ, kọl'adnikí nɪ šlẹ́ do x·ẹ́žɜ. Áj sa dọtrúmuje tutɔ́ aj tág do tɪpẹ́r'ka, ẹj. No prišlí a.. takíx pa.. To na káždum sẹl'í jínšag búlo, ɦéj, nɔ́, napríklat tak·í.. Tak·í tutú búli̯ẹ.. zas'p·iváli tutú kọl'átk·i tak·íẹ, nɔ́, tutɔ́ "Rožděstvo tvóje", pọtọ́mu.. "Kolí jásna zv·ízda", nu wní wže máli tak·íj tɔ́t svúj, nọ a pọtọ́mu wtakɔ́j tutɔ́ búlo.. Pọv·in'č'ɔváli.. "V·in·č'újeme vám, č'ésnɯj gázdo i gazdún'u, i z d'itọč'kámi, tutú s'áta ots'ɛtkovátɪ na tɪpẹ́r' rúk, drọ́ɦix sa dočʼékati, na mnóɦaja i bláɦaja l'ít", ták pọv·in·č'ováli. Nɔ́, a wžé pọtọ́mu tutɔ́ jíx.. tutú dọmáš'n'i.. pọč'estọváli, vžé šo búlɔ na stọl'í, ɦɪ daválɔ sa na stúl, kračọ́n tɔ́t, tɔ́t sa ne davál c'ẹl'í s'átk·ɪ is stolá, to búw na.. s·v·íč'ka ʊ.. u pšẹni̯ẹ́cɪ bɯlá, na stọl'i̯í, tutɔ́ búlɔ pọ́č'as c'ilúx s'átku.* <MB: А крачун ели?> *Krač'ọ́n tɔ́.. znáite šó u náz dɔ́ma tutɔ́ máti mọ́ja ɦvárili žẹ wni̯ẹ́* [...] *ot svọ́jɪɣ ródɪč'u, žé wní ne rọ́u̯šali tɔ́t kräč'ọ́n, áš, áš pọtọ́mu, tɔ́t krɛč'ọ́n mús'iw búti c'il'íi̯ s'átk·i na stọl'í. Nɔ́ a pọtọ́mu pọjíli, ale žé.. žé.. tutɔ́, že ɦɔ́ nɪ jíli, nɔ né znam, ják u.. drúɦɪx xížaɦ búlo, ale žé.. že prósto tɔ́t krɛč'ọ́n, š'í kọl'adnik·í* [*peršú*] *mús'iv búti š'í c'ilɜ́j. Nɔ́, mɔ́že páliŋkɪ dakọ́ji tám vúpɪli, í pọdarováli dakú kọrónu na xrám Bɔ́žɯj. Nɔ́, tá wžɛ na S'atúj vẹ́č'ur tak·ẹ́j i tɔ́t.. áko tak·íj ɪš'š'é búw, tutɔ́, nɔ́. A vẹč'ẹ́r'a túš, vẹč'ẹ́r'a búla skrɔ́mna,* [*prustérli š'í prọ jennɔ́ɦɔ,*] *sv·ítla pozasv·íčọvali, jág-em ɦvárila, ale pọtọ́mu̯ʊ.. pọtọ́mu a tɔ́ š'ẹ́z do cẹ́r'kv·i pọtọ́mu sɛ jšlɔ́, n'ẹ́.. ále tutɔ́ sa níž' nɪ robílo, níc sa nɪ múlɔ. Tó wšútkọj pozbérali is stolá i polɔ́žɯli tám dẹ́z' na jennọ́j m·ísto do tɔ́ɦo, a tutɔ́ níč'. A š'ẹ.. š'ẹ́ẹ, mọ́ja máti tutɔ́ robíli fúrt, š'š'ɪ pọzjázọvali, na stọl'í bɯlá solɔ́ma. Vus's'aná solɔ́ma, prikrúta vọ́u̯brusɔm, a š'ẹ́ daxtɔ́, xtó tág blís'ko tɔ́ɦo, r'ikí bɯváw, áže r'iká ne búla zamerznọ́ta. Ta š'ẹ́ kámẹn', takẹ́j kám·in'čig dalí put tutɔ́, aj kọrúnɯ sa tág daváli put tutú sọlọ́mu, ẹ́j, a.. tót kám·inč'i̯ik, to túš takɔ́j* [*zanɪmálọj*] *búlọ tutɔ́* [*a nɪ dająg nɪ...*] *to mi máti pọvidáli, že tɔ́t kámin' pọtọ́mu sa trímaw aš pɔ́k·i pọperšúraz nɪ pušlí v jarí bọrọzdọ́w, jak.. vɔ́t'aɦili péršu bọrọzdʊ́, i tɔ́t kám·in' daváli dọ tọ́ji borozdú, i.. žebɯ urɔ́da búla mucná, zdorọ́u̯va, i žebú.. žebú..* [*ako jɪ*] *párovaw, nɔ́, žebú,* [*bo tó sa*] *šó pọ l'isóx, po ọtúm sadílo. n'ẹ žebú daká zv·ír', nɪ tutɔ́, prɔ́sto žebú tutɔ́ pɔ́le xraníla, i tɔ́t kám·in' tutɔ́, nɔ́; kọrúnɯ žebú búli bọɦát'i..* <MB: Ну а камешек приносили свои, члены семьи?> *ɦéj-ɦéj-ɦéj, iz r'ik·i̯ẹ́! Svọ́ji, dọmáš'n'i,*

ɦéj. No a tutú wžé pǫtǫ́mu, [*to ako že*] *tutɔ́ na drúɦıj dę́n' búlo, tutú kǫl'adnik·i̯ę́, no wní.. wní níč' nı̯ę́..* <MB А полазник кто такой?> *Tɔ́ jé tutɔ́, lém žę jínč'ak pǫv·íʒ'enoj.* <Кто?> *Kǫl'adnı̯ę́k.* <MB: А не тот, что приходит первый утром, а потом уже колядники?> *Tú n'ę́, tú u Vǫ́bli tutɔ́ ot* [*nępamét'i*] *tú súť kǫl'adnik·i̯ę́, idút' fšútk·i náraz do x·ę́žɯ, zasp·ivávut' "Rožděstvo tvóje Xríste Bóže náš", kę́d' idút', tak.. nɔ́, wžę́ jix príjmut, ta prę́jmut'. Dakolí š'ę, kolíz' búlo i tutɔ́ vertépnoj, tutú jak sa nazválo "gúbɯ", ɦéj, dakolí, tutɔ́ wže zaníklo, ále tɔ́ túš krásnoj búlo, ále tutú xodíli na S'atúj vę́č'ur, pr'ámo, na S'atúj vę́č'ur, jag užé pǫ več'ę́r'i, a meʒ'i túm jɛk sa šlɔ́ do cérkv·i, na púwnǫčnu, a po več'ę́r'i ta totú gúbɯ xodı̯ę́li.* <MB: Так как по-вашему полазник?> *Kǫl'adník.* <MB: Этого слова вообще не было?> *N'ę́. Tutɔ́ u nás takɔ́j slɔ́vo nı búlo. N'í, n'i̯í, n'i̯ę́, n'i̯ę́. N'i, w nás takɔ́j slɔ́vo vɔ́beʒ n'i.. ni bɯlɔ́.* <MB: Было так, что женщины не ходили, вы говорите?> *N'i̯ę́, žoná nę jšlá.* <MB: А кто должен был первый прийти? Мужчина, или животное, может быть?> *V tɔ́d dı̯ę́n'? To ták.. znájete šo, nɔ́ toɦdú..* [*já nı*] *tág nı.. nę́, tutɔ́ prɔ́sto kǫl'adnik·i̯ę́ pr·išlí, xlɔ́p pr·išǫ́w. Nó.* <MB: Не следили за этим?> *N'i-n'i̯ę-n'ę́, n'ę́. Žɔ́nɯ án'i nı xodíli, žɔ́nɯ to ználi že ne máwut' nígdɯ na..* <MB: А какая-нибудь босорка бы пришла, пустили бы ее?> *Nɔ́ tág znáıte šɔ́, tá jag-ım i pǫv·idála, že tutá do nás xodı̯ę́la, jıjí fúrd za č'ímęs'.. ję́j zaɦan'ála máti, ale.. daják.. nę znáwu, bo to wžé búlo, búlo takɔ́j, znájete, to kážduj znáw že.. že lém nę sm·íję jtí, nɔ́u̯. "Nɔ́, č'ɔ́m do nás pr·išlá", i wžé šǫ́s'..* <MB: Не пускали ее?> *Né, nı pǫ́stili ji.*

[...] *Nu tɔ́.. tɔ́ sa ɦvári̯lo, ják sa ɦvári̯lo, Rustvɔ́, péršɯj dę́n' po Rustv·íę, ták sa ɦvári̯lo, péršɯj dę́n' po Rustv·i̯ę́, drúɦıj dę́n' po Rustv·i̯ę́.* [...] <MB: А потом, вот 18-го...> *No ta to Drúɦıj s'atúj vę́č'uo̯r, Vǫdǫ́kš'š'i. A na drúɦıj dę́n' tá jak šɔ́.. Drúɦıj s'atúj vę́č'ur, šo maj-méj tág ráno vęč'ę́r'u, wšútkoj, tá i tutɔ́, i do cérkvi i̯demé.* <MB: Тоже постный?> *Pǫsnúj dę́n', ɦéj, práwda žę, ɛɦéj, nɔ́ a na S'atúj vę́č'ur cálkom, to pr·ikazánɯj púst, to nı mɔ́ž jísti, masnɔ́j. Nɔ́, a na tɔ́d Drúɦıj s'atúj vę́č'ur, vę́č'ur povęč'ę́r'a̯ıme̯, idemé do cérkvi na pǫvęč'ę́r'ije, a pǫtǫ́mu súd' Vǫdǫ́kš'š'i. Ę́j. Nǫ́, a tám.. Vǫdǫ́kš'š'i̯ı, na drúɦıj dín' vǫ́du s'atimę́ę̯, nɔ́ a tám tutú..* <MB: Где? На реке?> *ɦéj, znáite šɔ́, dakolí ɦéj, dakolí sa na r'i.. na r'ikǫ́-z'mę xodíli, to já pamn'ɛtávu, jǫ́j, ta tɔ́ búli zimú tak·í, vɔ́da zamerznúta búla. Alé tó fúrt.. bo tɔ́ i.. á i̯ xudǫ́bu xodíli dakolí tám napováti, kıd' nı búw velík·ij sn'íh, ájže nı búlo tutɔ́, ta xodíli*

napọ.. ták, šọ pɔ́blısko buvváli, taj xodíli napováti, dọ r'ik·i̯ę́. No ále kẹd' búw vže velík·ij sn'íγ, aj velík·ij lét, ta ták xlɔ́pi takíj prọ́lup.. ızrobíli, nɔ́ a tám sa krestíla tá jag na Jordán'i̯ę, nọ́, vɔ́da. A.. tıpę́r' n'í, n'i, to wžé rɔ́k·i n'í, uže rɔ́k·i sa.. <MB: носят в церковь?> *Tʊ wže nɔ́sıme do cékrvi, ĥéj, ĥéj.*

Перевод: Ну, а еще что рассказать, ну вот например.. еще, если вам интересно, как.. как на *Святый вечер* ходили колядники. На Рождество, это на второй день на Рождество. <MB: "Крачун" не говорили?> Говорили и *крачун*, но про это говорили.. про этот хлеб. Пекли такой большой хлеб, круглый, потому что в других случаях пекли такой, такой как.. да, такой, да, но.. пекли, но про такой круглый мама говорила, что только еврей пек такой, евреи. Так, у них было.. ну так, а дома свои такие бедные люди пекли лишь такой хлебец. Такой, в этих.. как лучше сказать, чтобы вы поняли, в противнях в этих, в этих *плехах* такой, только такой. <КЖ В таких плоских..> В плоских, нет, не высокий, плоский, а его, говорю, потом напекали... Раз в неделю пекли, семь-восемь хлебов в зависимости от семьи, сколько было, напекали, и складывали, а.. а говорят, прятали на это, на матицу, это есть в доме такая эта, да, а туда — чтобы дети не достали, ну, чтобы не съели, ну. Чтобы сохранить на потом. Ну, а только.. Ну так этот *крачун*, да-да, был, крачун пекли. Большой был, и чеснок клали в него, а кто.. в зависимости от того, какая семья, мак тоже не всегда бывал в доме, да, посыпали его маком, да, и чеснок.. клали туда. Ну а на другой день здесь, конкретно, Убля, да, здесь ходили колядники. Уже по.. на Рождество как пошли в церковь, из церкви пришли, а потом уже не шли никуда, только дома ждали колядников. Это были мужчины, только мужчины, женщины тот день в дом не приходили, да, женщины не приходили на Рождество в дом. Так только мужчины шли, ну а.. Пришли в дом, сначала постучали, и начали петь "Рождество Твое Христе Боже наш", и это спели, а уже.. если вы не хотели, чтобы они к вам шли, то вы их встречали в дверях, что.. что нет. Или же еще было это, тоже из-за мертвых, когда был покойник, в том году, в семье, то колядников не принимали. В дом, колядники не шли в дом. А этого придерживаются так и до сих пор, да. Ну пришли, и.. таких.. Это в каждом селе по-разному было, да, ну, например, такие.. Такие эти были.. пели эти колядки такие, ну, это "Рождество Твое", потом.. "*Коли ясна звізда*",

ну у них уже был такой этот свой, ну а потом такое это было.. Произносили здравицу.. "Желаем вам, честный хозяин и хозяйка, и с деточками, эти праздники отпраздновать на наступающий год, следующих дождаться, на многая и благая лета", так желали. Ну, а уже потом это их.. эти хозяева.. угощали, уже что было на столе, ставили на стол, *крачун* этот, его целые святки не убирали со стола, был на.. свечка в пшенице была, на столе, это было в течение всех святок. <МВ: А крачун ели?> *Крачун*.. знаете, у нас дома, это мама моя говорила, что в ее семье не трогали этот *крачун*, только потом, этот *крачун* должен был быть все святки на столе. Ну а потом ели, но.. это, что его не ели, ну не знаю, как в других домах было, но.. что просто этот *крачун*, когда колядники [приходили], должен был быть еще целым. Ну, может палинки какой-нибудь там выпивали, и жертвовали каких-нибудь денег на храм Божий. Ну, и уже на *Святый вечер* так и тот.. такой еще был, ну. А ужин тоже, ужин был скромный, [...] зажигали свет, как я говорила, а потом.. потом еще шли в церковь, не.. но там ничего не делали, ничего не мыли. Это всё собирали со стола и клали там куда-нибудь в одно место, а ничего с этим не делали. А еще.. еще моя мама всегда так делала, еще связывали, на столе была солома. Овсяная солома, прикрытая скатертью, а еще некоторые, кто так близко от этого, от реки жил, если река не была замерзшая. То еще камень [брали из реки], такой камешек клали под это, и деньги так клали под эту солому, да, а.. этот камешек, это тоже было интересно, это мне мама рассказывала, что этот камень потом сохраняли до того времени, когда в первый раз весной шли пахать, и как вытянули первую борозду, этот камень клали в эту борозду, чтобы урожай был сильный, здоровый, и чтобы [...] ну, чтобы, потому что это по лесам, там сажали, чтобы какие-нибудь звери, ну это, просто чтобы поле хранило, и тот камень это, ну [т. е. этот камень охранял поле]; а деньги — чтобы быть богатыми. <МВ: Ну а камешек приносили свои, члены семьи?> Да-да-да, из реки! Свои, домашние, да. Ну а эти уже потом, это на другой день было, эти колядники, но они.. они ничего не.. <МВ: А полазник кто такой?> Это то же самое, только иначе сказанное. <МВ: Кто?> *Колядник.* <МВ: А не тот, что приходит первый утром, а потом уже колядники?> Здесь нет, здесь в Ублe это искони здесь колядники, идут все сразу в дом, поют "Рождество Твое Христе Боже наш", когда входят, так.. ну,

уже их принимают, принимают. Иногда еще, раньше было и то *вертепное*, эти, как говорили, *губы*, да, когда-то, это уже исчезло, но это тоже красиво было, но эти ходили на *Святый вечер*, прямо на *Святый вечер*, после ужина, а между тем шли в церковь, на всенощную, а после ужина ходили эти *губы*. <МВ: Так как по-вашему полазник?> *Колядник*. <МВ: Этого слова вообще не было?> Нет. Этого слова у нас не было. Нет, нет, нет. Нет, у нас такого слова вообще не было. <МВ: Было так, что женщины не ходили, вы говорите?> Нет, женщины не ходили. <МВ: А кто должен был первый прийти? Мужчина, или животное, может быть?> В тот день? Ну так.. знаете что, ну тогда.. так не.. нет, это просто колядники пришли, мужчина пришел. Ну. <МВ: Не следили за этим?> Нет-нет-нет, нет. Женщины и не ходили, женщины знали, что не должны никуда.. <МВ: А какая-нибудь босорка бы пришла, пустили бы ее?> Ну так знаете что, как я и говорила, что одна к нам ходила, ее все время за чем-нибудь посылала мать, но.. как-то.. не знаю, потому что это уже было, было такое, знаете, это каждый знал, что.. что нельзя идти, ну. "Ну, зачем к нам пришла", и уже что-то.. <МВ: Не пускали ее?> Нет, не пускали ее.

[...] Ну это говорили, как говорили, Рождество, первый день по Рождестве, так говорили, первый день по Рождестве, второй день по Рождестве. [...] <МВ: А потом, вот 18-го...> Ну а это *Другий святый вечер*, *Водокщи*. А на другой день если.. *Другий святый вечер*, что поскорее ужин, и всё, и это, и идем в церковь. <МВ: Тоже постный?> Постный день, да, правда что, да, ну а на *Святый вечер* полностью, это *приказаный* пост, нельзя есть жирное. Ну, а на тот *Другий святый вечер*, вечером поужинаем, идем в церковь на *повечерье*, а потом *Водокщи*. Да. Ну а там.. *Водокщи*, на другой день воду освящаем, ну там эту.. <МВ: Где? На реке?> Да, знаете что, когда-то да, когда-то мы ходили на реку, это я помню, ой, это были такие зимы, вода замерзала. Но это все время... а и скотину ходили когда-то туда поить, когда не было много снега, если не было этого, то ходили по.. так, что бывали поблизости, и ходили поить на реку. Но когда уже было много снега и толстый лед, то так мужчины такую прорубь делали, и там крестили так, как на Иордане, ну, воду. А.. теперь нет, нет, этого уже многие годы нет, уже годы.. <МВ: носят в церковь?> Уже носим в церковь, да, да.

О наведении порчи

[...] *A znáitı šɔ́, palílo sá.. A já napríklad i tıpér' tɔ́ znávu zrobíti, bɔ́..* [...] *mǫja máti tutág robíli, — két' šǫz'-is'tę v·íd'ili na dvǫr'í, žé.. tám ne búlo, a jé tám, álebo.. abóǫ.. nɔ́, prósto žı.. žı s'tı spozorováli, žé.. že tutɔ́ tám nı búlo, c'i vžé.. dak·í kv·ítk·i, c'i.. dakéi pápęr'c'i, c'i.. a ɦlávno tutɔ́, dašɔ́ takɔ́j, r'én'd'a, dašɔ́ kıd' búlɔ, máti ználi ɦvárıti, že daxtɔ́.. vorožúw, prósto l'ǫ́di z.. bábu ználi vorožúti, i wžé wní tɔ́ né peredaváli ták veréjno, ɦéj, to wní, nɔ́, ták tɔ́ búlo tutɔ́, tá vžé tutɔ́. Álıbo dę́z' na strǫ́m·i dašɔ́ búlo zav·íš'enoj, — tutɔ́ z rukámi nı mɔ́ž búlo brátı, lım daják.. álıbo kęd' na zę́mli búlo, lım ták s pálič'kǫw, abo na lopátku, ɦéj, — a tutó tákuj na túm ták, tákǫj spalíti tám. Tɔ́ ɦéj. Tutɔ́ ɦéj. Tút.. tutɔ́.. rǫ́bl'u j tıpér'.* <MB: Как называется вот это, что находили?> *Nǫ tá.. no tá vorɔ́škıę. Vorɔ́šk·ı sa tutó tág ɦvárıli, vorɔ́šk·ı.* <MB, КЖ: Вот это, что находили, это ворожка?> *ɦéj. Vorɔ́ška. Tɔ́že, bo.. kęd' dašɔ́ takɔ́j, ɦvárıli, "ɦé-le-l'a, jakéz' vorɔ́ška, mɔ́že". Abó takɔ́j tutɔ́.. ználi l'ǫ́de, kęd' máv.. dakú xvǫrǫtǫ́, ɦej, dakú.. jak sa ɦvárıli, žę bǫl'ǎč'ka, ɦéj, dašɔ́ tutɔ́ potér, iz r'ándǫw, véry dɔ́.. dǫ sus'ídn'oɦo tɔ́ɦo, alebɔ́.. alebɔ́ xuʒ' dé! véry, ɦéj, a tutɔ́ nɔ́, kıd' s'tı wz'alí do róki.. nɔ́, taj žé.. já š'ę́ j d'iwč'át'ǫm bulá, ta ználi mi tág máti.. i tutú bábu tám, sus'íd'n'i, nɔ ka, lem "Nı bę́r', d'itíno mǫ́ja, takɔ́j do rúk, šo vídiž že.." že tutɔ́. Nɔ́, ta žé.. ɦéj-ɦéj, tutɔ́ búlo takɔ́j, že spalíti, ɦéj. I na dvǫr'í kęd'-ıs'.. dašɔ́ v·íd'ili že.. Abɔ́ kolo stájn'i dašɔ́ búlo vérženɔj, takɔ́j. Nǫ́, tad' dɔ́bra gazdún'a, dɔ́brıj gázda znáw, šo máje w túm, ɦéj. Ta vžé.. Xibǎl' mɔ́že takɔ́j, šɔ́.. aj tú sa tág bis'idováło, u Vǫ́bli dawnɔ́, že xibǎl' dašɔ́ takɔ́j, šɔ́.. šɔ́ nı znáw, žé.. že tutɔ́. Napríklat, u Vɔ́bli takɔ́j búlo, žé.. pozapúxala tutá, žoná jená, šo znála tutɔ́ robíti, pozapúxala na mıʒ'úǫ nɔ́žwkı. C'ilǫ́w miʒ'ǫ́w pozapúxala nɔ́žwkı. ɦéj. Áže.. Ále tɔ́j tág búlo, c'ilá rodiná vúmerla. Áže.. ták pag bis'idováli, žé.. že tutá žoná pak xǫt'íla tutɔ́ ɦét, zrobíti, wžı xǫt'íla tutɔ́ nı moɦlá najtí wžé tutɔ́. Žę tutɔ́ áko že po.. pǫputɔválɔ dę́s'! Pušlɔ́ zęml'ǫ́w. Nı moɦlá najtıę́. Nɔ ták sa toɦdú j tú bis'idováło. Dawnɔ́ tɔ́ wže búlo, tɔ́.. to rɔ́ki. Dawnǫ́ wžé tutɔ́. Rǫ́dič'i tág bis'idováli, že c'ilá rodiná vúmerla. ɦéj, wžé.. i tak·í vorɔ́šk·ı búli, ta ɦvárit', ta takɔ́j zrɔbíla, pag gvári, nı moɦlá najtí tutɔ́.* <MB: Та, что ворожила?> *ɦéj, tutá šo vorožúla, ɦéj, ɦéj.*

Перевод: [...] А знаете что, сжигали.. А я, например, и теперь это делаю, потому что.. моя мать так делала, — когда вы что-нибудь видели на дворе, что.. там не было, а есть там, или.. ну, просто что.. что вы заме-

тили, что этого там не было, или уже.. какие-нибудь цветы, или.. какие-нибудь бумажки, или.. а главное это, что-нибудь такое, тряпки, что-нибудь если было, мать обычно говорила, что кто-то.. *ворожил*, просто люди.. бабы умели ворожить, и уже они это не передавали так открыто (?), да, [...] Или где-нибудь на дереве что-то было повешено, — это руками нельзя было брать, только так.. или когда на земле было, только так палочкой, или на лопатку, да, — а это так на этом так, так сжечь там. Это да. Это да. Это я делаю и теперь. <МВ: Как называется вот это, что находили?> Ну *ворожки. Ворожки*, так говорили, *ворожки.* <МВ, КЖ: Вот это, что находили, это ворожка?> Да. *Ворожка.* Тоже, потому что... когда что-то такое, говорили, "*Ге-ле-ля*, какая-то *ворожка*, может быть". Или так это.. умели люди, когда у человека была.. какая-нибудь болезнь, да, какая-нибудь.. как говорили, *болячка*, да, что-то это потер, тряпочкой, бросил в соседский... этот, или.. или куда угодно! бросил, а это, ну, когда вы взяли в руки.. ну, и уже.. Я еще была девочкой, и мама мне так.. и эти бабы там, соседские, говорили: "Не бери, детка моя, так в руки, что видишь, что.." что это. Ну, и.. да-да, это было так, что сжечь, да. И на дворе когда вы что-нибудь видели, что.. Или около хлева что-нибудь было брошено, такое. Ну так добрая хозяйка, добрый хозяин знал, с чем имеет дело, да. И уже.. Разве может такое, что.. но здесь так говорили, в Убле давно, что разве что что-то такое, что.. что не знал, что это такое. Например, в Убле такое было, что.. понатыкала эта, женщина одна, которая умела это делать, понатыкала в межу ножики. По всей меже понатыкала ножики. Да. Вот и так случилось, целая семья вымерла. Что.. так потом говорили, что.. что эта женщина потом хотела это снять [порчу], уже хотела, так не могла найти уже это. Что это как уже по.. пошло куда-то! Пошло землей. Не могла найти. Ну так тогда здесь говорили. Давно это уже было, это.. это годы. Давно это уже. Родственники так рассказывали, что целая семья вымерла. Да, уже.. и такие *ворожки* были, и говорят, что такое сделала, а потом, говорят, не могла найти это. <МВ: Та, что ворожила?> Да, та, что ворожила, да, да.

О работе с О. Лешкой

Tú, tú tutá, tutá bápka šɔ́-jɪm kɔlɔ n'ę́ji rɔslá, ɦę́j, ta wže tɔ́, tɔ́ búla wná, ɦę́j, a.. Já mála tú č'ę́s'c' robíti z Ɔ́ldʒ'ixɔm Léškɔm. ɦę́j, ɦę́j, ɦę́j. Tág ʒy š'ę́ zmɛ búli ják.. šɔ́ ja v'ém.. syd'émnāz-róč'nɪi d'iwč'áta, ɦę́j, tag žę s tǫ́w bápkǫw.. zmɛ.. áj.. [*te da*] *jɪjí.. to mója kamarátka búla, ɦę́j, a jɪjí ako vnúč'ka búla, tág zmɛ dvá túžn'i otsíd'ili tám na záɦrǫd'i u níx, a zmɛ s túm Ɔ́lʒ'ixɔm Léškɔm, ɦę́j..* [...] *žé prós't'e ɦo póznawu, nɔ́. Ale-m ráda búla, že-m mála tú č'ę́s'c'.*

Перевод: Здесь, здесь эта, эта бабушка, около которой я росла, да, и уже это, это была она, да, а.. Я имела честь работать с Олдржихом Лешкой. Да, да, да. Так что еще мы были как.. я не знаю.. семнадцатилетние девчата, да, и с этой бабушкой мы.. и ее.. это моя подружка была, да, а ее внучка была, и так мы две недели отсидели там у них в садике, и мы с Олдржихом Лешкой, да. [...] Вот я рада была, что имела эту честь.

LITERATURE – ЛИТЕРАТУРА

Bjørnflaten 2012 – Bjørnflaten, J. Из истории славистики в Норвегии: о переписке иностранных славистов с профессором Олафом Броком. *Slavica Litteraria.* V. 15. Supplementum 2. P. 61–68.

Broch 1895 – Broch, O. Zum Kleinrussischen in Ungarn. *Archiv für slavische Philologie.* Bd. 17. S. 321–415.

Broch 1897a – Broch, O. Zum Kleinrussischen in Ungarn. II. Der Dialekt von Ublya. *Archiv für slavische Philologie.* Bd. 19. S. 1–21.

Broch 1897b – Broch, O. *Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn.* Kristiania.

Broch 1899 – Broch, O. *Weitere Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn. Kristiania.*

Leška 1973 – Leška, O. *Govor sela Ublja vostočnoj Slovakii.* Praha. [Etjudy po ukrainskoj dialektologii 1].

Ubľa 2010 – Cavargová A., Guzej J. Ublja – Убля v zrkadle stáročí. [Košice].

Vašíček 2016 – Vašíček, M. *Dynamika jihokarpatských nářečí. Disertační práce.* Praha.

АУМ 2 – *Атлас української мови.* В 3-х т. Т. 2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Київ.

Брок 1910 – Брок, О. *Очерк физиологии славянской речи.* С.-Петербург. [Энциклопедия славянской филологии. Вып. 5.2. Под ред. И. В. Ягича].

Брох 1899 – Брох, О. *Угрорусское наречие села Убли (Земплинского комитата).* СПб.

Ганудель 1981–2010 – Ганудель, З. *Лінгвістичний* атлас українських говорів Східної Словаччини. Т. I: *Назви страв, посуду і кухонного начиння.* Пряшів, 1981; Т. II: *Ткацька лексика.* Пряшів, 1989; Т. III: *Нази будівництва і транспорту.* Пряшів, 2001; Т. IV: *Анатомічна та експресивна лексика.* Пряшів, 2010.

Гнатюк 1897–1898 – Гнатюк, В. *Етноґрафічні материяли з Угорської Руси.* Т. I: *Леґенди і новелі.* 1897; Т. II: *Казки, байки, оповіданя про історичні особи, анекдоти.* Львів, 1898. [Етноґрафічний збірник. Т. III, IV].

Дыбо 1983 – Дыбо, В. А. Праславянское распределение акцентных типов в презенсе тематических глаголов с корнями на нешумные (Материалы и реконструкции). *Балто-славянские исследования 1982.* Москва, с. 3–67.

ЛАЗО III – Дзендзелівський Й. О. *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської области України (Лексика).* Ч. III. Ужгород, 1993.

Латта 1991 – Латта ,В. *Атлас українських говорів східної Словаччини.* Братислава, Пряшів.

Моравець 1958 – Моравець Я. Зміни в українській говірці села Ублі на Словаччині протягом останніх 60 років. *Збірник славістичних праць філологічного факультету* Відп. ред. А. О. Білецький. Київ: Вид-во Київського держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, с. 205–228.

Николаев 1995a – Николаев, С. Л. Вокализм карпатоукраинских говоров. Покутско-буковинско-гуцульский ареал. *Славяноведение.* № 3, с. 105–122.

Николаев 1995b – Николаев С.Л. Вокализм карпатоукраинских говоров. Покутско-буковинско-гуцульский ареал (продолжение). *Славяноведение.* № 5, с. 101–127.

Николаев 1997 – Николаев, С .Л., Новые данные о фонетике русских говоров. Рефлексы *u, *ǫ. *Русские диалекты: История и современность. (Серия «Вопросы русского языкознания»).* Вып. 7. Москва, с. 120–137.

Николаев 2002 – Николаев, С. Л. Некоторые результаты инструментального изучения фонетики и просодии восточнославянских говоров. *Исследования по славянской диалектологии.* Вып. 8. Москва, с. 142–167.

Николаев 2003 – Николаев, С. Л. Новые данные о фонетике и просодии восточнославянских говоров. *Славянское языкознание: XIII Международный съезд славистов (Любляна, 2003 г.): Доклады российской делегации.* Москва, с. 432–447.

Николаев, Толстая (в печати) – Николаев, С. Л., Толстая, М. Н. Рефлексы праславянских гласных под ударением в украинском говоре с. Убля в Восточной Словакии (по записям 2014 г.). *Діалекти в синхронії та діахронії. Кн. 3: Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекології. До 30-річчя Чорнобильської трагедії.* Відп. ред. П. Ю. Гриценко. К.: КММ, 2018 (в печати).

Панькевич 1938 – Панькевич І. *Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей. Ч. 1. Звучня і морфологія.* Прага.

Розповіді 1998 – Лешка, О., Шішкова, Р., Мушинка, М. *Розповіді з Підкарпаття. Українські говіркі Східної Словаччини.* Нью-Йорк – Прага – Київ.

Сірка 1999; 2017 – Сірка, Й. *Короткий словник говірки села Убля.* Пряшів, 1999; Львів.

Толстая 2009 – Толстая, М. Н. Позиции аккомодации и гармонии гласных в закарпатском говоре с. Синевир. *Исследования по славянской диалектологии.* Вып. 14. Москва, с. 115–143.

Віталій Тельвак

Дрогобич

Михайло Грушевський та скандинавська славістика

Теза про важливість впливу міжнародних контактів українських науковців на процеси становлення національної науки в добу модерного відродження (XIX – перша третина XX ст.) стала аксіомою в сучасній історіографії. Цілком виправдано наголошено на тому факті, що саме розгалужені комунікативні зв'язки є ключовою запорукою якісного поступу будь-якої інтелектуальної культури. З огляду на це упродовж останньої третини століття історики науки всебічно дослідили контакти українських учених із їхніми східно та західноєвропейськими колегами. І якщо сьогодні ми достатньо поінформовані про взаємини українських учених із російськими, польськими, чеськими, білоруськими, німецькими та французькими партнерами, то надалі практично невідомими залишаються українсько-скандинавські наукові зв'язки столітньої давнини.

Подібна ситуація склалася й у випадку реконструкції процесу рецепції творчості чолової постаті української гуманітаристики доби відродження Михайла Грушевського (1866–1934). Нам чудово відомі, приміром, російський, польський, німецький або чеський контексти інтерпретації знакових текстів автора *Історії України-Руси* [Тельвак 2008: 26]. При цьому надзвичайною скромністю позначені спроби простежити осмислення його ідей скандинавськими колегами. Зрозуміло, тут слід мати на увазі й суто об'єктивні причини: Скандинавія доволі далеко розташована від українських земель, тож гуманітарії із цього реґіону, на відміну від своїх колег з обширу Центрально-Східної Європи, значно менше цікави-

лися здобутками української культури. Утім, як свідчить наявна джерельна база, стан дослідження українсько-скандинавських інтелектуальних зв'язків, вочевидь, не дорівнює евристичному потенціалові проблеми. Привертаючи увагу колег до цього наукознавчого сюжету, спробуємо реконструювати взаємини М. Грушевського з його видатними скандинавськими сучасниками – Альфредом-Антоном Єнсеном та Олафом Броком.

Найбільш ранніми та насиченими були взаємини М. Грушевського з А. Єнсеном. Як припускають дослідники, український та шведський учені найвірогідніше познайомилися навесні 1909 року, коли останній перебував в Галичині в науковому відрядженні [Листування: 12]. Саме М. Грушевський опікувався шведським колегою у Львові, а згодом і на Наддніпрянщині, вводячи його в коло свідомої української інтелігенції по обидва боки Збруча. Щоденник М. Грушевського [ЦДІАК України: 14] та листи А. Єнсена [ЦДІАК України: 15] змальовують довірливе товариське спілкування між ними. Свідчать про це й відвідини шведським ученим родинних садиб Грушевських у Львові [Щоденники: 21] та Києві. Як подяку за приязнь і гостинність – шведський учений налагоджує співпрацю із *Записками НТШ*, які редагував М. Грушевський.

Львівський професор був зацікавленим у співпраці з європейським колегою, який не мав закорінених у свідомості стереотипів польських чи російських учених, тож визнав слушною українську схему історії Східної Європи М. Грушевського, а також прийняв його погляд на провідників козацької революції, насамперед на Івана Мазепу, й українську політичну еміграцію початку XVIII століття. 1909 рік був роком ювілею – 200-річчя Полтавської битви. Українські історики НТШ вступили в наукову та суспільно-політичну полеміку з російськими вченими навколо значення діяльності гетьмана Мазепи та Полтавської битви для України. Вони діаметрально протилежно оцінювали значення Полтави – як початок кінця автономної Козацької держави. А отже, сприймали Полтавську баталію негативно. Однак їм закидали особисту зацікавленість у цій проблематиці. Потрібна була думка неупереджених істориків Європи. І ось несподівано нагодився швед Альфред Єнсен, який став на позиції М. Грушевського (в одному з листів він навіть називає Михайла Сергійовича своїм учителем [ЦДІАК України: 15]), подав матеріали зі шведського архіву, а ще віднайшов документи Пилипа Орлика, що висвітлювали діяльність політичної козацької еміграції по смерті І. Мазепи [Єнсен 1909: 4; 1909: 5].

Те, що А. Єнсен співпрацював із НТШ не один рік, свідчить про свідоме зацікавлення історичною україністикою і підтримку думки про існування українського історичного процесу окремо від російського. Опосередковано про це свідчить і захоплення А. Єнсена шевченкознавством: як відомо, він став популяризатором постаті пророка української нації у Швеції [Jensen 1916: 24]. Окрім цього, А. Єнсен популяризував серед західноєвропейських колег доробок українських інтелектуалів, перекладаючи їхні літературні твори та рецензуючи наукові видання для журналу *Historisk Tidskrift* [Jensen 1911: 22]. Ця різнопланова робота шведського вченого стала підставою для обрання дійсним членом таких чолових українських наукових інституцій, як НТШ (1911) та УНТ (1913). Власне, згадані події становлять провідну сюжетну лінію нечисленного епістолярію (17 одиниць), котрий в українських архівах зберігся лише за період до початку Першої світової війни.

Очевидно, листування між шведським і українським колегами тривало й надалі, адже 1921 року вийшла відома збірка А. Єнсена *Ukrainarna* (*Українці*), у якій опубліковано праці найкращих тогочасних знавців України – М. Грушевського (українська історія), С. Рудницького (географія України та її населення), В. Залозецького-Саса (релігія, мистецтво), І. Панкевича (народна освіта, театр), С. Єфремова (література) та ін. [Jensen 1921: 25]. Зі вступу А. Єнсена до згаданої книги випливає, що він сам скомпілював із попередніх текстів М. Грушевського підписаний ним розділ, адже через неспокійні часи український історик не встиг вчасно надіслати своєї праці й погодився на таку незвичну комбінацію. Тож очікувано, що ці питання мали б обговорюватися в невіднайдених на сьогодні листах. На жаль, того ж таки 1921 року (15 вересня) великого друга України не стало – він помер і був похований у Відні.

Дещо меншою інтенсивністю були позначені взаємини Михайла Грушевського з Олафом Броком. Це, зрештою, не повинно дивувати, адже норвезький учений, на відміну від згаданих вище його західноєвропейських колег, спеціально не цікавився україністикою. Однак уже перші студії молодого тоді славіста, написані ще в середині 90-х рр. XIX ст., привернули увагу філологів очолюваного М. Грушевським Наукового товариства імені Тараса Шевченка – неофіційної української Академії наук. Як відомо, ці перші праці були присвячені цікавій мовній ситуації тогочасної Дунайської монархії, а саме – взаємовпливам словацького й українського діалектів на міжетнічному прикордонні. Тож не дивно, коли

1895 року з'явилася друком перша праця О. Брока *До питання про малоруську мову в Угорщині*, вона отримала оперативний відгук на сторінках головного видання тогочасної україністики *Записок НТШ*, де, за задумом головного редактора М. Грушевського найбільше уваги надавали рецензуванню широкого кола праць, що так чи інакше стосувалися україністики. У рубриці *Наукова хроніка* на появу нового дослідника українських діалектів та його студії редакція *Записок НТШ* відреагувала таким коментарем: «Автор, норвежець родом, подає докладний опис бесіди одного інтелігентного угорського русина з земплинського комітату з околиці Унгвару. Вартість опису лежить у тім: а) що автор, яко чужинець, міг докладно відрізняти всякі нюанси звукові, на які русинові не приходиться і на думку звертати уваги, б) що він перший старався підтягнути ті нюанси руської мови під рубрики наукової фонетики [...] і відповідно до того їх в латинській транскрипції означувати. [...] Праця заслугує широкого обговорення – на иньшому місці» [І. К. 1896: 7].

Згадану обіцянку редакція *Записок НТШ* дотримала 1899 року. Оглядачем цієї першої серйозної студії норвезького вченого був вчений секретар НТШ Володимир Гнатюк. Детально проаналізувавши логіку наукової реконструкції одного з українських діалектів, яку запропонував норвезький учений, оглядач праці підсумував: «Хоч в студиї д. Броха і находяться неточности, що походять певно більше звідти, що він за коротко пробував в Угорщині, ніж аби міг запізнатися і з иньшими говорами, порушеними мною, то все ж зібраний ним матеріал визначається великою вірністю, а сама праця докладністю та сумлінністю. З того огляду можна уважати її справді за дуже добру і бажати б лише належало, щоби кожний наш діалект був так досліджений як найскорше» [Гнатюк 1899: 3]. Відзначмо, що про написання рецензії на першу ґрунтовну студію норвезького філолога В. Гнатюк інформував у своєму листі М. Грушевського [Листування 1998: 10].

У середині 1890-х рр. О. Брок деякий час перебував на словацько-українському етнічному порубіжжі, де продовжував вивчати особливості фонетики лемківської говірки української мови. Результатом стало кілька ґрунтовних монографічних досліджень: книга *Угроруська говірка села Ублі Земплинського комітату* (1899 р.), а також двотомна праця *Вивчення словацько-малоруської мовної межі у східній Угорщині* (1897, 1899). І цього разу згадані книги норвезького вченого прорецензував В. Гнатюк. Полемізуючи з норвезьким колегою із приводу поодиноких питань

лемківського діалекту, учений секретар НТШ вказав на новаторство О. Брока, зокрема на факт започаткування окремої галузі порівняльної лінгвістики – фізіології мови. Окрім низки критичних зауважень, В. Гнатюк надзвичайно схвально оцінив фаховий рівень рецензованих праць: «Діалектологічні студії д. Броха з пограниччя словацько-руського інтересні особливо тим, що в них бачимо докладно ціле життя говорів на примітивному рівні. [...] Д. Брохові треба признати, що він перший звернув увагу ширшого наукового світу на багатство угро-руських діалектів та почав їх опрацьовувати на широкій підставі. Належало б тільки бажати, аби не покидав раз розпочатої праці і продовжував її дальше, що при його великій сумлінності і докладнім знанню не лише самої філології, але й нашої мови може принести для нашої науки величезні користі» [Гнатюк 1901: 1].

Рецензії В. Гнатюка стали приводом для знайомства з О. Броком, а згодом і до тривалого товариського спілкування, свідченням чого є збережені у львівських (Львів. нац. наук. б-ка імені В. Стефаника НАН України, відділ рукописів: 11) та київських (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, відділ рукописних фондів і текстології: 8) архівних колекціях листи норвезького славіста. У них часто обговорюються різноманітні наукові проблеми [див. Додаток № 1], про що наразі невідомо біографам О. Брока. Ученому, вочевидь, імпонували високі оцінки В. Гнатюка його праць. Отримуючи в подарунок мовознавчі твори львівського колеги, О. Брок рецензував їх у норвезьких часописах, тим самим популяризуючи здобутки української лінгвістики. Скажімо, в одному з листів читаємо: «Із зацікавленням очікую на подальші Ваші праці. Що Ви, уроджений малорус, поважаєте та ціните мої думки та рецензії, це для мене, далекого іноземця, є дуже дорогим і приємним» [Львів. нац. наук. б-ка імені В. Стефаника НАН України, відділ рукописів: 11]. Дружнє спілкування між дослідниками сприяло поглибленню контактів норвезького вченого з НТШ і налагодженню книгообміну між університетом у Християнії та львівською науковою інституцією.

Звісно, українські вчені не могли оминути увагою основну працю О. Брока зі славістики – *Нариси з фізіології слов'янської мови* (1910), де подано загальну характеристику слов'янської звукової фізіології. За завданням М. Грушевського, для *Записок НТШ* цю монографію прорецензував інший відомий український мовознавець Іларіон Свєнціцький, який зазначив, що О. Брок точно виявив, з одного боку, основні фонетичні

одиниці кожної з досліджуваних мов, а з іншого – напрочуд тонко описав численні особливості їхньої артикуляції та звучання і показав низку фонетичних паралелей між окремими слов'янськими мовами. Особливо важливими, стверджує рецензент, були українознавчі сюжети *Нарисів*. Українській мові в цій праці було присвячено кілька розділів, а основним джерелом дослідження звукової специфіки української мови слугувало мовлення Івана Зілинського – ще одного українського приятеля О. Брока. Зосередившись на цій частині рецензованої книги, І. Свєнціцький на багатьох прикладах продемонстрував, що норвезький дослідник подав доволі детальну та загалом коректну характеристику звуків української мови на тлі всіх слов'янських мов. Наприкінці своєї рецензії оглядач назвав працю О. Брока «першою спробою одноцільного огляду фізіології української мови в поєднанні з іншими слов'янськими мовами» [Свєнцицький 1913: 13].

Новаторські студії О. Брока над українськими діалектами, а також його товариські взаємини із чоловими українськими філологами стали підставою для обрання вченого дійсним членом НТШ. Зауважимо, що це було надзвичайно високе відзначення для тогочасних гуманітаріїв, особливе вшанування їхніх наукових заслуг на ниві українознавства. Для прикладу згадаймо, що серед закордонних членів НТШ були такі першорядні постаті тогочасної науки, як Альберт Ейнштейн, Олексій Шахматов, Томаш Масарик та Макс Планк. На дійсного члена НТШ норвезького мовознавця номінувала Філологічна секція, у якій одне із чільних місць посідав згадуваний В. Гнатюк. На загальному зібранні Товариства під головуванням М. Грушевського ініціативу колег-філологів було одноголосно підтримано, і 18 лютого 1914 року О. Брок поповнив ряди цієї найбільш авторитетної української наукової інституції [Хроніка 1914: 6]. До нашого часу збереглася його подяка за таке вшанування, надіслана на руки вченого секретаря НТШ В. Гнатюка. У ній О. Брок, зокрема, зазначив: «З сердечною подякою довідався я і приймаю велику честь, яку проявило до мене Товариство ім. Шевченка. В першу чергу, дякую Вам як ласкавому ініціаторові, а через Вас далі високошановному такому заслуженому товариству. Мене дуже зворушило високе, без сумніву, надто високе признання, яке я цим способом отримав. [...] Поки що мої заняття стосуються трохи іншої ділянки, однак можливо, що в не дуже далекий час я повернуся до своїх любих південно-західних українців» [Гнатюк 1998: 2]. Цікаво буде згадати, що водночас із норвезь-

ким ученим дійсними членами НТШ стали такі знані європейські мовознавці, як Ян Бодуен де Куртене, Александр Брюкнер, Матіас Мурко, Їржи Полівка та Іван Шишманов.

Складно однозначно сказати, чи у згаданий час, тобто наприкінці XIX – на початку XX ст., М. Грушевський і О. Брок були особисто знайомими та листувалися, адже в архіві українського вченого за той період листів норвезького колеги немає. Достеменно також невідомо, чи, перебуваючи на словацько-українському етнічному пограниччі, норвезький учений відвідував Львів, де в той час жили його колеги-мовознавці В. Гнатюк, О. Колесса та І. Зілинський. Упевнено лише можемо сказати, що і критичні огляди на праці О. Брока в *Записках НТШ*, й особливо його обрання дійсним членом Шевченкового товариства відбувалося за зрозумілої санкції М. Грушевського як голови НТШ і редактора його видань.

Натомість маємо всі підстави стверджувати про тісні взаємини двох видатних славістів у повоєнні роки. Імпульсом до налагодження активних контактів і листування стала тогочасна трагедія українського народу – перший за хронологією голодомор на наших землях як наслідок більшовицького соціального експерименту. На жаль, про долю архіву М. Грушевського еміграційної доби дотепер відомо надзвичайно мало, тож тогочасні листи норвезького вченого поки що невідомі. Архіву же самого О. Брока, як, зрештою, й інших скандинавських славістів, українські дослідники наразі не опрацювали. Зрештою, про співпрацю між українським і норвезьким інтелектуалами дізнаємося з листів М. Грушевського до третіх осіб, насамперед до галицького мовознавця Кирила Студинського та до рідного брата вченого Олександра Грушевського, який тоді перебував у голодному Києві. Життя українських учених у столиці радянської України описує фраза з листа М. Грушевського до колег із Західної України: «Положення населення в південно-східній Україні й інтелігенції по більших центрах жахливе. Мій брат, професор університету і завідувач відділу Академії формально нераз млів з голоду на викладах, і зимою ходив в кальошах босоніж, бо не мав черевиків» [Листи: 9].

Тож зрозуміло, що всі свої багатогранні зв'язки в західному світі колишній голова Центральної Ради спрямовував на порятунок змордованих голодом земляків. Найбільш дієвою виявилася добре знана дослідникам місія Нансена, співробітником якої і був приятель норвезького полярного дослідника О. Брок. Саме з ним особисто зустрічався, а також активно листувався у справах допомоги голодним українцям

М. Грушевський. Зокрема в листі до К. Студинського читаємо: «Тиждень тому я бачився з проф. Брохом в Християнії, приятелем Нансена, який організував поміч російським ученим, за порозумінням з ним я понаписував листи до людей, які сим займаються: проф. Фан Вика в Лейдені, Гефодінга в Копенгазі, Міком в Гельсинфорсі, і до самого Нансена. Будемо все робити, щоб понудити їх до помочі Україні і використати їх поміч для несення своєї помочи» [Листи: 9].

Співпраця українського та норвезького учених, вочевидь, була плідною, про що свідчать листи М. Грушевського до українських колег. У них згадано, що саме О. Брок став посередником у спілкуванні між М. Грушевським та Ф. Нансеном, а це, урешті-решт, дало змогу привернути увагу до становища голодних українців у широких колах західноєвропейської інтелігенції. Для прикладу наведімо уривок із листа М. Грушевського до брата Олександра: «Писав мені Брох (професор університету в Християнії), через котрого я передав деякі відомости про положеннє до Нансена, що Нансен доручив свому представнику в Харкові, капітану Квіслінгу зв'язатись з тобою, Сашенька. Отже, як буде якесь з його боку бажаннє, то відізвись з повною готовністю. Він може познайомитись з потребами укр[аїнської] інтеліг[енції] і зміркувати, чи не можна чого зробити» [ЦДІАК України: 16]. Уже незабаром вдалося налагодити оперативне висилання продуктових і речових посилок в українські міста, що помітно покращило становище виснаженої та зубожілої інтелігенції. Відзначмо, що цієї теми й до сьогодні практично не висвітлено.

Щира та активна допомога О. Брока українським колегам, як і його наукові заслуги, зробили його популярною та шанованою постаттю в інтелігентських колах Наддніпрянщини. Тому, цілком очікувано, у червні 1924 року ученого одностайно обрали дійсним членом Всеукраїнської академії наук. Прикметно, що саме М. Грушевський ініціював це обрання, про що дізнаємося з його листа до К. Студинського, якого було обрано академіком водночас із О. Броком: «З приємністю доношу, що сьогодні закінчено Ваш вибір в члени академії: вибрано разом 4-х, всіх мною предложених – проф. Броха, Мейе і Полівку, і всі 4 пройшли одноголосно і в відділі, і на спільнім засіданні. Вважаю се певним актом гречности Академії і супроти мене як пропонуючого, і всіх 4-х кандидатів» [Листи: 9]. Як з'ясувала норвезька дослідниця Т. Льоннґрен, привітального листа український академік надіслав і самому норвезькому колезі [Lönngren

2015: 37]. До речі, тема *Олаф Брок та Українська Академія наук* також ще чекає на ґрунтовне опрацювання.

Про взаємини між двома вченими у другій половині 20-х рр. XX ст. також інформації обмаль. Як відомо, тогочасний архів М. Грушевського унаслідок вимушеного переїзду до Москви та багатократних вилучень матеріалів ученого співробітниками каральних органів, є фрагментарним. Цю прогалину могли б заповнити документи з архіву О. Брока. На сьогодні маємо лише один лист норвезького вченого до українського колеги, датований 5 грудня 1927 року [ЦДІАК України: 17]. Однак у ньому обговорюється, за зізнанням самого кореспондента, «далеке від науки питання». Ішлося про прохання норвезького вченого до київського академіка посприяти вирішенню проблем дружини його друга художника Крона повернути куплену напередодні революційних подій земельну ділянку в Києві. Про взаємну симпатію між двома вченими можуть свідчити передані О. Броком «сердечні поклони» [див. Додаток № 2].

Згадаймо також про те, що в міжвоєнний час О. Брок не втратив зв'язків із НТШ. Документи свідчать, що він надалі опікувався книгообміном між львівською та норвезькими інституціями. Наприклад, в архіві НТШ збереглася його подяка за отримання надісланої зі Львова книги Івана Огієнка *Історія українського друкарства*. У листі О. Брок відзначає: «Дуже радію з приводу її отримання й прошу Вас і Товариство прийняти мої вдячність і вітання» [ЦДІАЛ України: 19]. Подібні листи-подяки на адресу некоронованої західноукраїнської Академії наук надходили й у 30-х роках, коли норвезький учений був уже Генеральним секретарем Норвезької академії наук в Осло. Зокрема в одному з них закордонний член НТШ разом із президентом Академії наук Гальвданом Кутом висловили західноукраїнській установі «глибоку вдячність за Ваші теплі й щирі привітання з нагоди 100-літнього ювілею Б'єрнстьєрне Б'єрнсона» [ЦДІАЛ України: 18].

Відгукнувся норвезький учений і на важку для української науки втрату – смерть у жовтні 1926 року його приятеля та довголітнього наукового секретаря НТШ В. Гнатюка. Із деяким запізненням дізнавшись про цю сумну для європейського мовознавства подію, О. Брок надіслав лист-співчуття до президії Шевченкового товариства [див. Додаток № 3]. У листі, зокрема, ішлося: «Знайти заміну такому самовідданому, ініціативному й енергійному досліднику буде важко, дуже важко. Й утрата ця вкрай болісна саме зараз, коли після лихоліть світової війни відчувається

подвійна потреба у досвідчених науковцях, щоб відбудувати руїни й впорядкувати безлад» [ЦДІАЛ України: 20].

Як відомо, О. Брок та М. Грушевський були практично однолітками. Однак, на відміну від норвезького колеги, український учений прожив порівняно коротке життя, трагічно померши 1934 року. Але вже від початку 30-х років XX ст. київський академік перебував у фактичному засланні в Москві. Його епістолярні контакти, особливо із закордонними колегами, відтоді вимушено скоротилися, адже листування М. Грушевського перлюстрували органи державної безпеки. Як відомо, у короткому часі в немилість до радянської влади потрапив і О. Брок, критично оцінивши стан громадянських свобод в СРСР. Ця критика «коштувала» видатному норвезькому славістові звання союзного академіка.

Смерть київського історика 1934 року з великим неспокоєм сприйняли колеги-славісти з багатьох європейських осередків. Поодинокими некрологами відгукнулася й наукова періодика скандинавських країн. Наприклад, на сторінках стокгольмського журналу *Historisk Tidskrift* Дмитро Дорошенко показав шведському читачеві М. Грушевського як найвидатнішого українського історика, неперевершеного організатора науково-організаційної та суспільно-політичної праці, наголосив на значущості різнопланової спадщини вченого не тільки для української, а і для всієї європейської науки [Doroschenko 1935: 23].

У підсумкові відзначмо, що зі скандинавськими колегами в українських інтелектуалів, як і в М. Грушевського, склалися чи не найбільш гармонійні стосунки. Адже, на відміну, скажімо, від польських і російських учених, їх не розділяли складні питання спільного минулого та подекуди трагічні обставини революційної доби. І насамкінець – здійснену спробу реконструювати співпрацю М. Грушевського зі шведським та норвезьким колегами вважаємо лише першим кроком у напрямі з'ясування більшої проблеми, яку можна окреслити як «українська та скандинавська наука у взаємовпливах і репрезентаціях». Реалізація цієї практично досі не зауваженої, але цікавої та важливої для славістики теми стане можливою за умови опрацювання українськими істориками архівів Копенгагена та Осло, а також постійного обміну думками між скандинавськими й українськими дослідниками в рамках спільних проектів.

Vitaliy Telvak

Drohobych

Mykhaylo Hrushevskyi and Scandinavian Slavic Studies

The idea of the importance of impact of international ties of Ukrainian scholars on the establishment of national science during the period of modern renaissance (19th early 20th century) has become axiomatic in modern historiography. Quite justifiably the stress is made on the fact that branched-out communicative ties are the key guarantee of quality progress for any intellectual culture. In view of this fact, in the final quarter of the century historians of science conducted a thorough research of the contacts between Ukrainian scholars and their Western European colleagues. If today we are well-informed of the relations between Ukrainian scholars and their Russian, Polish, Czech, Belarussian, German and French partners, Ukrainian-Scandinavian scientific contacts from one hundred years ago remain practically unknown.

A similar situation happened with the reconstruction of reception of the creativity of the main figure in Ukrainian humanities of the renaissance period, i. e. Mykhaylo Hrushevskyi (1866–1934). We are all familiar with, let us say, Russian, Polish, German or Czech contexts in interpretation of the landmark texts of *History of Ukraine-Rus* author [Тельвак 2008: 26]. At the same time, the attempts to trace similar interpretations of Scandinavian colleagues are very modest. It is clear that we must consider very objective reasons in this case: Scandinavian countries are situated at a large distance from Ukraine so humanities scholars, unlike their colleagues from the Central-Eastern Europe, were a lot less interested in the achievements of Ukrainian culture. Yet, as the available sources suggest, the state of research into Ukrainian-Scandinavian intellectual ties is apparently not equal to the heuristic potential of the problem. By drawing the attention of our colleagues to this scientific plot, we will try to reconstruct the relations between Mykhaylo Hrushevskyi and his renowned Scandinavian contemporaries – Alfred-Anton Jensen and Olaf Broch.

Mykhaylo Hryshevskyi established the earliest and most dynamic relationship with Alfred Jensen. Researchers believe that the Ukrainian and Swedish scholars most likely got acquainted in spring of 1909, when the latter was staying in Halychyna on research trip [Листування: 12]. It was Mykhaylo Hrushevskyi who was organizing the stay of his Swedish colleague in Lviv and later on during the visit to Dnieper Ukraine he introduced Broch to the circle of

conscientious Ukrainian intelligentsia on both banks of the river Zbruch. Mykhaylo Hrushevskyi's journal [ЦДІАК України: 14] and letters to Alfred Jensen [ЦДІАК України: 15] depict open and friendly communication between them. Testifying to the latter are the visits that the Swedish scholar paid to family houses of the Hrushevskyis in Lviv [Щоденники: 21] and in Kyiv. As a sign of gratitude for the friendliness and warm welcome the Swedish scholar established cooperation with the *Proceedings of the Shevchenko Scientific Society* edited by Mykhaylo Hrushevskyi.

The Lviv professor was interested in collaboration with his European colleague who did not have the established stereotypes of Polish or Russian scholars which led him to acknowledge the Ukrainian scheme of Eastern European history suggested by Mykhaylo Hrushevskyi and also agree with his view on the leaders of Cossack revolution, in particular Ivan Mazepa, and the Ukrainian political emigration of the early 18th century. The year 1909 marked the 200th anniversary of the Battle of Poltava. Ukrainian historians at the Shevchenko Scientific Society entered into scientific and social and political debate with Russian scholars as to the significance of Hetman Mazepa's actions and the Battle of Poltava for Ukraine. They had completely opposite opinions as to the meaning of the Battle of Poltava as the beginning of end for the autonomous Cossack state. As a result they perceived the Battle of Poltava negatively. Yet, they were accused of personal interest in the topic and needed an unbiased opinion of European historians. And unexpectedly the Swedish scholar Alfred Jensen entered the picture and took the position of Mykhaylo Hrushevskyi (in one of his letters he even called Mykhaylo Serhiyovych his teacher [ЦДІАК України: 15], submitted materials from the Swedish archive and recovered the Pylyp Orlyk documents which highlighted the activities of political Cossack emigration after the death of Ivan Mazepa [Єнсен 1909: 4; 1909: 5].

The fact that Alfred Jensen cooperated with the Shevchenko Scientific Society for many years shows he was genuinely interested in historical Ukrainian studies and supported the idea about the existence of Ukrainian historical process separately from Russian. An indirect evidence of the same fact was Jensen's interest in Shevchenko studies: as we know the became the person who popularized the figure of the prophet for the Ukrainian nation, i.e. Taras Shevchenko, in Sweden [Jensen 1916: 24]. In addition, Alfred Jensen popularized the works of Ukrainian intellectuals among his Western European colleagues by translating their literary workings and reviewing academic

publications for the *Historisk Tidskrift* journal [Jensen 1911: 22]. Such multi-faceted work of the Swedish scholar became the ground for his election as full member of such leading Ukrainian scientific institutions as the Shevchenko Scientific Society (1911) and Ukrainian Scientific Society (1913). In fact, the events mentioned constitute the main storyline in the small correspondence (17 items) which was preserved in Ukrainian archives only for the period preceding WWI.

Apparently, correspondence between the Swedish and Ukrainian colleagues lasted for a longer time as in 1921 Alfred Jensen published his famous collection *Ucrainarna* (*Ukrainians*) which included the works of the best experts on Ukraine at the time – Mykhaylo Hrushevskyi (Ukrainian history), Stepan Rudnytskyi (Geography of Ukraine and its population), Vasyl Zalozetskyi-Sas (religion, arts), Ivan Pankevych (people's education, theater), Serhiy Yefremov (literature) and others. [Jensen 1921: 25]. Jensen's preface to the book mentioned suggests that he himself compiled the Chapter signed with Hrushevsky's name using the previously written texts of the Ukrainian historian since because of the tumulus times Hrushevskyi was not able to send his work in time so he agreed to such an unusual way out. So quite expectedly, those issues were discussed in the letters that have not been recovered as of today. Unfortunately, the same year, on September 15 the great friend of Ukraine passed away and was buried in Vienna.

The relations between Mykhaylo Hrushevskyi and Olaf Broch were a bit less dynamic. But this should not come as a surprise as the Norwegian scholar, unlike his Western European colleagues already mentioned, was not specifically interested in Ukrainian Studies. Yet, the first papers of the then young Slavist written in mid 1890s attracted the attention of philologists from the Shevchenko Scientific Society chaired by Mykhaylo Hrushevskyi – the unofficial Ukrainian Academy of Sciences. As we know, those first papers were dedicated to the interesting linguistic situation in Habsburg Monarchy at the time, namely the interference of Slovak and Ukrainian dialects at inter-ethnical border. So it is no wonder that when Broch's first paper was published in 1895 – «On the Issue of Little Russian Language in Hungary», it was quickly reviewed on the pages of the main publication for Ukrainian Studies at the time – *Proceedings of the Shevchenko Scientific Society*, which according to the idea of its editor-in-chief Mykhaylo Hrushevskyi paid most attention to reviewing a wide range of works pertaining to Ukrainian Studies in this or that way. The « Scientific Chronicles» section included the response made by editorial board of the *Proceedings of*

Shevchenko Scientific Society to the appearance of a new researcher of Ukrainian dialects by way of following comment, «The author, Norwegian by nationality, provides a detailed description of the speach of one intelligent Hungarian Ruthenian from the Zemplen Comitatus, the outskirts of Ungvar. The value of the description lies in the following: a. the author as a foreigner was able to differentiate accurately between different sounding aspects which a Ruthenian would never think to pay attention to, b. he was the first to try to match those characteristics of the Ruthenian language to the rubrics of scientific phonetics [...] and mark them correspondingly in the Latin transcription. [...] The work deserves wide discussion in a different place.» [I. K: 1896 7].

The *Proceedings of Shevchenko Scientific Society* editorial broad kept their promise in 1899. The reviewer of that first serious study of the Norwegian scholar was the scientific secretary of Shevchenko Scientific Society Volodymyr Hnatyuk. After a detailed analysis of the logics behind scientific reconstruction of one of the Ukrainian dialects which the Norwegian scholar put forward, the reviewer of the paper summarized, «Even though Broch's study has some inaccuracies which are most likely caused by the fact that his stay in Hungary was too short to get acquainted with other dialects mentioned by me, the material collected by him is marked by great faithfulness and the study itself is very detailed and diligent. In this respect we can consider it to be a really fine work and wish for each dialect of our language to be studied in the same fashion as soon as possible.» [Гнатюк 1899: 3]. We should mention that Volodymyr Hnatyuk informed Mykhaylo Hrushevskyi in a letter about his review of the first profound study of the Norwegian philologist [Листування 1998: 10].

In mid 1890s Olaf Broch was staying at Slovak-Ukrainian ethnic border where he continued studying the phonetic specificities of Lemko dialect of the Ukrainian language. That resulted in several comprehensive monographic studies: *Hungarian-Ruthenian Dialect of the Village of Ubli of Zemplen Comitatus* (1899) as well as the two volume edition of *Studying of Slovak-Little Russian Language Border in Eastern Hungary* (1897, 1899). Those books were again reviewed by Volodymyr Hnatyuk. When discussing separate issues regarding Lemko dialect with his Norwegian colleague, the scientific secretary of Shevchenko Scientific Society pointed to the innovativeness of Olaf Broch, namely the fact that he started a separate branch of comparative linguistics – language physiology. Except for a number of critical remarks, Volodymyr Hnatyuk gave a high evaluation to the professional level of works reviewed: «Dialectal studies of Doctor Broch from the Slovak-Ruthenian border are

particularly interesting because we see a detailed whole life of dialects in them on the primitive level. [...] Doctor Broch should be acknowledged as the first one to pay attention of wider academic society to the richness of Hungarian-Ruthenian dialects and start researching them in wide perspective. We would only wish for him to continue with the work started and not leave it which in view of his great diligence and perfect knowledge not only of philology but also of our language will be very beneficial for our science.» [Гнатюк 1901: 1].

Reviews of Volodymyr Hnatyuk became the reason for meeting Olaf Broch and later for long-term friendly communication which is evidenced by the letters of Norwegian Slavic Studies expert which are kept in Lviv (V. Stefanyk Lviv National Scientific Library of the National Academy of Sciences of Ukraine, Department of Manuscripts: 11) and Kyiv (T. H. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine, Department of Manuscript Funds and Textology: 8). In the letters they often discuss different scientific problems [see Appendix No 1] which Broch's biographers are currently unaware of. The scholar apparently liked the high evaluation given by Volodymyr Hnatyuk to his works. When receiving the linguistic papers of his Lviv colleague, Olaf Broch reviewed them in Norwegian periodicals and in such a way popularized the achievements of Ukrainian Slavic Studies. For instance one of the letters reads, «I am eagerly awaiting for your future works. The fact that you, a person of Little Russian origin, respect and appreciate my ideas and reviews is very dear and pleasant for me as a foreigner from far away land. [V. Stefanyk Lviv National Scientific Library of the National Academy of Sciences of Ukraine, Department of Manuscripts: 11]. Friendly communication between the researchers contributed to deepening of the contacts between the Norwegian scholar and the Shevchenko Scientific Society and establishment of book exchange between the Kristiania University and Lviv Scientific Institution.

Of course, Ukrainian scholars could not overlook Broch's main paper in Slavic Studies – *Sketches in Slavic Language Physiology* [Брок 1910] which offers a general characteristics of the Slavic sound physiology. Receiving a task from Mykhaylo Hrushevskyi, another famous Ukrainian linguist Ilarion Svientsitskyi reviewed this monograph for the *Proceedings of the Shevchenko Scientific Society* in which he stated that Olaf Broch accurately determined the main phonetic units in each of the languages studied on the one hand and on the other hand he provided a very subtle description for the numerous specific features of their articulation and sounding and showed a number of phonetic

parallels between separate Slavic languages. The reviewer said that the Ukrainian Studies-focused elements in the *Sketches* were of particular importance. Ukrainian language was the focus of several chapters in the book and the main source for the study of acoustic specifics of the Ukrainian language was the speech of Ivan Zilynskyi, another Ukrainian friend of Olaf Broch. By focusing on this part of the reviewed book, Ivan Svientsitskyi demonstrated on a number of examples that the Norwegian researcher provided a rather detailed and in general correct characteristics of the sounds of Ukrainian language as compared to all Slavic languages. At the end of his review, he called the work by Olaf Broch «the first attempt of a unified overview of the physiology of Ukrainian language combined with other Slavic languages» [Свєнціцький 1913: 13].

Innovative studies of Olaf Broch dedicated to Ukrainian dialects as well as his friendly relations with the leading Ukrainian philologists resulted in his election as full member of the Shevchenko Scientific Society. We should note that it was a very high distinction for a humanities scholar at the time, a particular evaluation of the academic achievements in the sphere of Ukrainian Studies. To give more examples, the foreign members of the Shevchenko Scientific Society included such renowned scientists of their time as Albert Einstein, Oleksiy Shakhmatov, Tomasz Masaryk and Max Planck. The Norwegian linguist was nominated for full membership in the Shevchenko Scientific Society by the Philology Section, which had the already mentioned Volodymyr Hnatyuk among its leaders. During the General Meeting of the Society chaired by Mykhaylo Hrushevskyi the initiative of the colleagues-philologists was supported unanimously and on February 18, 2014 Olaf Broch joined the lines of the most authoritative Ukrainian scientific institution [Хроніка НТШ 1914: 6]. The gratitude letter for such distinction has survived until our time as sent to the scientific secretary of the Shevchenko Scientific Society Volodymyr Hnatyuk. In the letter Olaf Broch in particular mentioned the following, «With warm gratitude I found out and am now accepting the great honour extended to me by the Shevchenko Scientific Society. First of all, I would like to thank the kind initiator and ask you to pass my gratitude to the honourable and highly esteemed society. I was very touched by the high, undoubtedly, too high of an evaluation which I received in this way. [...] While my current activities pertain to a slightly different field, it is yet possible that in the nearest future I will go back to my dear South-Western Ukrainians [Гнатюк 1998: 2]. It would be interesting to recall that together with the Norwegian

scholar full members of the Shevchenko Scientific Society were such renowned European linguists as Jan Baudouin de Courtenay, Matija Murko, Jiří Polívka and Ivan Shyshmanov.

It is hard to say exactly if at the time mentioned, i.e. late 19th century – early 20th century, Mykhaylo Hrushevskyi and Olaf Broch had met each other and kept correspondence as the archive of the Ukrainian scholar for that period does not contain letters of his Norwegian colleague. It is also not known for sure whether while staying at the Slovak-Ukrainian ethnic border the Norwegian scholar visited Lviv where his colleagues-linguists lived at the time, namely Volodymyr Hnatyuk, Oleksandr Kolessa and Ivan Zilynskyi. One thing is certain: that critical reviews of Olaf Broch's papers in the *Proceedings of the Shevchenko Scientific Society* and his election as full member of the Shevchenko Society was clearly sanctioned by Mykhaylo Hrushevskyi as the Head of Shevchenko Scientific Society and the editor of its publications.

Instead, we have all grounds to claim that that the two renowned Slavic Studies scholars had close ties during after-war period. The impetus for establishing active contacts and correspondence was the tragedy of the Ukrainian people at the time – the first Holodomor on our lands which was the consequence of Bolshevik experiment. Unfortunately, we still know very little about the fate of Mykhaylo Hrushevskyi's archives of the emigration period so the letters sent by the Norwegian scholar at the time are not yet known. The archives of Broch himself, just like those of other Scandinavian Slavic Studies scholars, have not yet been studied by Ukrainian researchers. After all, we learn about the cooperation between the Ukrainian and Norwegian intellectual from the letters Mykhaylo Hrushevskyi sent to third persons, in particular Halychyna linguist Kyryl Studynskyi and his brother, also a scientist, Oleksandr Hrushevskyi, who was then staying in Kyiv swept by famine. The life of Ukrainian scholars in the capital of Soviet Ukraine is described by a phrase from the letter that Mykhaylo Hrushevskyi sent to his colleagues in Western Ukraine: «The condition of people in South-Eastern Ukraine and intelligentsia in bigger cities is awful. My brother, a university professor and Head of the Academy Department fainted on numerous occasions in the classroom and in winter he wore his overshoes barefoot as he did not have shoes [Листи: 9].

So it is clear that all the different ties that the former Head of Central Council had in the Western World were aimed at saving his compatriots tortured by famine. The most efficient help was offered by the Nansen Mission

well-known to the researchers and one of the mission employees was a friend of the Norwegian researcher Olaf Broch. It was him who Mykahylo Hrushevskyi met personally and also kept an active correspondence with on matters of help to hungry Ukrainians. To be more specific, the letter to Kyrylo Studynskyi reads as follows, «Last week I saw professor Broch in Kristiania, he is a friend of Nansen's who organized the help to Russian scholars and after agreeing with him I wrote letters to the people dealing with this: professor Fan Vick in Leiden, Gefoding in Copenghagen, Mick in Helsingfors and Nansen himself. We will be doing everything to make them help Ukraine and use this support for the help that we provide» [Листи: 9].

Cooperation between the Ukrainian and Norwegian scholars was obviously fruitful which is evidenced by letters of Mykhaylo Hrushevskyi to his Ukrainian colleagues. In the letters he mentions that it was Olaf Broch who became the mediator in communication between Mykhaylo Hrishevskyi and Fridtjof Nansen and that in the end helped attract attention to the state of hungry Ukrainians in wide circles of Western European intelligentsia. To exemplify this, we will provide an excerpt from the letter by Mykhaylo Hrushevskyi to his brother Oleksandr: «Broch wrote to me (professor of Kristiania University) and I told him some information about the state of affairs before Nansen, then Nansen ordered his representative in Kharkiv, captain Quisling to contact you, Sashenka. So, if he expresses any desire, reply with full readiness. He may get acquainted with the needs of Ukr[ainian] intelligent[sia] and think whether anything else can be done» [ЦДІАК України: 16]. Rather quickly they managed to organize swift delivery of food and clothes to Ukrainian cities which improved the condition of exhausted and impoverished intelligentsia dramatically. We should remark that this topic has not been discussed in detail until now.

Sincere and active help of Olaf Bloch to Ukrainian colleagues as well as his academic achievements made him a popular and honourable figure in intelligentsia circles of Dnieper Ukraine. So it is quite predictable that the scholar was unanimously elected full member of All-Ukrainian Academy of Sciences. What is peculiar is that it was Mykhaylo Hrushevskyi who initiated the session, which we find out about from his letter to Kyrylo Studynskyi who was elected academician together with Olaf Bloch: «I am pleased to inform that today we have completed your selection for academy member: total elected members – 4, including those suggested by me – Professor Broch, Mejis and Polivka and all the four of them got a unanimous vote during section voting and

the General Assembly. I consider this to be an act of courtesy of the Academy towards me as the one suggesting and towards all the 4 candidates» [Листи: 9]. Norwegian researcher Tamara Lönngren find out that the Ukrainian academician sent a congratulatory letter to his Norwegian colleague. [Lönngren 2015: 37]. On a related note, the topic «Olaf Bloch and the Ukrainian Academy of Sciences» is awaiting its fundamental research.

There is also little information about the relationship between the two scholars in late 1920s. As it is known, the archives of Mykhaylo Hrushevskyi are fragmentary because of forced move to Moscow and numerous confiscation of the materials by punitive agents. The gap could be filled by the documents from the archives of Olaf Broch. As of today, we have only one letter from the Norwegian scholar to his Ukrainian colleague, dated December 05, 1927 [ЦДІАК України: 17]. Yet, the letter discusses «subjects not related to science» as the writer himself mentions. The Norwegian scholar was asking the Kyiv academician to help with solving the problems of his friend's – artist Krohn's – wife, i.e. return the land plot in Kyiv bought before the revolution. Evident of mutual friendliness between the scholars may be the «kind regards» extended by Olaf Broch [See Appendix No 2].

Let us also remember that during inter-war period Bloch did not lose touch with the Shevchenko Scientific Society. Documents show that he was still in charge of book exchange between the Lviv and Norwegian institutions. For instance, Shevchenko Scientific Society Archives contain gratitude for the book by Ivan Ohiyenko – *History of Ukrainian Printing,* sent to him from Lviv. In the letter Olaf Broch remarks, «I am very happy to receive this book and I ask you and the Society to accept my gratitude and greetings» [ЦДІАЛ України: 19]. Similar thank you letters were sent to the address of the unofficial Western Ukrainian Academy of Sciences in 1930s when the Norwegian scholar was already the Chief Secretary of Norwegian Academy of Sciences in Oslo. In one of such letters in particular, the foreign Shevchenko Scientific Society member together with the President of the Academy of Sciences Halvdan Koht «expressed their deep gratitude for your warm and sincere greetings on the occasion of the 100th anniversary of Bjørnstjerne Bjørnso» to the Western Ukrainian institution [ЦДІАЛ України: 18].

The Norwegian scholar also responded to the great loss for the Ukrainian science, namely the death in October 1962 of his friend and long-term scientific secretary of the Shevchenko Scientific Society – Volodymyr Hnatyuk. Learning the sad news for the European linguistics a bit late, Olaf Broch sent a letter of

condolences to the Presidium of the Shevchenko Society [See Appendix No. 3]. The letter namely read as follows, «To find replacement to such a devoted, motivated and energetic researcher is going to be a hard, a very hard task. This loss is particularly painful at this very moment when after the dark years of world war there is a double need in experienced scholars to rebuild the ruins and make up for the mess» [ЦДІАЛ України: 20].

As we know Olaf Broch and Mykhaylo Hrushevskyi were almost of the same age. Yet, unlike his Norwegian colleague, the Ukrainian scholar lived a comparatively short life and died tragically in 1934. In early 1930s the Kyiv academician was practically in exile in Moscow. His correspondence, with foreign colleagues in particular, forcefully decreased as the letter exchange of Mykhaylo Hrushevskyi was watched by the state security agents. It is known that Olaf Broch became an unwanted person in the USSR shortly after that as he voiced critical opinions regarding the state of civil freedoms in the USSR. This critique «cost» the renowned Norwegian Slavist the title of Union Academician.

The death of Kyiv historian in 1934 was met with great unrest by fellow Slavists from many European centres. Several obituaries appeared on the pages of Scandinavian periodicals. For instance, on the pages of Stockholm journal «Historisk Tidskrift» Dmytro Doroshenko painted a portrait of the most renowned Ukrainian historian, unparalleled organizer of academic, social and political work and stressed upon the importance of his versatile legacy not only for Ukrainian but for the European science as well [Doroshenko 1935: 23].

To conclude, we need to mention that Ukrainian intellectuals, Mykhaylo Hrushevskyi included, had perhaps the most harmonious relations with their Scandinavian colleagues. Unlike Polish or Russian scholars they were not divided by the complicated issues of common past and at times tragic circumstances of the revolutionary period. And finally, the attempt made at reconstructing the cooperation between Mykhaylo Hrushevskyi and his Swedish and Norwegian colleagues is only the first step towards solving the bigger problem which may be outlined as «Ukrainian and Scandinavian science in mutual influences an representations.» Research into this understudied, yet interesting and important topic for Slavic Studies will become possible on condition that Ukrainian scholars work with archives in Copenhagen and Oslo and are actively involved in constant exchange of thoughts with Scandinavian colleagues within the framework of joint projects.

Додаток № 1

Лист Олафа Брока Володимирові Гнатюку:
Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника.
Відділ рукописів, ф. 34, спр. 68, арк. 1-2 зв.

Христиания 11 мая 1901 г.

Милостивый Государь!

Принимайте сердечную благодарность, мою и нашей университетской Библиотеки, за ту необыкновенную любезность, с которою Вы потрудились за нас. Здесь собирают, по возможности, все, что касается до наших великих литературных деятелей, особенно конечно Ибсена и Бьернсона (потом Ли, Кьелланд, Гамсун); то, что Вы нам послали, особенно редко и ценно. Будем вам и впредь весьма весьма благодарны, если поможете нам; только просим, если это соединено для Вас с издержками, да сообщаете нам это, чтобы мы могли Вам это заплатить! Не забывайте этого; мы с удовольствием будем принимать и благодарить за все, но просим при том, чтобы Вы позволили возвратить все возможные издержки.

Пользуюсь случаем, чтобы благодарить Вас за все те интересные произведения, которые Вы мне так любезно присылаете. Я получил все, что Вы упоминаете, и просмотрел с большим любопытством. Перемену и>е на ę я заметил и нахожу хорошею. Конечно, я и понимаю, что прочее Вы оставили без перемен; только я, как сказано «Archiv-е», немножко жалею, что Вы не обратили уже раньше внимания на известные точки вокализма. У Вас, без сомнения, очень хороший слух; это я давно заметил; и лингвист всегда требователен, он желает многого, может быть слишком много! Но хотя и желал бы я, чтобы Вы отмечали в своих материалах также те разницы и подробности, которые теперь трудно различать, но этим вовсе не желаю сказать, что это можно делать только по системе Сиверс'а. На против! У него много неудачного. При том кирилловскую азбуку можно приспособить так хорошо, что можете легко обходиться без латинских букв. Вы сами, на пр[имер], начали пользоваться знаком ę; таким же образом можно видоизменить также и другие буквы, смотря по надобности. Следует только отмечать, что есть разница и описать в чем состоит разница; а как ее обозначаешь, это все равно.

С любопытством жду и дальнейших Ваших работ. Что Вы, уроженец малорусский, уважаете и цените мои мнения и рецензии, это мне, далекому иностранцу, весьма дорого и лестно. Попробую найти время и

для дальнейшей рецензии, хотя и краткой. Долгое время, впрочем, я теперь не занимался малорусским языком; работаю усиленно над собранным в южной Сербии материалом, который будет печататься в Вене, в этом или будущем году.

Сердечный поклон мой г[осподину] Колессе! А если могу Вам служить в чем-нибудь, буду очень рад.

Истинно уважающий Вас Olaf Brock [підпис].

Додаток № 2

Лист Олафа Брока Михайлові Грушевському:
Центральний державний історичний архів України у Києві,
ф. 1235, оп. 1, спр. 871, арк. 116-117.

Академику, Осло 5 дек[абря] [19]27 г[ода]
Проф[ессору] Мих[аилу] Грушевскому,
Киев

Глубокоуважаемый Коллега,

Норвегия не имеет в Киеве консула; ее миссия в Москве оказывается без нужных связей для поднятия ниженазванного дела – и вот появилась у меня мысль, не попытаться ли через Ваше личное влияние устроить вопрос, касающийся наших добрых, живущих в трудных обстоятельствах друзей.

Эти друзья норв[ежский] художник Krohn (Крон) и его жена, художница же Юлья Иваровна, р[ожденная] Гольмберг. Последняя, русская, но состоящая ныне в норвежском подданстве, приобрела лет 13–14 тому назад, когда жила еще в России, за 22 000 р[ублей] участок в Киеве: Отрадная ул. № 12–14, Лукъяновка. Отнятый участок подлежит по полученным от родных сведениям возврату владелице. Она и обратилась к властям через сестру и зятя, проживающих в Киеве: зять, Семен Андреевич Денисевский, был раньше директором II коммерч[еского] училища. Но данный комиссар ответил, что срок заявления о возврате кончился 1 апреля с[его] г[ода].

Г[оспо]жа Крон предполагает, что ввиду ее норвежского подданства и постоянного местожительства тут в Осло – от чего и зависит ее незнакомство с названным сроком – русские власти не будут окончательно

настаивать на данный срок. Она поэтому через наше мин[истерство] ин[остранных] дел обратилась к нашей миссии в Москву; но как уже сказано, наша миссия, ввиду неимения консула в Киеве, считает себя вне возможности поднять вопрос, так как обращение в Коминдел СССР по имеющемуся опыту ни к чему не ведет.

Данный участок не даст владелице большую сумму; но при скудном ее положении хоть бы и скромный избыток значил бы для нее много. Поэтому и вряд ли надо добавить, что она охотно заплатит не только нужные эвентуально пошлины, но также и другие издержки, которые могли бы оказаться целесообразными.

Добавлю, что г[оспо]жа Крон проживает здесь, с самого приезда, как норвежская подданная безо всякого укрывательства от Советской власти, которая сама ей помогла отыскать и вернуть ей сюда пропавшего в буре революции маленького сынка.

Поклоны сердечные. Уверен, что Вы не будете гневаться за столь далекий от науки запрос, остаюсь искренне преданный Вам

Олаф Ив. Брок [підпис]

Додаток № 3

Лист Олафа Брока Науковому товариству імені Шевченка[1]:
Центральний державний історичний архів України у Львові,
ф. 309, оп. 1, спр. 421. арк. 54–54 зв.

Осло, 7. XI. [19]26

Науковому товариству імені Шевченка у Львові

З великим запізненням до мене дійшла звістка про смерть Вашого високоповажного члена В. Гнатюка. Цим листом дозволю собі висловити глибоке співчуття з цього приводу. Знайти заміну такому самовідданому, ініціативному й енергійному досліднику буде важко, дуже важко. Й утрата ця вкрай болісна саме зараз, коли після лихоліть світової війни відчувається подвійна потреба у досвідчених науковцях, щоб відбудувати руїни й впорядкувати безлад.

Прошу Вас переказати мої найщиріші співчуття родичам померлого, з якими я не знайомий.

З глибокою повагою, Олаф Брок

[1] Переклад з німецької Олега Радченка.

SOURCES – ДЖЕРЕЛА

Гнатюк 1899 – Гнатюк, В. [Рецензія]. *Записки НТШ*, т. XXVIII, с.38-42. Рец. на публ.: Broch Olaf. Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlischen Ungarn. (Mit einer Karte). *Videns Rabsselskabets Skrifter*. II. Historick-filosofiscke Klasse. 1897. No 5. Христіанія, 1897.

Гнатюк 1901 – Гнатюк, В. [Рецензія]. *Записки НТШ*, т. XL, с. 24-29. Рец. на публ.: Брох Олаф. Угрорусское наречие села Убли (Земплинскаго комитата). Издание ОРЯС АН. СП., 1899. 117 с.; Broch Olaf. Weitere Studien von der slovakischkleinrussischen Sprachgrenze im östlischen Ungarn. Videnskabsselskabets Skrifter. Gistorische filosofiske Klasse. Kristiania, 1899. [N] II. 104 s.

Гнатюк 1998 – *Володимир Гнатюк: документи і матеріали (1871–1989)*. Упоряд. Я. Дашкевич. Львів. НТШ, 467 с.

Єнсен 1909 – Єнсен, А. Орлик у Швеції. *Записки НТШ*, т. XCII, кн. VI, с. 93-169.

Єнсен 1909 – Єнсен, А. Родина Войнаровських в Швеції. Причинок до історії недолі Мазепинців. *Записки НТШ*, т. XCII, кн. VI, с. 170–193.

Хроніка 1914 – Засїданя Видїлу. *Хроніка НТШ*, ч. 58–59, с. 3.

І. К. 1896 – І. К., [Рецензія]. *Записки НТШ*, т. XIV, с. 37. Рец. на публ.: Archiv für Slavische Filologie (XVII Band).

Листи Олафа Брока до Володимира Гнатюка. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, відділ рукописних фондів і текстології. Ф. 83. Спр. 40. Арк. 1–4.

Листи 1998 – *Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.)* Упорядкування, археографічна передмова Г. Сварник. Львів-Нью-Йорк: Вид. М. П. Коць, 1998, 266 с.

Листування Володимира Гнатюка з Михайлом Грушевським. Упорядник, автор вступу, коментарів та покажчиків Н.В. Руденко. Запоріжжя, 2006. 91 с.

Листи О. Брока до В. Гнатюка. Львів. нац. наук. б-ка імені В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. Ф. 34. Спр. 68. Арк. 1–4.

Листування Михайла Грушевського. Т. 4: Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори. Упоряд. С. Панькова, В. Пришляк; ред. Л. Винар, П. Сохань, І. Гирич. Київ; Нью-Йорк: УІТ, ВД «Простір», 2008. 552 с.

Свєнціцкий 1913 – Свєнціцкий, І. [Рецензія]. *Записки НТШ*, т. CXIV, с. 229–230. Рец. на публ.: Брок О. Очерк физиологии славянской речи. Энциклопедия славянской филологии. СПб., 1910. Вып. 5. No 2. 262 с.; Broch Olaf. Slavische Phonetik Sammlung slavischer Lehrund Handbücher. Heidelberg, 1911. 347 s.

Щоденники та записна книжка М. Грушевського. ЦДІАК[2]. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 25. 511 арк.

Листи А. Єнсена до М. Грушевського. ЦДІАК. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 466. 23 арк.

Листи О. Грушевського до М. Грушевського. ЦДІАК. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 1285. 715 арк.

Лист О. Брока до М. Грушевського. ЦДІАК. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 871. Арк. 116–117.

Лист О. Брока до секретаріату НТШ. ЦДІАЛ.[3] Ф. 309. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 10.

Лист О. Брока до секретаріату НТШ. ЦДІАЛ. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 220. Арк. 30–30 зв.

Лист О. Брока до секретаріату НТШ. ЦДІАЛ. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 421. Арк. 54–54 зв.

Щоденники М.С. Грушевського (1904–1910 рр.). Публ., передм., комент. І. Гирича. *Київська старовина.* 1995, nr 1, с. 10–30.

A-d J. [Jensen A.]. Strödda meddelanden och aktstycken. *Historisk Tidskrift.* Trettionde årgången (1910). Stocholm, 1911. S. 144–146.

Doroschenko 1935 – Doroschenko, D. Michael Hruschewśkyj. *Historisk Tidskrift.* Stockholm, nr 1, p. 67–69.

Jensen 1916 – Jensen, A. *Taras Schewtschenko ein Ukrainisches Dichterleben. Literarische studie.* Wien: Druck von Adolf Holzhausen, 158 s.

Ukrainarna. Under redaktion av M. Ehrenpreis o. Alfred Jensen. Stockholm 1921. 233 s.

LITERATURE – ЛІТЕРАТУРА

Тельвак 2008 – Тельвак, В. *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття).* Київ–Дрогобич: «Вимір». 494 с.

Lönngren 2015 – Lönngren, T. «... прошу не забыть, что есть у Вас друг»: Олаф Брок и Алексей Александрович Шахматов. *Slovo. Journal of Slavic Languages, Literatures nd Cultures,* nr 56, p. 37–57.

[2] Центральний державний історичний архів України у Києві.
[3] Центральний державний історичний архів України у Львові.

Александра Валерьевна Тер-Аванесова

Москва

Книга Олафа Брока «Очерк физиологии славянской речи» и ее значение для изучения фонетики славянских языков

Книга *Очерк физиологии славянской речи*, опубликованная в 1910 году, является основным научным трудом Олафа Брока и одной из наиболее известных его работ. *Очерк* был написан для *Энциклопедии славянской филологии* по предложению Ватрослава Ягича, инициатора ее издания и редактора всех ее томов[1]. В 1911 году вышел в свет немецкий перевод книги под названием *Slavische Phonetik*. К столетию публикации

[1] Восемь выпусков *Энциклопедии славянской филологии* из 12 запланированных были опубликованы как Издание Отделения русского языка и словесности (ИОРЯС) Императорской Академии наук в 1908–1915 гг. (СПб, Петроград). Третья часть IV выпуска опубликована в 1929 г. в Ленинграде как издание АН СССР. Книга О. Брока (выпуск 5 *Энциклопедии славянской филологии*) по своей тематике выделяется среди других томов энциклопедии, посвященных традиционным для славистики темам: Вып. 1. И. В. Ягич. *История славянской филологии*. СПб., 1910. 961 с. Вып. 2. Л. Нидерле. *Обозрение современного славянства*. СПб., 1909. – 162 с. Вып. 3. В. Гардтгаузен, И. В. Ягич. *Графика у славян*. СПб., 1911, 262 с. Вып. 4, ч. 1. П. А. Лавров. *Палеографическое обозрение кирилловского письма*. Пг., 1915. 342 с. Вып. 4, ч. 2. Е. Калужняцкий. *Кирилловское письмо у румын*. Пг., 1915. 22 с. Вып. 4, ч. 3. М. Н. Сперанский. *Тайнопись в юго-славянских и русских памятниках письма*. Л., 1929. 161 с. Вып. 5. О. Брок. *Очерк физиологии славянской речи*. СПб., 1910. 262 с. Вып. 10. С. М. Кульбакин. *Грамматика церковнославянского языка по древнейшим памятникам*. Пг., 1915, 97 с. Вып. 11. А. А. Шахматов. Очерки древнейшего периода истории русского языка. Пг., 1915. 369 с. Вып. 12. Е. Будде (с предисл. И. В. Ягича). *Очерк истории современного литературного русского языка (XVII-XIX век)*. СПб., 1908. 132 с.

Очерка в 2010 году он был фототипически переиздан издательством URSS в Москве в серии *Лингвистическое наследие XX века* и вышел под титульным названием *Звукообразование славянской речи.*

Включение в *Энциклопедию славянской филологии* очерка фонетики современных славянских языков было новаторским решением В. Ягича и данью времени. Фонетика к началу XX века заняла почетное место в кругу языковедческих дисциплин, была бурно развивающейся областью языкознания, где внедрялись новые методики инструментального анализа и на материале которой разрабатывались новые лингвистические теории. Для фонетики этого времени характерна детальность описаний на основе аудитивного анализа; применение инструментальных методов (в частности, уже существовали центры инструментально-фонетических исследований восточнославянских языков в Казани и Петербурге[2]). Ко времени написания книги уже была разработана единая система транскрипционных знаков для разных языков мира (МФА – международный фонетический алфавит – был упорядочен в 1900 году) и осознана разница между детальной и упрощенной транскрипцией, что было шагом к разработке фонологической теории. Между тем в центре внимания славистики были славянские древности, памятники письменности и литературные традиции древности, проблемы этнографии, диалектологии и компаративистики.

Неудивительно, что В. Ягич предложил написать очерк фонетики славянских языков именно Олафу Броку. К 1903 году О. Брок был автором блестящих работ по фонетике диалектов двух славянских языков: русинского (этому говору посвящены три работы 1897–1899 г.)[3] и враньских и пиротских диалектов юго-восточной Сербии (1903 г.)[4]. В 1902 году им было совершено две поездки по России с целью сбора диалектного материала: в Мосальский уезд Калужской губернии и в Тотемский уезд Вологодской губернии. Описание вологодского тотемского говора было опубликовано в 1907 году, до выхода в свет *Очерка.* Работа о мосальских

---

[2] Как известно, одна из первых в мире лаборатория экспериментальной фонетики основана В. А. Богородицким в Казани в 1884 году. Фонетическая лаборатория в Петербурге создана Л. В. Щербой в 1909 году.

[3] См. статьи С. Л. Николаева, М. Н. Толстой и Н. В. Хобзей в этом сборнике.

[4] См. об этой работе в: Павле Ивић *Дијалектологија српскохрватског језика. Нови Сад, Матица Српска*, 1956, с. 124, ср. характеристику О. Брока: «Аутор је одличан фонетичар» (там же).

говорах опубликована в 1916 году и, по-видимому, написана уже после работы над *Очерком*. Таким образом, на двадцатилетие с 1896 по 1916 год приходится большинство самых знаменитых работ О. Брока по славянской фонетике. Диалектологические работы Брока до сих пор являются образцом фонетико-фонологического описания говоров, во многом недосягаемым. Открытия, которые сделал Олаф Брок в этих исследованиях, поставили их в число основных трудов по славянской исторической диалектологии. Некоторые из диалектологических открытий Брока были оценены уже современниками (как это было в случае с обнаруженным и детально описанным Броком противопоставлением двух *о* в вологодском говоре, когда вслед за публикацией Брока появилось более десятка работ с описанием того же явления в других говорах и памятниках письменности). Значение других работ Брока было в полной мере понято уже в наши дни (например, учение о происхождении диссимилятивного яканья в южнорусских говорах)[5].

Как фонетист Олаф Брок обладал чрезвычайно тонким, «натренированным» фонетическим слухом и имел большой опыт изучения фонетики разных славянских языков и диалектов, а также был первоклассным знатоком как общей фонетики, так и описательной и исторической фонетики славянских языков. Как исследователь он обладал способностью системного видения материала и пониманием необходимости максимально широкого его привлечения, что стало решающим условием появления его превосходных диалектных описаний. Вместе с тем О. Брок, проходивший стажировку в Москве под руководством Ф. Ф. Фортунатова и в Лейпциге под руководством А. Лескина, а затем стажировавшийся в Вене, имел отличную славистическую подготовку, в том числе в области сравнительно-исторического славянского языкознания, что, по-видимому, окончательно определило выбор его В. Ягичем как автора очерка фонетики славянских языков для *Энциклопедии*.

Книга очень своеобразна по использованному в ней материалу и подходам и, несмотря на энциклопедический жанр, в полной мере отражает индивидуальные черты Брока-исследователя. Ниже мы остановимся на некоторых ее аспектах.

---

[5] См. обзор в статье С. В. Дьяченко в настоящем сборнике.

В предисловии к книге О. Брок пишет, что согласился взяться за ее написание не без колебаний, поскольку считал возможным излагать в ней только те фонетические наблюдения, которые проверены его собственным слухом, а свое знание славянских языков он считал недостаточным. Чтобы собрать материал для книги, Брок в 1905 году совершил поездку по славянским странам, побывав в Кракове, Праге и Любляне. Путешествие закончилось в Вене, где Брок рассчитывал найти новую литературу и дополнить свои наблюдения над славянской речью, беседуя со славистами славянского происхождения.

Помимо собственных наблюдений, О. Брок в своей книге опирается на описания фонетики славянских языков, в том числе на данные инструментальных исследований. Очерки, посвященные отдельным языкам, построены по-разному, в зависимости от имевшегося в распоряжении Брока материала.

О. Брок ставит задачей описание произношения «образованных людей», иначе говоря, фонетики литературных языков того времени. Избирая такой подход к материалу, он пытается прежде всего ограничить то огромное разнообразие данных, которые представляют местные варианты славянских языков. Вместе с тем описания фонетического строя литературных славянских языков не только дают возможность их сопоставительного изучения, но и являются основой для сравнения с фонетическими явлениями их диалектов и языков индоевропейской семьи. В предисловии к книге Брок пишет:

«Из обыденной речи образованных людей обыкновенно можно узнавать главные линии произношения, характеризующие группу (единицу) как таковую. Установить эти главные линии для разных единиц и сравнить их, подчеркивая – прямо или косвенно – их параллельность или разницу, вот что представляет руководящую мысль моего изложения. В такой обработке, материал и обобщения дают основания для дальнейших сравнений, с одной стороны, с физиологией речи других арийских групп, с другой стороны, с наречиями и говорами других славянских областей» [Брок 1910: 2].

Ограничив предмет своего очерка литературными формами славянских языков, Брок вынужден касаться вопросов социолингвистики и прежде всего – различия языковых ситуаций в славянских странах и известной неравномерности развития славянских литературных языков:

«Речь образованных», как известно, довольно неопределенное понятие. В иных славянских единицах оно тем менее определенно, что национальная умственная и литературная жизнь, среди которой такой говор расцветает, еще молода и отчасти не очень развита. Граница между «речью образованных» и «народным говором» становится в таком случае так неясной, что изложение первой поневоле близко совпадает с изложением второго; нужно, конечно, в таком случае обратить особенное внимание на то, на какой диалектической основе вырос тот идиом образованной речи, из которого мой материал почерпнут» [там же].

В своем описании сербской, украинской и болгарской фонетики О. Брок опирается в основном на идиолекты отдельных носителей этих языков, с которыми он, по-видимому, познакомился в Венском университете, где они в 1905 году учились или проходили стажировку[6]. Брок подчеркивает, что все они владеют литературным языком, то есть их речь отличается от говоров их родных мест. В связи с этим, Брок обращает внимание на диалектную основу болгарского литературного языка, сочетание в нем западноболгарских и восточноболгарских элементов. При этом он сообщает биографические сведения о своих информантах, предполагая, что родной говор мог повлиять на их произношение (что у них может проявляться диалектный акцент).

Фактически в лице И. Зелинского О. Брок столкнулся с носителем западноукраинской произносительной нормы, особенности которой, сформировавшиеся под влиянием говоров Галиции, и отражены в *Очерке*.

---

[6] Из приложения 1 к *Очерку* узнаём, что О. Брок по совету коллег (по-видимому, из Венского университета) изучал сербское произношение у «образованного герцеговинца» Владимира Чоровича, в то время студента Венского университета родом из Мостара (впоследствии автора описания мостарского говора). Совет коллег, вероятно, состоял в том, чтобы выбрать в качестве информанта носителя архаичного диалекта, близкого к родному диалекту Вука Караджича. Болгарское произношение Брок изучил от «Софийского филолога» Христо Стоилова, родившегося в Западной Болгарии в селе Лешко Горно-Джумайской околии «в 8–9 часах езды от Кюстендила». В основу описания украинской фонетики положены сведения, почерпнутые от Ивана Зелинского, уроженца лемковского села Красне в Галиции, закончившего гимназию в Пшемышле, где он приобрел навыки литературного украинского языка, впоследствии знаменитого диалектолога. И. Зелинский стажировался в Вене в 1903-1907 гг.

Можно думать, что в случае с сербским языком Брок, наоборот, стремился найти не просто образованного носителя литературного языка, а человека с определенным «диалектным акцентом»: родной говор которого отличался бы архаичным вокализмом с сохранением особых звуков на месте *ě и архаичной системой тональных акцентов с различением «четырёх ударений», наподобие родного диалекта Вука Караджича. Таким носителем сербского литературного языка оказался студент Венского университета Владимир Чорович, уроженец Мостара в Восточной Герцеговине.

Вопрос о диалектном акценте в речи интеллигенции встает прежде всего в тех разделах *Очерка*, для написания которых О. Брок был вынужден опираться в основном на идиолекты отдельных лиц, выходцев из различных диалектных областей. В первую очередь это относится к разделам, посвященным сербской, украинской и болгарской фонетике.

В краткой и исчерпывающей характеристике произношения звука [γ] (заднеязычного фрикативного звонкого) в русском литературном языке указаны два его источника – заимствования из церковнославянского (здесь дается ссылка на работу В. И. Чернышева[7], из которой читатель узнает, что [γ] имеет место в нескольких заимствованиях из церковнославянского – след особой языковой ситуации в прошлом) и диалектный акцент выходцев из южных губерний России. По поводу последнего Брок пишет, что «в говорах южных (в широком смысле) на месте письменного г великоруссы выговаривают вообще γ - γ', поэтому такое произношение встречается весьма часто и у интеллигенции, родом из таких местностей» [Брок 1910: 53].

Внимание к идиолекту отличает О. Брока как исследователя-фонетиста; в его понимании идиолект безусловно является репрезентацией идиома, но репрезентацией, так сказать, индивидуализированной. Речь образованного человека может быть диалектно окрашена (см. выше). Индивидуальные произносительные особенности говорящих выявлены и в диалектологических работах Брока. Так, различия в произношении «старушки из Ихалицы» и «звонаря из Шуйского» – основных вологодских информантов Брока – ставят вопрос о том, различаются ли в каждом конкретном случае близко расположенные говоры, «старшая норма» и

[7] В. И. Чернышев. *Законы и правила русского произношения*. СПб., Типография Императорской Академии наук, 1908, 64 с.

«младшая» одного говора или это индивидуальные особенности говорящих. И если речь идет о различии в произношении *о* разного качества, то эти различия чрезвычайно важны в аспекте исторической диалектологии и акцентологии.

Вариативность в литературном произношении обсуждается часто в разных разделах книги. Описанные О. Броком варьирующие элементы имеют разную значимость для фонетики славянских языков.

Один из наиболее подробно описанных примеров внутрисистемной вариативности – редукция безударных гласных в люблянском произношении. О. Брок, представляя читателю фонетическую систему словенского языка, учитывает и собственные материалы, записанные в 1905 году в Любляне, и два знаменитых источника по словенской и люблянской фонетике. Это словенско-немецкий словарь М. Плетершника[8], представляющий иной, чем в Любляне, более архаичный тип говоров (с различением большего числа гласных под ударением и с рядом других архаичных черт); в этом словаре М. Плетершник не отражает редукцию безударных гласных или отражает ее в очень малой степени. Другим источником является известная работа Ст. Шкрабца[9], где описаны, в частности, правила редукции в речи столичных жителей. Брок вслед за Шкрабцем характеризует условия редукции, «многочисленные двойные и даже тройные формы, являющиеся на основании словенской гласной редукции» [Брок 1910: 94], и зависимость ее результатов от качества безударного гласного, его консонантного окружения, темпа речи, интонации предложения и ряда других факторов, отмечая, что редукция часто встречается и в тех позициях, где по правилам, указанным Шкрабцем, ее не должно быть.

Замечательно наблюдение О. Брока о вариативном характере двувершинности («двуглавости») долго-нисходящего ударения в сербском. Его он делает на основании собственных наблюдений, отклоняя результаты инструментального исследования Готьо не в принципе, а лишь как недостаточно обеспеченные материалом.

Далее, в *Очерке* Брок отмечает, что образованные украинцы произносят перед [i] из **о* в новозакрытых слогах как твёрдые согласные: [hiс], так

[8] M. Pleteršnik, *Slovensko-nemski slovar.* T. 1–2. Ljubljana, 1893.
[9] St. Skrabec. *O glasu in naglacu našega knijžnega jezika.* Ljubljana, 1870.

и мягкие: [н'іс]; у И. Зелинского встречается только твердое произношение.

Как особенность, свойственную произношению отдельных носителей литературного языка и, возможно, имеющую под собой диалектную основу, Брок рассматривает ассимиляцию по твердости-мягкости в сочетании *фс'* > *ф'с'* в речи А. А. Шахматова. Приводя в приложении образец русского литературного произношения в транскрипции А. А. Шахматова, Брок устраняет в этом тексте позиционную мягкость губных перед мягкими согласными (заменяя, по предложению самого А. А. Шахматова, шахматовское ***ф'с'ех*** на ***фс'ех***) [Брок 1920: 251]. Автограф письма А. А. Шахматова с образцом транскрипции и объяснением транскрипционных знаков показаны на илл. 2, 3 и 4. «Диалектный фон», таким образом, вопреки основной задаче книги, присутствует почти во всех ее разделах.

Диалектные данные включены в качестве сопоставительного материала и для создания более широкой типологической картины славянской фонетики. Так, Брок говорит о «вариациях» места образования твердых корональных *t, d, n,* наблюдаемых в славянских языках. В большинстве славянских языков эти согласные артикулируются одинаково: «кончик языка, в довольно плоском виде, упирается в угол между резцами и десной. Затвор становится таким образом альвеолярным и зубным»; однако в сербском мостарском диалекте эти согласные «отчётливо зубные», а в вологодском тотемском говоре эти согласные имеют «корональный затвор на задней стороне десны или даже в передней части твердого неба <...> супрадентальный или даже церебральный» [Брок 1910: 24–25][10]. В другом месте он пишет о различных возможностях преодоления смычки у палатализованных *t', d', n',* приводя в качестве примеров данные русского литературного языка и говоров [Брок 1910: 28].

В кратком предисловии к обзору составов гласных в славянских языках Брок останавливается, во-первых, на различии систем редукции в славянских языках (словенском и русском, болгарский язык не включается в это сопоставление), связанном с различным устройством их консонантизма; в этом случае достаточные данные предоставляют языки

[10] Церебральная артикуляция *t, d, n* в русском тотемском говоре впервые была описана О. Броком [Брок 1907].

образованных людей Любляны и Москвы. Во-вторых, Брок упоминает о различии «артикуляционных баз» славянских языков и их диалектов. В этой связи он упоминает галицкие говоры (бойковские и лемковские, со слов И. Зелинского?), «артикуляционная база» которых выделяет их среди других диалектов славянских языков: «Акустически явление сказывается в том, что называется «широким» или даже «суровым, грубым характером» произношения. Одним из главных лингвистических последствий данного явления можно, кажется, считать углубление расстояния между гласными высокими узкими (напряженными î, û), остающимися таковыми, и оттенками более открытыми, которые упомянутая база языка притягивает вниз, образуя из них особую категорию с более низким положением языка, которой потом присвоено известное напряжение. Однако, это мое обобщение прошу подвергнуть самостоятельной критике. Оно нам полезно пока как исходная точка при обсуждении гласных оттенков этих интересных наречий и тех следов соответствующих черт, которые существуют, как кажется, и в образованной галицкой речи» [Брок 1910: 116–117].

Отметим также замечания Брока из области исторического развития звуковых систем: его яркую трактовку смены задненебного [γ] фарингальным [h] в восточнославянских языках. Хотя задненебный [γ] был вытеснен фарингальным [h], память о его задненебном месте образования сохраняется в произношении задненебного [x] в позиции оглушения [h] [Брок 1910: 43].

Книгу Брока иногда характеризуют как доструктуралистское, дофонологическое описание фонетики славянских языков. Между тем Брок широко использует термин система, описывая вокализм, консонантизм, явления коартикуляции, явления на стыке слов, структуру слога, ударение, фразовую интонацию (таково содержание отдельных глав его книги). В книге Брока в явном виде и часто в табличной форме приводятся инвентари гласных и согласных «звуков», образующих то, что сегодня было бы названо системами фонем славянских языков[11]. Брок последовательно

[11] Интересна реакция О. Брока на работу И. А. Бодуэна де Куртенэ, где впервые сформулировано учение о фонеме: «Но к теории Бодуэна де Куртенэ, что гласные i и у вообще в сущности представляют одну и ту же гласную величину, не могу присоединиться» [Брок 1910: 110, сноска 1]; речь о польском вокализме). В *Очерке* дана детальная характеристика вариантов у в польском, украинском и русском

разделяет существенные для данного языка «звуки» и позиционные варианты тех же единиц (последние включаются в таблицы, но неизменно помещены в них в скобках). Сама группировка материала и степень полноты представления фонетических систем отдельных языков показывает, что труд Брока как раз является образцом системного фонологического описания и образцом структурного анализа, опирающегося на точные фонетические характеристики типичных звуков того или иного языка.

В заключение скажем, что бурное развитие фонетики в XX веке, развитие фонологических теорий и соответствующего терминологического аппарата привели к тому, что *Очерк* Брока начал восприниматься как устаревшая – прежде всего по форме – книга. Между тем она продолжает оставаться интереснейшим, богато обеспеченным материалом и весьма детально выполненным синхронным описанием фонетических систем славянских литературных языков начала XX века. Читатель найдет в ней изобилие нетривиальных наблюдений, методических указаний, сопоставлений типологического характера, показывающих современному исследователю славянскую фонетику под новым углом зрения.

языках. В разделе о русском вокализме О. Брок выдвигает аргументы в пользу теории Бодуэна де Кунтенэ, однако цели сопоставительного фонетического анализа и описания заставляют его всё же от этой теории отказаться: «Общее определение великорусского ы как гласного «заднего ряда» по-моему возможно лишь при том условии, если распределить гласные этого идиома вообще по двум рядам, переднему и заднему. К такому распределению действительно склоняют известные стороны великорусской речи, ср. о редукции слабых слогов к двум «положениям безразличности». Но определяя описываемые гласные для сравнения с другими языками, мы бы не выиграли от такой перемены схемы, почему я и остаюсь при употребляемой мною вообще системе» [Брок 1910: 127].

Aleksandra V. Ter-Avanesova

Moscow

Olaf Broch's Work "Essay on the physiology of Slavic speech" and Its Importance for Research into Slavic Languages' Phonetics

The book *Essay on the physiology of Slavic speech* published in 1910 is Olaf Broch's main treatise and one of his most known writings. The *Essay* was written for *Slavic Philology Encyclopedia* at the suggestion of Vatroslav Jagić, initiator of its publishing and editor of all of its volumes[1]. In 1911, the German translation of the book came out, entitled as *Slavische Phonetik.* On the occasion of centenary of the publication of the *Essay* in 2010 the book was republished by URSS Publ. in Moscow in a phototype edition in the series *Linguistic Heritage of the 20th Century* and came out entitled as *Sound Production in Slavic Speech.*

---

[1] The eight volumes of *Encyclopedia of Slavic Philology* from the 12 planned were published as Edition of the Department of Russian Language and Literature (ИОРЯС) of the Imperial Academy of Sciences in 1908–1915 (SPb, Petrograd). The 3rd part of the fourth volume was published in Leningrad in 1929 as an edition of the USSR's Academy of Sciences. O. Broch's book (volume 5 of *Encyclopedia of Slavic Philology*) stands out to its subject from other volumes of the encyclopedia, devoted to Slavistics' traditional topics: Vol. 1. V. Jagić. *Istoriya slavyanskoj filologii* [History of Slavic Philology]. SPb, 1910. 961 p. Vol. 2. L. Niderle. *Obozrenie sovremennogo slavyanstva* [A Survey of the Modern Slavdom]. SPb, 1909. 162 p. Vol. 3. V. Gardtgausen, *V.* Jagić . *Grafika u slavyan* [The Slavs' Script]. SPb, 1911. 262 p. Vol. 4, p. 1. *P. A.* Lavrov. *Paleograficheskoe obozrenie kirillovskogo pis'ma* [A Paleographical Survey of the Cyrillic Script]. Petrograd, 1915. 342 p. Vol. 4, p. 2. E. Kaluzhnyatskij. *Kirillovskoe pis'mo u rumy'n* [The Romanians' Cyrillic Script]. Petrograd, 1915. 22 p. Vol. 4, p. 3. M. N. Speranskij. *Tajnopis' v yugo-slavyanskix i russkix pamyatnikax pis'ma* [Cryptography in East Slavic and Russian Written Records]. Leningrad, 1929. 161 p. Vol. 5. O. Broch. *Ocherk fiziologii slavyanskoj rechi* [A Sketch on the Physiology of the Slavic Speech]. SPb, 1910. 262 p. Vol. 10. S. M. Kul'bakin. *Grammatika cerkovnoslavyanskogo yazyka po drevnejshim pamyatnikam* [The Church Slavonic Language's Grammar Based on the Most Ancient Written Records]. Petrograd, 1915. 97 p. Vol. 11. A. A. Shakhmatov. *Ocherki drevnejshego perioda istorii russkogo yazyka* [Sketches on the Most Ancient Period of History of the Russian Language]. Petrograd, 1915. 369 p. Vol. 12. E. Budde (from the foreword by V. Jagić). *Ocherk istorii sovremennogo literaturnogo russkogo yazyka (XVII-XIX vek)* [A Sketch on the History of the Modern Literary Russian Language (17th–19th centuries)]. SPb, 1908. 132 p.

Including a sketch on modern Slavic languages' phonetics into *Slavic Philology Encyclopedia* was V. Jagić's innovation and homage to that time. By the beginning of the 20th century phonetics had gained an honorable place in the circle of linguistic disciplines; it was a booming field of linguistics, where new instrumental analysis methods were being implemented and new linguistic theories were being developed. The phonetics of that time was defined by detailed descriptions based on auditive analysis and instrumental methods implementation (in particular, there already existed centers for instrumental-phonetic research on East Slavic languages in Kazan and Petersburg[2]). By the time of the book's writing there had already been developed a common system of transcriptional signs for different languages of the world (IPA – International Phonetic Alphabet – was revised in 1900) and realized the difference between detailed and simplified transcription, which was a step towards development of phonological theory. In the meantime, in the center of Slavistics' attention were Slavic antiquities, written records and antiquity's literary traditions, problems of ethnography, dialectology and comparative studies.

It is not surprising that it was Olaf Broch who was offered by V. Jagić to write a sketch on Slavic languages' phonetics. By 1903 O. Broch was the author of brilliant works on phonetics of two Slavic languages' dialects: Rusyn (three papers from 1897–1899 are devoted to its dialects)[3] and dialects in Vranje and Pirot in the southeast of Serbia (1903)[4]. In 1902 he made two tours around Russia with the purpose of collecting dialect material: to Mosalsky district in Kaluga region and to Totemsky district in Vologda region. The description of Vologda totemsky subdialect had been published in 1907 before the *Essay* came out. The paper on subdialects in Mosalsk was published in 1916 and, apparently, it was written after working on the *Essay*. Thus, the majority of Olaf Broch's most famous treatises on Slavic phonetics fall on the period of twenty years, from 1896 to 1916. Broch's works on dialectology are still a standard of phonetic and phonological description of subdialects, unattainable in a lot of

[2] As known, one of the world's first laboratories of experimental phonetics was founded by V. A. Bogoroditsky in Kazan in 1884. The phonetic laboratory in Petersburg was founded by L. V. Shcherba in 1909.

[3] See articles by S. L. Nikolaev, M. N. Tolstaya and N. Khobzey in this compilation

[4] See about this work in: Павле Ивић. *Дијалектологија српскохрватског језика*. Нови Сад, Матица Српска, 1956. p. 124, cf. characteristics of O. Broch: «Аутор је одличан фонетичар» (ibid.).

ways. Discoveries made by Olaf Broch in these researches brought them into a line of main treatises on Slavic historical dialectology. Some of Broch's dialectological discoveries were already appreciated by his contemporaries (as was the case with Broch's discovered and described in details opposition of two *o*s in Vologda subdialect, when subsequent to his publication there appeared more than a dozen of works describing the same phenomenon in other subdialects and written records). The importance of Broch's other works was fully comprehended as late as at the present day (e.g. the study on the origin of dissimilatory yakanye in South Russian subdialects)[5].

As a phonetician Olaf Broch had an extremely quick and "trained" phonetic ear and was well experienced in studying the phonetics of different Slavic languages and dialects. Moreover, he was a connoisseur in general phonetics, as well as in descriptive and historical phonetics of Slavic languages. As a researcher, he possessed an ability of systematic viewing of material and understanding necessity of its utilization to the fullest degree, which became a decisive condition of appearance of his splendid dialectal descriptions. At the same time, O. Broch, having an apprenticeship under F. F. Fortunatov in Moscow and in Leipzig under A. Leskien, and then having an apprenticeship in Vienna, had a great schooling in Slavistics, as well as in the field of comparative historical Slavic linguistics, which, apparently, determined that V. Jagić chose him as an author of the sketch on Slavic languages' phonetics for the *Encyclopedia.*

The book is very original in the material and approaches its uses and, in spite of its encyclopedic genre, fully reflects individual traits of Broch as a researcher. Below we will dwell on some of its aspects.

In the foreword to the book O. Broch writes that he agreed to start writing it not straightaway, since he reckoned it was possible to state only those phonetic observations which were checked by his own ear, and he believes his skills in Slavic languages were not sufficient. In order to collect material for the book, Broch made a tour around Slavic countries in 1905, visiting Krakow, Prague and Ljubljana. The journey finished in Vienna, where Broch thought to find new literature and expand his observations of the Slavic speech, talking with slavists of Slavic descent.

[5] See the review in S.V. Dyachenko's article in the present compilation.

Apart from his own observations, in his book O. Broch bases himself on descriptions of Slavic languages' phonetics, including data from instrumental researches. Sketches devoted to separate languages are composed differently, according to material which Broch had at his disposal.

O. Broch sets a task to describe pronunciation of "educated people", in other words, literary languages' phonetics of that time. By choosing such an approach to the material, first of all he is trying to limit that great diversity of data which local variants of Slavic languages represent. At the same time, the descriptions of the phonetic system of literary Slavic languages give not only an opportunity to study them on comparative basis, but also are a basis for comparing with phonetic phenomena of their dialects and languages of the Indo-European family. Broch writes in the foreword to the book:

"From the everyday speech of educated people one can usually find out main lines in pronunciation which characterize the group (the unit) as it is. To determine these main lines for different units and to compare them, emphasizing – directly or by implication – their parallelism or difference, here is what my statement's leading thought represents. In such processing, the material and the generalizations provide foundations for further comparisons, on the one hand, with speech physiology of other Aryan groups, on the other hand, with dialects and subdialects of other Slavic areas" [Брок 1910: 2].

By limiting the subject of his sketch by literary forms of Slavic languages, Broch has to go into issues of sociolinguistics and, most of all, the difference of speech situations in Slavic countries and the known irregularity of development of Slavic literary languages: "As known, 'the educated people's speech' is quite an indefinite term. In other Slavic units it is the less definite, since the national intellectual and cultural life, amongst which such a subdialect flourishes, is still young and partly not very developed. The boundary between 'the educated people's speech' and 'national subdialect' becomes in this case so unclear, that explanation of the former against one's will closely coincides with explanation of the latter. One surely needs in this case to pay special attention to on which dialectal basis that locution of the educated speech has grown, from which my material has been obtained" (ibid.).

In his description of Serbian, Ukrainian and Bulgarian phonetics O. Broch bases himself mainly on idiolects of single persons, who he, apparently, met at

Vienna University, where they studied or had an apprenticeship in 1905[6]. Broch highlights that they all can speak literary language, that is, their speech differs from subdialects of their native areas. In particular, Broch advisedly points out the dialectal basis of the Bulgarian literary language and the combination of West Bulgarian and East Bulgarian elements in it. At the same time, he gives biographical data on his informants, assuming that their native subdialect could influence their pronunciation (that their dialect accent could show up).

In fact, in the person of I. Zelinsky O. Broch met a native speaker of the West Ukrainian pronouncing standard, peculiarities of which, having formed under the influence of Galicia's subdialects, are reflected in the *Essay*.

One could think that Broch, in the case with the Serbian language, on the contrary tried to find not just an educated native speaker of literary language, but a person with definite "dialect accent": whose mother subdialect would differ by archaic vocalism with keeping special sounds in the place of **ě* and the archaic system of tonic accents with distinction of "four stresses", as in Vuk Karadžić's mother dialect. Such a native speaker of the Serbian literary language was a student at Vienna University Vladimir Chorovich, born in Mostar in the Eastern Herzegovina.

The issue of dialect accent in the speech of intelligentsia is raised primarily in those sections of the *Essay* which Broch had to base mainly upon idiolects of people coming from different dialect regions. This is true, first of all, of the sections on Serbian, Ukrainian and Bulgarian phonetics.

The short and concise description of the pronunciation of the sound [γ] (a voiced velar fricative) in the Russian literary language points to its two origins –

[6] We get to know from the Supplement 1 to the *Essay*, that O. Broch, following an advice from his colleagues (apparently, from Vienna University), studied Serbian pronunciation from "the educated Herzegovinian" Vladimir Chorovich, at that time a student at Vienna University, born in Mostar (later the author of description of Mostar subdialect). The colleagues' advice, apparently, consisted in choosing as an informant a native speaker of an archaic dialect close to the mother dialect of Vuk Karadžić. Broch had learned Bulgarian pronunciation from "Sofia's philologist" Christo Popstoilov, born in the Western Bulgaria in Leshko village in Gornodzhumaysk okolia "8–9 hours by car from Kyustendil". As foundation of the Ukrainian phonetics are data collected from Ivan Zelinsky, born in Lemko's village Krasne in Galicia, who finished gymnasium in Przemyśl, where he acquired skills in literary Ukrainian; later – famous dialectologist. I. Zelinsky had apprenticeship in Vienna in 1903–1907.

loans from Church Slavic (here a reference to V. I. Chernyshev's paper is given, from which the reader should learn that [γ] can be found in several loans from Church Slavic being a trace of a specific language situation in the past) and dialect accent of the speakers coming from the southern provinces of Russia. As far as the latter is concerned, Broch writes that "in the southern (taken broadly) subdialects Great Russians generally articulate γ – γ' in the place of the letter г, such pronunciation is therefore typical of the intelligentsia coming from these regions" [Брок 1910: 53].

It is Broch's focus on idiolect that distinguishes him as a phonetic scholar; he understands an idiolect as a representation of an idiom, but a representation which is, so to say, individualized. The speech of an educated person can be dialectally coloured (see above). Individual pronunciation features of the speakers are also defined in Broch's dialectological studies. Thus, the differences in the pronunciation of "the old woman from Ikhalitsa" and "the bell-ringer from Shuyskoye" who were Broch's main informants in Vologda, pose a question whether closely situated subdialects – the "older norm" and the "younger norm" of one subdialect – are different in each specific case, or whether it is just the speakers' individual characteristics. And when this issue concerns the pronunciation of the sound *o* of different quality, these differences are of the utmost importance to historical dialectology and accentology.

Variation in the literary pronunciation is frequently discussed in different sections of the book. The varying elements described by O. Broch have each their own value for the phonetics of Slavic languages.

One of the examples of intrasystemic variation described in most detail is reduction of unstressed vowels in the pronunciation of Ljubljana. When presenting the phonetic system of the Slovenian language to the reader, O. Broch takes also his own materials into consideration, recorded in Ljubljana in 1905, as well as two famous sources on Slovenian and Ljubljana phonetics. It is M. Pleteršnik's Slovenian-German dictionary[7], which provides a different, more archaic type of subdialects than those in Ljubljana (this type distinguishes a wider range of stressed vowels and has some other archaic features); in this dictionary M. Pleteršnik does not include the reduction of unstressed vowels, or he does it to a very little extent. The second source is a

[7] M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*. T. 1-2. Ljubljana, 1893.

very famous work by St. Skrabec[8] which describes in particular reduction rules in the speech of the population of the capital city. Following Skrabec, Broch characterizes conditions of reduction, the "numerous double and even triple forms emerging as a result of the reduction of vowels in Slovenian" [Брок 1910: 94] and dependence of its results on the quality of the unstressed vowel, the surrounding consonants, the pace of speech, intonation of the sentence and a range of other factors, while also pointing out that reduction often occurs in some positions where, according to Skrabec's rules, it should not take place.

Truly remarkable is O. Broch's observation on the variable nature of the two-peakedness ("double-headedness") of long descending stress in Serbian. It is based upon his own research that does not ignore the results of the instrumental approach of Gauthiot principally, but challenges them as being insufficiently supported with data.

Further in the *Essay* Broch remarks that educated Ukrainians pronounce both soft and hard consonants before [i] derived from **o* in newly-closed syllables: [нic] / [н'ic]; whereas I. Zelinsky writes only about the hard pronunciation type.

Broch regards assimilation by softness / hardness in the consonant blend *фc'* > *ф'c'* in A. A. Shakhmatov's speech as a feature typical of individual speakers of the literary language and as a one that probably has a dialectal origin. When providing in the supplement a sample of the Russian literary pronunciation in A. A. Shakhmatov's transcription, Broch eliminates from the text the positional softness of labials before soft consonants (thus replacing, at the suggestion of A. A. Shakhmatov himself, Shakhmatov's ***ф'c'ex*** with ***фc'ex***) [Брок 1910: 251].

The autograph of A. A. Shakhmatov's letter with an example of transcription and the explanation of the transcription signs is shown in ill. 2, 3 and 4.

Thus, the "dialect context" despite the main purpose of the book, is present almost in each of its sections.

Dialect data are also included as a comparative material for creating a broader typological picture of Slavic phonetics. For instance, Broch speaks of

[8] St. Skrabec. *O glasu in naglacu našega knijžnega jezika*. Ljubljana, 1870.

the "variations" of the place of articulation of the hard coronal *t, d, n* observed in Slavic languages. In the majority of Slavic languages these consonants are produced in the same way: "the tip of the tongue, assuming a flat shape, leans towards the corner between the incisors and the gum. The closure thus becomes alveolaric and dental"; however, in the Mostar dialect of Serbian these consonants are "distinctively dental", and in the Totemsky subdialect of Vologda these consonants have a "coronal closure in the back part of the gum or even in the front part of the velum <...> which is supradental or even cerebral" (P. 24-25) [9]. In another part of the book he writes about different possibilities of overcoming the closure in palatalized *t', d', n'* providing as examples the data of the Russian literary language as well as Russian dialects [Брок 1910: 28].

In his short introduction to the overview of the vowel inventory in Slavic languages Broch focuses, firstly, on the distinction of reduction systems in Slavic languages (Slovenian and Russian, Bulgarian is not included in this comparative description), which is related to the differences in their consonantism; in this case it is the speech of the educated population of Ljubljana and Moscow that provide sufficient material. Secondly, Broch mentions the differences in the "articulation basis" of Slavic languages and their dialects. In this connection he mentions the Galician subdialects (according to I. Zelinsky, these are the dialects of Boiko and Lemko?), the "articulation basis" of which distinguishes them among the other dialects of Slavic languages: "From the acoustic aspect, this phenomenon results in the "broad" or even "stern and rough nature" of pronunciation. As one of the main linguistic results of this phenomenon can be probably considered the deepening of the space between high narrow vowels (the tense î, û) remaining unaffected, and more open tones, dragged downwards by the above-mentioned articulation basis, forming a special class of sounds with a lower position of the tongue which then is assigned a certain intensity value. However, I would ask to subject this generalization of mine to independent criticism. This conclusion is yet useful as a starting point for discussion of the vowel tones in these curious subdialects and of the traces of the relevant features that apparently exist in the educated Galician speech as well" [Брок 1910: 116–117].

[9] The cerebral articulation of *t, d, n* in the Totemsky subdialect of Russian was first described by O. Broch [Broch 1907].

Let us also mention Broch's observations in the field of the historical development of phonetic systems: his powerful interpretation of the shift from the velar γ to the pharyngeal h. Although the velar γ was replaced with the pharyngeal h, the imprint of its velar articulation is retained in the pronunciation of the velar [x] in unvoiced position [Брок 1910: 43].

Broch's book is sometimes characterized as a pre-structuralist and pre-phonological description of the phonetics of Slavic languages. Broch, nevertheless, employs the term system when describing vocalism, consonantism, the phenomena of coarticulation, the phenomena at the word junctures, syllable structure, stress, phrasal intonation (such are the contents of the particular chapters of his book). In Broch's book there are provided – clearly and frequently in the form of tables – the inventories of consonant and vowel "sounds" constituting what we would now call the phonemic systems of Slavic languages[10]. Broch consistently distinguishes the essential "sounds" in a given language from the positional variants of the same elements (the latter are included in the tables, but are always placed there in brackets). The very grouping of the material and the completeness of representation of the phonetic systems of particular languages shows that Broch's work is an example of a systematic phonological description and structural analysis, grounded on accurate phonetical characteristics of the sounds typical of a certain language.

To conclude, we would like to say that the rapid development of phonetics in the XX century, the evolution of phonological theories and of a relevant terminological apparatus led to the fact that one started to perceive Broch's

[10] Interesting is Broch's reaction to I. A. Baudouin de Courtenay's work in which the theory of the phoneme is first formulated: "I cannot yet join Baudouin de Courtenay's theory that the vowels i and y actually represent the same vowel element" (P. 110, footnote 1; the subject is Polish vocalism). Here we can notice that Broch's approach is close to the phonological theory of L. V. Shcherba. In the "Sketch" it is given detailed characteristics of the variants of y in Polish, Ukrainian and Russian. In the section on Russian vocalism O. Broch put forward arguments in support of Baudouin de Courtenay's theory, but the purposes of the comparative phonetic analysis and description make him decline that theory: "A generalized definition of the Great Russian y as a "back vowel" is, in my opinion, possible only on condition that one distributes the vowels of this idiom between two rows – the back and the front one. Certain aspects of Great Russian speech truly do suggest such classification, cf. on the reduction of weak syllables to the "position of indifference". But when classifying the given vowels for the purpose of drawing comparisons with other languages, we would not benefit from such change of scheme, that is why I hold by the system I generally apply" [Брок 1910: 127].

Essay as an outdated book – first of all in its form. It nevertheless remains a most interesting and well supplied with data material, as well as a very detailed synchronic description of the phonetic systems of Slavic literary languages of the beginning of the XX century. The reader will find in it an abundance of original observations, methodical instructions, and comparisons of typological kind that demonstrate Slavic phonetics to a contemporary researcher from a new, unconventional perspective.

LITERATURE – ЛИТЕРАТУРА

Broch 1895 – Broch, O. Zum kleinrussischen in Ungarn. *Archiv für Slavische Philologie.* Berlin, 1895, № 17, № 19.

Broch 1897 – Broch, O. *Studien von der Slovakisch – Kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn.* Kristiania.

Брок 1899 – Брок, О. *Угрорусское нарѣчіе села Убли (Земплинскаго комитата).* Изданіе отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской академіи наукъ. СПб.: Тип. Имп. Акад. наукъ.

Broch 1903 – Broch, O. *Die Dialekte des sudlichsten Serbiens.* Wien: Alfred Holder.

Брок 1907 – Брок, О. *Описание одного говора из юго-западной части Тотемского уезда.* СПб.: Тип. Имп. Акад. Наук.

Брок 1910 – Брок, О. Очеркъ физіологіи славянской рѣчи. *Энциклопедія славянской филологіи.* Выпуск 5. Под ред. Ягича И. В. Изданіе отделенія русскаго языка и словесности Императорской академіи наукъ. Спб.: Тип. Имп. Акад. Наукъ.

Broch 1911– Broch, O. *Slavische phonetik.* Heidelberg: Carl Winter.

Брок 1916 – Брок, О. *Говоры к западу от Мосальска.* Пг.: Тип. Имп. АН.

Наталія Хобзей

Львів

Українське тло студій Олафа Брока

Коли трапляється українським дослідникам вести мову про Олафа Брока, чи про його праці, найчастіше покликаються на монографію *Угроруське наріччя села Убля (Земплинського комітату)*, яка російською мовою вийшла друком 1899 року у Санкт-Петербурзі. Знаменна студія, що впродовж багатьох років слугувала й, зрештою, слугує й далі взірцем для мовознавців.

Однак переважна більшість із цього кола вчених не бере до уваги, якщо можна так сказати, перші публікації про цю українську говірку, які з'явилися на сторінках XVII та XIX випусків *Архіву слов'янської філології* Ватрослава Ягича.

Ідеться тут про друковані німецькою *До питання про малоруську мову в Угорщині* (1895), а також про *Дослідження словацько-руської мовної межі у східній Угорщині* (у двох частинах: 1897, 1899).

Про них автор згадує уже з перших рядків тексту тої ж таки, опублікованої в Санкт-Петербурзі монографії 1899 року. Він ознайомлює читача з обставинами, які спонукали до дослідження саме цієї говірки: «Каким образом начались мои работы по ургорусскому наречию, можно видеть из первых слов моей стати в *Archiv für slavische Philologie. XVII: Zum Kleinrussischen in Ungarn.*» А там описано результати спостережень над мовленням одного з мешканців села Убля Земплинского комитата, пана Репая.

Весною 1895 року Олаф Брок побував у цьому селі й впродовж деякого часу провів спостереження над мовленням інших мешканців. Результати порівняння мовлення Репая з говіркою односельців також було викладено у статті.»

Олаф Брок зазначив також, що пропозиція Другого Відділення Імператорської Академії Наук переробити його студії угро-руської говірки для друку окремим виданням, дала можливість поєднати спостереження над мовою однієї особи (тепер би сказали – ідіолект) і мешканців села загалом в одне ціле. Саме в цьому автор вбачав завдання такого опрацювання. «Это попытка дать "поперечный разрез", полное описание одного из говоров угроруского наречия,» – писав він.

Описи говірки села Убля – унікальне дослідження. Основна увага зосереджена на фонетичних та морфологічних особливостях. Точність, докладність опису – характерна риса праць вченого. Ось як напише у рецензії В. Гнатюк: «[...] усі ті "тонкости" звуків і хто більше зауважує їх у виговорі крім специялїста фізіоольоґа? Хто добачить пр., що у словах *пйу, бйу, ўйу* (від вити) звук "**й**", а в *поле* і *поля* – звук "**о**" не однаково виговорюються, що на них треба окремих графічних знаків?» [Гнатюк 1901: 26]. Але в іншому місці зазначив також, що зважаючи на велику строкатість угроруських говорів, а навіть на варіантність в межах однієї говірки: «Брох специялїст у фізиольоґії звуків, а прецінь і він був непевний багато разів, чи в якомусь місци треба поставити один, чи другий ґрафічний знак».

Записи Олафа Брока ґрунтувались на власних слухових спостереженнях, як, зрештою, було прийнято і в ті часи, і багато пізніше, адже жодних технічних можливостей для фіксації та опсу особливостей говірки не було (наприклад, багаторазове відтворення фрагменту мовлення, комп'ютерна оцінка акустичних параметрів тощо). Тому й результати тогочасних досліджень Олафа Брока викликають такий захоплений подив.

Олаф Брок не обмежувався простою констатацією звукових варіацій фонетичних одиниць, він говорив про їх системні відношення і намагався зрозуміти їх історію: причини та умови походження діалектних особливостей в минулому та їх трансформацію.

Праці Брока про говірку Ублі та говірки українсько-словацького суміжжя відразу ж привернули увагу українських вчених, зокрема й тих, які у Львові згуртувались довкола Наукового товариства Шевченка.

Невдовзі після появи у *Архіві* Ягича студій Брока, у ЗНТШ (т. 28 за 1899 рік та т. 42 за 1901 рік) Володимир Гнатюк опублікував рецензії [Гнатюк 1899, 1901]. Він, як учений-етнограф також досліджував й записував культуру угорської Руси. Загальнознаними є п'ять томів записів з теренів угро-руських говорів в *Етнографічному збірникові* НТШ. Із цього приводу, варто згадати й те, що Володимир Гнатюк свої матеріали з Ублі, як і Олаф Брок, також записував у того ж інформатора – учителя Репая (їх опулікував він у III і IV випусках *Етнографічного збірника*).

На сторінках рецензій В. Гнатюк дискутує з О. Броком, насамперед щодо генези говірок словацько-українського суміжжя, а також про те, чи мають етнографічні записи дотримуватися максимального фонетичного відтворення.

Однак попри дискусійні моменти український вчений високо оцінює працю норвезького лінгвіста. Він зазначив, що діалектологічні студії Брока з словацько-руського пограниччя надзвичайно цікаві, адже через них можна побачити природнє життя мови («житє говорів на примітивним степени»). Адже у цьому випадкові про влив ані української, ані словацької літературних мов говорити не варто. Саме тут, на пограниччі особливо яскраво видно вплив однієї говірки на іншу, однієї мови на іншу. «Ми бачимо, – пише Гнатюк, – як в наслідок зіткнення двох мов витворюєть ся мова третя, яка запозичує собі з напливової мови на первісну [...]» не тільки слова, форми, але й інші елементи, які настільки пов'язуються з рештками первісної основи, що дають підставу для творення чогось цілком нового. Така поява надзвичайно цікава, бо на її підставі можна пояснити собі повстання інших мов. [Гнатюк 1901: 29]

Ранні праці Олафа Брока привертали увагу й інших українських вчених. У статті *З Новим роком*, опублікованій у *Житті і слові* за 1897 рік (т. 6 кн. 1) про Олафа Брока як про зразок ученого-дослідника говорить Іван Франко. Стаття присвячена проблемам української науки. Більшість із висловлених Франком міркувань, нажаль, перегукується із сьогоденням: це нерозуміння важливості наукових студій, не фінансу-

вання науки, мала увага до плекання наукового середовища. «А хіба ж неможливо було би заснувати у Львові всеукраїнську наукову семінарію і посилати туди для студій або бодай для докінчування студій молодих учених і з України? – писав Франко. – Історики знайшли би тут багатий архівний матеріал, при добрій волі зложилася би й незла бібліотека не тільки українських та польських, але й інших слов'янських книг; для філологів галицько-буковинські та угро-руські діалекти дали би дуже вдячне поле для студій (гляньте лише, з яким інтересом студіює угро-руські наріччя швед Олаф Брох!), а й історики літератури могли би тут не одне скористати, хоча тут знов конечне фундування стипендій на поїздки до Росії, де є неперебрана сила рукописів» [Франко 1901: XVII].

Роботи Олафа Брока, присвячені українським говіркам, що стали важливим етапом в історії української діалектології і до цього часу потребують уважного лінгвістичного прочитання. Він відзначив низку фонетичних рис, які й досі потребують належної уваги із погляду і сучасної інтерпретації, і з погляду діахронії.

Ще одна праця, яка містить аналіз українських говірок серед фонетичної системи слов'янських мов – *Нарис фізіології слов'янської мови / Очерк физиологии славянской речи* (1910, рос.) та публікація 1911 року німецькою – *Слов'янська фонетика / Slavische Phonetik.*

У 1913 році невелику рецензію у ЗНТШ із приводу цих двох книг опублікував Іларіон Свєнціцький, відзначивши, що німецький переклад суттєво не відрізняється нічим від великоруського оригіналу, хіба деякими незначними змінами [Свєнціцький 1913: 229–230]. Свєнціцький першим наголосив на тому, що до Брока такого системного опису в українській науці не було. Він пише: «Сеї дісціплїни не було до тепер в українській граматиці. Вперве сотворив її Брок як своїми студіями над угроруській, так і в даній праці.» [Свєнціцький 1913: 229]

Для українських лінгвістів праця *Нарис фізіології слов'янської мови* цікава й тим, що одним із інформаторів для неї був Іван Зілинський. Про те, що Олаф Брок уважно спостерігав за мовленням знайомих йому людей, довідуємося також і з передмови до згадуваного перербурзького видання *Угроруське наріччя села Убля*, де у передмові автор пише, що «московський говір» може також спостерігати у професора московського університету Павла Гавриловича Виноградова.

Звичайно ж, Іван Зілинський був не тільки інформатором у працях Брока, а й послідовником його ідей у студіях над фонетикою. Праця *Фонетичний опис української мови / Opis fonetyczny języka ukraińskiego*, опублікована у Kraków, 1932 року, стала гідним продовженням ідей Олафа Брока.

Проте не тільки наукові, а й загальнолюдські інтереси об'єднували українських вчених та норвезького мовознавця. Дещо про спілкування між ними можемо довідуватися із тих листів, які на щастя збереглися в різних архівах. Про деякі з них йтиме мова у пізніших доповідях.

Я тільки зацитую фрагмент листа Івана Зілинського до Івана Панькевича – ще одного діалектолога, дослідника угро-руських говорів, автора монографії *Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей*, Прага, 1938. Цей видавалося б непримітний, буденний фрагмент листа свідчить про товариськість у стосунках між науковцями: Львів 27.06.1922, «Що робить Broch в Празі? Він писав мені десь перед кілько місяцями, що бажав би знов вибратися на Славянщину, та ще певно не знав, що це буде можливе, а я навіть не відписав із-за браку часу на його лист. Щойно тепер напишу, але не знаю, чи вже вернув до Християнії.» [Мушинка 2008: 35]

Володимир Ґнатюк, Іван Зілинський, Михайло Грушевський. Вони – серед українського кола адресатів Олафа Брока.

Те коло осіб, із якими листувався Олаф Брок, яке уважно читало його студії, спостерігало за науковим поступом вченого, було насамперед колом учених, яких об'єднувало НТШ. Усі згадані в моїй доповіді науковці були дійсними членами НТШ, а Михайло Грушевський – ще й його головою.

Висока оцінка наукових праць Олафа Брока, розуміння важливсті його робіт для української науки закономірно стали підставою для того, що 1914 року його обрано дійсним членом НТШ.

Тема моєї доповіді – українське тло студій Олафа Брока. Але це не тільки люди, які вступають в наукові дискусії, оцінюють праці, приятелюють, перебувають в одному науковому колі.

Це і той український простір, у якому перебував Олаф Брок, хоча і незначну кількість часу. І насамперд – це Убля.

Якщо сьогодні відкрити Google, то насамперед прочитаємо: «Убля – село в Словаччині в районі Снина Пряшівського краю. Розташоване на кордоні з Україною, поблизу смт Великий Березний та села Малий Березний. Знаходиться на висоті 224 м над рівнем моря. Вперше згадується у 1567 році.»

А далі низка покликань на перехід «Убля – Малий Березний». Але насправді важливим для села є не те, що у ньому тепер є перехід кордону між Україною та Словаччиною, а те, що воно мало щастя потрапити на перетин наукових стежок.

Ще один славіст, який здійснив фонетичний опис говірки села Убля – Олдржих Лешка. 1973 року опублікував у Празі монографію *Говір села Убля Східної Словаччини. Етюди з української діалектології*, окрім того тексти, які він записав в Ублі, увійшли до збірника *Розповіді з Підкарпаття*, який побачив світ також у Празі уже 1998 року.

Згадано було вже те, що в Ублі записував Володимир Гнатюк, згодом і Іван Панькевич.

Запис Івана Панькевича *Ісус і святий Петро ночують у винниці* 1929 року, який опубліковано в його праці *Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей* (1938). Його передрукував М. Мушинка в праці *Голоси предків* (Пряшів, 2002). Іван Панькевич записав цю оповідь на фонограф і запис зберігся й до сьогодні.

Говірка Ублі представлена і на картах атласів, які репрезентують українські говірки та терені Східної Словаччини – атласах Василя Латти [Латта 1991] та Зузанни Ганудель [Ганудель][1]. В *Атласі українських говорів Східної Словаччини* В. Латти – це один із 270 обстежених населених пунктів[2], а в *Лінгвістичному атласі українських говорів Східної Словаччини* З. Ганудель – один із них.

---

[1] На картах *Загальнокарпатського діалектологічного атласу* говірка Ублі серед українських населених пунктів Словаччини не представлена, пункти, які подано тут як українські (Bajerovce, Becherov, Vel'ka Pol'ana, Zbojné) є значно віддаленими від Ублі, натомість зафіксовано матеріали із сусіднього села в Україні – Малий Березний [ОКДА] натомість з української сторони.

[2] Атлас В. Латти (який опубліковано вже після смерті автора) створено на підставі завершених та незавершених карт, які згодом доопрацювала редакційна колегія. Усі 354 карти, як і некартографовані матеріали, містять записи з Ублі. І знакові карти, і

Говірка села Ублі має і лексикографічне представлення – це невелика за обсягом праця *Короткий словник говірки села Ублі* Йосифа Сірки та Анатолія Балушенка [Сірка, Балушенко 2017][3].

Назви страв: *ба́нік* 'пиріг з сиром, мармеладом', *бризлі* 'товчені сухарі', *бу́хта* 'пампушок', *вар* 'узвар', *верхніна́* 'вершок на кислому молоці, вершки', *влій* 'олія', *га́рінті* 'оселедці', *голубкі* 'голубці', *жума́ркі* 'шкварки', *за́кусок* 'закуска (переважно солодка)', *за́пражка* 'засмажка з борошна (часто з жиром і цибулькою)', *ка́вий* 'кава' *босорка́ня* 'відьма', *босорчи́ті* 'чарувати, чаклувати', *ворожиля* 'ворожка', *гінджіба́ба* 'відьма', *го́вгірь* 'вовкулак, мовчун', *бочко́ры* 'постоли', *Ара́бія* 'Аравія', *Ате́ни* 'Афіни', *афріча́н* 'африканець', *белгіянка* 'бельгійка', *волох* 'мешканець Румунії', *ву́тук* 'місце під землею, де миші зносять горіхив', *ґу́ба* 'член вертепу, одягнений у *ґуба́ню*', *ґуба́ня* 'чоловічий кожух з овечої шкіри, хутром назовні', *ктьварніца* 'та, що їсть крадькома (часто кішка)', *вублянча́н* 'житель Вублі', *де́реш* '(арх.) стіл, на якому виконували кару палицями'.

Окрім цього 1999 року уродженець села Убля, літеретурознавець Йосиф Сірка опбулікував у Пряшеві *Короткий словник говірки села Убля*. Можливо саме праця Олафа Брока, присвячена Ублі, надихала до записів та дослідження говірки його наукових наступників.

Незважаючи на значну кількість праць, які присвячені Ублі, кожному діалектологові зрозуміло, що, залишається багато для збирання та опису. А тому на завершення хочеться повернутися до кінцевих слів

карти ізоглос свідчать, що говірка Ублі має спільні риси із середньозакарпатськими говірками південно-західного наріччя української мови. Допоміжна карта IV *Словацько-українська мовна межа* також вказує на відсутність словацьких впливів та однорідність говірки на час, коли В. Латта здійснював записи – 1951–1965 роки (див. карту).

[3] Словник 2017 року – це друге видання праці, перероблене і доповнене. В анотації до нього зазначено, що А. Балушенко (1936–1980) словник ублянської говірки почав створювати ще у 80-х роках. 1999 року в Пряшеві було опубліковано *Короткий словник говірки села Ублі* Й. Сірки, Ю. Муличака, А. Баушенка, однак, оскільки в опублікованій автори виявили значну кількість помилок, її не розповсюджували. І тільки 2017 року у Львові було видрукувано оновлену виправлену версію праці [Сірка, Балушенко 2017: 2]

рецензій Володимира Гнатюка на праці Олафа Брока: «[…] зібраний ним материял визначає ся великою вірностю, а сама праця докладностю та сумлїнностю. З того огляду можна уважати її справді за дуже добру і бажати б лише належало, щоби кождий наш диялект був так вистудийований як найскорше. […] Брохови треба признати, що він перший звернув увагу ширгшого наукового сьвіта на богацтво угро-руських диялектів та почав їх опрацьовувати на широкій підставі.»

Natalia Khobzey

Lviv

The Ukrainian Background for Olaf Broch Studies

When Ukrainian researchers happen to speak about Olaf Broch or about his works, most often his monograph *The Ugro-Rus Dialect of the Village of Ubla (Zemplin Comitat)*, published in Russian in 1988 in Saint-Petersburg is referred to. It is a well-known study that served for many years and even keeps serving as a benchmark for linguists.

However, the absolute majority of those researchers do not take into account, if one may say so, the first publications about this Ukrainian dialect, that appeared on pages 17 and 19 of the *Archives of Slavic Philology* by Vatroslav Jagić.

Here one means works published in German *On the Little-Rus Language in Hungary* (1895), as well as *The Study of Slovak-Rus Language Border in Eastern Hungary* (in two parts 1897, 1899).

The author mentions them already in the first lines of the text of the 1899 monograph published in Saint-Petersburg. He makes the reader acquainted with the circumstances that urged him to study that very dialect: 'One can see how my work on Ugro-Rus dialect started from the very first words of my article *Archiv für Slavische Philologie. XVII: Zum Kleinrussischen in Ungarn.*

And there the results of observation of the speech of one of the residents of the village of Ubla, Zemplin Comitat, Mr. Repay, are described. In the spring of 1895 Olaf Broch stayed in that village and was observing the speech of other residents for some time. The results of comparison of Repay's speech with the parlance used by his village-mates were also provided in that article'.

Olaf Broch also indicated that the proposal made by the IInd division of the Imperial AS to re-shape his studies of the Ugro-Rus dialect for publication as a separate edition enabled him to combined observation of the speech of one person (now to be called idiolect) and the speech of the village residents generally into one whole. It is in this that the author saw the task of such

adaptation. 'That is the attempt to give 'cross-section', complete description of one of the subdialects of Ugro-Rus dialect', – he wrote.

Descriptions of the dialect of the village of Ubla constitute a unique study. Phonetic and morphological peculiarities are in the focus of attention. Accuracy, precision of the description constitute a characteristic feature of the scientist's works. That is how V. Hnatiuk writes in his review.

'[...] all those 'nuances' of sounds and who notices them in the speech but for a specialist in physiology? Who will see that in the words *пйу, бйу, ўйу* (from vyty) sound '**й**', and in *поле* and *поля* – sound '**о**' are not pronounced in the same way, that they require separate graphic signs?' [Гнатюк 1901: 26]. But in another place he also notes that due to a great variety of Ugro-Rus dialects, and even existence of variants within one parlance, 'D. Broch was a specialist in physiology of sounds, but even he was many times not sure whether in a certain place one or another graphic sign should be put'.

Olaf Broch's records were based on his own hearing observations, as it was, in fact, accepted in those times and also much later, but there were no technical opportunities for recording and describing peculiarities of the speech (for instance: numerous reproduction of the fragment of speech, computer assessment of acoustic parameters, etc.). That is why the results of the then-studies of Olaf Broch cause such excitement.

O. Broch did not limit himself to simple statement of sound variations of phonetic units, he spoke about their system relations and tried to understand their history: the reasons and conditions of the origin of dialect peculiarities in the past and their transformation.

Broch's papers about the Ubla dialect and the dialect of the Ukrainian-Slovak border area immediately caught the attention of Ukrainian scientists, in particular, those who were united around the Shevchenko Scientific Society in Lviv.

Soon after appearance of Broch's studies in the Jagić Archives, V. Hnatiuk published the reviews in ZNTSh (v. 28 for 1899 and v.42 for 1901). As the scientist-ethnographer, he also studied and recorded the culture of the Hungarian Rus [Гнатюк 1899, 1901]. Well-known are five volumes of records from the area of Ugro-Rus dialects in the *Ethnographic Collection* of NTSh. On this occasion it should be mentioned that Volodymyr Hnatiuk recorded his materials from Ubla, the same as Olaf Broch, from the same informer –

teacher – Repay (he published them in the III and IV issues of the *Ethnographic Collection*'.

On the pages of the reviews V. Hnatiuk has a dispute with O. Broch, primarily as to the genesis of the dialects of Slovac-Ukrainian border area as well as on whether ethnographic records have to follow the maximum phonetic reproduction.

However, in spite of the controversial points, the Ukrainian scientist highly appreciates the papers of the Norwegian linguist. He indicated that Broch's dialectological studies in Slovak-Rus border area are extremely interesting, since one may see natural life of the language through them ('the life of dialects at a primitive level'). Since in this case one should not speak either about the influence of Ukrainian, or Slovak literary languages. It is here, at the border, that the influence of one dialect on the other one, of one language on the other one can is particularly obvious. We can see, Hnatiuk writes, 'how as the result of collision of two languages a third language appears, borrowing from the influenced language to the original one' not just words, forms, but also other elements that are so much related to the remnants of the initial basis, that enable to talk about development of something absolutely new. Such appearance is extremely interesting since it is on its basis that one may explain appearance of other languages [Гнатюк 1901: 29]

Olaf Broch's early papers caught the attention of other Ukrainian scientists as well. In the article *Happy New Year*, published in *Zhyttia i Slovo* for 1897 (v. 6 book 1), Ivan Franko speaks about Olaf Broch as a sample of scientist-researcher. The article is dedicated to the problems of the Ukrainian science. Most of the considerations expressed by Franko, unfortunately, echo in the present times: that is lack of understanding of the importance of scientific studies, lack of funding for science, scarce attention to cherishing of the scientific environment. 'And would it be impossible to set up an all-Ukrainian scientific seminary in Lviv and to send young scientists also from Ukraine for studying there or at least for completing their studies? – Franko wrote. – Historians would find here rich archival material, and if there was good will, quite a substantial library of not just Ukrainian and Polish, but also Slavonic books would be compiled here; for philologists the dialects of Halychyna and Bukovyna as well as Ugro-Rus dialects would be a promising field for studies (have a look at the interest with which Ugro-Rus dialects are studied by the

Swede Olaf Broch!), and historians of literature could take a lot from them, though funding of scholarships for trips to Russia, where there are plenty of unprocessed manuscripts, would again be necessary here' [Франко 1901: XVII].

O. Broch's works dedicated to Ukrainian dialects, that became an important stage in the history of Ukrainian dialectology, still require careful linguistic reading. He pointed out a number of phonetic characteristics which still require due attention both from the point of view of modern interpretation, and from the diachronic point of view.

One more paper containing the analysis of Ukrainian dialects within the phonetic system of Slavonic languages is *Essay on the physiology of Slavic speech* / *Очеркъ физіологіи славянской рѣчи* (1910, Rus.) and publication of *Slavische Phonetik* by Heidelberg in 1911 in German.

In 1913 a small review dedicated to those two books was published by Ilarion Sventsitskyi in ZNTSh, and he pointed out that German translation does not differ considerably from the Great Rus original, there are just some minor changes [Свєнціцький 1913: 229–230]. Sventsitskyi was the first to stress that no such systemic description had ever been made in the Ukrainian science before Broch. He writes:

'This discipline has not existed in the Ukrainian grammar by now. It was established for the first time by Broch both with his studies of Ugro-Rus dialects, and in this paper' [Свєнціцький 1913: 229].

For Ukrainian linguists the paper *The Essay on Physiology of Slavic speech* is of interest also because Ivan Zilynskyi was among its informers. We come to know about the fact that O. Broch had been carefully watching the speech of people known to him also from the preface to the above-mentioned St-Pb's edition *The Ugro-Rus Dialect of the Village of Ubla*, where in the preface the author writes that 'the Moscow dialect' can also be traced in the speech of the professor of Moscow University Pavlo Havrylovych Vynohradov.

Certainly, Ivan Zilynskyi was not just the informer for Broch's papers, but also the follower of his ideas in the studies of phonetics. The paper *Phonetic Description of the Ukrainian Language* / *Opis fonetyczny języka ukraińskiego*, published in Kraków in 1932, became a decent continuation of Olaf Broch's ideas.

However, not just scientific but also general human interests united Ukrainian scientists and the Norwegian linguist. We can come to know some facts about their communication in the letters which have fortunately been preserved in different archives. Some of them will be cited in further reports.

I will just cite a fragment of Ivan Zilynskyi's letter to Ivan Pankevych – one more dialectologist, the researcher of Ugro-Rus dialects, the author of the monograph *Ukrainian Dialects of Subcarpathian Rus and Related Areas*, Prague 1938

This seemingly trivial, ordinary fragment of the letter testifies to friendship in the relations between the scientists.

Lviv 27.06. 1922. 'What is Broch doing in Prague? He wrote to me some months ago that he would rather go to Slavic areas again, but he could not yet tell for sure whether that would be possible, and I even did not write back to him due to lack of time. I will write only now, but I don't know whether he is already back to Christiania' [Мушинка 2008: 35]

Volodymyr Hnatiuk, Ivan Zilynskyi, Mykhaylo Hrushevskyi. They are among the Ukrainian addressees of Olaf Broch.

The range of people O. Broch corresponded with, who were carefully reading his studies, watching the scientist's scientific progress included primarily the scientists united by NTSh. All the scientists mentioned in my report were full-fledged members of NTSh, while M. Hrushevskyi was its head.

High appreciation of Olaf Broch's scientific papers, realization of the importance of his papers for the Ukrainian science naturally became the grounds for his election as the full-fledged member of NTSh in 1914.

The topic of my report is Ukrainian background of Olaf Broch studies. But these are not just people entering scientific discussions, assessing papers, being friends, staying within one scientific circle.

That is the Ukrainian space in which Olaf Broch was staying, though for just some short time. And primarily that is Ubla.

If we open Google at present, we will first of all read:

'Ubla – a village in Slovakia, in the area of Snyna, Prešov land. It is located at the Ukrainian border, close to urban village of Velykyi Bereznyi and the village of Malyi Bereznyi. It is situated at the height of 224 m above sea level. It was mentioned for the first time in 1567'.

And then follow a number of references to transition 'Ubla – Malyi Bereznyi'.

However, of importance for the village is not that fact that there is a border crossing checkpoint between Ukraine and Slovakia in it now, but that it was lucky enough to get to the cross-roads of scientific paths.

One more Slavist who made a phonetic description of the dialect of the village of Ubla was Oldřich Leshko. In 1973 he published in Prague the monograph *The Dialect of the Village of Ubla in Eastern Slovakia'. Essays in Ukrainian Dialectology'* besides, some texts he had recorded in Ubla were included into the collection *Stories from Subcarpathia* which came out also in Prague already in 1998.

It has already been mentioned that Volodymyr Hnatiuk, and later – Ivan Pankevych were taking records in Ubla.

The record by Ivan Pankevych (Jesus and Saint Peter spend the night in vynnytsia) of 1929, published in his paper *The Ukrainian Dialects of Subcarpathian Rus and Neighbouring Regions* (1938). It was republished by M. Mushynka in his paper 'The Voices of Ancestors' (Prešov, 2002). Ivan Pankevych recorded this story on phonograph, and the record has been preserved up till now.

Ubla's dialect is also represented in the collections of maps that represent Ukrainian dialects in the territory of Eastern Slovakia – collections of maps of Vasyl Latta [Latta 1991] and Zuzanna Hanudel [Hanudel][1]. In V. Lata's *Collection of Maps of Ukrainian Dialects of Eastern Slovakia* that is one of the 270 examined inhabited settlements[2], while in Z. Hanudel's Linguistic

[1] In the maps of the *General Carpathian Dialectological Collection of Maps* Ubla's dialect is not represented among Ukrainian inhabited settlements in Slovakia, the settlements marked here as Ukrainian ones (Bajerovce, Becherov, Vel'ka Pol'ana, Zbojné) are located at a substantial distance from Ubla, while instead materials from the neighbouring village in Ukraine – Malyi Bereznyi are registered there [OKDA] on the Ukrainian side.

[2] V. Latta's collection of maps (published already posthumously) was developed on the basis of completed and incomplete maps which were later additionally developed at by the editorial board. All the 354 maps, the same of non-cartographic materials, contain records from Ubla. Both sign maps, and maps isoglosses prove that Ubla's dialect has some features in common with mid-Zakarpattia (mid-Transcarpathian) dialect of the Ukrainian language. Auxiliary map of the *IVth Slovak-Ukrainian Language Border* also points to

Collection of Maps of Ukrainian Dialects of Eastern Slovakia it is one of them.

The dialect of the village of Ubla also has some lexicographic representation – which is a paper small by volume *A Short Dictionary of the Dialect of the Village of Ubla* by Yosyf Sirka and Anatoliy Balushenko [Сірка, Балушенко 2017][3].

Names of dishes: *бáнік (bánik))* 'a pie with cheese, fruit jelly', *бризлі (bryzli)* 'crushed ship biscuits', *бýхта (búkhta)* 'doughnut', *вар (var)*'uzvar' (stewed fruit and berries), *верхніна́ (verkhniná)* 'top cream on sour milk, cream', *влій (vliy)* 'oil', *гáрінґі (háringi)* 'herrings', *голубкі (holubki)* holubtsi (cabbage rolls)', *жумáркі (zhumárki)* 'shkvarki' (bacon crisps), *закусок (zakusok)* 'chaser (mainly sweet)', *зáпражка (záprazhka)* 'fried flour (often with fat and union)', *кáвий (kávyi)* 'coffee', *босоркáня (bosorkánia)* 'witch', *Босорчúті* bosorchýti 'practise witchcraft, do magic', *Ворожыля (vorozhylia)* 'sorceress', *гінджібáба (hindzhibába)* 'witch', *гóвгірь (hóvhir)* 'werwolf, dumb dog', *бочкóры (bochkóry)* 'bast shoes', *Арáбія (Arábia)* 'Arabia', *Атéни (Atény)* 'Athenes', *афричáн (Africhán)* African, *Белгіянка belgiyanka* 'Belgian', *волох (volokh)* 'resident of Romania', *вýтук* '(vútuk)' a place underground where mice collect nuts, *ґýба (gúba)* 'a member of vertep (Christmas show) wearing *gubánia ґубáню*' *ґубáня (gubánia)* 'man's coat made of sheep skin, with fur to the outside', *ктьварніца (ktvarnítsa)* 'the female creature eating in a stealthy way (often a she-cat)', *вублянчáн (vublanchán)* 'a resident of Vubla', *дéреш (déresh)* '(arch.) a table on which punishment with sticks was performed'.

Besides that, in 1999 the literary studies scholar Yosyf Sirka, born in the village of Ubla, published in Prešov *A Short Dictionary of the Dialect of the Village of Ubla.*

---

absence of Slovak influences and to the uniform nature of the dialect back then when V. Lata was making his records – 1951–1965 (see the map).

[3] The dictionary of 2017 is the second edition of the paper, revised and supplemented. The abstract to it indicated that A. Balushenko (1936–1980) started compiling the dictionary of Ubla dialect back in the 80ies. In 1999 in Prešov *A Short Dictionary of the Dialect of the Village of Ubla* by Y. Sirka, Yu. Mulychak, A. Balushenko was published, however, since the authors traced a great number of mistakes in the published version, they did not disseminate it. And only in 2017 in Lviv the revised corrected version of the paper was published [Сірка, Балушенко 2017: 2]

Possibly, the very paper by Olaf Broch dedicated to Ubla inspired his scientific successors to make records and study the dialect.

In spite of the large number of papers dedicated to Ubla, it is clear to each dialectologist that a lot remains to be collected and described.

And therefore, to conclude, it's worth getting back to final words in Volodymyr Hnatiuk's reviews of Olaf Broch's papers: 'the material collected by him is distinguished for high faithfulness, and the paper itself stands out for its accuracy and diligence. Due to that it may be considered to be really a very good one, and it may only be wished that each our dialect be studied so as soon as possible [...] Broch should be acknowledged to have been the first to draw attention of a wider scientific environment to the richness of Ugro-Rus dialects and to start working with them on a broad basis.'

SOURCES – ДЖЕРЕЛА

АУМ 2 – *Атлас української мови*. В 3-х т. Т. 2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Київ.

Ганудель – Ганудель, З. *Лінгвістичний* атлас українських говорів Східної Словаччини. Т. I: *Назви страв, посуду і кухонного начиння*. Пряшів, 1981; Т. II: *Ткацька лексика*. Пряшів, 1989; Т. III: *Нази будівництва і транспорту*. Пряшів, 2001; Т. IV: *Анатомічна та експресивна лексика*. Пряшів, 2010.

ЛАЗО III – Дзендзелівський, Й. О. *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської области України (Лексика)*. Ч. III. Ужгород, 1993.

Латта 1991 – Латта , В. *Атлас українських говорів східної Словаччини*. Братислава, Пряшів.

Мушинка 2008 – Мушинка, М. *Листування Івана Зілинського з Іваном Панькевичем (1913–1951)*. Нью-Йорк – Пряшів, 198 с.

ОКДА – *Общекарпатский диалектологческий атлас*. Лингвистические и этнографические аспекты. Кишинев: «Штиинца», 1976.

Сірка, Балушенко 2017 – Сірка, Й., Балушенко, А. *Короткий словник говірки села Ублі*. Львів: Галицька видавнича спілка, 96 с.

LITERATURE – ЛІТЕРАТУРА

Гнатюк 1899 – Гнатюк, В. Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze 60 Research and Organizational activities of Volodymyr Hnatyuk. im östlichen Ungar von Olaf Broch (Mit einer Karte).Videns Rabsselskabets Skrifter. II. Historick-filosofiske Klasse. 1897. № 5. Христіанія, 1897. *Записки НТШ.* Львів, т. 28, кн. 2, с. 38–42.

Гнатюк 1901 – Гнатюк, В. Олафъ Брохъ. Угрорусское нарѣчіе села Убли (Земплинскаго комитата). Изданіе отд. Рус. языка и словесноти имп. Академіи Наукъ. СПб, ст. 117. *Записки НТШ*, т. XL, кн. 2, с. 24–29.

Панькевич 1938 – Панькевич І. *Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей. Ч. 1. Звучня і морфологія.* Прага.

Франко 1901 – Франко, І. Галицько-руські народні приповідки: у 3-х т. Зібрав Іван Франко. *Етнографічний збірник.* Львів, т. 16, с. V–XXV.

Свенціцький 1913 – Свенціцький, І. Рец. на кн.: Брокъ О. Очеркъ физіологіи славянской рѣчи. С-Пб, 1910, 262 с. (Энциклопедія славянской филологіи / Под ред. акад. И. В. Ягича; Вып. 5); Broch O. Slavische Phonetik (Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher). Гайдельберг, 1911, 347 с. *Записки НТШ*, т. CXIV, кн. II, с. 229–230.

Наукове видання

Слов'янський світ Олафа Брока

Збірник
за матеріалами доповідей семінарів до
150-річчя від дня народження першого професора слов'янських мов Університету Осло

Редагування *Тамари Льоннґрен, Наталії Хобзей*
Технічне редагування
та комп'ютерне верстання *Лілії Саламін*
Обкладинка *Михайла Москаля*

Формат 70×100 1/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Умовн. друк. 16,1 арк. Обл.-вид. арк. 22,26.
Наклад 300 прим. Зам. 181266

Надруковано в поліграфічному центрі
Видавництва Львівської політехніки
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4459 від 27.12.2012 р.

вул Ф. Колесси, 4 Львів, 79013
тел. +380 32 2562146, факс +380 32 2582136
vlp.com.ua, ел. пошта: vmr@vlp. com.ua

У 2017 році виповнилося 150 років з дня народження першого професора слов'янських мов Університету Осло, члена Національної Академії України, дійсного члена НТШ Олафа Брока (1867 – 1961). З цієї нагоди норвезькими університетами було проведено чотири ювілейні семінари: у Москві, Санкт-Петербурзі, Києві та Львові. У збірнику «Слов'янський світ Олафа Брока» надруковано доповіді, виголошені на цих ювілейних заходах українськими, норвезькими та російськими вченими, з перекладом на англійську мову.

Статті збірника «Слов'янський світ Олафа Брока» репрезентують різнобічну діяльність норвезького славіста, розкривають значення його робіт для сучасних досліджень у галузі діалектної фонетики, висвітлюють широкі міжнародні контакти вченого. У збірнику вперше опубліковано кілька джерел з його епістолярної спадщини.